

บทที่ ๑

บทนำ

องค์ประกอบของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบสำคัญ ๔ อย่าง คือ

๑. ศาสนธรรม ได้แก่ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎกเป็นหลักใหญ่ และมีคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อรรถกถา และคำอธิบายของเกจิอาจารย์บางท่าน ที่พอเชื่อถือได้ อันเป็นหลักศาสนธรรมที่มีความสำคัญตามลำดับกันลงมา

๒. ศาสนวัตถุ ได้แก่ ศาสนสถานต่าง ๆ คือ วัดวา อาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ตลอดจนทรัพย์สินสมบัติของพระพุทธศาสนาต่าง ๆ

๓. ศาสนพิธี ได้แก่ พิธีกรรมที่พึงประพฤติปฏิบัติ ให้ถูกต้องกับกาละ เทศะ และบุคคล เพื่อความเป็นระเบียบ และความดีงาม นำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธาของบุคคลผู้พบเห็น เป็นการรักษา และเผยแผ่ ซึ่งหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่งด้วย ฉะนั้น พิธีกรรมใด ที่ไม่เป็นไปเพื่อการรักษาและเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา หรือเป็นไปเพื่อบิดเบือนคำสอนทางพระพุทธศาสนา พิธีกรรมนั้น แม้จะอ้างว่า ทำเพื่อประโยชน์แก่วัด แก่ศาสนาก็ตาม ก็ถือว่า เป็นพิธีกรรมนอกพระพุทธศาสนา คือ ไม่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพุทธบริษัทที่มีความรักษาความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ไม่ควรทำ ไม่ควรประพฤติ

๔. ศาสนบุคคล ได้แก่ พุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งเป็นองค์ประกอบอันเป็นจักรสำคัญ ในการขับเคลื่อนองค์กรพระพุทธศาสนา อันเปรียบเสมือนนาวาใหญ่ให้แล่นไปได้ หรือหยุดนิ่ง หรือจมลง ก็อยู่ที่พุทธบริษัท ซึ่งจะต้องเป็นผู้เรียนรู้และเข้าใจลึกซึ้งถึงเหตุผลของหลักธรรมคำสอน และพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนเห็นคุณค่าของศาสนวัตถุสถาน อันเป็นสมบัติของพระพุทธศาสนา จึงจะเป็นผู้รักษาสืบทอดที่ดีได้ ถ้ามีเช่นนั้นแล้ว ก็จะเป็นแต่เพียงผู้เฝ้าดูอยู่เฉย ๆ หรือเป็นผู้บ่อนทำลาย องค์ประกอบทั้ง ๓ ข้างต้นนั้นเสียเอง

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

การรักษาสืบทอดพระพุทธศาสนา

๑. ศาสนธรรม พุทธบริษัททั้งหลาย ต้องรักษาและสืบทอด ด้วยการเอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้มีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง และลึกซึ้งถึงแก่นแท้ของหลักธรรม และต้องศึกษาให้มีความรอบรู้ทั่ว ทุกแง่มุมของหลักธรรม จึงจะเป็นผู้ที่สามารถรักษาสืบทอดหลักธรรม อันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดไว้ได้

๒. ศาสนวัตถุ พุทธบริษัททั้งหลาย ต้องรักษาและสืบทอด ด้วยการหมั่นดูแลรักษา บูรณะซ่อมแซม ศาสนสถานที่ย่ำรดทุดโทรม หรือสิ่งใดที่มีความจำเป็นยังไม่มี ก็ร่วมด้วยช่วยกันจัดตั้งจัดสร้างให้มีขึ้น เพื่อเป็นสมบัติ ใช้เป็นประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนาต่อไป

๓. ศาสนพิธี พุทธบริษัททั้งหลาย ต้องรักษาสืบทอด ด้วยการเรียนรู้ให้มีความเข้าใจและประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง กับเวลา สถานที่ บุคคล หรือจุดประสงค์ของพิธีกรรม นั้น ๆ

๔. ศาสนบุคคล พุทธบริษัททั้งหลาย ต้องช่วยกันรักษาสืบทอด ด้วยการช่วยยกย่องเชิดชู สนับสนุน และปกป้องบุคคลที่มีความรู้ความเข้าใจ และเอาใจใส่ในการะฐานะทางพระพุทธศาสนา คือ คณฤชระ การศึกษาเล่าเรียนพระพุทพจน์ และวิปัสสนาธุระ การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนอย่างเคร่งครัด ไม่ว่า จะเป็นพระภิกษุ สามเณร หรือ อุบาสิก อุบาสิกา ก็ตาม ไม่มัวไปหลงยกย่องเชิดชู หรือปกป้อง บุคคลที่ทำฐานะนอกพระพุทธศาสนา หรือ ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาลาภ ยศ ชื่อเสียง เกียรติยศ อย่างเดียว

เมื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ร่วมมือกันเอาใจใส่ ในการบำรุงรักษาและสืบทอด องค์ประกอบของพระพุทธศาสนาทั้ง ๔ อย่าง อย่างดีแล้ว ก็ได้ชื่อว่า เป็นการรักษาสืบทอดพระพุทธศาสนาไว้ได้

ศาสนธรรม ๓ ประการ

พระพุทธศาสนานั้น ประกอบด้วยหลักศาสนธรรมที่สำคัญ ๓ ประการคือ

๑. ปริยติศาสนา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระพุทพจน์และอรรถกถาพร้อมทั้งฎีกา อนุฎีกาให้มีความรู้ความเข้าใจ อย่างแจ่มแจ้ง และลึกซึ้งถึงแก่นแท้ ของหลักธรรมเหล่านั้น

๒. ปฏิบัติศาสนา ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักธรรม ที่ได้ทำการศึกษาเล่าเรียนมาอย่าง ดีแล้วนั้น คือ การรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ หรือศีล ๒๒๗ ตามควรแก่ภาวะของตน และการ เจริญสมณกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓. ปฏิวะศาสสนา ได้แก่ การได้บรรลุคุณวิเศษ คือ มรรค ผล นิพพาน ฌานอภิญญา อันเกิดจากการปฏิบัติที่ถูกต้อง ตามสมควรแก่การปฏิบัติ ของแต่ละบุคคล

ในบรรดาศาสนา ทั้ง ๓ ประการนั้น ปรียัติศาสนา ย่อมมีความสำคัญเป็นอันดับแรก เพราะเปรียบเสมือนแผนที่สำหรับเดินทาง ถ้าไม่มีปรียัติศาสนาเสียแล้ว ปฏิบัติศาสนา และ ปฏิวะศาสสนา ย่อมมีขึ้นไม่ได้

ฉะนั้น จึงควรให้ความสำคัญแก่ปรียัติศาสนาให้มาก ในการที่จะเป็นบันไดไปสู่การ ประพฤติปฏิบัติ ให้บรรลุถึงซึ่งปฏิวะศ อันเปรียบเสมือนการเดินทางไปสู่จุดหมายใดจุดหมาย หนึ่ง ปรียัติศาสนา เปรียบเหมือนการเรียนแผนที่ปฏิบัติศาสนาเปรียบเหมือนการเดินทาง และปฏิวะศาสสนา เปรียบเหมือนการบรรลุถึงจุดหมายแห่งการเดินทางนั้น

ถ้าเรียนผิด ก็ทำให้ปฏิบัติผิด ผลคือ ปฏิวะศที่แท้จริง ย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ (เกิด ได้แต่ผลเทียม) เปรียบเหมือนการเรียนหรือการดูแผนที่ผิด ก็ทำให้เดินผิดทาง ผลก็คือ ไม่สามารถไปถึงจุดหมายปลายทางได้ ฉะนั้น

อนึ่ง ผู้ที่ดำเนินไปผิดจากแผนที่ทางที่ท่านกำหนดไว้ ย่อมจะเดินไปประสบอุปสรรค อันตรายต่าง ๆ มากมาย เช่น มีขวากหนาม มีแม่น้ำ มีภูเขา เป็นต้น ขวางกั้น ต้องเดินอ้อม ทำให้เสียเวลาในการเดินทาง หรือหลงเดินเข้าไปป่าทึบไม่สามารถหาทางออกมาได้ หรือต้องเสีย เวลานาน หรือหลงเดินเข้าไปในสถานที่ที่มีอันตรายต่างๆ เช่น อันตรายจากโจรผู้ร้าย อันตราย จากสัตว์ร้ายต่าง ๆ หรือ เดินไปสะดุดก้อนหิน ต้นไม้ โดดหนามเกี่ยว หกล้ม เป็นต้นบ้าง หรือ เดินพลัดตกเขา ตกเหว ตกหลุม ตกบ่อ เป็นต้นบ้าง ต้องประสบความลำบาก ความบาดเจ็บ หรืออันตรายถึงตาย หรือ อាកพรสาหัสปางตาย อันเนื่องมาจากการเดินผิดทาง ซึ่งมีการเรียน ผิดหรือดูแผนที่ผิดนั้นเป็นเหตุ ฉนใด คนที่เรียนธรรมผิด และปฏิบัติผิดธรรม ก็ย่อมได้รับโทษ มีความเดือดร้อนจากบัณฑิตบ้าง ต้องทะเลาะเบาะแว้งกับผู้อื่นบ้าง เกิดความเดือดร้อนใจเอง เมื่อหวนระลึกถึงบ้าง หรือถึงความวิบัติทางความคิด วิบัติทางความประพฤติ เป็นมิจฉาภิภูมิจิ บ้าง ต้องได้รับความทุกข์ยากลำบากทั้งทางกายและทางใจ อาจถึงตายหรือถึงอาการสาหัส ปางตาย อันเนื่องมาจากการปฏิบัติผิด ซึ่งมีการเรียนผิดนั้นเป็นเหตุ ก็ฉนนั้น เหมือนกัน

ฉะนั้น พระพุทธรองค์ จึงทรงจำแนกปรียัติ คือการศึกษาเล่าเรียนไว้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อลคัทธิปมาปรียัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนธรรม ที่เปรียบ เสมือนการจับงูพิษ ร้าย ซึ่งผู้ที่จับไม่ดีนั้น อาจถูกงูพิษแสวงกัดเอา ทำให้ได้รับความเจ็บปวดแสนสาหัส ถึงตายหรือ ถึงอาการปางตายได้ อันเนื่องมาจากการจับไม่ดีของบุคคลนั้น เป็นเหตุ ฉนใด การที่ไม่ชะบะบุรุษบางคน ในพระศาสนานี้ เรียนธรรม เพื่อหวังอวดโอ้ หวังลาภสักการะ ยศ ตำแหน่ง ชื่อเสียง หรือเรียน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

เพื่อให้ได้แย้ง หักล้างกับผู้อื่น ด้วยอำนาจมานะ ทิฐิ เป็นต้น เขาย่อมได้ประสบกับสิ่งที่ไม่ดี เป็นเครื่องตอบแทน เช่น การดำหนิตีเดียจากบัณฑิตทั้งหลายบ้าง ความเดือดร้อนใจตนเอง ที่ต้องระลึกถึงด้วยความรังเกียจบ้าง หรือต้องได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส ถึงตายหรือถึง อากาโรปางตายบ้าง อันมีการถือผิด ปฏิบัติผิดนั้น เป็นเหตุ ก็ฉันนั้น เหมือนกัน

๒. นิสสรณัตถปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนธรรมะ เพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อที่จะนำตนเองให้ข้ามพ้นจากวัฏฏะสงสาร อันยาวไกลนี้ให้ได้ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ดีที่ถูกต้อง อันวยต่อการประพฤติปฏิบัติ สำหรับผู้ที่เป็นปุถุชนและพระเสขะบุคคล เปรียบเหมือนการเรียนรู้แผนที่สำหรับเดินทางที่ถูกต้องทำให้สามารถเดินไปได้ถูกทาง และบรรลุถึงจุดหมาย โดยความสวัสดิ์ในที่สุด เป็นการศึกษาของเหล่าบัณฑิต ผู้มีปัญญา ที่ศึกษาเพื่อการประพฤติปฏิบัติ พัฒนาสติปัญญาของตนให้แก่กล้า และพาตนให้ข้ามพ้นทาง กันดารทั้งหลาย มีทางกันดารคือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นต้น เสียได้

๓. ภัณฑาคาริกปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนธรรม ที่เปรียบประดุจดังท่านผู้เป็น ขุนคลัง คือเรียนรู้เพื่อเก็บรักษาและสืบทอดต่อไป แก่ชนรุ่นหลัง ไม่ให้เลือนหายหรือขาดหายไป ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนของท่านที่สามารถปฏิบัติพัฒนาตนเอง จนสามารถนำตนให้ ไปสู่จุดสูงสุด คือ เป็น**พระอรหันต์** สามารถกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นโดยไม่มีเหลืออยู่ แม้แต่น้อย มีตนเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสแล้วไม่ต้องปฏิบัติเพื่อการละกิเลสอีกต่อไปแล้ว เรียกว่า**อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว** ท่านจึงศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรพจน์ไว้เพื่อรักษาและสืบทอดต่อไป

ฉะนั้น การศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ของเราเหล่า พุทธศาสนิกชน ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ จึงควรเป็นแบบ **นิสสรณัตถปริยัติ** คือ การศึกษาเพื่อมุ่ง กำจัดขัดเกลากิเลสให้หมดไปจากจิตใจให้มากที่สุด เพื่อให้เกิดความสะอาด สว่าง สงบ และเป็นบาทดำเนินไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน ต่อไป ทั้งเป็นการช่วยสืบทอดอายุ พระพุทธศาสนาและหลักธรรมคำสอนให้อยู่นานยาว ต่อไปอีกทางหนึ่ง

แต่ถ้ามีผู้ศึกษาแบบ **อลคหูปมาปริยัติ** มาก (ดังเช่นทุกวันนี้) พระพุทธศาสนาของเรา ก็ยิ่งเสื่อมสูญเร็วมากขึ้น

อนึ่ง พระพุทธศาสนา คือ ศาสนธรรมทั้ง ๓ ประการนั้น จะเสื่อมไปหรือ เจริญรุ่งเรืองมากขึ้นนั้น ก็ด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

เหตุที่ทำให้พระพุทธรูปศาสนาเจริญรุ่งเรืองนั้นมี ๕ ประการ คือ

๑. **สักกัจจัง ธัมมัง สุนันติ** พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย คือ ภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา มีความใส่ใจในการสวดรับฟังพระสัทธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยความเคารพ อย่างจริงจังและจริงใจ

๒. **สักกัจจัง ธัมมัง ปรียาปฺณันติ** คือพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มีความใส่ใจในการศึกษาเล่าเรียนในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งในพระไตรปิฎก บาลี อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา โดยความเคารพ

๓. **สักกัจจัง ธัมมัง ธาเรนติ** คือ พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มีความสนใจและใส่ใจ ขวนขวายในการท่องจำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญๆ ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และทรงจำไว้ได้อย่างแม่นยำ ไม่ให้เลือนหาย และถ่ายทอดต่อ ๆ กันไป ไม่ให้ขาดสาย

๔. **สักกัจจัง ธาตานัง ธัมมานัง อุตถัง อุปะปะริกขันติ** คือ พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มีความสนใจในการพิจารณาอรรถคือเนื้อความของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่ตนเองได้ทรงจำไว้แล้วนั้นว่ามีความหมายอย่างไรโดยถูกต้องเพื่อให้มีความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นลำดับ

๕. **สักกัจจัง ธัมมะมัญญายะ อตตะมัญญายะ ธัมมานุธัมมัง ปฏิปชขันติ** คือ พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย สนใจในการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ตามสมควรแก่ธรรมนั้นๆ เช่นการให้ทาน รักษาศีล การเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้ได้ประสบอรรถรสและธรรมรสคือได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ฌานอภิญาตต่อไป

เมื่อพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มีความสนใจและใส่ใจในการปฏิบัติตามหลัก ทั้ง ๕ ประการนี้ให้บริบูรณ์แล้ว พระพุทธรูป ก็สามารที่จะเจริญรุ่งเรืองและดำรงมั่นอยู่ได้นานเป็นมรดก ตกทอดต่อไปโดยไม่ขาดสาย

แต่ถ้าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ไม่มีความสนใจในการปฏิบัติตามหลักทั้ง ๕ ประการนั้น หรือบกพร่องไปข้อใดข้อหนึ่ง พระพุทธรูป ก็สามารที่จะเจริญรุ่งเรืองและดำรงมั่นอยู่ได้มีแต่จะพลอยเสื่อมสูญเลือนหายไปเป็นลำดับ

เหตุที่ทำให้พระพุทธรูปศาสนาเสื่อมสูญไปนั้นก็มี ๕ ประการ

อันตรงกันข้ามกับเหตุแห่งความเจริญนั้น คือ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑. นะ สักกัจจัง ธัมมัง สุนันติ คือ พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ไม่มีความสนใจในการ สดับรับฟังหลักธรรม คำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่กลับหันไปให้ความสนใจแต่การสดับรับ ฟังวิชาการทางโลก เพื่อจะนำไปประกอบอาชีพหรือ เพื่อจะอวดโก้ ได้วาทะกัน หรือ

๒. นะ สักกัจจัง ธัมมัง ปริยาปุนันติ คือ พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ถึงจะมีความ สนใจในการสดับรับฟังหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ก็จริง แต่ไม่มีความสนใจใน การศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุ ฎีกา อย่างจริงจัง เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป มีแต่ความสนใจใน การศึกษาเล่าเรียนวิชาการทางโลก เพื่อนำไปประกอบอาชีพ หรือเพื่อนำไปบริญญามา ประดับตน เพื่อเทียบยศ เทียบตำแหน่ง หรือเพื่ออวดโอ้ให้ผู้อื่นเกรงขาม เป็นต้น หรือ

๓. นะ สักกัจจัง ธัมมัง ธาเรนติ คือ พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย แม้จะมีความสนใจ ในการสดับรับฟัง หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ทั้งมีความใส่ใจใน การศึกษาเล่าเรียนโดยเคารพก็จริง แต่ไม่มีความสนใจในการที่จะทรงจำหลักธรรมที่สำคัญๆ ไว้ มีแต่สนใจในการทรงจำหลักวิชาการทางโลกในการที่จะนำไปประกอบอาชีพ หรือ อวดโอ้ ได้ตอบกัน เป็นต้น หรือ

๔. นะ สักกัจจัง ธาตานัง ธัมมานัง อตถัง อูปะปะริกขันติ คือ พุทธศาสนิกชน ทั้งหลาย ถึงแม้จะมีความสนใจในการสดับรับฟังและศึกษาเล่าเรียนในหลักธรรมคำสอนทาง พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ทั้งมีความสนใจในการทรงจำหลักธรรมที่สำคัญๆ ไว้ได้อย่าง แม่นยำ แต่ไม่มีความใส่ใจในการพิจารณาใคร่ครวญอรรถ คือ เนื้อความอันลึกซึ้งของ หลักธรรมนั้น ๆ ที่ตนทรงจำไว้ได้ว่า มีความหมายอย่างไร เป็นต้น เพื่อให้มีความเข้าใจที่ ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก มีแต่การสนใจในการพิจารณาเนื้อความของหลักวิชาการทางโลก เพื่อจะ นำไปประกอบอาชีพ หรืออวดโอ้ ได้ตอบกัน เป็นต้น หรือ

๕. นะ สักกัจจัง ธัมมะมัญญายะ อตตะมัญญายะ ธัมมานุธัมมัง ปฏิปชขันติ คือ พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย แม้จะมีความสนใจในการสดับรับฟังและศึกษาเล่าเรียนใน หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ทั้งมีความสนใจในการทรงจำหลักธรรมที่ สำคัญ ๆ ไว้ได้ และมีความสนใจในการพิจารณาเนื้อความของหัวข้อธรรมนั้น ๆ เป็นอย่างดี แต่ไม่มีความสนใจในการลงมือปฏิบัติ เพื่อให้ได้ประสบธรรมรสและอรรถรส ชอบแต่สอนให้ ผู้อื่นปฏิบัติ ส่วนตนเองนั้น ชอบแต่ปฏิบัติตามหลักวิชาการทางโลก เพื่อหาประสบการณ์ นำไปประกอบอาชีพ หรืออวดโอ้ ได้ตอบกัน เป็นต้น ให้ผู้อื่นยกย่องสรรเสริญ หรือ เพื่อลาภ สักการะ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ด้วยเหตุดังกล่าวมาทั้ง ๕ ประการนี้ ถ้ามีข้อใดข้อหนึ่ง ก็ย่อมจะบั่นทอนความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงของพระพุทธศาสนา ถ้ามีหมดทุกข้อ พระพุทธศาสนา ก็ย่อมถึงความเสื่อมสูญลง หรือ เลือนหายไปโดยลำดับ

ฉะนั้น พุทธศาสนิกชน ผู้หวังความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนา จึงควรให้ความสนใจ ในการประพฤติปฏิบัติตามเหตุแห่งความเจริญ ของพระพุทธศาสนาให้มาก และควรหลีกเลี่ยง เหตุแห่งความเสื่อมนั้น เสียให้ห่างไกล เพื่อให้พระพุทธศาสนาของเรา ได้เจริญรุ่งเรืองมั่นคงสืบไป

อนึ่ง บุคคลทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมจะมีทั้งผู้รู้และไม่รู้ในเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมแห่งพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ ประการนั้น ในบรรดาผู้รู้และไม่รู้ นั้น แบ่งออกเป็นฝ่ายละ ๔ พวก คือ

ผู้ที่ไม่รู้ ๔ จำพวกคือ

- ๑.บางคนมีกำลังกายและกำลังทรัพย์ดีพอที่จะปฏิบัติตามธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญ & ประการนั้นได้ แต่ก็ไม่มีศรัทธาและเมื่อมีผู้มาแนะนำให้ก็ไม่สนใจจะรับฟัง
- ๒.บางคนมีความเลื่อมใสในธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญทั้ง ๕ ประการนั้นเป็นอย่างดี แต่กำลังกาย และกำลังทรัพย์ไม่ดีพอ ที่จะทำการปฏิบัติตามได้
- ๓.บางคนมีกำลังกายดี กำลังทรัพย์ดี พอที่จะทำการปฏิบัติตามธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญทั้ง ๕ ประการนั้นได้ แต่ขาดผู้ที่แนะนำสั่งสอนให้
๔. บางคนมีกำลังกายดี มีกำลังทรัพย์ดี พอที่จะทำการปฏิบัติตามเหตุแห่งความเจริญทั้ง ๕ ประการนั้นได้ และทั้งมีผู้ที่แนะนำสั่งสอนให้ จึงทำการปฏิบัติตามธรรมทั้ง ๕ ประการนั้นได้เป็นอย่างดี

เพราะฉะนั้น ท่านที่กำลังทำการแนะนำสั่งสอน ในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาอยู่นั้น ก็ควรที่จะให้การเหลียวแลดูบุคคลจำพวกที่ ๓ และให้การส่งเสริมบุคคลจำพวกที่ ๔ ให้ได้มีโอกาสปฏิบัติตามธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญของพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ ประการนั้น ให้ครบบริบูรณ์ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระสัทธรรมในพระพุทธศาสนาต่อไป

ผู้รู้ ๔ จำพวก

๑. บางคนมีกำลังกายดี มีกำลังทรัพย์ดี พอที่จะทำการปฏิบัติตามธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญของพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ ประการนั้นได้ แต่ไม่มีความเลื่อมใสในการที่จะทำการปฏิบัติตาม

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒. บางคนมีความเลื่อมใสในธรรมทั้ง ๕ ประการนั้น เป็นอย่างดี แต่กำลังกายและกำลังทรัพย์ไม่ดี พอที่จะทำการปฏิบัติตามได้

๓. บางคนมีกำลังกายดี มีกำลังทรัพย์ดี แต่ตนเองไม่มีการปฏิบัติ ชอบแต่ที่จะแนะนำให้ผู้อื่นปฏิบัติตามธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ ประการนั้น เท่านั้น

๔. บางคนมีกำลังกายดี มีกำลังทรัพย์ดี ทั้งตนเองก็มีการปฏิบัติอยู่แล้ว ทั้งได้ช่วยแนะนำให้ผู้อื่นปฏิบัติในธรรมอันเป็นเหตุแห่งความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ ประการนั้น ด้วย

ดังนั้น ท่านที่มีหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนาทั้งหลาย จงช่วยกันส่งเสริมบุคคลจำพวกที่ ๔ นี้ ให้ดีและให้มีมากขึ้น และจงช่วยกันสงเคราะห์บุคคลจำพวกที่ ๒ นั้น ให้ได้ปฏิบัติตามเหตุแห่งความเจริญแห่งพระพุทธศาสนา เพื่อความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคงแห่งพระสังฆธรรมในพระพุทธศาสนาต่อไป

ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนา อันประกอบด้วยหลักสำคัญ ๓ ประการคือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น จะเจริญรุ่งเรืองและตั้งมั่นคงอยู่ได้นั้น ก็เพราะพุทธศาสนิกชน คือ ภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายได้ช่วยกันศึกษาและปฏิบัติ สืบทอดกันมาโดยไม่ขาดสายซึ่งเป็นการทำธุระที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ๒ ประการ คือ

๑. คັນถะธุระ คือ การศึกษาเล่าเรียนในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ พระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎก และอรรถกถา พร้อมทั้งฎีกาและอนุฎีกา อย่างถูกต้องบริบูรณ์ เป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมนั้นๆ และการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาต่อไป

๒. วิปัสสนาธุระ คือ การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน ที่ได้ทำการศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้ความเข้าใจมาอย่างถูกต้องดีแล้วนั้น ได้แก่ การให้ทาน รักษาศีล การปฏิบัติสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้ได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ฌาน อภิญญา ต่อไป ตามสมควรแก่การปฏิบัติ

ธุระทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นธุระหลัก หรือ ธุระที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญไว้ ซึ่งผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชนทั้งหลายควรตระหนัก และคำนึง ใส่ใจอยู่เสมอ

ถ้าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย พวกกันหันมาสนใจในการทำพระที่ล้ำค่าทั้ง ๒ อย่างนี้ อย่างจริงจังและจริงใจ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์อยู่ตราบดีแล้ว ก็เป็นอันหวังได้ว่า พระพุทธศาสนา จะมีทางเจริญรุ่งเรือง ไม่เสื่อมสูญ ไม่เลือนหายไป ตราบนั้น

แต่พุทธศาสนิกชนโดยมาก ในปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะผู้ที่ เป็นพระภิกษุสามเณร ซึ่งถือว่า เป็นหลักเป็นแนวทางในการศึกษาปฏิบัติ เพื่อสืบทอดหลักธรรมคำสอนทาง พระพุทธศาสนา ก็พากันห่างเหิน หันหลังให้กับการศึกษาและประพฤติปฏิบัติธรรม อย่างจริงจัง กลับหันไปให้ความสำคัญและมุ่งมั่นในการศึกษาทางโลก และปฏิบัติกิจกรรมทางโลก แข่งขันกับฆราวาส กลายเป็นผู้หลงทาง เวียนไปเพื่อความคลุกคลีและหมกมุ่น อยู่ในลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เสียเอง เป็นไปในทำนองถอยหลังลงคลอง หรือบางทีบางครั้ง ก็ไร้ประสิทธิภาพ กลับเป็นผู้ให้ฆราวาส ซึ่งถือว่าเป็นแนวหลังนั้น เป็นผู้ชักนำ คอยเตือน คอยปลุก ชักทางให้ แต่ก็กลับหลับไหลไปอย่างเดิม ด้วยอำนาจกิเลส คือตัณหา มานะ ทิฐิ เป็นต้น ซึ่งเป็น เครื่องหมายบ่งบอกถึงความเสื่อมถอยไร้สมรรถภาพแห่งภาวะความเป็นแนวหน้าเสีย เป็นผู้ตก ไปจากภาวะความเป็นพุทธสาวกที่แท้จริง เหลืออยู่ก็เพียงแต่สัญลักษณ์เปลือกนอกเท่านั้น (หรือบางรูปบางท่าน โดยพฤติกรรมแล้ว ก็กลายเป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ เพียงรับจ้างประกอบพิธีกรรม และจำหน่ายเครื่องรางของขลังเท่านั้น) เป็นสถานการณ์ ที่บ่ง บอกให้เหล่าบัณฑิต ผู้มีความรู้ชอบ ประพฤติชอบ ตามกรอบแห่งพระธรรมวินัย เป็น สัมมาทิฐิ ได้รู้ว่า ถึงจุดเสื่อมถอยลงเรื่อย แห่งพระสัทธรรมในพระพุทธศาสนา โดยยากที่จะ กู้สถานการณ์ให้กลับคืนได้ ซึ่งก็คาดการณ์ไม่ได้ว่า จะมีพระเอกขี่ม้าขาวมาช่วยกู้คืนให้ เหมือนสมัยที่ผ่านมา ที่มีพระเถระที่เป็นนักปราชญ์ มีบุญญาธิการมาก มาช่วยกอบกู้ พระพุทธศาสนา ในคราวที่เกิดภาวะวิกฤติการณ์ ช่วยชำระสะสาง ขยะและเลี่ยนหนามแห่ง พระพุทธศาสนา รวบรวมพระสงฆ์ผู้มีความรู้ดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า เป็นพระอรียสาวก ร่วมกันชำระพระธรรมวินัย ให้บริสุทธิ์ สังกายนาเรียบเรียง ร้อยกรอง ตั้งไว้ เป็นแบบแผน เป็นแนวทางการศึกษา และการประพฤติปฏิบัติสืบต่อมาเป็นคราวๆ จนถึง ปัจจุบันนี้ หรือไม่ ก็ไม่ทราบได้ จึงเป็นสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วงอยู่อย่างมาก

กล่าวโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทยเรานั้น เริ่มมีความ จืดจางลงอย่างมาก ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ พุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะพระภิกษุ ซึ่งถือว่าเป็นทัพแนวหน้า ไม่ค่อยเห็นคุณค่า และความสำคัญของพระอภิธรรม เพราะไปเน้น ในเรื่องการศึกษา ที่เป็นไปตามกระแสโลก ในยุคโลกาภิวัตน์ ที่ว่า การเรียนแบบไหน ที่โลก ยอมรับ รัฐบาลสนับสนุน คณะสงฆ์ส่วนใหญ่มีความเห็นดีเห็นงามด้วย เรียนแล้วเทียบโอน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

วุฒิการศึกษาทางโลกได้ ก็จะมีมุ่งเรียนเฉพาะแบบนั้น ทำให้ความรู้ความเข้าใจถึงสภาวะธรรมที่มีอยู่ในเนื้อหาของพระอภิธรรมนั้น ถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย เพราะพระอภิธรรมนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยปรমัตถเทศนา คือ ทรงเทศนาโดยอรรถาธิบายถึงสภาวะธรรมอันเป็นปรมัตถธรรมแท้ มีเหตุมีผล มีสภาวะรองรับ มีอรรถอย่างลึกซึ้งพิสดาร

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรม

คัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ที่บรรจุหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้ง ๓ ประเภท คือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม จึงรวมเรียกว่า พระไตรปิฎก แปลว่า หลักพุทธธรรม ๓ คัมภีร์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันโดยมากของพุทธศาสนิกชนชาวไทย แต่โดยมากก็รู้จักกันแต่เพียงชื่อนี้เท่านั้น ที่รู้จักลึกซึ้งดีพอ ก็มีเฉพาะผู้ที่ทำการศึกษาเท่านั้น แต่ในบรรดาผู้ที่ทำการศึกษาในประเทศไทยนั้น ก็ศึกษากันเฉพาะบางส่วน หรือหลายท่านไม่ได้ศึกษาถึงพระไตรปิฎก ศึกษาเฉพาะชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ตามกำหนดกฎกติกาของคณะสงฆ์ หรือที่มหาเถรสมาคมกำหนดเท่านั้น ทั้งนี้ เพราะปัจจัยหลายอย่าง เช่น ทางด้านค่านิยม, แรงจูงใจในการศึกษา, ความเชื่อความศรัทธา, และข้อกฎกติกาของสำนัก เป็นต้น ทำให้การศึกษาพระไตรปิฎกของพุทธบริษัทไทย ไม่ทั่วถึงเท่าที่ควร

โดยเฉพาะพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่บรรจุเนื้อหาของหลักธรรม ที่เป็นสภาวะธรรมละเอียดลึกซึ้ง ที่เรียกว่า ปรมัตถสัจจะ ซึ่งเมื่อสรุปแล้ว ก็ได้แก่ เนื้อความแห่งธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ที่เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยธรรมาธิษฐาน ยกเอาธรรมขึ้นแสดงล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบัญญัติ สัตว์ บุคคล เรียกว่า ปรมัตถเทศนา ซึ่งมีประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรมปิฎกโดยสังเขปต่อไปนี้

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทรมานนิครนนาฏบุตรอยู่นั้น ทรงพิจารณาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ผ่านมานั้น เมื่อทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เสร็จแล้ว เสด็จจำพรรษาที่ไหน ก็ทรงทราบด้วยพระพุทธานุญาตว่า เป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เมื่อทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เสร็จแล้ว ก็เสด็จไปพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา ซึ่งในขณะนั้น พระนางสิริมหามายาที่เป็นพุทธมารดานั้น หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะ ประสูติได้เพียง ๗ วัน เสด็จสวรรคตจุติจากมนุษยโลก ไปบังเกิดเป็นเทพบุตร ชื่อ สันตุสิตเทพบุตร ณ สวรรค์ชั้นดุสิต ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ ในบรรดาสวรรค์ ๖ ชั้น ซึ่งเป็นสวรรค์สำหรับเป็นที่อยู่ของผู้บำเพ็ญบารมีเป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระปัจเจกโพธิญาณ อัครสาวกโพธิญาณ มหาสาวกโพธิญาณ ปกตีสาวกโพธิญาณ และ พุทธบิดาพุทธมารดา เรียกว่า “ เป็นสวรรค์ชั้นปัญญาน ”

แต่การที่พระพุทธองค์ ทรงเสด็จไปแค่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ นั้น พระอรรถกถาจารย์สันนิษฐานว่า “ เพื่อทรงต้องการที่จะให้เทวดาทั้งหลาย และเทพบุตรผู้เคยเป็นพระพุทธมารดานั้น เกิดความอุตสาหะในการลงมาฟังธรรม และจะได้ตั้งใจฟังธรรมโดยเคารพ สมกับความลำบากที่ต้องลงมา และเพื่อจะทรงอนุเคราะห์เทวดาที่อยู่ชั้นต่ำกว่าด้วยเทวดาและพรหมชั้นที่อยู่สูงกว่า ย่อมสามารถลงมาสู่ภพภูมิชั้นที่ต่ำกว่าได้ ด้วยอำนาจแห่งบุญฤทธิ์ ส่วนเทวดาหรือพรหมที่อยู่ชั้นต่ำกว่า ย่อมไม่สามารถขึ้นไปสู่ภพภูมิที่สูงกว่าได้ ด้วยความจำกัดแห่งขอบเขตแห่งบุญฤทธิ์เช่นกัน จึงทรงเสด็จไปแค่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เท่านั้น โดยทรงอย่างพระบาทข้างหนึ่งเหยียบบนยอดภูเขาเขายุคนธร และอย่างพระบาทอีกข้างหนึ่งเหยียบบนยอดภูเขาสิเนรุ และอย่างพระบาทก้าวที่ ๓ ถึงภพดาวดึงส์ เมื่อทำวสัฏกเทวราช หรือ พระอินทร์ ผู้เป็นเจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรงทราบว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมา ก็เสด็จเข้าไปเฝ้าถวายบังคมทูล ต้อนรับ เมื่อทรงทราบว่า พระพุทธองค์ทรงเสด็จมาจำพรรษา ณ ภพภูมิของพระองค์ ก็ทรงพิจารณาว่า จะทูลอัญเชิญพระพุทธเจ้าให้ทรงจำพรรษา ณ ที่ไหนจึงจะสมควร ก็ ทรงเห็นว่า ปันทุกัมพลสิลาอาสน์ ที่ประทับของพระองค์เองนั้น เป็นสิ่งสูงค่า และสมควรกว่าที่อื่น จึงทรงปูอาสนะถวาย และทูลเชิญพระพุทธองค์ให้ทรงจำพรรษา ณ ปันทุกัมพลสิลาอาสน์นั้น แล้วให้โสมภพเทพบุตรไปเที่ยวป่าวประกาศให้เทพบุตร เทพธิดาทั้งหลาย บอกต่อ ๆ กันไปว่า พระพุทธองค์เสด็จมาจำพรรษา ณ ปันทุกัมพลสิลาอาสน์ ของทำวสัฏกเทวราช ณ ภพดาวดึงส์ เพื่อแสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดา และเทวดา พรหมทั้งหลาย ถ้าเทวดาและพรหมตนใด ต้องการฟังธรรม ก็ขอเชิญ มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นี้ เหล่าเทวดา มาร พรหมทั้งหลายก็ป่าวประกาศต่อ ๆ กันไปให้รู้ทั่วกัน ในหมื่นโลกธาตุ ผู้ที่ต้องการฟังธรรม

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ต่างก็ละวิมานของตน พากันมาสู่พุทธสำนัก ในขณะนั้น พระพุทธองค์ทรงพิจารณาว่า ธรรมอะไรหนอ จึงสมควรแก่อุปนิสัยของเหล่าเทวดาและพรหมเหล่านี้ และคู่ควรแก่ค่าน้ำนมของพระพุทธมารดาได้ ก็ทรงเห็นว่า พระอภิธรรม เป็นธรรมะที่มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นปรมัตถสัจจะ เป็นธรรมาธิษฐาน เหมาะสมแก่อุปนิสัยของเหล่าเทวดาและพรหม และคู่ควรแก่ค่าน้ำนมของพระพุทธมารดา จึงได้ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดาและเหล่าเทวดา พรหมทั้งหลายในสมาคมนั้น ตลอดไตรมาส แต่ทรงแสดงเพียงโดยย่อ เรียกว่า สังเขปนัย พอเหมาะแก่อุปนิสัยของเหล่าเทวดาและพรหม ที่มีอุปนิสัยรู้ได้เร็ว แต่ขาดอุตสาหะ เปื้อน่ายเร็ว

โดยปกติแล้ว กาลเวลาในสวรรค์นั้น ยาวนานกว่าในมนุษย์โลกมาก ซึ่งเปรียบเทียบหนึ่งวันหนึ่งคืนในเทวโลกนั้น เท่ากับ ๑๐๐ ปีในมนุษย์โลก ฉะนั้น กาลเวลาเพียง ไตรมาส หรือ ๓ เดือน ก็ไม่ถึงวันหนึ่งคืนหนึ่งของในเทวโลก แต่ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ และเป็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นแบบอย่างที่ดีของพระสาวก และเหล่าเทวดา มาร พรหม และมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์จึงทรงกระทำพุทธกิจ ในชีวิตประจำวันตามปกติ คือ เมื่อถึงเวลาตอนเช้าในมนุษย์โลก พระองค์ก็จะทรงเสด็จไปบิณฑบาต ณ อุตตรกุรุทวีป แต่เพื่อให้การแสดงธรรมต้องขาดตอนไป จึงแสดงเนรมิตพระพุทธรูปให้ทรงแสดงธรรมแทนพระองค์ โดยก่อนหน้านั้นทรงพิจารณาหาผู้ที่ทรงแสดงธรรมแทนพระองค์ให้ทัดเทียมกับพระองค์นั้น ก็ไม่ทรงเห็นใครมีความสามารถเท่า แม้แต่พระสารีบุตรผู้มีปัญญารองจากพระพุทธองค์ ก็ไม่สามารถกระทำกิจนั้นได้ จึงทรงเนรมิตพุทธรูปติดกล่าวแล้ว โดยพระพุทธรูปนั้น สามารถที่จะแสดงธรรมและตอบปัญหาที่พระองค์ถามได้อย่างอัศจรรย์ ด้วยอำนาจพุทธฤทธิ์ พระสารีบุตรอัศรสาวกเบื้องขวา ก็ได้ขึ้นไปอุปัฏฐากพระพุทธองค์ทุกวัน โดยคอยป้อนน้ำ ตักน้ำฉันน้ำใช้มาถวาย มิได้บกพร่อง พระพุทธองค์ทรงตรัสถามความเป็นไปในมนุษย์โลกแล้ว ทรงแสดงพระอภิธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแก่เหล่าเทวดาและพรหมนั้น แต่ทรงแสดงโดยพิสดาร ที่เรียกว่า วิตถารนัย เพื่อให้เหมาะสมแก่ปัญญาของพระสารีบุตร ผู้เป็นยอดแห่งคนมีปัญญา หลังจากนั้น พระสารีบุตร ก็ได้แสดงอภิธรรมเหล่านี้ แก่ลูกศิษย์ของท่าน ๕๐๐ รูป ซึ่งลูกศิษย์ของท่านเหล่านี้ เมื่อสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อน เคยเกิดเป็นค่างควา อาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระภิกษุผู้บำเพ็ญสมณธรรม ภิกษุผู้อยู่ในถ้ำนั้น เป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรม และท่องบ่นสาธยายอภิธรรมอยู่เสมอ ในค่างวันหนึ่ง พระภิกษุเหล่านั้น ต่างก็เดินจงกรมและสาธยายพิจารณาพระอภิธรรมไปด้วย พวกค่างควาได้ยินเสียงพระภิกษุสาธยายพระอภิธรรม ก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในเสียง แต่ไม่สามารถจับใจ ความที่เป็นเนื้อหาของธรรมะนั้นได้ เพราะขอบเขตจำกัดของการเป็นสัตว์เดรัจฉานทั่วไปจึงยึดเอาเสียงเป็นอารมณ์เกิดความ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

เคลิบเคลิ้มปิติปราโมทย์ ด้วยความศรัทธาในเสียง จณลิมยัตถะผาถ้ำ พวกเขาก็ตกลงมาตาย
ทั้งหมด และด้วยอำนาจแห่งบุญนั้น จึงไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต และท่องเที่ยวไป
ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จนถึงสมัยพระพุทธเจ้าของเรา จึงได้มาบังเกิดเป็นกุลบุตรใน
เมืองสาวัตถี และเกิดความเลื่อมใสในพระอภิรรมที่พระสารีบุตรแสดง จึงพากันออกบวช
เป็นภิกษุทั้ง ๕๐๐ คน และได้บรรลุพระอรหัตผล ได้ทรงจำพระอภิรรมไว้เป็นรุ่นแรก และสืบ
ทอดรุ่นหลังต่อมา โดยพระอภิรรมที่พระพุทธองค์และพระสาวกแสดงต่อมาภายหลังนั้น
แสดงแบบกิ่งยอกกิ่งพิสดาร ที่เรียกว่า นาติวิตถารนาติสังเขปนัย และพระอานนท์ทรงจำนำสืบ
มา จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้ยกสู่ปฐมสังคีติ สาธยายแก่พระอรหันต์ปฏิสัมภิทา ๕๐๐ รูป ที่
ประชุมทำปฐมสังคายนา และนำสืบกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

ฉะนั้นการแสดงพระอภิรรมที่ผ่านมา จำแนกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. สังเขปนัย เป็นนัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่เทวดาและพรหมที่มาประชุมกัน ณ
ทเวศสมาคม ในภพดาวดึงส์ เมื่อครั้งเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา

๒. วิตถารนัย เป็นนัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระสารีบุตร เมื่อครั้งขึ้นไปเฝ้าและ
อุปัฏฐาก ณ ภพดาวดึงส์

๓. นาติวิตถารนาติสังเขปนัย เป็นนัยที่พระพุทธองค์แสดงแก่พระสาวกในภายหลัง
และพระสาวกแสดงสืบต่อ ๆ กันมา

สรุปความแล้ว บรรดาพระสาวกทั้งหลาย ที่มีโอกาสได้เรียนได้ฟังพระอภิรรมใน
มัชฌิมประเทศเป็นครั้งแรกนั้น ก็ได้แก่ พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่ได้เรียนจากพระสารีบุตรนั่นเอง
ดังมีสาธกพระบาลีที่มาในสาลินีอรรถกถากล่าวว่า

๑.	อนัตตตตทเห กตวา	อุปัฏฐานํ มหะสิโน
	ตณฺจ สุตวาน โส เถโร	อาหริตวา มหิตลํ
	ภิกฺขุณํ ปยิริทหาสิ	อิติ ภิกฺขุหิ ธารีโต ฯ
๒.	สารีปุตตตเถโร สุตถารา	เทสิโต ธมฺมํ อาหริตวา อตฺตโน
	สทฺธิวิหาริกานํ ปญฺจนนํ	ภิกฺขุสฺตานํ เทเสสิ ฯลฯ

แปลความว่า

๑. พระสารีบุตรเถระได้กระทำการอุปัฏฐากแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอัน
ยิ่งใหญ่ ณ ป่าไม้จันทน์ใกล้สระอนินทาด และได้สดับพระอภิรรมนั้นแล้ว ได้นำไปสอนใน
มัชฌิมประเทศ ให้ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้เป็นสัททวิहारิกของตน ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปนั้น ได้เล่าเรียน
และทรงจำพระอภิรรมไว้โดยลำดับด้วยประการฉะนี้

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒. ฝ่ายพระสารีบุตรเถระ ก็นำเอาพระธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงแล้ว มาแสดงแก่พระภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้เป็นสัทธาวิหริกของตนต่อไป

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่า พระอภิธรรมปรากฏขึ้นในเทวโลกเป็นอันดับแรก ซึ่งอาจจะมีความสงสัยถามขึ้นมาว่า ทำไมพระอภิธรรมจึงไปปรากฏขึ้นที่เทวโลกก่อนที่อื่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงแสดงในมนุษยโลกไม่ได้หรือ? ปัญหานี้มีข้อที่จะวิเคราห์ขนาดนี้

๑. เป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะต้องแสดงกตัญญูกตเวทิต่อพระมารดา โดยการเสด็จขึ้นไปเทศนาพระอภิธรรมโปรดทุกๆ พระองค์ไป เรียกว่า พุทธนิยาม

๒. ในกาลนั้น บรรดาสัตว์ทั้งหลายในมนุษยโลก ยังไม่มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก เพราะพระพุทธานุภาพซึ่งจะเริ่มอุบัติขึ้นในมนุษยโลกไม่นาน เป็นเวลาเพียง ๖ ปีเศษเท่านั้น ซึ่งนับว่า ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ต่อการที่จะยังความเลื่อมใสศรัทธาของหมู่ชนให้เพิ่มขึ้นได้โดยเต็มที่และทั่วถึงกันได้

๓. พระอภิธรรมเป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง สุขุมคัมภีรภาพมาก ซึ่งเนื้อความในพระอภิธรรมนั้น เกี่ยวด้วยสภาวะทั้งหมดไม่มีสิ่งสนุกสนานเจือปน บุคคลที่สามารถจะรองรับรสของพระอภิธรรมได้นั้น ต้องเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธาอันมั่นคง มีโลภะ โทสะโมหะ ในสันดานน้อยและเคยได้สร้างบารมีอันเกี่ยวกับปัญญาที่รู้ในสภาวะมาแล้วแต่กาลก่อน ฉะนั้น พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ชนในสมัยนั้นยังประกอบด้วยโลภะ โทสะ โมหะมากในสันดานยังหนาแน่นไปด้วยกิเลสตัณหา หมายความว่า คนบางพวกก็มีจิตใจมุ่งอยู่กับความสนุกสนานยังหมกมุ่นอยู่ในกามคุณอารมณ์โดยมาก บางพวกก็เป็นคนขี้โกรธชอบทะเลาะวิวาท และมีจิตใจพยาบาทมาดร้าย ซึ่งกันและกันบางพวกก็ยังเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา มองไม่เห็นประโยชน์อันควรที่จะได้รับจากการประพฤติปฏิบัติธรรม ส่วนผู้ที่มีกิเลสเบาบาง มีปัญญาแก่ที่จะตรัสตามนั้นก็น้อย เมื่อเทียบกับในเทวโลก เพราะฉะนั้น ความศรัทธาของชนในสมัยนั้นจึงยังไม่เพียงพอที่จะเชื่อมั่นในพระอภิธรรมได้ พระองค์จึงไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมในมนุษยโลกก่อน เพราะถ้าทรงแสดงไปแล้ว ความสงสัยไม่เข้าใจย่อมเกิดขึ้นแก่ชนเหล่านั้น เมื่อมีความสงสัยลังเลใจแล้ว อาจจะเป็นเครื่องก่อให้เกิดการดูหมิ่น ดูแคลนต่อพระอภิธรรมนั้นได้ ซึ่งจะเป็นเครื่องกีดกันไม่ให้บรรลุผลดี ที่จะได้รับการเลื่อมใสศรัทธาและประพฤติปฏิบัติตาม กลับจะทำให้เกิดผลร้ายตามมามากกว่า ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใคร่ครวญพิจารณาอย่างดีแล้ว จึงไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมในมนุษยโลกก่อน

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๔. การแสดงพระอภิธรรม จำเป็นต้องใช้เวลาในการแสดงนานมาก เพราะต้องแสดงโดยพิสดารไม่มีข้อความใดขาดตกบกพร่อง และการแสดง ก็ต้องแสดงติดต่อกันเป็นลำดับไป โดยไม่ต้องหยุดพักในระหว่างเลย (ซึ่งได้กล่าวแต่ต้นแล้วว่า พระองค์ทรงใช้เวลาแสดงติดต่อกันตลอด ๓ เดือนไม่มีขาดตอน ในเวลาจะทำกิจวัตรประจำวัน หรือภาระกิจส่วนพระองค์ ก็ทรงเนรมิตพุทธานิมิตให้แสดงต่อ เมื่อพระองค์ทรงทำกิจเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ทรงแสดงต่อจากที่พุทธานิมิตแสดงมาถึง)นี้เป็นกฎของการแสดงพระอภิธรรมครั้งแรก ของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ถ้าหากว่าพระองค์ทรงแสดงให้มีส่วนเหลืออยู่แล้วก็จะไม่มีบุคคลอื่นที่จะสามารถแสดงต่อไปได้ ทั้งนี้เนื่องด้วยพระอภิธรรมนั้นไม่ใช่เป็นวิสัยของคนเหล่าอื่น เป็นพุทธรวิสัยโดยแท้ เมื่อจำเป็นต้องใช้เวลาในการแสดงนานเช่นนี้ จึงไม่เหมาะในการที่จะแสดงในมนุษยโลก เพราะคนในมนุษยโลกย่อมต้องมีภารกิจเครื่องกังวลแวดล้อมอยู่มาก ไม่สามารถที่จะนั่งฟังอยู่ได้เป็นเวลานาน ๆ อีกประการหนึ่งเวลาในเทวโลกกับเวลาในมนุษยโลกก็ต่างกันมากกับเวลาในเทวโลกขึ้นดาวดึงส์นี้กับเวลาในมนุษยโลกแล้ว ๑๐๐ ปีในมนุษยโลกเท่ากับวันหนึ่งคืนหนึ่งของดาวดึงส์เทวโลก เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมเป็นโอกาสเหมาะสำหรับเทวโลกมากกว่า ยิ่งกว่านั้น บรรดาเทวดาพรหมทั้งหลาย เป็นผู้ที่ไม่ต้องวิตกกังวลในเรื่องธุระใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะท่านเหล่านี้ ล้วนแต่เสวยผลแห่งบุญกุศลของท่านด้วยกันทั้งนั้น ประกอบทั้งร่างกายก็แข็งแรงปราศจากโรคอาพาธทั้งปวง ทั้งปัญญาที่หลักแหลมมากกว่ามนุษย์ สามารถที่จะเข้าใจได้ดีกว่าพวกมนุษย์หนึ่ง พระพุทธรองค์ทรงใช้เวลาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ก็เป็นเวลาไม่ถึงครึ่งชั่วโมงจะนั้นการฟังพระอภิธรรมของท่านเหล่านั้นก็ไม่เป็นการขัดข้องด้วยประการใด ๆ ตามเหตุผลเหล่านี้แหละ พระพุทธรองค์จึงทรงเสด็จไปเทศนาในเทวโลกก่อน¹

เนื้อหาพระอภิธรรม

คัมภีร์พระอภิธรรมมี ๗ คัมภีร์ คือ

๑. สังคินี หรือธัมมสังคินี ๒. วิภังค์ ๓. ธาตุกถา ๔. ปุคคัลบัญญัติ
๕. กถาวัตถุ ๖. ยมก ๗. ปฏฐาน

เรียกชื่อย่อว่า สัง วิ ธา ปุ กะ ยะ ปะ

¹ หนังสืออาจารย์พระสังฆมโตติกะ ธัมมาจริยะ ผู้ปวารณาพระปัญญาธิกสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้วางรากฐานหลักสูตรการเรียนการสอนพระอภิธรรมในประเทศไทย อัมภา พิชิตการค้า รวบรวม พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ , มีนาคม ๒๕๓๗

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

คัมภีร์ที่ ๑ ธัมมสังคณี ว่าด้วยธรรมะที่รวมเป็นหมวดหมู่ แล้วแยกแสดงเป็นกลุ่ม เช่น ธรรมที่เป็นกุศล, ธรรมที่เป็นอกุศล, และธรรมที่เป็นอัปยาคตะ เป็นต้น

คัมภีร์ที่ ๒ วิภังค์ ว่าด้วยธรรมะที่แยกเป็นข้อ ๆ เช่น ชันธ ๕ แยกเป็น รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธ เป็นต้น

คัมภีร์ที่ ๓ ธาตุกถา ว่าด้วยธรรมะจัดระเบียบความสัมพันธ์โดยถือธาตุเป็นหลัก เช่น ธรรมที่สังเคราะห์เป็นหมวดหมู่กันได้และไม่ได้ เป็นต้น

คัมภีร์ที่ ๔ ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ ๖ ชนิด และแสดงรายละเอียดเฉพาะ บัญญัติอันเกี่ยวกับบุคคล

คัมภีร์ที่ ๕ กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบในหลักธรรมประมาณ ๒๑๙ หัวข้อ เพื่อถือเป็นหลักในการตัดสินพระธรรม

คัมภีร์ที่ ๖ ยมก ว่าด้วยธรรมะที่รวบรวมแสดงเป็นคู่ ๆ เช่น ธรรมเหล่าใดเป็นกุศล ธรรมเหล่านั้น มีเหตุเป็นอันเดียวกันกับกุศลไซ้ไหม ? เป็นต้น

คัมภีร์ที่ ๗ ปฏฐาน ว่าด้วยปัจจัย คือ สิ่งที่เกิดกฏสนับสนุนให้ธรรมอื่นเกิดขึ้น ๒๔ ประการ^๒

แต่ละคัมภีร์มีเนื้อหาและวิธีการจัดรูปแบบ ดังนี้ ^๓

๑. ธัมมสังคณี

คัมภีร์ ธัมมสังคณี แบ่งเนื้อหาเป็น ๕ ตอน คือ มาติกา จิตตูปปาตกัณฑ์ รูปกัณฑ์ นิกเขปกัณฑ์ และอัฐถุทธารกัณฑ์

มาติกา เป็นส่วนที่รวมหัวข้อธรรมะหลักโดยแบ่งหัวข้อธรรมะเป็น ๒ประเภท คือ

อภิธรรมมาติกา ได้แก่ หัวข้อธรรมตามแบบอภิธรรม มีทั้งหมด ๑๒๒ ข้อ

สูตรต้นตอมาติกา ได้แก่ หัวข้อธรรมตามแบบพระสูตร มีทั้งหมด ๔๒ ข้อ การที่มีการแบ่งหัวข้อธรรมเป็นแบบอภิธรรมและสูตรต้นตอ อาจเป็นเพราะผู้รวบรวมต้องการให้เห็นเสียแต่ในตอนต้นถึงความต่างในการพิจารณาธรรมะระหว่างแนวอภิธรรมและแนวพระสูตร

^๒ พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน รวมเล่มเดียวจบ ของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ พิมพ์จำหน่ายโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

^๓ หนังสือพระอภิธรรมปิฎก หลักสูตรปริยญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กล่าวคือ นักอภิธรรมบรรยายอธิบายธรรมะด้วยวิธีที่สื่อลักษณะ คุณสมบัติ ความเป็นไปของ สภาวะธรรมตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด

ฉะนั้น เมื่อเห็นว่า สภาวะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลายนั้น ไม่มีตัวตน ไม่มีบุคคล เป็น แต่เพียงองค์ประกอบของจิต เจตสิก รูปเท่านั้น และส่วนที่ไม่ใช่สิ่งเหล่านั้น คือ นิพพาน (ซึ่งเป็นอารมณ์ภายนอกจากสัตว์บุคคล) ดังนั้นนักอภิธรรมก็มุ่งไปที่การวิเคราะห์เรื่อง จิต เจตสิก รูป และนิพพาน เท่านั้นโดยตรงอย่างละเอียด ทั้งนี้ได้เลือกสรรภาษาที่ตรงกับสภาวะธรรม ด้วย จึงไม่ปรากฏการใช้คำเรียกชื่อ คน สัตว์ หรือสิ่งอื่น ๆ อย่างที่ใช้กันทั่วไปในชีวิตประจำวัน เพราะเห็นว่าเป็นทางที่จะทำให้เกิดการเข้าใจผิดถือเอาสิ่งนั้นเป็นตัวตนได้ ดังเช่นแทนที่จะบอกว่า จะพูดเรื่องของตน นักอภิธรรมจะไม่พูดเช่นนั้น เพราะถือว่า โดยความเป็นจริงแล้วนั้น คนหรือสัตว์ไม่มี มีแต่จิต เจตสิก รูปเท่านั้น การศึกษาวิเคราะห์แบบนี้เปรียบเทียบกับ การศึกษาของวิทยาศาสตร์ซึ่งพยายามແຈ້ງลักษณะสสารพลังงานตามลักษณะที่เป็นจริง ดังเช่นແຈ້ງແຈ້ງเป็น อณู เป็นอะตอม เป็นต้น ส่วนวิธีการเข้าถึงธรรมและการเสนอธรรมตาม แนวพระสูตรนั้นเป็นการศึกษาและการสอนธรรมด้วยภาษาและลีลาของการอธิบายตาม ลำนวนภาษาอย่างที่คุณทั่วไปใช้ในชีวิตประจำวัน ที่จริงแล้ว ทั้งอภิธรรมและพระสูตรตันตะ ก็ พูดถึงสภาพความเป็นไปของธรรมชาติเหมือนกัน จะต่างกันก็ตรงรายละเอียดของวิธีการใช้ ภาษาและการวิเคราะห์ บางอย่างบางประการเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ในคัมภีร์ธัมมสังคณีนี้ อภิธรรมมาติกา แบ่งหัวข้อธรรมออกเป็นกลุ่ม ๆ ละ ๓ อย่าง เช่น

กลุ่มกุศลติกะ ประกอบด้วยธรรม ๓ อย่าง คือ

กุศล ธรรม	ธรรมที่เป็นกุศล
อกุศล ธรรม	ธรรมที่เป็นอกุศล
อัพยาทุกา ธรรม	ธรรมที่เป็นอัพยาทุกา

กลุ่มสนิทัสนติกะ ประกอบด้วย

สนิทัสนสัปปฏิมา ธรรม	ธรรมที่เห็นได้และกระทบได้
อนิทัสนสัปปฏิมา ธรรม	ธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้
อนิทัสนาปปฏิมา ธรรม	ธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ เป็นต้น

สูตรตันตมาติกา ก็จัดธรรมเป็นคู่ เช่น

ธรรมอันอุปมาด้วยสายฟ้าแลบ	-	ธรรมอันอุปมาดังเพชร
ธรรมดำ	-	ธรรมขาว
ธรรม คือ ภาษาพูด	-	ธรรม คือ ทางแห่งภาษาพูด เป็นต้น

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

นอกจากมาติกาแล้ว ส่วนที่เหลืออีก ๔ ตอน เป็นการอธิบายหัวข้อธรรมในทำนองคล้ายกับอรรถกถา กล่าวคือ

จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายเรื่องการเกิดของจิตอย่างละเอียด

รูปกัณฑ์ อธิบายเรื่องรูปอย่างละเอียด

นิกเขปกัณฑ์ อธิบายหัวข้อธรรมในมาติกาด้วยคำอธิบายขนาดยาวปานกลาง

อัตถธรรมาภังค์ อธิบายหัวข้อธรรมในมาติกาอย่างย่อ เป็นทำนองคล้ายกับบทสรุปของคัมภีร์ทั้งหมด

การอธิบายในธัมมสังคณี เป็นแบบการแจกแจงรายละเอียด ตัวอย่างเช่น ในจิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายเรื่องลักษณะของปัญญา ว่า

“ ปัญญินทรีย์ มีในสมัยนั้น เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด การวิจัย การเลือกสรร การวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า ปัญญินทรีย์ มีในสมัยนั้น “

๒. วิภังค์

คำว่า **วิภังค์** แปลว่า การวิเคราะห์ การแยกแยะ การแจกแจง คัมภีร์วิภังค์ จึงเป็นหนังสือที่วิเคราะห์ธรรมอย่างละเอียด ๑๘ เรื่อง คือ

๑. ชันธวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องชันธ ๕

๒. ธาตุวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องธาตุ ๖ และธาตุ ๑๘

๓. อายตনวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องอายตนะ ๑๒

๔. สัจจวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องอริยสัจจะ ๔

๕. อินทริยวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องอินทริย ๒๒

๖. ปัจจยการวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องปัจจยการ ๑๒ หรือเรื่องความสัมพันธ์อันเนื่องด้วยเหตุปัจจัย กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการวิเคราะห์เรื่องปัจจยสมุปบาท

๗. สติปัฏฐานวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องสติปัฏฐาน ๔

๘. สัมมปปธานวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องสัมมปปธาน ๔

๙. อิทธิปาทวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องอิทธิบาท ๔

๑๐. โพชฌงค์วิภังค์ วิเคราะห์เรื่องโพชฌงค์ ๗

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๑. มัคควิภังค์ วิเคราะห์เรื่องมรรคมืองค์ ๘
 ๑๒. ฌานวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องรูปฌานและอรูปฌาน
 ๑๓. อัปมัญญวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องอัปมัญญา ๔ หรือ พรหมวิหาร ๔
 ๑๔. สิกขาปทวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องสิกขาบท หรือ ศีล ๕
 ๑๕. ปฏิสัมภีทวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องปฏิสัมภีท ๔
 ๑๖. ญาณวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องญาณ-ความรู้ ๒๐ หมวด
 ๑๗. ขุททกวัตถวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องที่แยกต่างจากหัวข้อธรรมข้างต้นมีเรื่องทฎฐิ

๖๒ เป็นต้น

๑๘. ธัมมทวิภังค์ วิเคราะห์เรื่องหัวใจแห่งธรรมแต่ละข้อ

ลักษณะการวิเคราะห์ในคัมภีร์วิภังค์คือ มี ๑๒ วิภังค์ที่ในแต่ละวิภังค์ ทำการวิเคราะห์เนื้อหาเดียว เป็น ๓ แบบ คือ แบบสุดตันตภาษนียะ แบบอภิธรรมภาษนียะ และแบบปัญหาปุจฉะ ส่วนอีก ๒ วิภังค์คือ อินทริยวิภังค์ สิกขาปทวิภังค์ วิเคราะห์เฉพาะแบบสุดตันตภาษนียะและแบบอภิธรรมภาษนียะ และอีก ๔ วิภังค์ คือปัจจุยการวิภังค์ ญาณวิภังค์ ขุททกวัตถวิภังค์ ธัมมทวิภังค์ วิเคราะห์ตามแนวอังคุตตรนิกายคือจัดเรียงลำดับเนื้อหาตามจำนวนเลยของหัวข้อย่อย

การวิเคราะห์แบบสุดตันตภาษนียะ

เป็นการวิเคราะห์ตามแบบการวิเคราะห์หลักธรรมในพระสูตรตันตปิฎก ส่วนใหญ่แล้วนำข้อความการอธิบายมาจากพระสูตรตันตปิฎกทั้งหมด จะต่างก็ตรงที่ว่าในการเลือกคำอธิบายจากพระสูตรนั้น คัมภีร์วิภังค์พยายามเลือกเฉพาะส่วนที่เป็นการอธิบายธรรมะแท้ๆ แล้วตัดส่วนที่เป็นบทอุปมาอุปมัย และเรื่องตัวอย่างออก ตัวอย่างเช่น คำอธิบายแบบสุดตันตภาษนียะ เรื่องอริยสัจ ๔ ในสังจววิภังค์ มีข้อความเป็นอย่างเดียวกันกับการอธิบายเรื่องเดียวกันนี้ ในมหาสติปัฏฐานสูตรในทีฆนิกาย และคล้ายคลึงกันสังจวิภังค์สูตรในมัชฌิมนิกาย การอธิบายแบบสุดตันตวิภังค์เรื่อง ธาตุ ๖ คือ ปรฐวี อาโป เตโช วาโย อากาโส และ วิญญานัณ ธาตุในธาตุวิภังค์เป็นเพียงการคัดลอกคำอธิบายทั้งหมดจากธาตุวิภังค์สูตร ในมัชฌิมนิกาย แล้วเพิ่มเติมการวิเคราะห์เรื่องธาตุสุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัสอุเบกขา อริชชา กามะ พยาปาพะ วิหิงสา เนกขัมมะ อพยาปาพะ และอวิหิงสา การวิเคราะห์เรื่องปัจจุยสมุปปาท ในปัจจุยการวิภังค์ก็ขึ้นต้นเหมือนคำอธิบายในมหานิทานสูตร คำอธิบายในอิทธิปาทวิภังค์ ก็ตรงกับคำอธิบายเรื่องนี้ในพระสูตรที่ ๑๓ ของอิทธิปาทสังยุตต์ และคำอธิบายในโพชฌงค์วิภังค์ ก็คล้ายกับคำอธิบายในเรื่องที่ ๕๒ ของโพชฌงค์สังยุตต์

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

การวิเคราะห์แบบอภิมมภาษนียะ

การวิเคราะห์ในส่วนนี้ ส่วนใหญ่ นำหลักการและความคิดมาจากคัมภีร์อภิมมสังคณี คัมภีร์เล่มแรกของพระอภิธรรมปิฎก

การที่ผู้รวบรวมคัมภีร์วิภังค์ได้เปรียบเทียบวิธีการวิเคราะห์อธิบายธรรม ในเรื่องเดียวกันระหว่างแนวพระสูตร กับแนวพระอภิธรรมก็คงเป็นเพราะต้องการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า แนววิธีทั้งสองนี้ มีความแตกต่างในการเข้าถึงและพิจารณาธรรมอย่างไร ซึ่งเมื่อศึกษาแล้วก็จะเห็นว่าแก่นธรรมของทุกเรื่องนั้น เป็นเรื่องเดียวกัน ต่างกันที่รายละเอียดวิธีการจัดแบ่งหัวข้อย่อย และวิธีการใช้สำนวนภาษาในการอธิบาย

ลักษณะการอธิบายธรรมที่แตกต่างตามแนวอภิธรรมและตามแนวพระสูตร อย่างที่เปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนในคัมภีร์วิภังค์นี้ มีอิทธิพลต่อการเขียนอรรถกถาในสมัยหลังมาก เพราะเกิดความแตกต่างในการตีความหมายระหว่างวิธีทั้ง ๒ เรียกว่า เป็นแบบสุดตันตณยะ กับอภิธรรมนยะ แบบปริยายนยะ กับนิปริยายนยะหรือแบบสมมุตินยะ กับแบบปรมัตถนยะ ซึ่งก็ล้วนอยู่ในความหมายถึงความแตกต่างกันของการวิเคราะห์และอธิบายธรรมตามแนวทางพระสูตรและพระอภิธรรม

เพื่อความเข้าใจถึงความแตกต่างของการวิเคราะห์ธรรมตามแนวทางทั้ง ๒ จะได้ยกตัวอย่าง จากคัมภีร์วิภังค์นี้ให้พิจารณาพอสังเขป ในสติปัฏฐานวิภังค์ ส่วนสุดตันตภาษนียนยะ ยกข้อความจากสติปัฏฐานสูตรมาเป็นคำอธิบาย ดังนี้

“ กิ ภิขุ พิจารณาเห็นกายในกายภายในเนื่อง ๆ อยู่ เป็นอย่างไร ภิขุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายภายใน แต่พื้นเท้าขึ้นไปถึงเบื้องบน แต่ปลายผมลงมาเบื้องต่ำ มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ ว่า ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังพืด ไต ปอด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เปรตมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร “

และมีส่วนเพิ่มเข้ามาว่า

“ ภิขุ นั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้น ภิขุ นั้น ครันเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดีซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมโน้มจิตเข้าไปในกายภายนอก “

ส่วนอภิธรรมภาษนียะ อธิบายว่า

“ กิ ภิขุ พิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่ เป็นอย่างไร “ ภิขุ ในศาสนานี้ เจริญโดยกุตตรญาณ อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพานเพื่อประหารทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิอันสัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌาน อันประกอบด้วย วิตก

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

วิจารณ์ มีปิตีและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ เป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา พิจารณาเห็นภายใน การเนื่องๆ อยู่ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใดนี้ เรียกว่า สติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตต์ด้วยสติปัฏฐาน “

๓. ธาตุกถา

เป็นคัมภีร์อธิบาย เรื่องความสัมพันธ์ คือ ความเข้ากันได้ และความเข้ากันไม่ได้ ของ ขันธ อายตนะ และธาตุต่าง ๆ แบ่งเนื้อหาเป็น ๒ ตอนใหญ่ คือ ตอนแรกเป็นมาติกา กำหนดหัวข้อที่จะพิจารณาต่อไปไว้เป็นหลัก เช่น

สังคโห อสังคโห การสงเคราะห์เข้ากันได้ และการสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้

สังคหิตะนะ อสังคหิตัง ธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยธรรมที่สงเคราะห์ได้

อสังคหิตะนะ สังคหิตัง ธรรมที่สงเคราะห์ได้ด้วยธรรมที่สงเคราะห์ไม่ได้

สัมปโยโค วิปปโยโค การประกอบได้ และการประกอบไม่ได้

สัมปยุตเตนะ วิปปยุตตัง ธรรมที่ประกอบไม่ได้ด้วยธรรมที่ประกอบได้

วิปปยุตเตนะ สัมปยุตตัง ธรรมที่ประกอบได้ด้วยธรรมที่ประกอบไม่ได้ ฯลฯ

อีกตอนหนึ่งเป็นนิเทศคือ การอธิบายขยายความมาติกาให้ชัดเจน การอธิบายธรรม ในคัมภีร์ธาตุกถา ค่อนข้างมีลักษณะ เฉพาะมากคือ ใช้สำนวนภาษา และวิธีการสรุปความคิดเห็นที่เข้าใจยาก แต่ละเรื่อง ถ้าต้องการศึกษาให้เข้าใจ ต้องมีพื้นฐานความรู้ในเรื่อง ขันธ อายตนะ และธาตุ มาแล้วอย่างมากทีเดียว ไม่เช่นนั้นแล้ว ข้อความที่ปรากฏก็จะเป็นเพียง ข้อเสนอตามแนวटकเก หรือการรวมกลุ่มแบบคณิตศาสตร์ แต่ถ้าอุตสาหะพยายามที่จะเข้าใจ แล้ว ก็เห็นถึงความละเอียดละออของผู้ศึกษาธรรมในยุคอุคคิธรรมมาก ตัวอย่างเช่น

“รูปขันธ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?

รูปขันธ สงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๑

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร ?

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗

เวทนาขันธสงเคราะห์ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร?

เวทนาขันธสงเคราะห์ได้ด้วยขันธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยขันธ อายตนะ ธาตุ เท่าไร?

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

สงเคราะห์ไม่ได้ด้วยชั้น ๔ อายุตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๗ “ เป็นต้น

การอธิบายแบบนี้ เป็นการอธิบายซึ่งคนส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าใจได้ทันที (ข้อนี้ไม่ใช่การวิจารณ์ว่า คัมภีร์นี้ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง) เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้สนใจศึกษาระบบตามแนวอภิธรรมมีน้อย เพราะเห็นว่า เป็นเรื่องยากเป็นเรื่องของชาววัดหรือของคนที่สนใจเรื่องนี้เป็นพิเศษจริงๆ ไม่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์อย่างไรในชีวิตประจำวัน จึงเป็นเรื่องที่ควรพิจารณาว่า ควรจะมีการสื่อและการสอนธรรมอย่างไร จึงจะได้ผล ทำให้คนทั้งหลายเข้าใจได้ว่า แท้จริงธรรมะ เป็นเรื่องของวิธีการดำเนินชีวิตที่สมดุลง่ายในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่เรื่องที่ดูไกลตัวจนอ่านไม่รู้เรื่อง

๔. บุคคลบัญญัติ

คัมภีร์บุคคลบัญญัติเป็นคัมภีร์ที่อธิบายถึงเรื่องของการกำหนด – บัญญัติธรรมชาติของบุคคลในทัศนะต่าง ๆ สรุปว่า คำอธิบาย เรื่องคนในพุทธศาสนา มี ๖ แบบ คือ

- ๑) ชั้นบัญญัติ กำหนดลักษณะของคนว่า เป็นที่รวมของชั้น ๕
- ๒) อายุตนบัญญัติ กำหนดว่าคน คือ ที่รวมของอายุตนะ ๑๒
- ๓) ธาตุบัญญัติ กำหนดว่า คนคือ ที่รวมของธาตุ ๑๔
- ๔) สัจบัญญัติ อธิบายธรรมชาติของคนในแง่ของอริยสัจ ๔
- ๕) อินทรีย์บัญญัติ กำหนดว่าคนคือที่รวมของอินทรีย์ ๒๒

๖) บุคคลบัญญัติ กำหนดประเภทของบุคคลตามระดับสภาพจิตเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยบุคคล ปุถุชน นิราสะ – ผู้ไม่มีความหวัง อาสังสะ – ผู้มีความหวัง ปาปมิตตะ – ผู้คบคนชั่วเป็นมิตร เป็นต้น

ข้อควรสังเกต คือ

๑. คัมภีร์นี้ มีลักษณะแตกต่างจากคัมภีร์อภิธรรมเล่มอื่น ๆ คือมีการกล่าวถึงบุคคลประเภทต่าง ๆ ข้างต้น คัมภีร์อภิธรรมอื่นจะไม่กล่าวถึงคนหรือบุคคลโดยตรง เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีความจริง นอกจากชื่อ จะกล่าวเฉพาะสิ่งที่เป็นธรรมชาติแท้ของคน คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

๒. ในการอธิบาย คัมภีร์นี้ ใช้ภาษาและสำนวนบรรยายโวหาร จึงเป็นส่นที่น่าอ่าน สำหรับคนทั่วๆ ไป ไม่แห้งแล้ง เต็มไปด้วยศัพท์เฉพาะและข้อเท็จจริงตรง ๆ สั้น ๆ ซึ่งแห้งแล้ง ชับซ้อนเหมือนอย่างใน ๒ อภิธรรมแรก

๓.วิธีการจัดจำแนกบุคคลและความคิดหลายอย่างนำมาจากอังคุตตรนิกาย นั่นคือ เริ่มจากบุคคลที่เป็นหนึ่งแยกประเภทไม่ได้ บุคคลที่มี ๒ จำพวก เรื่อยไปจนถึงบุคคล ๑๐ จำพวก เช่น กล่าวถึงบุคคล ๓ จำพวกว่า มีบุคคลผู้มีวาจาเหมือนคุณ บุคคลผู้มีวาจาเหมือน ดอกไม้ บุคคลผู้มีวาจาเหมือนน้ำผึ้ง หรือบุคคลผู้มีจิตเหมือนแผ่นเรือร้าง บุคคลผู้มีจิตเหมือน ฟาแลบ บุคคลผู้มีจิตเหมือนฟ้าผ่า เหมือนอย่างในอังคุตตรนิกาย

๕. กถาวัตถุ

อรรถกถาของคัมภีร์กถาวัตถุอธิบายว่าพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เป็นผู้เรียบเรียง คัมภีร์ในช่วงการสังคายนาครั้งที่ ๓ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช นับว่า เป็นคัมภีร์เล่มเดียวใน พระอภิธรรมปิฎกซึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวอย่างแน่ชัดว่า เป็นผลงานในสมัยหลัง ทั้งนี้คง อาจเป็นเพราะว่า เนื้อหาของคัมภีร์แสดงอย่างชัดเจนถึงสมัยที่แต่งว่าต้องเป็นการแต่งภายหลังจากที่คณะสงฆ์ได้แตกแยกเป็นนิกายต่างๆ เนื่องจากมีความขัดแย้งในการวิเคราะห์สาระ ธรรมบางเรื่องและคัมภีร์นี้แสดงถึงความพยายามของพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทในการที่จะอธิบาย วิจารณ์ความคิดเห็นของนิกายอื่นในเวลานั้นว่าไม่ถูกต้องอย่างไร และที่ถูกต้องจะพิจารณา ปัญหาดังกล่าวอย่างไร จำนวนถึง ๒๑๙ ปัญหาด้วยกัน

วิธีการวิจารณ์ ใช้รูปแบบการตั้งปัญหาถามตอบ ชักนำไปสู่ความเข้าใจที่ถูกต้อง ระหว่างฝ่ายสกวาทิ คือ ฝ่ายตน หมายถึง ฝ่ายเถรวาท กับฝ่ายปรวาทิ คือ ฝ่ายสงฆ์นิกายอื่น ตัวอย่าง เช่น เมื่อฝ่ายเถรวาทต้องการจะโต้แย้งความคิดเห็นของฝ่ายบุพพเสลียะในเรื่องการตีความหมายของคำว่ารู้ ของพระอรหันต์ผิดไปจากหลักพุทธธรรม ก็ตั้งเป็นบทสนทนาถามตอบ ดังนี้

“ สกวาทิ ถามว่า “ ความไม่รู้ของพระอรหันต์ มีอยู่หรือ “

ปรวาทิ ตอบว่า “ มีอยู่ “

สกวาทิย้อนถามว่า “พระพุทเจ้าได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวถึงความสิ้นอาสวะ สำหรับผู้ที่รู้ อยู่ เห็นอยู่ ไม่กล่าวสำหรับผู้ไม่รู้ อยู่ ไม่เห็นอยู่ ก็บุคคลรู้ อยู่อย่างไร เห็น อยู่อย่างไร ความสิ้นไปแห่งอาสวะจึงมีได้ บุคคลรู้ อยู่ เห็น อยู่ว่า อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อย่างนี้ความดับแห่งรูป อย่างนี้เวทนา ฯลฯ อย่างนี้สัญญา ฯลฯ อย่างนี้สังขาร ฯลฯ อย่างนี้
วิญญาณ ฯลฯ อย่างนี้ความดับแห่งวิญญาณ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลรู้้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่
อย่างนี้ ความสิ้นไปแห่งอาสวะจึงมีได้ ดังนี้ เป็นพระสูตรที่มีอยู่จริงไม่ใช่หรือ “

ปรวาทิ ตอบว่า “ ถูกแล้ว “

สกวาทีสรุปว่า“ถ้าอย่างนั้นก็มาถึงกล่าวว่าความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่“หัวข้อธรรม
ที่ฝ่ายเถรวาทยกขึ้นพิจารณาและคัดค้านความคิดของฝ่ายอื่นว่าเห็นผิดอย่างไรทั้ง ๒๑๙ เรื่อง
นี้ มีเนื้อหาที่น่าสนใจควรแก่การศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดเพราะเป็นหลักฐานสำคัญ
เกี่ยวกับความแตกต่างของพุทธศาสนิกนิกายต่าง ๆ ในเวลานั้น ในหนังสือ Points of
controversy ซึ่ง เป็นหนังสือแปลกถาวัตถุเป็นภาษาอังกฤษ Mrs. Rhys Davids ผู้แปลได้
สรุปไว้ในคำนำว่า ปัญหาที่โต้แย้งกันในคัมภีร์กถาวัตถุ ปัญหาใดเป็นของนิกายฝ่ายใด นับว่า
เป็นงานค้นคว้าทางวิชาการที่มีคุณค่ามาก เป็นงานที่ทำได้ยาก ต้องอาศัยการศึกษาหา
ความรู้จากข้อมูลอื่นๆมาประกอบการพิจารณามาก เพราะในคัมภีร์กล่าวถึงแต่เป็นความคิด
โต้แย้งระหว่างฝ่ายสกวาที กับฝ่ายปรวาทิโดยไม่ได้บ่งถึงชื่อของนิกายใดอย่างแน่ชัด ในที่นี้
จะได้นำข้อสรุป มาเสนอในที่นี้ด้วย เพื่อ

๑) ให้ผู้ที่สนใจเรื่องนิกายต่าง ๆ ในพุทธศาสนา ได้เห็นหนทางที่จะขยายขอบเขต
ของการศึกษา อย่างไร

๒) ให้ได้เห็นถึงคุณค่า และเนื้อหาสาระของคัมภีร์กถาวัตถุอย่างชัดเจน เนื้อหาใน
คัมภีร์กถาวัตถุ อาจสรุปได้เป็น ๓ แบบ คือ

- (๑) เนื้อหาตามการจัดเรียงลำดับในคัมภีร์
- (๒) เนื้อหาจัดกลุ่มตามสาระทางธรรม
- (๓) เนื้อหาจัดกลุ่มตามกลุ่มนิกาย

เนื้อหาที่จัดเรียงตามลำดับของคัมภีร์

คัมภีร์กถาวัตถุแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒๓ วรรค คือ

วรรคที่ ๑ มี ๑๐ หัวข้อ คือ

๑. ปุคคลกถา	เรื่องการมีหรือไม่มีของบุคคล
๒. ปริหานิกถา	เรื่องความเสื่อมของพระอรหันต์
๓. พรหมจริยกถา	เรื่องพรหมจรรย์ของเทพทั้งหลาย
๔. โอธิโสภกถา	เรื่องพระอริยบุคคลละกิเลสได้เพียงบางส่วน

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๕. ขหติกถา	เรื่องปฏุชนละกามราคะและพยายามได้
๖. สัพพมัตตติกถา	เรื่องการเมืองอยู่สิ่งทั้งปวง
๗. อตีตขันธ์ติกถา	เรื่องขันธ์ที่เป็นอดีต
๘. เอกัจจมัตตติกถา	เรื่องการเมืองอยู่ของสิ่งบางสิ่ง
๙. สติปัฏฐานกถา	เรื่องธรรมทั้งปวงเป็นที่ตั้งของสติ
๑๐. เหวตติกถา	เรื่องการเมืองอยู่ของอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

วรรคที่ ๒ มี ๑๑ หัวข้อ คือ

๑. ปรูปหารกถา	เรื่องพระอรหันต์ยังมีกามราคะ เช่น มีการปล่อยน้ำอสุจิ
๒. อัญญาณกถา	เรื่องความไม่รู้ของพระอรหันต์
๓. กังขาภา	เรื่องความสงสัยของพระอรหันต์
๔. ปรวิตารณกถา	เรื่องพระอรหันต์ยังต้องการการบอกการสอนจากคนอื่น
๕. วจีเภทกถา	เรื่องการเปล่งวาจาของผู้เข้าฌาน
๖. ทุกขาหารกถา	เรื่องการพิสูจน์ว่าผู้ใดเจริญมรรคเมื่อผู้นั้นกล่าวคำว่า “ทุกข์”
๗. จิตตฐิติกถา	เรื่องการจัดอยู่ต่อเนื่องของจิตหนึ่งดวง
๘. กุกกุฬิกถา	เรื่องสังขารทั้งปวงร้อนเหมือนถ่านไฟที่ร้อน
๙. อนุปุพพากิสมยกถา	เรื่องการตรัสรู้ตามลำดับ
๑๐. โวหารกถา	เรื่องโวหารของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระ
๑๑. นิโรธกถา	เรื่องความดับ ๒ ประเภท

วรรคที่ ๓ มี ๑๒ หัวข้อ คือ

๑. พลกถา	เรื่องพละของพระพุทธเจ้าและพระสาวก
๒. อริยัตติกถา	เรื่องญาณทั้งหมดเป็นอริยะ
๓. วิมุจติกถา	เรื่องหลุดพ้นของจิตที่มีราคะ
๔. วิมุจจมานกถา	เรื่องลำดับของการหลุดพ้น
๕. อัญฐมานกถา	เรื่องบุคคลที่ ๘
๖. อัญฐมัทธสนิทธิยกถา	เรื่องบุคคลที่ ๘ มีศรัทธา – อินทรีย์ หรือไม่
๗. ทิพพจักขุกถา	เรื่องตาเนื้อ (มังสจักขุ) ที่เปลี่ยนเป็นตาทิพย์ (ทิพพจักขุ)
๘. ทิพพโสตกถา	เรื่องหูเนื้อ (มังสโสต) ที่เปลี่ยนเป็นหูทิพย์ (ทิพพโสต)
๙. ยถากัมมุปคตญาณกถา	เรื่องญาณที่รู้ถึงเรื่องสัตว์ที่เกิดตามกรรม
๑๐. สังวรกถา	เรื่องความสำรวมของเทพทั้งหลาย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๑. อสัณฺญกถา เรื่องการมีสัญญาของอสัณฺญีสัตว์
 ๑๒. เนวสัณฺญานาสัณฺญายตนกถา เรื่องการไม่มีสัญญาของเนวสัณฺญานาสัณฺญาย

ตนพรหม

วรรคที่ ๔ มี ๑๐ หัวข้อ คือ

๑. คิหิสสอรหาคิกถา เรื่องพระอรหันต์ดำรงเพศเป็นคฤหัสถ์ได้
 ๒. อุปปัตติกถา เรื่องความเป็นไปได้ของการเป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิด
 ๓. อนาสวกถา เรื่องธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ไม่มีอาสวะ
 ๔. สมนําคตกถา เรื่องพระอรหันต์ประกอบด้วยผล ๔
 ๕. อุเบกขาสมนําคตกถา เรื่องพระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขา ๖ อย่าง
 ๖. โพธิยาพุทโธติกถา เรื่องบุคคลเป็นพระพุทเจ้าได้เพราะโพธิ
 ๗. ลักขณกถา เรื่องลักษณะของพระโพธิสัตว์
 ๘. นิยาโมกกันตีกถา เรื่องการกำหนดการเกิดของพระโพธิสัตว์
 ๙. อปรปิสมนําคตกถา เรื่องผู้ตั้งอยู่ในอภัตมรรคประกอบด้วยผล ๓
 ๑๐. สัพพสัณฺญาชนปหานกถา เรื่องการละสัณฺญาชนทั้งปวงคือความเป็นพระอรหันต์

วรรคที่ ๕ มี ๑๐ หัวข้อ คือ

๑. วิมุตติกถา เรื่องวิมุตติญาณ คือ ตัวหลุดพ้น
 ๒. อเสกขกถา เรื่องพระเสขะมีอเสขญาณได้
 ๓. วิปริตกถา เรื่องการรู้ผิดของผู้เข้าสมาบัติมีปฐมวิกสิณเป็นอารมณ์
 ๔. นิยามกถา เรื่องปุณฺณกัมมญาณที่จะบรรลุมรรค
 ๕. ปฏิสัมปาทกถา เรื่องญาณทุกชนิด เป็นปฏิสัมปาทา
 ๖. สัมมตติญาณกถา เรื่องความสมมติ
 ๗. จิตตารัมมณกถา เรื่องญาณที่รู้จักใจของผู้อื่นมีจิตเป็นอารมณ์อย่างเดียว
 ๘. อนาคตญาณกถา เรื่องความรู้เรื่องอนาคต
 ๙. ปัจจุบันญาณกถา เรื่องความรู้เรื่องปัจจุบัน
 ๑๐. ผลญาณกถา เรื่องพระสาวกมีญาณซึ่งมีผล

วรรคที่ ๖ มี ๑๐ หัวข้อ คือ

๑. นิยามกถา เรื่องนิยามที่เป็นอสังขตะ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง
 ๒. ปฏิจจสมุปบาทกถา เรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นอสังขตะ
 ๓. สัจจกถา เรื่องอริยสัจเป็นอสังขตะ

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๔. อารูปปกถา เรื่องอากาสนัญญาตนะ เป็นอสังขตะ
๕. นิโรธสมาบัติกถา เรื่องนิโรธสมาบัติ เป็นอสังขตะ
๖. อากาสกถา เรื่องอากาสเป็นอสังขตะ
๗. อากาโสสนิทัสสโนติกถา เรื่องอากาสเป็นของเห็นได้
๘. ปฐวีธาตุสนิทัสสนายตนาติกถา เรื่องธาตุดินเป็นของเห็นได้
๙. จักขุทริยสนิทัสสนันติกถา เรื่องอินทรียคือตาเป็นของเห็นได้
๑๐. กายกัมมัง สนิทัสสนันติกถา เรื่องการกระทำทางกายเป็นของที่เห็นได้

วรรคที่ ๗ มี ๑๐ หัวข้อ คือ

๑. สังคหิตกถา เรื่องธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้
๒. สัมปยุตตกถา เรื่องธรรมที่ประกอบกันได้
๓. เจตสิกกถา เรื่องธรรมที่เป็นเจตสิก
๔. ทานกถา เรื่องเจตสิกธรรม คือ ทาน
๕. ปรีโหมคมยบุญญกถา เรื่องความเจริญของบุญที่สำเร็จได้ด้วยการใช้สอย
๖. อิตทินนกถา เรื่องผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้รับสิ่งที่ผู้อื่นในโลกให้เช่นอาหาร
๗. ปฐวีกัมมวิปาโกติกถา เรื่องแผ่นดินเป็นผลของกรรม
๘. ชรามรณียกัมมวิปาโกติกถา เรื่องความแก่ความตายเป็นผลของกรรม
๙. อริยธัมมวิปากกถา เรื่องผลของอริยธรรม คือ การละกิเลสเท่านั้น
๑๐. วิปาโกวิปากัมมธัมมโมติกถา เรื่องผลเป็นปัจจัยให้เกิดผล

วรรคที่ ๘ มี ๑๑ หัวข้อ คือ

๑. ฌตติกถา เรื่องฌติ ๖
๒. อันตรามวากถา เรื่องการมีอยู่ของภพที่คั่นในระหว่าง
๓. กามคุณกถา เรื่องกามคุณ ๕ เท่านั้น เป็นกามธาตุ
๔. กามกถา เรื่องอายตนะ เท่านั้นเป็นกาม
๕. รูปธาตุกถา เรื่องรูปธรรมเท่านั้น เป็นรูปธาตุ
๖. อรูปธาตุกถา เรื่องอรูปธรรมเท่านั้นเป็นอรูปธาตุ
๗. รูปธาตุยา อายตนกถา เรื่องการมีอยู่ของรูปธาตุที่มีอายตนะ ๖
๘. อรูปธาตุกถา เรื่องการมีรูปของสิ่งที่เป็นรูป
๙. รุปังกัมมันติกถา เรื่องการกระทำทางกาย
๑๐. ชีวิตินทริยกถา เรื่องชีวิตินทรีย คือ ธรรมที่ไม่เป็นรูป

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๑. กัมมเหตุกถา เรื่องพระอรหันต์เสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์ได้เพราะกรรม

วรรคที่ ๙ มี ๑๒ หัวข้อ คือ

๑. อานิสังสกถา เรื่องผู้เห็นอานิสงส์ของพระนิพพานเท่านั้น เป็นผู้ละสัญญาได้
๒. อมตารัมมณกถา เรื่องสัญญาที่มีอมตะคือพระนิพพานเป็นอารมณ์
๓. รุปังสารัมมณันติกถา เรื่องรูปไม่มีอารมณ์
๔. อนุสยาอนารัมมณาทิกถา เรื่องอนุสัยไม่มีอารมณ์
๕. ญาณังอนารัมมณาทิกถา เรื่องญาณไม่มีอารมณ์
๖. อตีตารัมมณกถา เรื่องจิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์ ไม่มีอารมณ์
๗. อนาคตารัมมณกถา เรื่องจิตที่มีอนาคตญาณเป็นอารมณ์ไม่มีอารมณ์
๘. วิตักกานุปัตติกถา เรื่องจิตทุกอย่างถูกความตรึงติดตาม
๙. วิตักกาวิปารกถา เรื่องเสียงคือการแผ่ออกแห่งความตรึง
๑๐. น ยถาจิตตัสสกายกัมมันติกถา เรื่องวาจาไม่เป็นไปตามจิต
๑๑. น ยถาจิตตัสสกายกัมมันติกถา เรื่องการกระทำทางกายไม่เป็นไปตามจิต
๑๒. อตีตानาคตปัจจุบันกถา เรื่องบุคคลประกอบด้วยอดีตปัจจุบัน อนาคต

วรรคที่ ๑๐ มี ๑๑ หัวข้อ คือ

๑. นิโรธกถา เรื่องขณะที่ขันธะซึ่งแสวงหาความเกิดยังไม่ดับขันธะที่เป็นกิจาก็เกิดขึ้น
๒. รุปังมัคโคติกถา เรื่องรูป คือ มรรค
๓. ปัญจวิญญาณสมังคิสสะ มัคคภาวนากถา เรื่องผู้ประกอบด้วยวิญญาณ ๕ ชื่อว่า เป็นผู้มีการเจริญมรรค
๔. ปัญจวิญญาณากุสลาปัตติกถา เรื่องวิญญาณ ๕ เป็นกุศลและอกุศล
๕. ปัญจวิญญาณาสาโณคาทิกถา เรื่องวิญญาณ ๕ คิดได้
๖. ทวิหิสีเลหิสมันนาคโตติกถา เรื่องผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรคต้องประกอบพร้อมด้วยศีล ๒ อย่าง
๗. สีลัง อเจตสิกนติกถา เรื่องศีลไม่เป็นเจตสิก
๘. สีลัง น จิตตานุปริวัตตติติกถา เรื่องศีลไม่เป็นไปตามจิต
๙. สมาทานเหตุกถา เรื่องศีลที่มีการสมาทานย่อมเจริญ
๑๐. วิญญูติสสันติกถา เรื่องการกระทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายด้วยกายหรือวาจาเป็นศีล
๑๑. อวิญญูติกุสสีลันติกถา เรื่องการไม่ทำให้คนอื่นรู้ความหมายด้วยกาย หรือวาจา เป็นการทุศีล

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

วรรคที่ ๑๑ มี ๘ หัวข้อ คือ

๑. ติสโสติ อนุสยกถา เรื่องอนุสยเป็นอัพยาภุต (เป็นกลางไม่ดีไม่ชั่ว) เป็นเหตุ
กะ (ไม่มีเหตุ) และเป็นจิตตวิปปยุตต์ (ไม่เกี่ยวข้องกับจิต)
๒. ญาณกถา เรื่องขณะที่จิตไม่ประกอบด้วยญาณบุคคลนั้นไม่มีญาณ
๓. ญาณัง จิตตวิปปยุตตันติกถา เรื่องญาณไม่เกิดดับพร้อมกับจิต
๔. อหัง ทุกขันติ เรื่องการกล่าวว่านี่คือทุกข์เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจเรื่องทุกข์
๕. อิทธิพลกถา เรื่องบุคคลผู้มีฤทธิ์ สามารถดำรงอยู่ได้ตลอดกับปี
๖. สมานิกถา เรื่องสมาธิคืออาการต่อเนื่องของจิต
๗. ธัมมัญญิตตาทกถา เรื่องความตั้งอยู่แห่งธรรมเป็นของสำเร็จรูปแล้ว
๘. อนิจจาทกถา เรื่องความเป็นของไม่เที่ยง เป็นของสำเร็จรูปแล้ว

วรรคที่ ๑๒ มี ๙ หัวข้อ คือ

๑. สังวโรกัมมันติกถา เรื่องความสำรวมคือการกระทำ
๒. กัมมกถา เรื่องกรรมทุกอย่างต้องมียผล
๓. สัทโทวิปาโกติกถา เรื่องเสียงเป็นวิบาก
๔. สฟายตนกถา เรื่องอายุตนะ ๖ เป็นวิบาก
๕. สัตตักขัตตุปรมกถา เรื่องพระโสดาบันผู้เกิดอีก ๗ ครั้ง เป็นผู้เที่ยงแท้
๖. โกลังโกลเอกพีชกถา เรื่องผู้จะไปเกิดอีกสองสามครั้งกับผู้เกิดอีกครั้งเดียว ไม่
เป็นผู้เที่ยงแท้
๗. ชีวตาโวโรปนกถา เรื่องบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวสิหรือพระโสดาบัน อาจจะทำ
การฆ่าสัตว์ได้
๘. ทุคตติกถา เรื่องผู้ถึงพร้อมด้วยทิวสิ ละทุกติได้แล้ว
๙. สัตตมาวิกกถา เรื่องบุคคลผู้เกิดในภพที่ ๗ ละคติที่ชั่วได้แล้ว

วรรคที่ ๑๓ มี ๑๐ หัวข้อ คือ

๑. กัปปัญญกถา เรื่องผู้ทำความชั่วอย่างรุนแรงมีการทำลายคณะสงฆ์เป็นต้น
สามารถดำรงอยู่ตลอดกับปีได้
๒. กุศลจิตตปฏิลาภกถา เรื่องผู้ตั้งอยู่ตลอดกับปี ไม่พึงได้กุศลจิต
๓. อนันตราบยุตตกถา เรื่องผู้ที่ทำอนันตริยกรรมพึงบรรลุธรรมได้
๔. นิยตัสสนิยามกถา เรื่องบุคคลผู้แน่อนยอมก้าวลงสู่ทางของคลองธรรม
๕. นีวุตกถา เรื่องผู้ถูกนิวรรณ์ห่อหุ้มย่อมละนิวรรณ์ได้

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๖. สัมมุชชีฏตถกา เรื่องผู้พร้อมหน้าหรือผู้มีกิเลสย่อมละกิเลสได้
๗. สมาปันโนธัสสาเทตถิกา เรื่องผู้ถึงพร้อมด้วยญาณย่อมพอใจมีญาณเป็นอารมณ์
๘. อสาดราคถกา เรื่องความยินดีในสิ่งที่ไม่น่าพอใจ
๙. รัมมัตถนหา อัปปยากตาตถิกา เรื่องความอยากในธรรม ไม่ดี ไม่ชั่ว
๑๐. รัมมัตถนหานทุกขสมุทโยตถิกา เรื่องความอยากในธรรมไม่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์

วรรคที่ ๑๔ มี ๙ หัวข้อ คือ

๑. กุสลากุศลปฏิสันทนถกา เรื่องความต่อเนื่องระหว่างกุศลกับอกุศล
๒. สฬายตนุปัตตติถกา เรื่องอายตนะ๖เกิดขึ้นในครวมารดาพร้อมกับการปฏิสนธิ
๓. อนันตรปัจจยถกา เรื่องโสทวิญญูญาณเกิดขึ้นต่อเนื่องทันทีจากจักขุวิญญูญาณ
๔. อริยุปถกา เรื่องรูปของพระอริยะต้องอาศัยมหาภูตรูปทั้ง ๔
๕. อัญญู อนุสโยตถิกา เรื่องอนุสัยเป็นอย่างหนึ่ง กิเลสเป็นอย่างหนึ่ง
๖. ปริยภูฐานัง จิตตวิปปยุตตันตติถกา เรื่องกิเลสเป็นเครื่องรั้งไม่ประกอบกับจิต
๗. ปริยาปันนถกา เรื่องรูปราคะ เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับรูปธาตุเท่านั้น
๘. อัปปยากตถกา เรื่องความเห็นเป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่ชั่ว
๙. อปริยาปันนถกา เรื่องความเป็นเป็นโลกุตตระ

วรรคที่ ๑๕ มี ๑๑ หัวข้อ คือ

๑. ปัจจยตากถา เรื่องความเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่กำหนดไว้แน่นอน
๒. อัญญมัญญูปัจจยตากถา เรื่องการกล่าวได้แต่ว่าสังขารมีอวิชชาเป็นปัจจัย ไม่ใช่
อวิชชามีสังขาร เป็นปัจจัย
๓. อัทธานถา เรื่องเวลาอันนาน เป็นของสำเร็จรูป
๔. ขณลยมุหุตตถกา เรื่องเวลาตอนต้นเป็นของสำเร็จรูป
๕. อาสวกถา เรื่องอาสวะ ๔ ไม่ใช่อาสวะ
๖. ชรามรณถกา เรื่องความแก่ความตายของธรรมที่เป็นโลกุตตระ กิจัก
เป็นโลกุตตระด้วย

๗. สัณฺญาเวทยิตถกา เรื่องสัณฺญาเวทยิตนิโรธสมาบัติเป็นโลกุตตระ
๘. พุตฺติยสัณฺญาเวทยิตถกา เรื่องสัณฺญาเวทยิตนิโรธสมาบัติเป็นโลกียะ
๙. ตติยสัณฺญาสัตตูปิกากถา เรื่องผู้เข้าสัณฺญาเวทยิตนิโรธอาจทำให้ถึงตายได้
๑๐. อสัณฺญาสัตตูปิกากถา เรื่องการเข้าสัณฺญาเวทยิตนิโรธ จะทำให้เข้าถึงอัสัณฺญา

สัตตภูมิ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๑. กัมมุปจยกถา เรื่องกรรมและการสั่งสมกรรม เป็นคนละเรื่อง

วรรคที่ ๑๖ มี ๑๐ หัวข้อ คือ

๑. นิคคหกถา เรื่องผู้อื่นสามารถข่มจิตของผู้อื่นได้
๒. ปัคคหกถา เรื่องผู้อื่นสามารถประคองจิตของผู้อื่นได้
๓. สุขานุปปทานกถา เรื่องผู้อื่นสามารถเพิ่มความสุขให้แก่ผู้อื่นได้
๔. อธิคคัยหมนสิการกถา เรื่องบุคคลสามารถรวบรวมสังขารทั้งหมดมาพิจารณา

รวมกันได้

๕. รุปังเหตุติกถา เรื่องรูปเป็นเหตุ
๖. รุปังสเหตุกันตีกถา เรื่องรูปมีเหตุ
๗. รุปังกุสลาคุสสันตีกถา เรื่องรูปเป็นกุศลและอกุศล
๘. รุปังวิปาโกติกถา เรื่องรูปเป็นผล
๙. รุปัง รุปาวจรรูปวจรรันตีกถา เรื่องรูปเป็นรูปาวจรและอรุปาวจร
๑๐. รุปปราโครูปธาตุดุปริยาบันโนติกถา เรื่องความกำหนดในรูปเกิดขึ้นเพราะรูปเป็นเหตุ

วรรคที่ ๑๗ มี ๑๑ หัวข้อ

๑. อัตถิ อรหโต ปุณฺณุปัจจโยติกถา เรื่องพระอรหันต์ยังมีการสั่งสมบุญ
๒. นัตถิ อรหโต อกาลมัจจุติกถา เรื่องพระอรหันต์ไม่ตายเมื่อยังไม่ถึงคราว
๓. สัพพมิตังกัมมโตติกถา เรื่องทุกอย่างมาจากกรรม
๔. อินทริยพัทฐกถา เรื่องสิ่งที่เนื่องด้วยอินทริย์เท่านั้นเป็นทุกข์
๕. สุปเตวาอริยมัคคันตีกถา เรื่องสังขารทั้งหลายเว้นแต่อริยมรรคเป็นทุกข์
๖. น วัตตัพพังสังโฆ ทักขิณัง ปฏิคคัณหาตติกถา เรื่องการไม่ควรกล่าวว่าสงฆ์ รับ

ทักษิณา

๗. น วัตตัพพัง สังโฆ ทักขิณัง วิโสเรตติกถา เรื่องการไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์ทำทักษิณาให้บริสุทธิ์

๘. น วัตตัพพัง สังโฆ ภูณฺชิตติกถา เรื่องการไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์ฉันอาหาร
๙. น วัตตัพพัง สังฆัสสะ ทินนัง มหัปปลันตีกถา เรื่องไม่ควรกล่าวว่า ทานที่ถวายแก่

สงฆ์มีผลมาก

๑๐. น วัตตัพพัง พุทฺธัสสะ ทินนัง มหัปปลันตีกถา เรื่องไม่ควรกล่าวว่า ทานที่ถวายแด่พระพุทธรูปเจ้า มีผลมาก

๑๑. ทักขิณาวิสุทธิกถา เรื่องทานย่อมบริสุทธิ์ ฝ่ายผู้ให้มิใช่ทางฝ่ายผู้รับ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

วรรคที่ ๑๘ มี ๙ หัวข้อ คือ

๑. มนุสสโลกกถา เรื่องการไม่ควรกล่าววาทะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในโลก
๒. รัम्मเทสนากถา เรื่องการไม่ควรกล่าววาทะพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม
๓. กรุณากถา เรื่องพระพุทธเจ้าไม่มีพระกรุณา
๔. คันธชาติกถา เรื่องอุจจาระปัสสาวะของพระพุทธเจ้ามีกลิ่นหอมกว่ากลิ่นอื่น ๆ
๕. เอกมัคคกถา เรื่องพระอริยบุคคลทำให้แจ้งซึ่งผลทั้ง ๔ ด้วยมรรคอันเดียว
๖. ญาณสังกันตีกถา เรื่องบุคคลก้าวข้ามจากญาณหนึ่ง สู่อีกญาณหนึ่ง
๗. ญาณันตริกีกถา เรื่องการมีช่องว่างของญาณ
๘. สมานโน สัททัง สุนาตติกถา เรื่องผู้เข้ามาจนได้ยินเสียง
๙. จักขุนา รุปัง ปัสสตีติกถา เรื่องการเห็นรูปด้วยตา

วรรคที่ ๑๙ มี ๘ หัวข้อ คือ

๑. กิเลสขหนกถา เรื่องการละกิเลสที่เป็นอดีต
๒. สุกญุตากถา เรื่องความสูญเกิดขึ้นเนื่องด้วยสังขารและขันธ
๓. สามัญญผลกถา เรื่องผลแห่งความเป็นสมณะและอสมณะ
๔. ปัตติกถา เรื่องการบรรลุเป็นอสังขตะ
๕. ตถากถา เรื่องความเป็นเช่นนั้นอย่างที่เป็น อสังขตะ
๖. กุสลกถา เรื่องนิพพานธาตุ เป็นกุศล
๗. อัชจันตนิยามกถา เรื่องปุถุชนมีข้อกำหนดเด็ดขาด
๘. อินทริยีกถา เรื่องการไม่มีอินทริย์แห่งศรัทธาที่เป็นโลกียะ

วรรคที่ ๒๐ มี ๖ หัวข้อ คือ

๑. อสัจจจินกถา เรื่องบุคคลแม้ไม่มีเจตนาทำให้แม่ของตนเสียชีวิต ก็ถือว่าทำอนันตริยกรรม
๒. อญาณกถา เรื่องปุถุชนไม่มีความรู้
๓. นิรยपालกถา เรื่องไม่มีผู้ปกครองนรก
๔. ตีรัจจานกถา เรื่องการมีสัตว์ตีรัจจานในหมู่เทพ
๕. มัคคกถา เรื่องพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้มรรคมีองค์ ๘
๖. ญาณกถา เรื่องญาณโลกุตตระ มีวัตถุ ๑๒ อย่าง คือ โลกุตตรญาณ

วรรคที่ ๒๑ มี ๙ หัวข้อ คือ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. สาสนกถา เรื่องศาสนาได้แปลงใหม่
๒. อวิตักกกถา เรื่องปุณฺณไม่สงัดแล้วจากกรรมมีธาตุ
๓. สัณฺญาชนกถา เรื่องการที่พระโยคียังไม่ละสัณฺญาชนบางอย่างแล้วบรรลุอรหัตผล
๔. อิทธิกถา เรื่องฤทธิ์เป็นเหตุสำเร็จความประสงค์ของพระพุทธเจ้าหรือของพระสาวก
๕. พุทธกถา เรื่องพระพุทธเจ้ากับพระพุทธเจ้าด้วยกันยังมียิ่งหย่อนกว่ากัน
๖. สัพพทิสากถา เรื่องพระพุทธเจ้าสถิตอยู่ในทิศทั้งหลาย
๗. ธรรมกถา เรื่องทั้งปวงเป็นนียตะ (แน่นอน)
๘. กรรมกถา เรื่องกรรมทั้งปวงเป็นนียตะ

วรรคที่ ๒๒ มี ๘ หัวข้อ คือ

๑. ปรินิพพานกถา เรื่องการที่พระอรหันต์ยังไม่ละสัณฺญาชนบางอย่างแล้วปรินิพพาน
๒. กุสลจิตตกถา เรื่องพระอรหันต์มีจิตเป็นกุศลปรินิพพาน
๓. อาเนญชากถา เรื่องพระอรหันต์ตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีจิตเป็นปกติปรินิพพาน
๔. ัมมมาภิสมยกถา เรื่องการตรัสรู้ธรรมมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์
๕. กถาทั้ง ๓ เรื่องการบรรลุอรหัตผลมีแก่สัตว์ผู้อยู่ในครรรค์
๖. อัปยากตกถา เรื่องจิตของบุคคลผู้ฝันทุกอย่างเป็นอัปยากตะ
๗. อาเสวนปัจจยตา เรื่องความเป็นอาเสวนปัจจย
๘. ขณิกกถา เรื่องกรรมทั้งปวงเป็นนียตะ

วรรคที่ ๒๓ มี ๕ หัวข้อ คือ

๑. เอกาธิปายกถา เรื่องบุคคลพึงเสพเมถุนธรรมด้วยความประสงค์อย่างเดียวกัน
๒. อรหันตวันณกถา เรื่องอมนุษย์ทั้งหลายเสพเมถุนธรรมโดยเพศแห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย
๓. อีสสิริยการิกากถา เรื่องพระโพธิสัตว์ไปสู่วินิบาต เหตุกระทำความใคร่ในความเป็นใหญ่
๔. ราคปฏิรูปกาทิกกถา เรื่องราคะเทียม
๕. อปริณิพัตถกถา เรื่องรูปเป็นสิ่งที่ไม่สำเร็จรูป

เนื้อหาที่จัดกลุ่มตามสาระทางธรรม

เพื่อให้ไม่ให้อึดแอ้อ จะกล่าวเฉพาะหัวข้อ และบอกเลขวรรคและลำดับหัวข้อในวรรคนั้น

เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑. เรื่องโวหารของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระ
๒. เรื่องพละของพระพุทธเจ้า
๓. เรื่องการเป็นพระพุทธเจ้าด้วยการอาศัยโพธิ
๔. เรื่องลักษณะของพระโพธิสัตว์
๕. เรื่องการกำหนดการเกิดของพระโพธิสัตว์
๖. เรื่องผลของการถวายทานแก่พระพุทธเจ้า
๗. เรื่องพระพุทธเจ้าประทับในโลกหรือไม่
๘. เรื่องการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า
๙. เรื่องพระพุทธเจ้ามีพระกรุณาหรือไม่
๑๐. เรื่องอุจจาระ ปัสสาวะของพระพุทธเจ้ามีกลิ่นหอมที่สุด
๑๑. เรื่องอิทธิขของพระพุทธเจ้า
๑๒. เรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีคุณสมบัติต่างกัน
๑๓. เรื่องพระพุทธเจ้าย่อมอยู่ทั่วทุกทิศ
๑๔. เรื่องพระโพธิสัตว์ถึงความเสื่อม เพราะการบันดาลตามความปรารถนาของผู้เป็นใหญ่

เรื่องเกี่ยวกับพระอริยบุคคล

เรื่องพระอรหันต์

๑. เรื่องพระอรหันต์มีความเสื่อมได้หรือไม่
๒. เรื่องความไม่รู้ของพระอรหันต์
๓. เรื่องความสงสัยของพระอรหันต์
๔. เรื่องพระอรหันต์ดำรงเพศเป็นคฤหัสถ์ได้
๕. เรื่องความเป็นไปได้ของการบรรลุพระอรหันต์พร้อมกับการเกิด
๖. เรื่องธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ปราศจากอาสวะ
๗. เรื่องพระอรหันต์ประกอบด้วยผล ๔ อย่าง
๘. เรื่องพระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา ๖ อย่าง
๙. เรื่องความเป็นพระอรหันต์เกิดขึ้นจากการละสัญญาทั้งปวง
๑๐. เรื่องพระอรหันต์มีเสขญาณได้
๑๑. เรื่องพระอรหันต์เสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์เพราะกรรมได้
๑๒. เรื่องพระอรหันต์ยังมีการสังสมบุญ
๑๓. เรื่องพระอรหันต์ไม่ตาย เมื่อยังไม่ถึงคราว

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๔. เรื่องวิญญูณของพระอรหันต์ในขณะที่ตาย
๑๕. เรื่องพระอรหันต์เมื่อมีจิตอยู่ในรูปฌานปรินิพพานได้
๑๖. เรื่องอมนุษย์ปลอมเพศเป็นพระอรหันต์ เสพเมถุนธรรมได้

เรื่องพระอริยบุคคลอื่นนอกจากพระอรหันต์

๑. เรื่องพระอริยบุคคลละกิเลสได้บางส่วน
๒. เรื่องพระบุคคลที่ ๘
๓. เรื่องพระโสดาบันผู้เกิด ๗ ครั้ง
๔. เรื่องผู้เกิดอีกสองสามครั้งและผู้เกิดครั้งเดียว
๕. เรื่องพระโสดาบันอาจฆ่าสัตว์ได้
๖. เรื่องพระโสดาบันละคติที่ชั่วได้แล้ว

เรื่องลักษณะและแนวทางการปฏิบัติธรรมของพระอริยะ

๑. เรื่องความรู้ทั้งหมดเป็นอริยะ
๒. เรื่องอเสขญาณ
๓. เรื่องผลของอริยธรรมคือการละกิเลสเท่านั้น
๔. เรื่องรูป คือ มรรค
๕. เรื่องผู้ประกอบด้วยวิญญูณทั้ง ๕ ชื่อว่า เป็นผู้เจริญมรรค
๖. เรื่องสังขารทั้งหลายเว้นแต่อริยมรรคเป็นทุกข์
๗. เรื่องการเปล่งวาจาของผู้เจริญมรรค
๘. เรื่องพระอริยบุคคลทำให้แจ้งผลทั้ง ๔ ด้วยมรรคอันเดียวได้
๙. เรื่องมรรคมือองค์ ๕

เรื่องเกี่ยวกับปุถุชน

๑. เรื่องปุถุชนละกามราคะและความพยายาทำได้
๒. เรื่องปุถุชนมีญาณที่จะบรรลุมรรคได้
๓. เรื่องปุถุชนมีข้อกำหนด เด็ดขาด
๔. เรื่องความไม่รู้ของปุถุชน
๕. เรื่องปุถุชนไม่สงัดจากธรรมที่มีธาตุ

เรื่องเกี่ยวกับเทวดา

๑. เรื่องพรหมจรรย์ของเทพ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒. เรื่องความสำรวมของเทพ

๓. เรื่องการมีสัญญาของอัญญิสัตว์

เรื่องเกี่ยวกับคณะสงฆ์

๑. เรื่องการไม่ควรกล่าววาทะสงฆ์รับทักษิณาทาน

๒. เรื่องการไม่ควรกล่าววาทะสงฆ์ทำทักษิณาให้บริสุทธิ์

๓. เรื่องการไม่ควรกล่าววาทะสงฆ์ฉันอาหาร

๔. เรื่องการไม่ควรกล่าววาทะที่ถวายเป็นสังฆมณฑล

เรื่องเกี่ยวกับคำสอน

๑. เรื่องคำสอนเป็นสิ่งที่ทำขึ้นใหม่

เรื่องเกี่ยวกับสภาวะธรรม

๑. เรื่องการมีหรือไม่มีของบุคคล

๒. เรื่องการมีอยู่ของสิ่งทั้งปวง

๓. เรื่องการมีอยู่ของบางสิ่งบางอย่าง

๔. เรื่องอดีต ปัจจุบัน อนาคต

๕. เรื่องการตั้งอยู่ต่อเนื่องของจิตดวงหนึ่ง

๖. เรื่องจิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์

๗. เรื่องจิตที่มีอนาคตเป็นอารมณ์

๘. เรื่องจิตทุกอย่างถูกความตรึงติดตาม

๙. เรื่องวิญญาณ ๕ คิดได้

๑๐. เรื่องโสตวิญาณเกิดขึ้นต่อเนื่องจากจักขุวิญญาณ

๑๑. เรื่องธรรมทั้งปวงเป็นของเที่ยงแท้

เรื่องเกี่ยวกับภิญญา

๑. เรื่องทิพพจักขุ

๒. เรื่องทิพพโสต

๓. เรื่องบุคคลผู้มีอิทธิพลจะสามารถดำรงอยู่ได้ตลอดกับปี

๔. เรื่องพระพุทธเจ้าและพระสาวกมีฤทธิ์ได้ตามความปรารถนา

เรื่องการตรัสรู้

๑. เรื่องการตรัสรู้ตามลำดับ

๒. เรื่องการหลุดพ้นของจิตที่มีราคะ
๓. เรื่องลำดับของการหลุดพ้น
๔. เรื่องการละสัญญาโทษทั้งปวง
๕. เรื่องวิมุตติญาณ คือ ตัวหลุดพ้น
๖. เรื่องผู้มีกิเลสย่อมละกิเลสได้

เรื่องสังขตธรรม คือ นิพพาน

๑. เรื่องความดับ ๒ ประเภท
๒. เรื่องผู้เห็นอานิสงส์ของพระนิพพานเท่านั้น เป็นผู้ละสัญญาโทษได้
๓. เรื่องผลแห่งความเป็นสมณะ เป็นสังขตะ
๔. เรื่องความเป็นจริงเป็นอสังขตะ
๕. เรื่องนิยามเป็นอสังขตะ
๖. เรื่องปัจจุสมุปบาทเป็นอสังขตะ
๗. เรื่องอริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ
๘. เรื่องอากาสนัญญาตนะ เป็นอสังขตะ
๙. เรื่องนิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ
๑๐. เรื่องอากาศเป็นอสังขตะ
๑๑. เรื่องนิพพานธาตุเป็นกุศล
๑๒. เรื่องการบรรลุธรรมได้โดยไม่ต้องละกิเลสบางอย่าง
๑๓. เรื่องพระอรหันต์เมื่อมีจิตเป็นกุศलय่อมปรินิพพาน
๑๔. เรื่องการตรัสรู้ธรรมของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์
๑๕. เรื่องสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ ผู้ที่กำลังฝัน ตรัสรู้ธรรมได้
๑๖. เรื่องสัญญาโทษที่มีนิพพานเป็นอารมณ์
๑๗. เรื่องผู้ทำอนันตริยกรรมบรรลุธรรมได้

เรื่องเกี่ยวกับราคะ

๑. เรื่องราคะเทียม

เรื่องเกี่ยวกับญาณ

๑. เรื่องการเปล่งวาจาของผู้เข้าฌาน
๒. เรื่องการรู้ผิดของผู้เข้าสมาบัติที่มีปฏิวิกิจเป็นอารมณ์
๓. เรื่องสมาธิคืออาการต่อเนื่องของจิต

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๔. เรื่องผู้ถึงพร้อมด้วยฉันทะย่อมมีฉันทะเป็นอารมณ์
๕. เรื่องการข้ามจากฉันทะหนึ่งไปสู่อีกฉันทะหนึ่ง
๖. เรื่องช่องว่างระหว่างฉันทะ
๗. เรื่องการได้ยินเสียงของผู้เข้าฉันทะ

เรื่องเกี่ยวกับโลกและจักรวาล

๑. เรื่องคติ
๒. เรื่องภพที่คั่นในระหว่าง
๓. เรื่องการไม่มีผู้ปกครองนรก
๔. เรื่องอากาศเป็นของเห็นได้

เรื่องกรรม

๑. เรื่องกรรมเป็นเรื่องเที่ยงแท้
๒. เรื่องแผ่นดินเป็นเรื่องของกรรม
๓. เรื่องความแก่ความตายเป็นผลของกรรม
๔. เรื่องกรรมทุกอย่างต้องมีผล
๕. เรื่องทุกอย่างมาจากกรรม
๖. เรื่องผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้รับสิ่งที่ผู้อื่นในโลกตั้งใจให้
๗. เรื่องบุคคลแม้ไม่มีเจตนาทำให้มารดาเสียชีวิตก็ชื่อว่าทำอนันตริยกรรม

เรื่องทุกข์

๑. เรื่องสิ่งที่ต่อเนื่องอินทรีย์เท่านั้นเป็นทุกข์
๒. เรื่องสังขารทั้งหลายเว้นแต่อริยมรรค เป็นทุกข์

เรื่องเกี่ยวกับคุณธรรม

๑. เรื่องเจตสิกธรรม คือ ทาน
๒. เรื่องการเจริญของบุญที่สำเร็จด้วยการใช้สอย
๓. เรื่องผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรคต้องประกอบด้วยศีล ๒ อย่าง
๔. เรื่องศีลไม่เป็นเจตสิก
๕. เรื่องศีลที่มีการสมาทานย่อมเจริญ
๖. เรื่องวิญญูณ ๕ เป็นกุศลและอกุศล
๗. เรื่องการทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายด้วยกายวาจา เป็นศีล

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๘. เรื่องการไม่ทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายด้วยกาย วาจา เป็นทุศีล
๙. เรื่องอนุสัยเป็นอภัยกถา
๑๐. เรื่องอนุสัยกับกิเลสเป็นคนละอย่าง
๑๑. เรื่องกิเลสไม่ประกอบด้วยจิต
๑๒. เรื่องอาสวะ ๔ มิใช่อาสวะ
๑๓. เรื่องการสำรวจคือการกระทำ
๑๔. เรื่องผู้ทำความชั่วอย่างรุนแรงสามารถดำรงอยู่ตลอดกับปีได้
๑๕. เรื่องผู้ดำรงอยู่ตลอดกับปีไม่พึงได้กุศลจิต
๑๖. เรื่องความต่อเนื่องระหว่างกุศลกับอกุศล
๑๗. เรื่องการละกิเลสที่เป็นอดีต
๑๘. เรื่องการไม่มีศรัทธาอันทรียที่เป็นโลกียะ

เนื้อหาจัดกลุ่มตามกลุ่มนิกาย

๑. นิกายวัชชีปุตตะกะ มีความเห็นผิด เหมือนนิกายสมัตติยะ เหมือนกับนิกายสมัตติยะ สัพพัตถิกวาทะ และมหาสังฆิกะ
๒. นิกายสมาติยะ มีความเห็นผิด เหมือนกับนิกายวัชชีปุตตะกะ เหมือนกับนิกายมหาสังฆิกะ เหมือนกับนิกายอันธกะ เหมือนกับนิกายปุพฺพเสลียะ เหมือนกับนิกายราชคิริกะ และสิทฺถัตถิกะ เหมือนกับนิกายมหิงสาสะกะและมหาสังฆิกะ เหมือนกับนิกายวัชชีปุตตะกะ และสัพพัตถิกวาทิน
๓. นิกายสัพพัตถิกวาทิน มีความเห็นผิด เหมือนกับนิกายอุตฺตรปาถกะ เหมือนกับนิกายวัชชีปุตตะกะ สัมมัตติยะ และมหาสังฆิกะ
๔. นิกายมหาสังฆิกะ มีความเห็นผิด เหมือนกับนิกายสัมมัตติยะและมหิงสาสะกะ เหมือนกับนิกายวัชชีปุตตะกะ สัมมัตติยะ และสัพพัตถิกวาทิน
๕. นิกายอันธกะ มีความเห็นผิด เหมือนกับนิกายอุตฺตรปาถกะ เหมือนกับนิกายเวตุลยกะ เหมือนกับนิกายสัพพัตถิกวาทิน สัมมัตติยะ และภทฺธานิกะ
๖. นิกายโคกุลิกะ } มีความเห็นผิด เหมือนกับนิกายสัมมัตติยะ สัพพัตถิกวาทินะ
๗. นิกายภทฺธานิกะ } อันธกะ
๘. นิกายมหิงสาสะกะ มีความเห็นผิด เหมือนกับนิกายอันธกะ เหมือนกับนิกายปุพฺพเสลียะ เหมือนกับนิกายอุตฺตรปาถกะ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๖. ยมก

ยมก เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมธรรมะไว้เป็นคู่ ๆ เช่น กุศล - กุศลมูล , อกุศล - อกุศลมูล, รูป-รูปขันธ์, เวทนา - เวทนาขันธ์ เป็นต้น โดยแบ่งเนื้อหาเป็น ๑๐ คู่ คือ

๑. มूलยมก ๒. ขันธยมก ๓. อายตนยมก ๔. ธาตุยมก ๕. สัจจยมก
๖. สังขารยมก ๗. อนุสยยมก ๘. จิตตยมก ๙. ธรรมยมก ๑๐. อินทริยยมก

การอธิบายธรรมในคัมภีร์ยมก ส่วนใหญ่ใช้วิธีตั้งคำถาม โดยคำตอบมักเป็นการยอมรับ หรือปฏิเสธ ว่า ใช่ หรือ ไม่ใช่ ถูก หรือ ไม่ถูก ตัวอย่างเช่น

- รูป คือ รูปขันธ์ หรือ ?
- ปิยรูปสาตรูปเรียกว่ารูป แต่ไม่เรียกว่า รูปขันธ์ รูปขันธ์เป็นรูปด้วยเป็นรูปขันธ์ด้วย
- รูปขันธ์ คือ รูป หรือ
- ใช่ (ถูกแล้ว)
- เวทนา คือ เวทนาขันธ์ หรือ ?
- ใช่ (ถูกแล้ว)
- สัญญา คือ สัญญาขันธ์ หรือ?
- ทิฏฐิ เป็นสัญญา แต่ไม่เป็นสัญญาขันธ์ สัญญาขันธ์ เป็นสัญญาด้วย เป็นสัญญาขันธ์ด้วยอีกตัวอย่างหนึ่ง

จิตของบุคคลใดเกิดขึ้นยังไม่ดับจิตของบุคคลนั้นจักดับจักไม่เกิดหรือ?

ในอุปาทกขณะแห่งปัจจุสมจิต จิตของบุคคลเหล่านั้น เกิดขึ้น ยังไม่ดับ จักดับ จักไม่เกิด จักดับด้วยนั้นเทียว จักเกิดขึ้นด้วย

- หรือว่า จิตของบุคคลใดจักดับ จิตของบุคคลนั้น เกิดขึ้นไม่ดับไป?
- ใช่ (ถูกแล้ว)
- จิตของบุคคลใดไม่เกิดดับ จิตของบุคคลนั้นจักไม่ดับจักเกิดขึ้นหรือ ?
- จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่า คัมภีร์ยมกมีลักษณะคล้ายคัมภีร์ธาตุ

กถา คือ มีวิธีการอธิบายธรรม ซึ่งยากสำหรับคนทั่วไปจะเข้าใจได้ ทั้งในด้านความคิดและศัพท์ภาษาที่ใช้

๖.๑ มूलยมก

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑) กุศลบท ธรรมเหล่าหนึ่งเหล่าใดเป็นกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เป็นกุศล ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีมูลอย่างเดียวกันโดยเป็นกุศลมูล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอาศัยกันและกันเป็นกุศล

๒) อกุศลบท ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นอกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เป็นอกุศลมูล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอาศัยกันและกันโดยเป็นอกุศลมูล เป็นเหตุ ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เป็นอกุศล

๓) อัปยาคตบท ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นอัปยาคฤต ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เป็นอัปยาคตะ ธรรมเหล่าใดมีมูลอาศัยกันและกันโดยเป็นอัปยาคฤต ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เป็นอัปยาคตะ

๔) นามบท ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นนาม ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีนามเป็นมูล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนาม ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีมูลอย่างเดียวกันโดยมีนามเป็นมูล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีมูลอาศัยกันและกันโดยมีนามเป็นมูล

มูลเหล่าใดเป็นกุศลมูลเกิดร่วมกัน มูลเหล่านั้น เป็นมูลที่เรียกว่ามูลเดียวกัน เป็นมูลด้วย เป็นมูลที่เรียกว่า เป็นมูลที่อาศัยกันและกันด้วย ธรรมที่เกิดร่วมกันกับกุศลที่เหลือนอกนั้น เป็นธรรมที่มีมูลอย่างเดียวกันโดยเป็นกุศลมูล

มูลเหล่าใดที่เป็นอกุศลเกิดร่วมกัน มูลเหล่านั้นเป็นมูลอย่างเดียวกัน เป็นมูลด้วย เป็นมูลที่เรียกว่า มูลอาศัยกันและกันด้วย ธรรมที่เกิดร่วมกันกับอกุศลที่เหลือนอกนั้น เป็นธรรมที่มีมูลอย่างเดียวกันโดยมีอกุศลเป็นมูล

มูลเหล่าใดที่เป็นอัปยาคฤต เกิดร่วมกัน มูลเหล่านั้นชื่อว่ามีมูลอย่างเดียวกัน เป็นมูลด้วย ธรรมที่เกิดร่วมกันกับอัปยาคฤตมูลที่เหลือนอกนั้น มีมูลอย่างเดียวกันโดยเป็นอัปยาคฤตมูล แต่ไม่ใช่มีมูลอาศัยกันและกันเป็นมูล

มูลเหล่าใดที่เป็นนามมูลเกิดร่วมกัน มูลเหล่านั้นชื่อว่ามีมูลอย่างเดียวกัน เป็นมูลด้วย มีมูลอาศัยกันและกันเป็นมูลด้วย ธรรมที่เกิดร่วมกันกับนามมูลที่เหลือนอกนั้น มีมูลอย่างเดียวกันโดยเป็นนามมูลเป็นมูล

๖.๒ ชั้นธมมก

๖.๒.๑ รูปชั้นธ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

รูปขันธ์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ใด เวทนาขันธ์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์นั้น รูปขันธ์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังเข้าถึงอสังขยัตตภูมิ แต่เวทนาขันธ์ย่อมไม่เกิดแก่สัตว์เหล่านั้น รูปขันธ์ย่อมเกิดขึ้น และเวทนาขันธ์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น

๑) รูปขันธ์ย่อมไม่เกิดขึ้นในภูมินั้นแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งกำลังเข้าถึงอรูปภูมิ แต่เวทนาขันธ์จะไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นในภูมินั้นก็หาไม่ รูปขันธ์ย่อมไม่เกิดขึ้นและเวทนาขันธ์ก็ย่อมไม่เกิดขึ้นในภูมินั้นแก่สัตว์เหล่านั้นทั้งปวงที่กำลังจุติอยู่

๒) เวทนาขันธ์ไม่เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้นในภูมินั้น ซึ่งเป็นอสังขยัตตวิ แต่รูปขันธ์ไม่เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้นในภูมินั้นก็หาไม่ เวทนาขันธ์ไม่เคยเกิดขึ้นแล้ว และรูปขันธ์ก็ไม่เคยเกิดขึ้นแล้วในภูมินั้นแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งเกิดอยู่ในสุทธาวาส

๓) เวทนาขันธ์จักเกิดขึ้นแก่สัตว์ใด รูปขันธ์จักเกิดขึ้นแก่สัตว์นั้น สัตว์เหล่าใดเข้าถึงอรูปภูมิแล้วจักปรินิพพาน เวทนาขันธ์กำลังเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น แต่รูปขันธ์จักไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น เวทนาขันธ์จักเกิดขึ้นและรูปขันธ์ก็จักเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น

๔) เวทนาขันธ์เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้นที่กำลังจุติอยู่ทั้งหมดที่กำลังเข้าถึงอรูปภูมิ แต่รูปขันธ์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ เวทนาขันธ์เคยเกิดขึ้นแล้ว และรูปขันธ์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังเข้าถึงปัญจโวการภูมิ (และ) กำลังเข้าถึงอสังขยัตตภูมิ

๕) รูปขันธ์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังเข้าถึงปัญจโวการภูมิที่ในภพครั้งสุดท้าย แต่เวทนาขันธ์จักเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ รูปขันธ์ย่อมเกิดขึ้นและเวทนาขันธ์ก็จักเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งกำลังเข้าถึงปัญจโวการภูมิ (และ) กำลังเข้าถึงอสังขยัตตภูมิ เวทนาขันธ์จักเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังจุติอยู่ทั้งหมด (และ) กำลังเข้าถึงอรูปภูมิ แต่รูปขันธ์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ เวทนาขันธ์จักเกิดขึ้นและรูปขันธ์ก็จักเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังเข้าถึงปัญจโวการภูมิ (และ) กำลังเข้าถึงอสังขยัตตภูมิ

๖) รูปขันธ์เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งจะปรินิพพานอยู่ แต่เวทนาขันธ์ของสัตว์เหล่านั้นจักดับไปก็หาไม่ รูปขันธ์เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้น และเวทนาขันธ์จักดับไป เวทนาขันธ์เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้น

๖.๒.๒ อายตนยมก

อายตนะ ๑๒ คือ จักขายตนะ โสทายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ ธัมมายตนะ

ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ เรียกว่า จักขุ แต่ไม่เรียกว่า จักขายตนะ จักขายตนะ เป็นจักขุด้วย เป็นจักขายตนะด้วย

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑) จักขายตนะ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่จักขุไม่มีโสตะที่กำลังเกิดอยู่ แต่โสตายตนะจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ จักขายตนะย่อมเกิดขึ้นและโสตายตนะก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีจักขุ และโสตะกำลังเกิดอยู่

๒) โสตายตนะ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่โสตะไม่มีจักขุที่กำลังเกิดอยู่ แต่จักขายตนะจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ โสตายตนะย่อมเกิดขึ้นและจักขายตนะก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีโสตะและจักขุที่กำลังเกิดอยู่

๓) ฆณายตนะ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่ฆานะ ไม่มีจักขุ กำลังเกิดอยู่ แต่จักขายตนะจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ ฆณายตนะย่อมเกิดขึ้น และจักขายตนะก็ย่อมเกิดขึ้น แก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีฆานะ และจักขุที่กำลังเกิดอยู่

๔) รูปายตนะ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งไม่มีรูปที่กำลังเกิดอยู่ แต่ มนายตนะ จะไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ รูปายตนะย่อมไม่เกิดขึ้น และมนายตนะก็ย่อมไม่เกิดขึ้น แก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังจุติอยู่ทั้งหมด

๕) มนายตนะ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งไม่มีจิตที่กำลังเกิดอยู่ แต่ธัมมายตนะจะไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ มนายตนะย่อมไม่เกิดขึ้น และธัมมายตนะ ก็ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังจุติอยู่ทั้งหมด

๖) ธัมมายตนะ เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้นในภุมินัน ซึ่งเป็นอสัญญีสัตว์ ที่เป็นอรูปสัตว์ แต่จักขายตนะ จะได้เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้นในภุมินันก็หาไม่ ธัมมายตนะ เคยเกิดขึ้นแล้ว และจักขายตนะก็เคยเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้นในภุมินัน ซึ่งมีขันธ ๕

๖.๒.๓ ธาตุยมก

ธาตุ ๑๘ ได้แก่ ๑) จักขุธาตุ ๒) รูปธาตุ ๓) จักขุวิญญาณธาตุ ๔) โสตธาตุ ๕) สัทธาธาตุ ๖) โสตวิญาณธาตุ ๗) ฆณาธาตุ ๘) คันธธาตุ ๙) ฆานวิญาณธาตุ ๑๐) ชิวหาธาตุ ๑๑) รสธาตุ ๑๒) ชิวหาวิญาณธาตุ ๑๓) กายธาตุ ๑๔) โผฏฐัพพธาตุ ๑๕) กายวิญาณธาตุ ๑๖) มโนธาตุ ๑๗) ธัมมธาตุ ๑๘) มโนวิญาณธาตุ

๑) จักขุธาตุ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีจักขุไม่มีโสตะที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่โสตธาตุย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ จักขุธาตุย่อมเกิดขึ้นและโสตธาตุก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีจักขุและโสตะที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

๒) โสตธาตุ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีโสตะไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุธาตุย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ โสตธาตุย่อมเกิดขึ้นและจักขุธาตุก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีโสตะและจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓) *ฆานธาดุ* ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีฆานะ ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุธาดุย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ ฆานธาดุย่อมเกิดขึ้นและจักขุธาดุกีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีฆานะและจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

๔) *รูปธาดุ* ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีรูปไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุธาดุย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ รูปธาดุย่อมเกิดขึ้นและจักขุธาดุกีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีรูปและจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

๕) *มโนวิญญาณธาดุ* ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีจิต ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุธาดุย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ มโนวิญญาณธาดุย่อมเกิดขึ้นและจักขุธาดุกีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีจิตและจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

๖) *อัมมธาดุ* ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุธาดุย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ อัมมธาดุย่อมเกิดขึ้น และจักขุธาดุกีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

๖.๒.๔ สัจจยมก

สัจจยมกมีดังนี้ ๑.ทุกขสัจจะ ๒. สมุทยสัจจะ ๓.นิโรธสัจจะ ๔.มรรคสัจจะ

๑. *ทุกขสัจจะ* ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังเกิดขึ้นอยู่ทั้งหมด ในอุปปาทขณะแห่งต้นหาวิปยุตตจิตในปวัตติกาล แต่สมุทยสัจจะ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ ทุกขสัจจะ ย่อมเกิดขึ้นและสมุทยสัจจะ ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในอุปปาทขณะแห่งต้นหาสัมปยุตตจิต

๒. *สมุทยสัจจะ* ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังเกิดขึ้นอยู่ทั้งหมดในอุปปาทขณะแห่งต้นหาวิปยุตตจิต ในปวัตติกาล แต่ทุกขสัจจะ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ สมุทยสัจจะ ย่อมไม่เกิดขึ้น และทุกขสัจจะก็ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งกำลังจุติทั้งหมด ในภังคิกขณะแห่งจิตในปวัตติกาล ในอุปปาทขณะแห่งมรรคจิตและผลจิตในอรูปภูมิ

๓. *นิโรธสัจจะ* ของสัตว์เหล่านั้นในอุปปาทขณะแห่งอรหัตตมรรค สัตว์เหล่าใดจักได้เฉพาะซึ่งอรหัตตมรรค ในลำดับแห่งจิตของสัตว์เหล่านั้นในอุปปาทขณะแห่งจิตนั้น และของสัตว์เหล่าอื่น ซึ่งจักได้เฉพาะซึ่งมรรคในอุปปาทขณะแห่งต้นหา ในเมื่อต้นหาวิปยุตตจิตเป็นไปอยู่ ของผู้ที่เข้านิโรธสมบัติของอสังขญสัตว์ ย่อมไม่ใช่ดับไป แต่มรรคสัจจะของสัตว์เหล่านั้น จักไม่ดับไปก็หาไม่ สมุทยสัจจะของสัตว์เหล่านั้นในภังคิกขณะแห่งอรหัตตมรรคของพระอรหันต์ทั้งหลาย และของเหล่าปุณฺณซึ่งจักไม่ได้เฉพาะซึ่งมรรค ในอุปปาทขณะแห่ง

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ค้นหา ในเมื่อค้นหาวิปยุตตจิตเป็นไปอยู่ ของผู้ซึ่งเข้านิโรธสมาบัติ และของอสังขญสัตว์ ย่อมไม่ดับไปและมรรคัสจจะ ก็จักไม่ดับไป

๔. มรรคัสจจะ ของสัตว์เหล่านั้น ในภังคกขณะแห่งอรหัตตมรรค ของพระอรหันต์ทั้งหลายในภังคกขณะแห่งจิต และเหล่าปุถุชนซึ่งจักไม่ได้เฉพาะซึ่งมรรคที่กำลังจิตอยู่ ในภังคกขณะแห่งจิต ในอดีตกาล จักไม่ดับไป แต่ทุกขัสจจะของสัตว์เหล่านั้นย่อมไม่ดับไปก็หาไม่ มรรคัสจจะของสัตว์เหล่านั้น คือ ของพระอรหันต์ทั้งหลายในอุปาทกขณะแห่งจิต และของเหล่าปุถุชน ซึ่งจักไม่ได้เฉพาะซึ่งมรรคที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในอุปาทกขณะแห่งจิตในอดีตกาล ในภังคกขณะแห่งอรหัตตมรรคจิตในอรูปภูมิจักไม่ดับไป และทุกขัสจจะก็ย่อมไม่ดับไป

๖.๒.๕ สังขารยมก

สังขาร ๓ คือ กายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร

ลมอัสสาสะและปัสสาสะ ชื่อว่า“กายสังขาร” วิตกและวิจาร ชื่อว่า“วจีสังขาร” สัญญาและเวทนา ชื่อว่า “ จิตสังขาร “ ธรรมที่สัมปยุตต์ด้วยจิตแม้ทั้งหมด เว้นวิตกและวิจารชื่อว่า “ จิตสังขาร“

๑. กายสังขาร ย่อมเกิดขึ้นในภุมิใด กายสังขารย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้น คือ ทุตติยฆาน ตติยฆาน แต่วจีสังขาร ย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้นก็หาไม่ กายสังขารย่อมเกิดขึ้นและวจีสังขารก็ย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้น คือในปฐมฆาน ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ในกามาวจรภูมิ

๒. วจีสังขาร ย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้น คือ ในรูปาวจรภูมิ ในอรุปาวจรภูมิ แต่กายสังขารย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้นก็หาไม่ วจีสังขารย่อมเกิดขึ้น และกายสังขารก็ย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้น คือ ในปฐมฆาน ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ในกามาวจรภูมิ

๓. จิตสังขาร ย่อมเกิดขึ้นในภุมิใด จิตสังขารย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้น คือ ในจตุตถฆาน ในรูปาวจรภูมิแต่กายสังขารย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้นก็หาไม่ จิตสังขารย่อมเกิดขึ้นและกายสังขารก็ย่อมเกิดขึ้นในภุมินั้น คือ ในปฐมฆาน ในทุตติยฆาน ในตติยฆาน ในกามาวจรภูมิ

๖.๒.๖ อนุสยยมก

อนุสย คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน มีอยู่ ๗ อย่าง คือ

๑.กามราคานุสย หมายถึง ความกำหนัดยินดี ความพอใจในรูปเสียงกลิ่น รส สัมผัส

๒.ปฏิฆานุสย หมายถึงความไม่พอใจความกระทบกระทั่ง ขัดเคืองใจต่ออนิฏฐารมณ

๓. มานานุสย หมายถึง การถือตัวการยึดถือตนการให้ความสำคัญว่าตน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๔. ทัศนฐานุสัย หมายถึง ความคิดเห็น ความเข้าใจของตนเอง ความรู้สึกที่ตนเป็น
อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นต้น

๕. วิจิกิจฐานุสัย หมายถึง ความลังเลใจ ความสงสัย ความไม่ทำใจถึงกุศล
กรรม ซึ่งเป็นเครื่องกีดกันความดี หรือปิดกั้นความสำเร็จ

๖. ภวราคานุสัย หมายถึง ความยินดีติดใจในภพ คือ การเกิด การเป็นอยู่ ภูมิต่าง ๆ
ความกระสันอยากเป็นอย่างนั้นอยากเป็นอย่างนี้

๗. อวิชฐานุสัย หมายถึง ความไม่รู้ ความโง่เขลา ความมืดมนทางออกที่ดี ที่
ถูกต้องกับชีวิตไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร ไม่รู้ว่าจะปลดเปลื้องความทุกข์ออกได้ด้วยวิธี
ใด เป็นต้น

กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่ไหน? กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่นี้ คือ ใน
เวทนา ๒ และในกามธาตุ

ปฏิฆฐานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่ไหน? ปฏิฆฐานุสัยย่อมนอนเนื่องในที่นี้คือ ทุกขเวทนา

มานานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่ไหน? มานานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่นี้ คือ ในเวทนา
๒ ในรูปธาตุ ในอรูปธาตุ

ทิฏฐฐานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่ไหน? ทิฏฐฐานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่นี้ คือ ในธรรมที่
นับเนื่องในกายของตนทั้งหมด

วิจิกิจฐานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่ไหน? วิจิกิจฐานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่นี้ คือ ใน
ธรรมที่นับเนื่องในกายของตนทั้งหมด

ภวราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องในที่ไหน? ภวราคานุสัยย่อมนอนเนื่องในที่นี้ คือ ใน
รูปธาตุ ในอรูปธาตุ

กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด ปฏิฆฐานุสัยก็ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

ปฏิฆฐานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด กามราคานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

กามราคานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด มานานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

มานานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด กามราคานุสัยย่อมนอนก็จะนอนเนื่องแก่
บุคคลนั้น

มานานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่พระอนาคามี แต่กามราคานุสัยก็ย่อมนอนเนื่องแก่พระ
อนาคามีก็หาไม่ มานานุสัยย่อมนอนเนื่อง และกามราคานุสัยก็ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคล ๓
จำพวก (ปุถุชน, โสดาบัน , สกทาคามี)

กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด ทิฏฐฐานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคล ๒ จำพวก แต่ทิวฏฐานุสัยจะนอนเนื่องแก่บุคคลเหล่านั้นก็หาไม่ และทิวฏฐานุสัย ก็ย่อมนอนเนื่องแก่ปุถุชน

ทิวฏฐานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด กามราคานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด วิจิกิจจานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคล ๒ จำพวก แต่วิจิกิจจานุสัยจะนอนเนื่องแก่บุคคลเหล่านั้นก็หาไม่ กามราคานุสัยย่อมนอนเนื่องและวิจิกิจจานุสัยก็ย่อมนอนเนื่องแก่ปุถุชน

วิจิกิจจานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด กามราคานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด ภวราคานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

ภวราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด กามราคานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

ภวราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่พระอนาคามี แต่กามราคานุสัย จะนอนเนื่องแก่พระอนาคามีก็หาไม่ ภวราคานุสัยย่อมนอนเนื่องและกามราคานุสัยก็ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคล ๓ จำพวก

กามราคานุสัย ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด อวิชขานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

อวิชขานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลใด กามราคานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่บุคคลนั้น

อวิชขานุสัยย่อมนอนเนื่องแก่พระอนาคามี แต่กามราคานุสัย จะนอนเนื่องแก่พระอนาคามีก็หาไม่ อวิชขานุสัยย่อมนอนเนื่อง และกามราคานุสัยก็ย่อมนอนเนื่องแก่บุคคล ๓ จำพวก

๖.๒.๗ จิตยมก

จิตของบุคคลใดกำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่าจักดับไม่ใช่จักเกิด จิตของบุคคลใดจักดับ ไม่ใช่จักเกิด จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่ากำลังเกิดไม่ใช่กำลังดับ

จิตของบุคคลใด ไม่ใช่กำลังเกิด กำลังดับ จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า จักไม่ดับ จักเกิด จิตของบุคคลใด ไม่ใช่จักดับ จักเกิด จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า ไม่ใช่กำลังเกิด กำลังดับ

จิตของบุคคลใดกำลังเกิด จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า เกิดแล้ว จิตของบุคคลใดเกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า กำลังเกิด

จิตของบุคคลใดไม่ใช่กำลังเกิด จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า ไม่เกิดแล้ว จิตของบุคคลใดไม่เกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า ไม่ใช่กำลังเกิด

จิตของบุคคลใด กำลังดับ จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า เคยเกิดแล้ว จิตของบุคคลใดเคยเกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า กำลังดับ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

จิตของบุคคลใดไม่ใช่กำลังเกิด จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า ไม่ใช่เคยเกิดแล้ว จิตของบุคคลใดไม่ใช่เคยเกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า ไม่ใช่กำลังเกิด

ในอุปาทกขณะแห่งปัจจุจิต จิตของบุคคลเหล่านั้น กำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จักดับไม่ใช่จักเกิด ในอุปาทกขณะแห่งจิตของบุคคลเหล่านั้น จิตของบุคคลเหล่านั้น กำลังเกิด ไม่ใช่กำลังดับ จักดับด้วยนั้นเทียว จักเกิดด้วย

จิตของบุคคลใดเกิดแล้ว จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า กำลังเกิดในภังคขณะแห่งจิต จิตของบุคคลเหล่านั้น เกิดแล้ว แต่จิตของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิดก็หาไม่ ในอุปาทกขณะแห่งจิต จิตของบุคคลเหล่านั้นเกิดแล้วด้วยนั้นเทียวกำลังเกิดด้วย

จิตของบุคคลใด ไม่ใช่กำลังเกิด จิตของบุคคลนั้น ชื่อว่า ไม่ใช่เกิดแล้ว ในภังคขณะแห่งจิต จิตของบุคคลเหล่านั้นไม่ใช่กำลังเกิด แต่จิตของบุคคลเหล่านั้นเกิดแล้ว จิตของบุคคลเหล่านั้น คือ ผู้เข้านิโรธสมบัติ และผู้เป็นอสังขยสัตว์ ไม่ใช่กำลังเกิดด้วยนั้นเทียว ไม่เกิดแล้วด้วย

๖.๒.๘ รัมมยมก

กุศล	เป็นกุศลธรรม หรือ	กุศลธรรม	เป็นกุศล
อกุศล	เป็นอกุศลธรรม หรือ	อกุศลธรรม	เป็นอกุศล
อัพยาทตะ	เป็นอัพยาทตธรรมหรือ	อัพยาทตธรรม	เป็นอัพยาทตะ
สภาวะที่ไม่ใช่กุศล	ไม่ใช่เป็นกุศลธรรม หรือ		
สภาวะที่ไม่ใช่กุศลธรรม	ไม่ใช่เป็นกุศล หรือ		
สภาวะที่ไม่ใช่อกุศล	ไม่ใช่เป็นอกุศลธรรม หรือ		
สภาวะที่ไม่ใช่อกุศลธรรม	ไม่ใช่เป็นอกุศล หรือ		
สภาวะที่ไม่ใช่อัพยาทตะ	ไม่ใช่เป็นอัพยาทตธรรม หรือ		
สภาวะที่ไม่ใช่อัพยาทตธรรม	ไม่ใช่เป็นอัพยาทตะ		

กุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์ใด ในภุมิใด อกุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์นั้น ในภุมินั้น

กุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นในภุมินั้นในอุปาทกขณะแห่งอกุศลจิต แต่อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภุมินั้นกุศลธรรมย่อมไม่เกิดขึ้นและอกุศลธรรมก็ย่อมไม่

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น คือ สัตว์ทั้งหมด ในภังคภพแห่งจิต ในอุปาทกภพแห่ง
กุศลวิปยุตตจิต และอกุศลวิปยุตตจิต และอสังขญสัตว์

อกุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น ในอุปาทกขณะแห่งจิต แต่กุศลธรรมจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น อกุศลธรรมไม่เกิดขึ้น และกุศลธรรมก็ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้นคือสัตว์ทั้งหมด ในภังคกขณะแห่งจิตในอุปาทกขณะแห่งอกุศลวิปยุตตจิตและกุศลวิปยุตตจิต และอสังขณสัตว์

กุศลกรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น คือสัตว์ทั้งหมดที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

กุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น คือ สัตว์ทั้งหมดยังกำลังเกิดขึ้นอยู่ในอุป
 ปาทกขณะแห่งกุศลวิปยุตตจิตในปวัตติกาล แต่อภัยกตธรรมจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ใน
 ภพนั้นกุศลธรรมย่อมไม่เกิดขึ้นและอภัยกตธรรมก็ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นในภพนั้นคือ
 สัตว์ที่กำลังจุติอยู่ในภังคกขณะแห่งจิตในปวัตติกาล ในอรพณิ ในอุปปาตขณะแห่งกุศลจิต

อัพยากตธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์ใด ในภูมิใด กุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์นั้น ในภพนั้น

อัพยาทตรวม ไม่เกิดขึ้น และกุศลธรรมก็ย่อมไม่เกิดขึ้น แก่สัตว์เหล่านั้น ในภุมินัน
คือ สัตว์ทั้งหมดที่กำลังจุติอยู่ในภวังคฺขณะแห่งจิต ในอดีตกาล ในอรูปภูมิ ในอุปาทกฺขณะ
แห่งอกุศลจิต

อกุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์ใด ในภูมิใด อพยากตธรรมไม่
เกิดขึ้นแก่สัตว์นั้นในภพนั้น

อกุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์ในภพนั้น คือสัตว์ทั้งหมดที่กำลังเกิดอยู่ในอุปาทกขณะ
แห่งอกุศลวิปยุตตจิตในปวัตติกาลแต่อัปยากตธรรมจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น
อกุศลธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น และอัปยากตธรรมก็ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น คือ
สัตว์ทั้งหมดที่กำลังเกิดอยู่ ในภังคักขณะแห่งจิตในปวัตติกาล ในอนุภพ ในอุปาทกขณะ
แห่งกุศลจิต

อัพยากตธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์ใดในภูมิใด อกุศลธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์นั้น ในภพนั้น

อัปยาคตธรรมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น คือ ในอรุณภูมิ ในอุปปาตภพ
แห่งอกุศลจิต แต่อกุศลธรรมจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น อัปยาคตธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น
และอกุศลธรรมก็ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ในภพนั้น คือ สัตว์ทั้งหมดที่กำลังจุติอยู่ในภ
คฺขณะแห่งจิต ในอดีตภพ ในภพนั้น ในอุปปาตภพแห่งกุศลจิต

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๖.๒.๙ อินทรีย์ยมก

๑. จักขุณทรีย์	๒. โสติดินทรีย์	๓. ฆานินทรีย์	๔. ชิวหินทรีย์
๕. กายินทรีย์	๖. มนินทรีย์	๗. อิตถินทรีย์	๘. ปุริสินทรีย์
๙. ชีวิตินทรีย์	๑๐. สุขินทรีย์	๑๑. ทุกชินทรีย์	๑๒. โสมนัสสินทรีย์
๑๓. โทมนัสสินทรีย์	๑๔. อุเปกชินทรีย์	๑๕. สัทธินทรีย์	๑๖. วิริยินทรีย์
๑๗. สตินทรีย์	๑๘. สมาธินทรีย์	๑๙. ปัญฺเณินทรีย์	
๒๐. อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์	๒๑. อัญญินทรีย์	๒๒. อัญญาตาวินทรีย์	

จักขุณทรีย์ เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่จักขุ ไม่มีโสตะ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่โสติดินทรีย์ จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ จักขุณทรีย์ย่อมเกิดขึ้น และโสติดินทรีย์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีจักขุ และมีโสตะ ที่กำลังเกิดอยู่

โสติดินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น คือสัตว์ที่มีแต่โสตะ ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุณทรีย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ โสติดินทรีย์ย่อมเกิดขึ้น และจักขุณทรีย์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งมีโสตะและมีจักขุ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

ฆานินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่ฆานะ ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่แต่จักขุณทรีย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ ฆานินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นและจักขุณทรีย์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีฆานะ และมีจักขุ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

ชิวหินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่ชิวหาไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุณทรีย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ ชิวหินทรีย์ย่อมเกิดขึ้น และจักขุณทรีย์ก็ย่อมเกิดขึ้น แก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีทั้งชิวหาและมีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

กายินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีกาย กายินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่กายกำลังเกิดขึ้นอยู่

มนินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่মনะ ไม่มีจักขุ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุณทรีย์ จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ มนินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งมีแต่มนะที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

อิตถินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นอิตถิ ไม่มีจักขุ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่แต่จักขุณทรีย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ อิตถินทรีย์ย่อมเกิดขึ้น และจักขุณทรีย์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นอิตถิ และมีจักขุ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

ปฐิณทริย๋อย่มเกิดขึ้นแต่สัตัวเหล่านัั้น ซึ่งเป็นปฐิระ ไม่ม่จักษุที่กำล้งเกิดขึ้นอยู่แต่ จักษุทริย๋จะเกิดขึ้นแต่สัตัวเหล่านัั้นก็หาม่ ปฐิณทริย๋อย่มเกิดขึ้นและจักษุทริย๋ก็อย่มเกิดขึ้น แก่สัตัวเหล่านัั้น ซึ่งเป็นปฐิระ และมีจักษุ ที่กำล้งเกิดขึ้นอยู่

ชีวิตินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งไม่มีจักขุ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุนทรีย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ ชีวิตินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นและจักขุนทรีย์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีแต่จักขุ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

สวาทินทรีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสุข ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุ
นทรียะจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ สวาทินทรีย่อมเกิดขึ้น

ทุกซินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นทุกข์ ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุ
นทรีย์ จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ ทุกซินทรีย์ย่อมเกิดขึ้น

โสมนัสสินทรีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีโสมนัสสะที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ โสมนัสสินทรีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งมีจักขุ มีโสมนัสสะที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

โหม่นสลินทรีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีโหม่นสละที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ โหม่นสลินทรีย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งมีจักขุ มีโหม่นสละที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

อุปกะชินทริย์ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งมีอุเบกขา ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่ จักขุนทริย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ อุปกะชินทริย์ และจักขุนทริย์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ เหล่านั้น ซึ่งมีอุเบกขา มีจักขุ กำลังเกิดขึ้นอยู่

สิทธิมนุษยชนย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสาเหตุกสัตว์ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุมนุษย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ สัตถิมนุษยชนเกิดขึ้น และจักขุมนุษย์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสาเหตุกสัตว์ที่มีจักขุ กำลังเกิดขึ้นอยู่

วิริยพันธุ์ อินทรีย์คือความเพียร ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสัตว์ไม่มีจิตที่ กำลังเกิดขึ้นอยู่แต่จักขุนทรีย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ความเพียรย่อมเกิดขึ้น และจักขุนทรีย์ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีจิต ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

สตินทรีย์ ความระลึกได้ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสัตว์ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุนทรีย์จะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ ความระลึกได้ย่อมเกิดขึ้น และจักขุนทริยก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีจักขุ กำลังเกิดขึ้นอยู่

สมาธิในทฤษฎี อินทรีย์คือสมาธิ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสัตว์ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุในทฤษฎีจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ สมาธิย่อมเกิดขึ้น และจักขุในทฤษฎีก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีจักขุ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ปัญญาธิริย ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นซึ่งสัมปยุตด้วยญาณ ไม่มีจักขุที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ แต่จักขุณทริยจะเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นก็หาไม่ปัญญาธิริยย่อมเกิดขึ้น และจักขุณทริยก็ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ผู้มีจักขุสัมปยุตด้วยญาณ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่

บุคคลผู้ถึงพร้อมเพียงด้วยอรหัตตมรรค ย่อมไม่เจริญอนัญญาตัสสามีดินทริย แต่จะไม่กำหนดรู้จักขุณทริยก็หาไม่ เว้นบุคคลผู้ที่มีความพร้อมเพียงด้วยมรรค ๒ จำพวกเสีย บุคคลที่เหลือย่อมไม่เจริญอนัญญาตัสสามีดินทริย และย่อมไม่กำหนดรู้จักขุณทริย

ผู้ใดย่อมไม่ละโทมนัสสินทริย ผู้นั้นย่อมไม่เจริญอัญญาธิริย บุคคล ๑ จำพวก ย่อมไม่ละโทมนัสสินทริย แต่ไม่เจริญอัญญาธิริยก็หาไม่ เว้นบุคคลผู้มีความพร้อมเพียงด้วยมรรค ๓ จำพวกเสีย บุคคลที่เหลือย่อมไม่ละโทมนัสสินทริย และย่อมไม่เจริญอัญญาธิริย ผู้ใดย่อมทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตมรรค ผู้นั้นย่อมไม่ละโทมนัสสินทริย แต่จะไม่กระทำให้แจ้งซึ่งอนัญญาตัสสามีดินทริยก็หาไม่ เว้นบุคคลผู้มีความพร้อมเพียงด้วยอนาคามีมรรคและพระอรหันต์เสียบุคคลที่เหลือย่อมไม่ละโทมนัสสินทริยและย่อมไม่ทำให้แจ้งซึ่งอัญญาตาวินทริย

๗. ปฏฐาน

คัมภีร์ปฏฐาน เป็นคัมภีร์อภิธรรมที่มีขนาดยาวมากที่สุด ฉบับพิมพ์ตัวอักษรพิมพ์ไทย คือ ฉบับสยามรัฐ ได้พิมพ์แยกกันถึง ๕ เล่มใหญ่ คือ ตั้งแต่เล่มที่ ๔๐ ถึงเล่มที่ ๔๕

คำว่า *ปฏฐาน* แปลว่า *ที่ตั้ง* (เฉพาะ หรือที่ตั้งใหญ่) ที่ตั้งชื่อคัมภีร์เช่นนี้ ก็เพราะสาระสำคัญที่กล่าวถึง ก็คือ เรื่องที่ตั้ง หรือปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเป็นไปต่าง ๆ ในชีวิต กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการอธิบายขยายความเรื่องที่กล่าวอธิบายอย่างละเอียดพิสดาร ลักษณะอาการของปัจจัย หรือที่เรียกว่า *ปัจจัยการ* ที่กล่าวอธิบายอย่างละเอียดในคัมภีร์นี้ซึ่งมีทั้งหมด ๒๔ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นเหตุ
๒. อารัมมณปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอารมณ์
๓. อธิปติปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นใหญ่
๔. อนันตรปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้เกิดขึ้นพร้อมกับ

ประสบการณ์นั้น ๆ โดยไม่มีช่องว่างระหว่าง

๕. สมันตรปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้เกิดขึ้นพร้อมกับ

ประสบการณ์นั้น ๆ โดยไม่มีระหว่างคันทีเดียว

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๖. สหชาติปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้เกิดพร้อมกัน
๗. อัญญมัญญปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกี่ยวถูกลุดหนุนอาศัยกันและกัน
๘. นิสสยปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัยโดยตรง
๙. อุปนิสสยปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอาศัยสืบต่อเนื่องกัน
๑๐. ปุเรชาติปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้เกิดก่อน
๑๑. ปัจจชาติปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้เกิดทีหลัง
๑๒. อาเสวนปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความล่องเสพ หรือสัมผัสติดต่อกัน
๑๓. กัมมปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้กระทำ
๑๔. วิปากปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผลของการกระทำ
๑๕. อาหารปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้นำมา
๑๖. อินทริยปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอินทริย์ (ผู้ปกครอง)
๑๗. ฌานปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้เพ่งอารมณ์
๑๘. มัคคปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นหนทาง
๑๙. สัมปยุตตปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ประกอบ
๒๐. วิปยุตตปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ไม่ประกอบ
๒๑. อัตติปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นของมีอยู่
๒๒. นัตติปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นของไม่มีอยู่
๒๓. วิคตปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ปราศจากไป
๒๔. อวิคตปัจจัย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ไม่ปราศจากไป

มหาปัฏฐานปกรณ์

มติกานิกเขปวาร

(๑) ปัจจัย ๒๔

๑. เหตุปัจจัย	๑๓. กัมมปัจจัย
๒. อารัมมณปัจจัย	๑๔. วิปากปัจจัย
๓. อธิปติปัจจัย	๑๕. อาหารปัจจัย
๔. อนันตรปัจจัย	๑๖. อินทริยปัจจัย
๕. สมันตรปัจจัย	๑๗. ฌานปัจจัย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๖. สหชาติปัจจัย	๑๘. มัคคปัจจัย
๗. อัญญมัญญปัจจัย	๑๙. สัมปยุตตปัจจัย
๘. นิสสยปัจจัย	๒๐. วิปยุตตปัจจัย
๙. อุปนิสสยปัจจัย	๒๑. อตฺธิปัจจัย
๑๐. ปุเรชาติปัจจัย	๒๒. นัตติปัจจัย
๑๑. ปัจฉาชาติปัจจัย	๒๓. วิคตปัจจัย
๑๒. อาเสวนปัจจัย	๒๔. อวิคตปัจจัย

(๒) ปัจจัยวิภังคवार

๑) **เหตุปัจจัย** คือ เหตุ เป็นปัจจัย แก่กรรมอันสัมปยุตด้วยเหตุ และรูป ซึ่งมีกรรมอันสัมปยุตด้วยเหตุ นั้น เป็นสมุฏฐาน โดยเหตุปัจจัย

๒) **อาร์มมณปัจจัย** คือ รูปายตนะ เป็นปัจจัย แก่จักขุวิญญาณธาตุ และกรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย

กรรมทั้งปวง เป็นปัจจัยแก่มนโวิญญาณธาตุ และกรรมอันสัมปยุตด้วยมนโวิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย

กรรม คือ จิตและเจตสิกใด ๆ ปรารภกรรมใด ๆ เกิดขึ้น ธรรมนั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่กรรม (คือจิตและเจตสิก) นั้น ๆ โดยอาร์มมณปัจจัย

๓) **อภิปติปัจจัย** คือ ฉันทาภิปติ เป็นปัจจัยแก่กรรมอันสัมปยุตด้วยฉันทะ และรูปซึ่งมีกรรมอันสัมปยุตด้วยฉันทะนั้น เป็นสมุฏฐาน โดยอภิปติปัจจัย

กรรม คือ จิตและเจตสิกใด ๆ กระทำกรรมใด ๆ ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นเกิดขึ้น ธรรมนั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่กรรม (คือจิตและเจตสิก) นั้น ๆ โดยอภิปติปัจจัย

๔) **อนันตรปัจจัย** คือ จักขุวิญญาณธาตุและกรรมที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และกรรมอันสัมปยุตด้วยมนธาตุนั้น โดยอนันตรปัจจัย

กรรม คือ จิตและเจตสิกใด ๆ เกิดขึ้นในลำดับแห่งกรรมใด ๆ ธรรมนั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่กรรม (คือจิตและเจตสิก) นั้น ๆ โดยอนันตรปัจจัย

๕) **สมนันตรปัจจัย** คือ จักขุวิญญาณธาตุ และกรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และกรรมอันสัมปยุตด้วยมนธาตุนั้น โดยสมนันตรปัจจัย

กรรม คือ จิตและเจตสิกใด ๆ เกิดขึ้นในลำดับแห่งกรรมใด ๆ ธรรมนั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่กรรม (คือจิตและเจตสิก) นั้น ๆ โดยสมนันตรปัจจัย

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๖) สหชาติปัจจัย คือ นามธรรม ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยสหชาติปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยสหชาติปัจจัย ในขณะที่ปฏิสนธิ นามรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยสหชาติปัจจัย

จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยแก่รูปอันมีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยสหชาติปัจจัย มหาภูตรูปเป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูป โดยสหชาติปัจจัย รูปธรรม บางคราวเป็นปัจจัยแก่นามธรรม โดยสหชาติปัจจัย บางคราวเป็นปัจจัย โดยมีใช้สหชาติปัจจัย

๗) อัญญมัญญปัจจัย คือ นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยอัญญมัญญปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอัญญมัญญปัจจัย

ในปฏิสนธิขณะ นามรูป เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอัญญมัญญปัจจัย

๘) นิสสยปัจจัย คือ นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยนิสสยปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยนิสสยปัจจัย

ในขณะที่แห่งปฏิสนธิ นามรูป เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยนิสสยปัจจัย

๙) อุปนิสสยปัจจัย คือ กุศลธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เกิดหลัง ๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

กุศลธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เกิดหลัง ๆ ยางอย่าง โดยอุปนิสสยปัจจัย แม้บุคคลก็จัดเป็นปัจจัย โดยเป็นอุปนิสสยปัจจัยแม้เสนาสนะ ก็จัดเป็นปัจจัย โดยอุปนิสสยปัจจัย

๑๐) ปุเรชาติปัจจัย คือ จักขายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาติปัจจัย

๑๑) ปัจฉาชาติปัจจัย คือ จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจัยแก่กายนี้ ที่เกิดก่อน โดยปัจฉาชาติปัจจัย

๑๒) อาเสวนปัจจัย คือ กุศลธรรมที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เกิดหลัง ๆ โดยอาเสวนปัจจัย

๑๓) กัมมปัจจัย คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม เป็นปัจจัยแก่วิบากขันธ์ และภวตารูป โดยกัมมปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่ธรรมอันสัมปยุตด้วยเจตนา และรูปซึ่งมีธรรมอันสัมปยุตด้วยเจตนานั้น เป็นสมุฏฐาน โดยกัมมปัจจัย

๑๔) วิปากปัจจัย คือ นามขันธ์ ๔ อันเป็นวิปากเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยวิปากปัจจัย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๕) **อาหารปัจจัย** คือ กพพิการอาหารเป็นปัจจัยแก่กายนี้ โดยอาหารปัจจัย อาหารที่เป็นนาม เป็นปัจจัยแก่ธรรมที่สัมผัสยุต และรูปอันมีธรรมที่สัมผัสยุตนั้นเป็นสมมุติฐาน โดยอาหารปัจจัย

๑๖) **อินทริยปัจจัย** คือ จักขุนทริย เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมผัสยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยอินทริยปัจจัย

(๑๗) **ฌานปัจจัย** คือ องค์แห่งฌานทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่ธรรมที่สัมผัสยุตด้วยฌาน และรูปอันมีธรรมที่สัมผัสยุตด้วยฌานนั้น เป็นสมมุติฐาน โดยฌานปัจจัย

๑๘) **มัคคปัจจัย** คือ องค์แห่งมรรคทั้งหลาย เป็นปัจจัยแก่ธรรมที่สัมผัสยุตด้วยมรรค และรูปอันมีธรรมที่สัมผัสยุตด้วยมรรคนั้นเป็นสมมุติฐาน โดยมัคคปัจจัย

๑๙) **สัมปยุตตปัจจัย** คือนามขันธ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยสัมปยุตตปัจจัย

๒๐) **วิปยุตตปัจจัย** คือ รูปธรรม เป็นปัจจัยแก่นามธรรมโดยวิปยุตตปัจจัย , นามธรรมเป็นปัจจัยแก่รูปธรรมโดยวิปยุตตปัจจัย

๒๑) **อตฺธิปัจจัย** คือ นามขันธ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอตฺธิปัจจัย, มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอตฺธิปัจจัย

๒๒) **นตฺธิปัจจัย** คือ จิตและเจตสิกธรรม ที่ดับไปแล้ว โดยไม่มีธรรมอื่นคั่น เป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยนตฺธิปัจจัย

๒๓) **วิคตปัจจัย** คือ จิตและเจตสิกธรรมที่ไปปราศแล้วโดยไม่มีธรรมอื่นคั่น เป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยวิคตปัจจัย

๒๔) **อวิคตปัจจัย** คือ นามขันธ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอวิคตปัจจัย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอวิคตปัจจัย

ในปฏิสนธิขณะ นามและรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอวิคตปัจจัย

รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และธรรมอันสัมผัสยุตด้วยมนธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และธรรมอันสัมผัสยุตด้วยธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย

(๓) มหาปฏิฐาน

๑. **เหตุปัจจัย** คือ สภาวะธรรมที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมอันประกอบด้วยเหตุ และรูปซึ่งมีสภาวะธรรมอันประกอบด้วยเหตุเป็นสมมุติฐาน โดยเหตุปัจจัย

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒. *อาร์มมณปัจจัย* คือ รูปายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย สัททายตนะเป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย คันธายตนะเป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย รสายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชีวหาวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยชีวหาวิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย

สภาวะธรรมทั้งปวงเป็นปัจจัยแก่มนวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยวิญญาณธาตุนั้น โดยอาร์มมณปัจจัย

สภาวะธรรม คือ จิตและเจตสิกใด ๆ เกิดขึ้น สภาวะธรรมนั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรม (คือจิตและเจตสิก) นั้น ๆ โดยอาร์มมณปัจจัย

๓. *อธิปตปัจจัย* คือฉันทาธิปติ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมอันประกอบด้วยฉันทะและรูปซึ่งมีสภาวะธรรมอันประกอบด้วยฉันทะนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอธิปตปัจจัย วิริยาธิปติ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมอันประกอบด้วยวิริยะ และรูปซึ่งมีสภาวะธรรมอันประกอบด้วยวิริยานั้นเป็นสมุฏฐาน โดยอธิปตปัจจัย จิตตาธิปติ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมอันประกอบด้วยจิตและรูปซึ่งมีสภาวะธรรมอันประกอบด้วยจิตนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอธิปตปัจจัย วิมังสาธิปติเป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมอันประกอบด้วยวิมังสา และรูปซึ่งมีสภาวะธรรมอันประกอบด้วยวิมังสานั้นเป็นสมุฏฐาน โดยอธิปตปัจจัย

๔. *อนันตรปัจจัย* คือจักขุวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดยอนันตรปัจจัย มนธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนวิญญาณธาตุ โดยอนันตรปัจจัย โสตวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดยอนันตรปัจจัย มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนวิญญาณธาตุนั้น โดยอนันตรปัจจัย ฆานวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้นโดยอนันตรปัจจัย ชิวหา

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

วิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประ กอบด้วยชีวหาวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดยอนันตรปัจจัย กายวิญญาณธาตุและ สภาวะธรรมอันประกอบด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุและสภาวะธรรมอัน ประกอบด้วยมนธาตุนั้นโดย อนันตรปัจจัย มโนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดย อนันตรปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นกุศล ซึ่งเกิดขึ้นก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นกุศล ซึ่งเกิดขึ้นก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิต ที่เป็นอัพยาทุกุศล ซึ่งเกิด หลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย

สภาวะธรรมคือจิตและเจตสิกใด ๆ เกิดขึ้นในลำดับแห่งสภาวะจิตใด ๆ สภาวะแห่งจิตนั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรม คือ จิตและเจตสิกนั้น ๆ โดยอนันตรปัจจัย

๕. สมณันตรปัจจัย คือ จักขุวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบด้วยจักขุ วิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดย สมณันตรปัจจัย มโนธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้นเป็นปัจจัยแก่มน วิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้นโดยสมณันตรปัจจัย โสธ วิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยโสธวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุและ สภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดยสมณันตรปัจจัย มโนธาตุและสภาวะธรรมอัน ประกอบด้วยมนธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุนั้น และสภาวะธรรมอันประกอบด้วย มโนธาตุนั้น โดยสมณันตรปัจจัย ฆานวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วย ฆานวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดย สมณันตรปัจจัย ชิวหาวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยชีวหาวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดยสมณันตรปัจจัย กาย วิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยมนธาตุนั้น โดยสมณันตรปัจจัย มโนธาตุ และสภาวะธรรม อันประกอบด้วยมนธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มนธาตุนั้น และสภาวะธรรมอันประกอบด้วย มโนธาตุนั้น โดยสมณันตรปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นกุศล ซึ่งเกิดขึ้นก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นหลัง ๆ โดยสมณันตรปัจจัย สภาวะจิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอัพยา

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ฤต ซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยสมนันตรปัจจัย สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยสมนันตรปัจจัย สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยสมนันตรปัจจัย สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยสมนันตรปัจจัย สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยสมนันตรปัจจัย

สภาวะธรรมคือจิตและเจตสิกใด ๆ เกิดขึ้นในลำดับแห่งสภาวะจิตใด ๆ สภาวะแห่งจิตนั้น ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรม คือ จิตและเจตสิกนั้น ๆ โดยสมนันตรปัจจัย

๖. สหชาตปัจจัย คือนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยสหชาตปัจจัย มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยสหชาตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยสหชาตปัจจัย สภาวะธรรม คือ จิตและเจตสิก เป็นปัจจัยแก่จิตสมุฏฐานิกรูป โดยสหชาตปัจจัย มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูป ๒๔ โดยสหชาตปัจจัย บางคราวก็เป็นปัจจัยโดยปัจจัยที่ไม่ใช่สหชาตปัจจัย

๗. อัญญมัญญปัจจัย คือนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยโดยอัญญมัญญปัจจัย มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยโดยอัญญมัญญปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามรูป เป็นปัจจัยโดยอัญญมัญญปัจจัย

๘. นิสสยปัจจัย คือนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยนิสสยปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามรูป เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยนิสสยปัจจัย มหาภูตรูปเป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูปทั้งหลายโดยนิสสยปัจจัย จักขายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นโดยนิสสยปัจจัยโสตายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสทวิญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบด้วยโสทวิญาณธาตุนั้น โดยนิสสยปัจจัย ฆานายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยฆานวิญาณธาตุนั้น โดยนิสสยปัจจัย ชิวหายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยชิวหาวิญาณธาตุนั้น โดยนิสสยปัจจัย กายายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยกายวิญาณธาตุนั้นโดยนิสสยปัจจัย มโนธาตุและมโนวิญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแก่มโนธาตุและมโนวิญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยธาตุทั้ง ๒ นั้นโดยนิสสยปัจจัย

๙. อุปนิสสยปัจจัย คือสภาวะธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ บางเหล่า โดยอุปนิสสยปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ บางเหล่า โดยอุปนิสสยปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดหลัง ๆ บางเหล่าโดยอุปนิสสยปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย

สภาวะจิตที่เป็นอัปยากฤตซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย แม้อุตุและโภชนะ ก็จัดเป็นปัจจัย โดยอุปนิสสยปัจจัย แม้บุคคล ก็จัดเป็นปัจจัยโดยอุปนิสสยปัจจัย แม้เสนาสนะ ก็จัดเป็นปัจจัยโดยอุปนิสสยปัจจัย

๑๐. ปุเรชาตปัจจัย คือจักขายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย โสตายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้นโดยปุเรชาตปัจจัย ฆานายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย ชิวหายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชีวหาวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยชีวหาวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย กายายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย

รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย สัททายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย คันธายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้นโดยปุเรชาตปัจจัย รสายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชีวหาวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยชีวหาวิญญาณธาตุนั้นโดยปุเรชาตปัจจัย โผฏฐัพพายตนะเป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันสัมปยุตด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่มโนธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบด้วยมโนธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไปรูปนั้นเป็นปัจจัยแก่มโน

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ธาตุ และสภาวะธรรมอันสัมปยุตด้วยมโนธาตุนั้น โดยปุเรชาตปัจจัย บางคราวเป็นปัจจัยแก่ มโนวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันประกอบด้วยธาตุนั้น โดยนิสสยปัจจัย บางคราวเป็น ปัจจัยโดยปัจจัยที่ไม่ใช่ปุเรชาตปัจจัย

๑๑. **ปัจฉาชาตปัจจัย** คือ สภาวะธรรม (จิตและเจตสิก) ซึ่งเกิดขึ้นภายหลัง เป็น ปัจจัยแก่กายนี้ ซึ่งเกิดก่อน โดยปัจฉาชาตปัจจัย

๑๒. **อาเสวนปัจจัย** คือ สภาวะธรรม ที่เป็นกุศล ที่เกิดขึ้นก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ สภาวะธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นหลัง ๆ โดยอาเสวนปัจจัย

สภาวะธรรม ที่เป็นกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นหลัง ๆ โดยอาเสวนปัจจัย

สภาวะธรรมที่เป็นอัปายากฤตกิจวิริยาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่เป็นอัปายาก ฤตกิจวิริยาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอาเสวนปัจจัย

๑๓. **กัมมปัจจัย** คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม เป็นปัจจัยแก่วิบากขันธ์และรูปที่ กรรมสร้างขึ้นโดยกัมมปัจจัย เจตนา เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่ประกอบและรูปที่มีสภาวะธรรม ที่ประกอบนั้น เป็นสมุฏฐาน โดยกัมมปัจจัย

๑๔. **วิปากปัจจัย** คือ นามขันธ์ ๔ ซึ่งเป็นวิปาก เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยวิปาก ปัจจัย

๑๕. **อาหารปัจจัย** คือ กพพีการาหาร (คำข้าว) เป็นปัจจัยแก่กายนี้ โดยอาหารปัจจัย อาหารที่เป็นนาม เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่ประกอบ และรูปที่มีสภาวะธรรมที่ประกอบนั้นเป็น สมุฏฐาน โดยอาหารปัจจัย

๑๖. **อินทริยปัจจัย** คือ จักขุนทริย เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอัน ประกอบด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นโดยอินทริยปัจจัย โสตินทริย เป็นปัจจัยแก่โสทวิญาณ ธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยโสทวิญาณธาตุนั้น โดยอินทริยปัจจัย ฆานินทริย เป็น ปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้น โดยอินทริย ปัจจัย ชิวหินทริย เป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมอันประกอบด้วยชิวหา วิญญาณธาตุนั้น โดยอินทริยปัจจัย กายินทริย เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุและ สภาวะธรรมอันประกอบด้วยกายวิญญาณธาตุนั้น โดยอินทริยปัจจัย รูปชิวิตินทริย เป็นปัจจัย แก่รูปที่กรรมสร้างขึ้นโดยอินทริยปัจจัย อินทริยที่เป็นนาม เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่ประกอบ และรูปที่มีสภาวะธรรมที่ประกอบนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอินทริยปัจจัย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๗. ฌานปัจจัย คือ องค์ฌานเป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยฌาน และรูปที่มีสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยฌานนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฌานปัจจัย

๑๘. มัคคปัจจัย คือ องค์มรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยมรรค และรูปที่มีสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยมรรคนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยมีคปัจจัย

๑๙. สัมปัตตปัจจัย คือ นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยสัมปัตตปัจจัย

๒๐. วิปยุตตปัจจัย คือ รูปธรรมเป็นปัจจัยแก่นามธรรม โดยวิปยุตตปัจจัย นามธรรมเป็นปัจจัยแก่รูปธรรม โดยวิปยุตตปัจจัย

๒๑. อตฺธิปัจจัย คือ นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอตฺธิปัจจัย มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยอตฺธิปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอตฺธิปัจจัย

สภาวะธรรมคือจิตและเจตสิก เป็นปัจจัยแก่จิตสมุฏฐานิกรูปทั้งหลาย โดยอตฺธิปัจจัย มหาภูตรูปเป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูปทั้งหลายโดยอตฺธิปัจจัย จักขายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นโดยอตฺธิปัจจัย โสตายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสทวิญาณธาตุและสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยโสทวิญาณธาตุนั้นโดยอตฺธิปัจจัย ฆานายตนะเป็นปัจจัยแก่ฆานวิญาณธาตุและสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยฆานวิญาณธาตุนั้นโดยอตฺธิปัจจัย ชิวหายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญาณธาตุและสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยชิวหาวิญาณธาตุนั้น โดยอตฺธิปัจจัย กายายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยกายวิญาณธาตุนั้น โดยอตฺธิปัจจัย รูปายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญาณธาตุและสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยจักขุวิญาณธาตุนั้น โดยอตฺธิปัจจัย สัททายตนะ เป็นปัจจัยแก่โสทวิญาณธาตุและสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยโสทวิญาณธาตุนั้นโดยอตฺธิปัจจัย คันธายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญาณธาตุและสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยฆานวิญาณธาตุนั้น โดยอตฺธิปัจจัย รสายตนะเป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญาณธาตุและสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยชิวหาวิญาณธาตุนั้นโดยอตฺธิปัจจัย โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยกายวิญาณธาตุนั้นโดยอตฺธิปัจจัย รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวะธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยมนธาตุนั้นโดยอตฺธิปัจจัย มโนธาตุและมโนวิญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแก่มนธาตุ มโนวิญาณธาตุ และสภาวะธรรมอันสัมปัตตด้วยธาตุทั้ง ๒ นั้น โดยอตฺธิปัจจัย

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒๒. นัตถิปัจจัย คือ สภาวธรรม ได้แก่ จิตและเจตสิก ที่ดับไปแล้วเป็นลำดับๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรม คือ จิตและเจตสิก ที่เป็นปัจจุบัน โดยนัตถิปัจจัย

๒๓. วิคตปัจจัย คือ สภาวธรรม ได้แก่ จิตและเจตสิก ที่ปราศจากไปแล้วเป็นลำดับๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรม คือ จิต เจตสิก ที่เป็นปัจจุบัน โดยวิคตปัจจัย

๒๔. อวิคตปัจจัย คือ นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยอวิคตปัจจัย มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยอวิคตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามและรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดย อวิคตปัจจัย

สภาวธรรม คือ จิตและเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานิกรูป โดยอวิคตปัจจัย มหาภูตรูปเป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูป โดยอวิคตปัจจัย จักขายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นโดยอวิคตปัจจัย โสตายตนะเป็นปัจจัยแก่โสทวิญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยโสทวิญาณธาตุนั้นโดยอวิคตปัจจัย ฆานายตนะ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยฆานวิญาณธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย ชิวหายตนะเป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยชิวหาวิญาณธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย กายายตนะเป็นปัจจัยแก่กายวิญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยกายวิญาณธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยจักขุ วิญญาณธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย สัททายตนะเป็นปัจจัยแก่โสทวิญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยโสทวิญาณธาตุนั้นโดยอวิคตปัจจัย คันธายตนะเป็นปัจจัยแก่ฆานวิญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยฆานวิญาณธาตุนั้นโดยอวิคตปัจจัย รสายตนะ เป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญาณธาตุและสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยชิวหาวิญาณธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญาณธาตุ และสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยกายวิญาณธาตุนั้นโดยอวิคตปัจจัย รูปายตนะสัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่มนธาตุ และสภาวธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยมนธาตุนั้น โดยอวิคตปัจจัย มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแก่มนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และสภาวธรรมอันสัมปยุตด้วยธาตุทั้ง ๒ นั้น โดยอวิคตปัจจัย

อรรถของพระอภิธรรม

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ที่ชื่อว่า พระอภิธรรม เพราะอรรถ ๗ ประการ คือ ⁴

- ๑) สุตพุทธสตุถิ์ เนื้อความที่อยู่ในพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ เป็นสิ่งที่รู้ได้ยากอย่างหนึ่ง
- ๒) สุนิปุตตถิ์ มีเนื้อความละเอียดละอออย่างหนึ่ง
- ๓) สุตมภิรปุตตถิ์ มีเนื้อความลึกซึ้งคัมภีรภาพมากอย่างหนึ่ง
- ๔) อตถกาวจร ไม่สามารถจะคิดนึกเอาเองได้อย่างหนึ่ง
- ๕) อภิวิจิตตรกถา เป็นคัมภีร์ที่มีถ้อยคำในการแสดงวิจิตรพิสดารมาก อย่างหนึ่ง
- ๖) อภิอติเรกตถิ์ เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อความละเอียดละอออย่างยิ่งหนึ่ง
- ๗) อภิวิสิณฐตถิ์ เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อความพิเศษ (กว่าพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก) อย่างหนึ่ง

เนื้อความในคัมภีร์พระอภิธรรมที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น เมื่อว่าโดยองค์ธรรมแล้ว มี ๕ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ ทั้ง ๕ อย่างนี้แหละ เรียกว่า พระอภิธัมมัตถะ

ความปรากฏ แห่งพระอภิธรรม

พระอภิธรรมที่ปรากฏขึ้นในโลกได้ก็โดยอาศัยพระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น นอกจากนี้แล้ว ถึงแม้ว่า จะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ตาม ก็ไม่สามารถที่จะทำให้ปรากฏขึ้นในโลกได้เลย

ในกาลล่วงมาได้ประมาณ ๙๐๐ ปีเศษ หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน มีพระเถระรูปหนึ่ง ชื่อว่า พระอนุรุทธาจารย์ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถแตกฉานในพระไตรปิฎก เป็นชาวเมืองกาฬิงกัญจิ แขวงเมืองมัทราช ทางทิศใต้ของประเทศอินเดีย ท่านได้มาศึกษาพระอภิธรรมอยู่ที่เมืองอนูราธบุรี สำนักวัดตุมลโสมาราม ประเทศศรีลังกา จนมีความรู้ความเชี่ยวชาญ มีความสันตติจิตต์แตกฉานมาก นามของท่านปรากฏทั่วไปในชมพูทวีป ท่านได้อาศัยพระบาลี อรรถกถา ภิกขา และอนุภิกขา อันเป็นหลักฐานสำคัญ แล้วรวบรวมร้อยกรองย่อความมาจากพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นพระคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิตอันลึกซึ้งละเอียดละออพิสดารเป็นอย่างยิ่ง ทั้งยากแก่การที่จะศึกษาและยากที่จะอธิบายให้บังเกิดความเข้าใจ ท่านได้อุตสาหะพยายามเรียบเรียงเนื้อความในพระคัมภีร์อันแสนที่จะลุ่มลึกนี้โดยแยกแยะเรียบเรียงเรื่องออกมาให้ง่ายต่อการศึกษาจดจำ

⁴ สมันตปาสาทิกา ปฐมภาค (เล่ม ๑)

ให้ชื่อว่าคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ซึ่งนักปราชญ์ในภายหลังให้การยกย่องว่า“เป็นอรรถกถา
นี้วก้อย“เพื่อหวังประโยชน์ โฟศาลที่ประชาชนจะได้รับจากวิทยาการอันหาค่ามิได้นี้ด้วยดวง
จิตที่เต็มไปด้วยความกรุณา⁵

จากอภิธรรมปิฎกสู่อภิธรรมมัตถสังคหะ (จากพุทธพจน์สู่อรรถกถา)

ซึ่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะนี้ ท่านพระอนุรุธาจารย์ได้รวบรวมเรียบเรียงจัดเป็น
หมวดหมู่ และจัดแบ่งเป็นปริจเฉท มี ๙ ปริจเฉทด้วยกัน คือ

ปริจเฉทที่ ๑ จิตตปรมัตถ์ ว่าด้วยเรื่องจิตประเภทต่าง ๆ

ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกปรมัตถ์ ว่าด้วยเรื่องเจตสิกจำนวน ๕๒ ดวง

ปริจเฉทที่ ๓ ปกิณณกสังคหะ ว่าด้วยเรื่องการรวบรวมจิตเจตสิก แล้วสงเคราะห์
โดยธรรม ๖ หมวด คือ เวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ และวัตถุ

ปริจเฉทที่ ๔ วิถีสังคหวิภาค ว่าด้วยเรื่องการจัดจำแนกจิตเจตสิกโดยประเภท
แห่งวิถีสังคหวิภาค

ปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตกสังคหวิภาค ว่าด้วยเรื่องการจัดจำแนกจิตเจตสิกที่พ้นวิถีสังคหวิภาค

ปริจเฉทที่ ๖ รูปปรมัตถ์ ๒๘ และนิพพานปรมัตถ์ ว่าด้วยเรื่องรูป และนิพพาน

ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค ว่าด้วยการรวบรวมธรรมเป็นหมวดหมู่ เป็น ๔
สังคหะ มีอกุศลสังคหะ เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๘ ปัจจยสังคหวิภาค ว่าด้วยเรื่องปัจจัย ๒๔ โดยย่อและปฏิเสธ สมุปปาท

ปริจเฉทที่ ๙ กัมมัญฐานสังคหวิภาค ว่าด้วยหลักการปฏิบัติสมถกรรมฐานและ
วิปัสสนากรรมฐาน⁶

⁵ หนังสืออภิธรรมมัตถสังคหบาลี ฉบับแปลเป็นไทยของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรม
ราชูปถัมภ์ พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๖ , หนังสือเรื่องพระไตรปิฎกพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป
พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓

⁶ หนังสือคู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ๙ ปริจเฉท รวบรวมโดย พระศรีคัมภีร์ญาณ (ถวัลย์
ญาณจารี ป.ธ.๙ อภิธรรมมหาบัณฑิต) อดีตผู้อำนวยการอภิธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย วัด
ระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ พิมพ์ที่ ร.พ. วัฒนกิจพานิชย์ ; ๒๕๔๐

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ซึ่งบางท่านอาจมีความเห็นว่า *อภิธัมมัตถสังคหะ* ที่ศึกษากันอยู่ทุกวันนี้ เป็นของที่ พระอนุรุทธาจารย์แต่งขึ้นในภายหลัง มิใช่พระอภิธรรมที่พระพุทโธองค์ทรงแสดง ฉะนั้น จึง มิใช่พุทธพจน์ การมีความเห็นเช่นนั้น มิเป็นการถูกต้องเลย เพราะชื่อก็บ่งบอกความหมาย แล้วว่า อภิธรรม + อัฏฐะ + สังคหะ

อภิธรรม หมายถึง ธรรมอันยิ่ง (คือ ยิ่งกว่าพระวินัย และพระสูตร) เพราะมีเนื้อความ อันลึกซึ้งและวิจิตรพิสดาร ยากที่คนปัญญาน้อย จะหยั่งรู้ทั่วถึงได้ ได้แก่ พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ ที่พระพุทโธองค์ทรงแสดงไว้

อัฏฐะ หมายถึง เนื้อความ ได้แก่ เนื้อความแห่งพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ ที่พระพุทโธ องค์ทรงแสดงไว้

สังคหะ หมายถึง การรวบรวม และเรียบเรียง ได้แก่ การรวบรวมเนื้อความแห่งพระ อภิธรรมที่กระจัดกระจายกันอยู่ในพระอภิธรรมทั้งคัมภีร์ทั้ง ๗ นั้น มาเรียบเรียงจัดให้เป็น หมวดหมู่ เพื่อสะดวกแก่การศึกษาของผู้ศึกษาในภายหลัง ซึ่งเป็นผู้มีปัญญาบารมีน้อย มี กุศลสมภารอันได้สั่งสมมายังอ่อนอยู่ไม่อาจกำหนดรู้ และประมวลมาซึ่งอรรถและพยัญชนะ ในพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นั้นให้เข้าใจและรู้ทั่วถึงได้ ต้องอาศัยการศึกษาอภิธัมมัตถสังคหะ ก่อนแล้วจึงจะสามารถอ่านพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นั้นเข้าใจได้ เหมือนการศึกษาบาลี ไวยากรณ์ก่อน เพื่อให้สามารถศึกษาแปลบาลีธรรมบทได้ และเหมือนการศึกษานกธรรมและ คัมภีร์อรรถกถา ฎีกาที่อธิบายความก่อน เพื่อให้สามารถอ่านพระวินัยปิฎกและพระ สุตตันตปิฎกได้ ก็อันเดียวกัน ฉะนั้น อภิธัมมัตถสังคหะปกรณ์นี้ ท่านจึงเรียกว่า “ เป็นอรรถ กถานิวาก้อย ” ของพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นั้น

เมื่อทำความเข้าใจ เกี่ยวกับความหมายของศัพท์ว่า อภิธัมมัตถสังคหะ อย่างนี้แล้ว ก็ จะทำให้ยอมรับได้ว่า อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นหลักธรรมที่มาจากพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ที่ พระพุทโธองค์แสดงไว้ เป็นพุทธพจน์โดยแท้ มิต้องสงสัย แต่ถ้ายังยอมรับไม่ได้ ก็ขอแนะนำ ให้มาทำการศึกษาพระอภิธรรมให้จริงจัง ทั้งอภิธัมมัตถสังคหะ และพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ แล้วพิจารณาโดยแยกคาย เปรียบเทียบกันดู ว่ามีเนื้อความผิดแผกแตกต่างกันตรงไหน ก็ สามารถที่จะยอมรับว่า อภิธัมมัตถสังคหะ นั้น มีเนื้อความไม่แตกต่างกันจากพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นั้นเลย อาจจะต่างกันก็เพียงแต่พยัญชนะ เท่านั้น เพราะท่านต้องแต่งอธิบายขยาย ความให้เข้าใจทั้งทางด้านภาษา และความหมาย เพื่อให้เหมาะสมกับอุปนิสัย และ สติปัญญาของสาธุชนในสมัยหลัง ๆ เหมือนกับการแต่งตำราบาลีไวยากรณ์ เพื่อให้นักศึกษา

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

รุ่นหลัง ๆ ได้ศึกษามีความรู้เป็นพื้นฐาน จึงจะสามารถแปลธรรมบทและพระไตรปิฎก อรรถ
กถาได้ ฉะนั้น

— — —

บทที่ ๓

เนื้อหาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ

ปริจเฉทที่ ๑ จิตตปรมัตถ์

ในจิตตปรมัตถ์ นี้ เป็นการแสดงเรื่องของจิต ซึ่งแยกเป็น

- ๑) ความหมายของจิต
- ๒) จำนวนและชื่อของจิต
- ๓) การจำแนกจิตโดยประเภทต่าง ๆ มีภูมิชั้นของจิต เป็นต้น เรียกว่า ภาวนัยทั้ง ๙

แต่ต้องศึกษาคด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑. ความหมายของจิต

จิต หมายถึง เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (อารมณ์วิชานนลักษณะนี้) คือได้รับอารมณ์ อยู่เสมอตนเอง จึงเรียกว่า รู้อารมณ์

โดยธรรมชาติหรือสภาวะแล้วจิตมีอย่างเดียวกันคือสภาวะที่รู้อารมณ์เท่านั้น แต่ที่จิต สามารถรู้อารมณ์ได้ต่างๆ และมีสภาพเป็นไปต่างๆ ได้ ก็เพราะอาศัยเจตสิก เป็นตัวเข้าไป ประชุมแต่งทำให้จิต มีความวิจิตรพิสดารต่างๆ คือ มีสภาพมากมายถึง ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

กามาวจรจิต หมายถึง จิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ คือ ภูมิอันเป็นที่เกิด แห่งวัตถุกามและกิเลสกาม เป็นส่วนมาก

รูปาวจรจิต หมายถึง จิตทั้ง ๑๕ ดวงนี้ ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุ รูปและกิเลสรูป เป็นส่วนมาก

อรุฬาวจรจิต หมายถึง จิตทั้ง ๑๒ ดวงนี้ ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่ง วัตถุอรูป และกิเลสอรูป เป็นส่วนมาก

โลกียจิต หมายถึง จิตเหล่านี้ย่อมเกิดอยู่ในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก

โลกุตตรจิต หมายถึง จิตเหล่านี้พ้นจากโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก

มหัคคตจิต หมายถึง จิตที่เข้าถึงความเป็นใหญ่และ ประเสริฐ

ฌานจิต หมายถึง จิตที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ มี วิตก เป็นต้น

อฌานจิต หมายถึง จิตที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ มี วิตก เป็นต้น

อกุศลจิต หมายถึง จิตที่เป็นอกุศล หรือจิตที่มีโทษ และให้ผลตรงกันข้ามกับกุศล หรือเป็นจิตที่เกิดพร้อมกับอกุศลเจตสิก

โลภมูลจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

โทสมูลจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

โมหมูลจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

อเหตุกจิต หมายถึง จิตที่ไม่มีเหตุ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งมีโลกเหตุเป็นต้นประกอบ

สเหตุกจิต หมายถึง จิตที่มีเหตุ ๖ มีโลกเหตุ เป็นต้น หนึ่งเหตุบ้าง สองเหตุบ้าง สาม เหตุบ้าง ประกอบด้วย

อกุศลวิบากจิต หมายถึง วิบากที่เกิดจากอกุศลธรรม ๑๒ มีการเห็น การได้ยิน การ ได้กลิ่น เป็นต้น ที่ไม่ดี

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

อเหตุกกุศลวิบากจิต หมายถึง วิบากที่เกิดจากมหากุศลธรรม ๘ มีการเห็น การได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น ที่ดี แต่เป็นเหตุกะ

อเหตุกกริยาจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพัง ไม่ได้อาศัยกรรมแต่อย่างใดและไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป แต่เป็นเหตุกะ

อโสภณจิต หมายถึง จิตที่นอกจากโสภณจิต ที่เป็นจิตสวยงาม หรือ เป็นจิตที่ไม่ได้เกิดพร้อมกับโสภณเจตสิก

โสภณจิต หมายถึง จิตที่เกิดพร้อมกันกับโสภณเจตสิกหรือเป็นจิตที่สวยงาม

โสภณจิต หมายถึง จิตที่สวยงามและเป็นจิตที่เกิดพร้อมกันกับโสภณเจตสิก แต่เป็นจิตที่ยังท่องเที่ยวเกิดอยู่ในกามภูมิเป็นส่วนมาก

มหากุศลจิต หมายถึง จิตที่ไม่มีโทษ และให้ผลเป็นความสุข ทั้งสามารถให้ผลเกิดขึ้นมากกว่าตน ทั้งเป็นเบื้องต้น ของฉาน อภิญญา มรรค ผล

มหาวิบากจิต หมายถึง จิตที่เป็นผลของมหากุศล เพราะเมื่อว่าโดยเวทนาสัมปโยคะ และ สังขารแล้ว ก็เหมือนกันกับมหากุศลทุกประการ

มหากิริยาจิต หมายถึง จิตที่เป็นมหากุศลนั้นแหละ แต่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นสิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ไม่มีเหตุให้เกิดอีก

รูปาวจรกุศลจิต หมายถึง จิตที่เกิดจากการเจริญสมถกรรมฐานมีกสิณ เป็นต้นเป็นอารมณ์จนฉานจิตเกิดพร้อมด้วยองค์ฉานหรือเกิดด้วยอำนาจบารมีของท่านที่เคยได้บำเพ็ญฉานมาในชาติปางก่อนอันใกล้

รูปาวจรวิบากจิต หมายถึง จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศล เพราะเมื่อว่า โดยองค์ฉานแล้วเหมือนกันทุกประการ

รูปาวจรกริยาจิต หมายถึง จิตที่เป็นรูปาวจรกุศลนั่นเอง แต่เป็นจิตของพระอรหันต์ที่ได้รูปฉาน จึงเป็นรูปาวจรกริยาจิต

อรูปาวจรกุศลจิต หมายถึง จิตที่เกิดจากการเจริญสมถกรรมฐานโดยมีอรูปกรรมฐาน มีกสิณสุขาภิมาภาสบัญญัติ เป็นต้น เป็นอารมณ์ หรือเป็นจิตที่เกิดแก่ท่านที่เคยได้บำเพ็ญอรูปฉานมาแล้วในภพก่อน อันใกล้

อรูปาวจรวิบากจิต หมายถึง จิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศลจิต เพราะเมื่อว่าโดยอารมณ์และองค์ฉานแล้วเหมือนกันทุกประการ

อรูปาวจรกริยาจิต หมายถึง จิตที่เป็นอรูปาวจรกุศลนั่นเอง แต่เป็นจิตของพระอรหันต์ที่ได้รูปฉาน จึงเป็นอรูปาวจรกริยาจิต

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อากาศานัญจายตนจิต หมายถึง จิตที่อาศัยที่ตั้ง คือ อากาศที่ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอารมณ์อยู่ ได้แก่ กสิณคสมาธิภาวนาสบัญญัติ หมายถึง อากาศที่เพิกกสิณทั้ง ๙ (เว้นอากาศกสิณ) ออกแล้ว (อากาศโส อนันโต)

วิญญานัญจายตนจิต หมายถึง จิตที่อาศัยที่ตั้ง คือ วิญญานที่ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอารมณ์อยู่ได้แก่ ถือเอาอากาศานัญจายตนกุศลหรือกิริยาจิตที่ดับไปแล้ว เป็นอารมณ์ (วิญญานัง อนันตัง)

วากัญญายตนจิต หมายถึง จิตที่อาศัยที่ตั้ง คือ ความไม่มีอยู่แห่งวิญญาน แม้แต่น้อยเป็นอารมณ์อยู่ได้แก่ถือเอาความว่างเปล่าในอารมณ์ที่ไม่มีวิญญานเหลืออยู่แม้แต่น้อยแล้ว (นัตถิ กิญจิ)

เนวสัญญานาสัญญายตนจิต หมายถึง จิตที่อาศัยที่ตั้ง คือ ความไม่มีอยู่แห่งสัญญาที่หยาบมีแต่สัญญาที่ละเอียดเป็นอารมณ์อยู่ ได้แก่ ถือเอาความละเอียดอ่อนแห่งสัญญาเป็นอารมณ์อยู่ (เอตัง สันตัง, เอตัง ปณินตัง)

มรรคจิต หมายถึง เป็นกุศลจิตที่มีกำลังมาก ที่เกิดต่อจากมหากุศลจิต ซึ่งเกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานมีรูปนามเป็นอารมณ์ จนองค์มรรคเกิดพร้อมกันเป็นมัคคสมังคี ทำการประหานอนุสัยกิเลสโดยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉตปหานพร้อมกับการรับนิพพานเป็นอารมณ์

ผลจิต หมายถึง เป็นวิบากจิตที่เกิดขึ้นติดต่อกันหลังจากมรรคจิตดับลง โดยไม่มีจิตอื่นมาเกิดคั่นระหว่างได้ เป็นอกาลิกรรม เพื่อเสวยผลจากการที่มรรคจิตได้ทำการประหานอนุสัยกิเลสสงบลงแล้วและรับนิพพานเป็นอารมณ์เหมือนกับมรรคจิต

โสตาปัตติมรรคจิต หมายถึง จิตที่เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานเป็นครั้งแรก

สกิทาคามิมรรคจิต หมายถึง จิตที่จะเวียนมาสู่กามภูมิอีกครั้งเดียว

อนาคามิมรรคจิต หมายถึง จิตที่จะไม่เวียนกลับมาสู่กามภูมิอีกแล้ว

อรหัตตมรรคจิต หมายถึง จิตที่เข้าถึงความเป็นผู้ควรบูชาอย่างยิ่ง

๒. จำนวนและชื่อของจิต

จิตมี ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง คือ

อกุศลจิต ๑๒

อเหตุกจิต ๑๘

กามาวจรโสภณจิต ๒๔

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

รูปาวจรจิต	๑๕
อรูปาวจรจิต	๑๒
โลกุตตรจิต	๘ หรือ ๔๐

อกุศลจิตมี ๑๒ ดวง คือ โภสมมูลจิต ๘ โทสมมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒

อเหตุกจิตมี ๑๘ ดวง คือ อกุศลวิปากจิต ๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ อเหตุกกิริยาจิต ๓

กามาวจรโสภณจิตมี ๒๔ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘

รูปาวจรจิตมี ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรวิปากจิต ๕ รูปาวจรกิจยาจิต ๕

อรูปาวจรจิตมี ๑๒ ดวง คือ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ อรูปาวจรกิจยาจิต ๔

โลกุตตรจิตมี ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐ ผลจิต ๔ หรือ ๒๐

๑.อกุศลจิต ๑๒

โภสมมูลจิตมี ๘ ดวงคือ

๑. โสมนัสสะสะหะคะตัง ทิฏฐิคะตะสัมปะยุตตัง อะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความดีใจประกอบด้วยความเห็นผิด

๒. โสมนัสสะสะหะคะตัง ทิฏฐิคะตะสัมปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจประกอบด้วยความเห็นผิด

๓. โสมนัสสะสะหะคะตัง ทิฏฐิคะตะวิปปะยุตตัง อะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๔. โสมนัสสะสะหะคะตัง ทิฏฐิคะตะวิปปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความดีใจไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๕. อุเปกขาสะหะคะตัง ทิฏฐิคะตะสัมปะยุตตัง อะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด

๖. อุเปกขาสะหะคะตัง ทิฏฐิคะตะสัมปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด

๗. อุเปกขาสะหะคะตัง ทิฏฐิคะตะวิปปะยุตตัง อะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๘. อุเปกขาสะหะคะตัง ทิฏฐิคะตะวิปปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

โทสมมูลจิต มี ๒ ดวง คือ

๑. โทมณัสสะสะหะคะตัง ปฏิฆะสัมปะยุตตัง อะสังขาริกัง

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

๒. โทมนัสสะหะคะตัง ปฏิฆะสัมปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

โมหมูลจิตมี ๒ ดวง คือ

๑. อุเปกขาสะหะคะตัง วิจิกิจฉาสัมปะยุตตัง

จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความสงสัย

๒. อุเปกขาสะหะคะตัง อุทฺธัจจะสัมปะยุตตัง

จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน

๒.๑ เหตุกจิต ๑๘

อกุศลวิบากจิตมี ๗ ดวงคือ

๑. อุเปกขาสะหะคะตัง จักขุวิญญาณัง

จิตที่อาศัยจักขุวัตถุ เห็นรูปารมณที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๒. อุเปกขาสะหะคะตัง โสตะวิญญาณัง

จิตที่อาศัยโสตวัตถุ ได้ยินเสียงที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๓. อุเปกขาสะหะคะตัง ฆานะวิญญาณัง

จิตที่อาศัยฆานวัตถุ ดมกลิ่นที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๔. อุเปกขาสะหะคะตัง ชิวหาวิญญาณัง

จิตที่อาศัยชิวหาวัตถุ ลิ้มรสที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๕. ทุกขะสะหะคะตัง กายะวิญญาณัง

จิตที่อาศัยกายวัตถุ ถูกต้องโณภูมัพพารมณที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยทุกขเวทนา

๖. อุเปกขาสะหะคะตัง สัมปฏิจจันนะจิตตัง

จิตที่รับปัญญารมณที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๗. อุเปกขาสะหะคะตัง สันติระณะจิตตัง

จิตที่ไต่สวนปัญญารมณที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๑ เหตุกกุศลวิบากจิต มี ๘ ดวง คือ

๑. อุเปกขาสะหะคะตัง จักขุวิญญาณัง

จิตที่อาศัยจักขุวัตถุ เห็นรูปารมณที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๒. อุเปกขาสะหะคะตัง โสตะวิญญาณัง

จิตที่อาศัยโสตวัตถุ ได้ยินเสียงที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓. อุปเพกขาสะหะคะตัง ขานะวิญญูณัง

จิตที่อาศัยขานวัตถุ ดมกลิ่นที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๔. อุปเพกขาสะหะคะตัง ชิวหาวิญญูณัง

จิตที่อาศัยชิวหาวัตถุ ลิ้มรสที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๕. สุขะสะหะคะตัง กายะวิญญูณัง

จิตที่อาศัยกายวัตถุ ถูกต้องโผฏฐัพพารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยสุขเวทนา

๖. อุปเพกขาสะหะคะตัง สัมปฏิจฉันนะจิตตัง

จิตที่รับปัญจารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๗. อุปเพกขาสะหะคะตัง สันติริระณะจิตตัง

จิตที่ได้ส่วนปัญจารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๘. โสมนัสสะสะหะคะตัง สันติริระณะจิตตัง

จิตที่ได้ส่วนปัญจารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

อเหตุกกิริยาจิต มี ๓ ดวง คือ

๑. อุปเพกขาสะหะคะตัง ปัญจะทวาราวชชนะนะจิตตัง

จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวารที่ดีและไม่ดีเกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๒. อุปเพกขาสะหะคะตัง มะโนทวาราวชชนะนะจิตตัง

จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางมโนทวารที่ดีและไม่ดีเกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๓. โสมนัสสะสะหะคะตัง หะสิตูปปาพะจิตตัง

จิตที่ทำให้เกิดการยิ้มแย้มของพระอรหันต์ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

๓. กามาวจรโสภณจิต ๒๔

มหากุศลจิต ๘ มหาวิบากจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ ดวง

(มีบาลีและคำแปลเหมือนกัน)

๑. โสมนัสสะสะหะคะตัง ญาณะสัมปะยุตตัง อะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

๒. โสมนัสสะสะหะคะตัง ญาณะสัมปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

๓. โสมนัสสะสะหะคะตัง ญาณะวิปปะยุตตัง อะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๔. โสมนัสสะหะคะตัง ญาณะวิปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

๕. อุเปกขาสะหะคะตัง ญาณะสัมปะยุตตัง อะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

๖. อุเปกขาสะหะคะตัง ญาณะสัมปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

๗. อุเปกขาสะหะคะตัง ญาณะวิปะยุตตัง อะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

๘. อุเปกขาสะหะคะตัง ญาณะวิปะยุตตัง สะสังขาริกัง

จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

๔. ฐปาวจรจิต ๑๕

ฐปาวจรกุศลจิต ๕ ฐปาวจรวิปากจิต ๕ ฐปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

(มีบาลีและคำแปลรวมกันดังนี้)

วิตักกะวิจาระปิติสุขะเอกัคคะตาสะหิตัง, ปะฐะมัมชฌานะกุสะละจิตตัง, วิปากะจิตตัง, กิริยะจิตตัง

ปฐมฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตัก
วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

วิจาระปิติสุขะเอกัคคะตาสะหิตัง, ทุตติยัมชฌานะกุสะละจิตตัง, วิปากะจิตตัง,
กิริยะจิตตัง

ทุติยฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร์ ปิติ
สุข เอกัคคตา

ปิติสุขะเอกัคคะตาสะหิตัง, ตะตติยัมชฌานะกุสะละจิตตัง, วิปากะจิตตัง, กิริยะจิตตัง

ตติยฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปิติ
สุข เอกัคคตา

สุขะเอกัคคะตาสะหิตัง, จะตุตถัมชฌานะกุสะละจิตตัง, วิปากะจิตตัง, กิริยะจิตตัง

จตุตถฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข
เอกัคคตา

อุเปกขาเอกัคคะตาสะหิตัง, ปญฺจะมัมชฌานะกุสะละจิตตัง, วิปากะจิตตัง, กิริยะจิตตัง

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ปัญญาจนานกุลจิต ๑ วิบากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ
อุเบกขา เอกัคคตา

๕. อรูปาวจรจิต ๑๒

อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรวิบากจิต ๔ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

(มีบาลีและคำแปลรวมกันดังนี้)

อุเบกขาเอกัคคตาสะหิตัง, อากาสนัญญาเยตนะกุสะละจิตตัง, วิปาเกจิตตัง, กิริยะจิตตัง

อากาสนัญญาเยตนะกุศลจิต ๑ วิบากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒
คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อุเบกขาเอกัคคตาสะหิตัง, วิญญาณัญญาเยตนะกุสะละจิตตัง, วิปาเกจิตตัง, กิริยะจิตตัง

วิญญาณัญญาเยตนะกุศลจิต ๑ วิบากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒
คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อุเบกขาเอกัคคตาสะหิตัง, อากิญจัญญาเยตนะกุสะละจิตตัง, วิปาเกจิตตัง, กิริยะจิตตัง

อากิญจัญญาเยตนะกุศลจิต ๑ วิบากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒
คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อุเบกขาเอกัคคตาสะหิตัง, เนวสัณญานาสัณญาเยตนะกุสะละจิตตัง, วิปา
เกจิตตัง, กิริยะจิตตัง

เนวสัณญานาสัณญาเยตนะกุศลจิต ๑ วิบากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์
ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๖. โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

๖. ๑ โลกุตตรจิตโดยย่อ ๘ (จำแนกตามองค์มรรค)

มรรคจิต ๔

โสดาปัตติมัคคะจิตตัง

โสดาปัตติมรรคจิต ๑

สกิทาคามีมัคคะจิตตัง

สกิทาคามีมรรคจิต ๑

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อนาคามีมคฺคจิตตัง	อนาคามีมรรคจิต ๑
อระหัตตะมคฺคจิตตัง	อระหัตตมรรคจิต ๑

ผลจิต ๔

โสดาปัตติผละจิตตัง	โสดาปัตติผลจิต ๑
สกิทาคามีผละจิตตัง	สกิทาคามีผลจิต ๑
อนาคามีผละจิตตัง	อนาคามีผลจิต ๑
อระหัตตะผละจิตตัง	อระหัตตผลจิต ๑

๖.๒ โลกุตตรจิตโดยพิสดาร ๔๐ (จำแนกโดยองค์ฌาน)

มรรคจิต ๒๐

วิตักกะวิจารณ์ปิตีสุขะเอกัคคตาสะหิตัง, ปะฐะมฌานะโสดาปัตติมคฺคจิตตัง, สกิทาคามีมคฺคจิตตัง, อนาคามีมคฺคจิตตัง, อระหัตตะมคฺคจิตตัง

ปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกิทาคามีมรรคจิต ๑ อนาคามีมรรคจิต ๑ อระหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปิตี สุข เอกัคคตา

วิจารณ์ปิตีสุขะเอกัคคตาสะหิตัง, ทุตติยฌานะโสดาปัตติมคฺคจิตตัง, สกิทาคามีมคฺคจิตตัง, อนาคามีมคฺคจิตตัง, อระหัตตะมคฺคจิตตัง

ทุติยฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกิทาคามีมรรคจิต ๑ อนาคามีมรรคจิต ๑ อระหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจารณ์ ปิตี สุข เอกัคคตา

ปิตีสุขะเอกัคคตาสะหิตัง, ตะติยฌานะโสดาปัตติมคฺคจิตตัง, สกิทาคามีมคฺคจิตตัง, อนาคามีมคฺคจิตตัง, อระหัตตะมคฺคจิตตัง

ตติยฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกิทาคามีมรรคจิต ๑ อนาคามีมรรคจิต ๑ อระหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปิตี สุข เอกัคคตา

สุขะเอกัคคตาสะหิตัง, จะตุตถฌานะโสดาปัตติมคฺคจิตตัง, สกิทาคามีมคฺคจิตตัง, อนาคามีมคฺคจิตตัง, อระหัตตะมคฺคจิตตัง

จตุตถฌานโสดาปัตติมรรคจิต ๑ สกิทาคามีมรรคจิต ๑ อนาคามีมรรคจิต ๑ อระหัตตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกขาเอกัคคตาสะหิตัง, ปัญจะฌานะโสดาปัตติมคฺคจิตตัง, สกิทาคามีมคฺคจิตตัง, อนาคามีมคฺคจิตตัง, อระหัตตะมคฺคจิตตัง

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ปัญจมณานิโสตาปัตติมรรคจิต ๑ สกิทาคามีมรรคจิต ๑ อนาคามีมรรคจิต ๑
อรรหัตมรรคจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ผลจิต ๒๐

วิตักกะวิจาระปิติสุขะเอกัคคตาสะหิตัง, ปะฐะมัมชฌานะโสตาปัตติมะละจิตตัง, สกิทาคามีมะละจิตตัง, อนาคามีมะละจิตตัง, อระหัตตะมะละจิตตัง

ปฐมมณานิโสตาปัตติผลจิต ๑ สกิทาคามีผลจิต ๑ อนาคามีผลจิต ๑ อรรหัตผลจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

วิจาระปิติสุขะเอกัคคตาสะหิตัง, พุติยัมชฌานะโสตาปัตติมะละจิตตัง, สกิทาคามีมะละจิตตัง, อนาคามีมะละจิตตัง, อระหัตตะมะละจิตตัง

พุติยมณานิโสตาปัตติผลจิต ๑ สกิทาคามีผลจิต ๑ อนาคามีผลจิต ๑ อรรหัตผลจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

ปิติสุขะเอกัคคตาสะหิตัง, ตะติยัมชฌานะโสตาปัตติมะละจิตตัง, สกิทาคามีมะละจิตตัง, อนาคามีมะละจิตตัง, อระหัตตะมะละจิตตัง

ตะติยมณานิโสตาปัตติผลจิต ๑ สกิทาคามีผลจิต ๑ อนาคามีผลจิต ๑ อรรหัตผลจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

สุขะเอกัคคตาสะหิตัง, จะตุตถัมชฌานะโสตาปัตติมะละจิตตัง, สกิทาคามีมะละจิตตัง, อนาคามีมะละจิตตัง, อระหัตตะมะละจิตตัง

จตุตถมณานิโสตาปัตติผลจิต ๑ สกิทาคามีผลจิต ๑ อนาคามีผลจิต ๑ อรรหัตผลจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกขาเอกัคคตาสะหิตัง, ปัญจัมชฌานะโสตาปัตติมะละจิตตัง, สกิทาคามีมะละจิตตัง, อนาคามีมะละจิตตัง, อระหัตตะมะละจิตตัง

ปัญจมณานิโสตาปัตติผลจิต ๑ สกิทาคามีผลจิต ๑ อนาคามีผลจิต ๑ อรรหัตผลจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๓. การจำแนกจิตโดยประเภทต่าง ๆ

เรียกว่า **จิตเภทนัย** มี ๙ นัยคือ

๑. ชาติเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดยชาติ มี ๔ ชาติ คือ อกุศลชาติ กุศลชาติ วิปากชาติ กิริยาชาติ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒. ภูมิภพทนาย การจำแนกประเภทของจิตโดยภูมิ มี ๔ ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ โลกุตตรภูมิ (อภิวัตถาภูมิ ๔)
๓. โสภณภพทนาย การจำแนกประเภทของจิตโดย อโสภณะ และโสภณะ
๔. โลกภพทนาย การจำแนกประเภทของจิตโดยโลกียะ และโลกุตตระ
๕. เหตุภพทนาย การจำแนกประเภทของจิตโดย อเหตุกะ และสเหตุกะ
๖. ฌานภพทนาย การจำแนกประเภทของจิตโดย ฌานะ และฌานะ
๗. เวทนาภพทนาย การจำแนกประเภทของจิตโดยเวทนา ๕ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา
๘. สัมปโยคภพทนาย การจำแนกประเภทของจิตโดย สัมปยุตตะและวิปปยุตตะ
๙. สังขารภพทนาย การจำแนกประเภทของจิตโดยอสังขาริกและสังขาริก

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยชาติภพทนาย

- ๑) อกุศลชาติ จิตที่เป็น อกุศลชาติ หรือ อกุศลจิต มี ๑๒ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒
- ๒) กุศลชาติ จิตที่เป็นกุศลชาติ หรือ กุศลจิต มี ๓๗ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘ มหัคคตกุศลจิต ๙ โลกุตตรกุศลจิต หรือ มรรคจิต ๒๐
- ๓) วิปากชาติ จิตที่เป็นวิปากชาติ หรือ วิปากจิต มี ๕๒ ดวง คือ อเหตุกวิปากจิต ๑๕ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙ โลกุตตรวิปากจิตหรือ ผลจิต ๒๐
- ๔) กิริยาชาติ จิตที่เป็นกิริยาชาติ หรือ กิริยาจิต มี ๒๐ ดวง คือ อเหตุกกิริยาจิต ๓ มหากิริยาจิต ๘ มหัคคตกิริยาจิต ๙

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยภูมิภพทนาย

- ๑) กามาวจรภูมิ จิตที่เป็นกามาวจร หรือกามจิต มี ๕๔ ดวง คือ กามาวจรจิต ๕๔
- ๒) รูปาวจรภูมิ จิตที่เป็นรูปาวจร หรือ รูปาวจรจิต มี ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕
- ๓) อรูปาวจรภูมิ จิตที่เป็นอรูปาวจรหรืออรูปาวจรจิต มี ๑๒ ดวงคือ อรูปาวจรจิต ๑๕
- ๔) โลกุตตรภูมิ จิตที่เป็นโลกุตตระ หรือ โลกุตตรจิต มี ๔๐ ดวง คือ โลกุตตรจิต ๔๐

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยโสภณภพทนาย

- ๑) อโสภณจิต จิตที่เป็นอโสภณะมี ๓๐ ดวงคืออกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘
- ๒) โสภณจิต จิตที่เป็นโสภณะ มี ๙๑ ดวง คือ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ รูปา วจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๔๐

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยโลกเภทนัย

๑) **โลกียจิต** จิตที่เป็นโลกียะมี ๘๑ ดวงคือ กามาวจรจิต ๕๔ อเหตุกจิต ๑๘ มหัคคตจิต ๒๗

๒) **โลกุตตรจิต** จิตที่เป็นโลกุตตระ มี ๔๐ ดวง คือ โลกุตตรจิต ๔๐

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเหตุเภทนัย

๑) **อเหตุกจิต** จิตที่เป็นอเหตุกะ มี ๑๘ ดวง คือ อเหตุกจิต ๑๘

๒) **สเหตุกจิต** จิตที่เป็นสเหตุกะ มี ๑๐๓ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยฌานเภทนัย

๑) **อฌานจิต** จิตที่ไม่ประกอบด้วยองค์ฌาน มี ๕๔ ดวงคือ กามาวจรจิต ๕๔

๒) **ฌานจิต** จิตที่ประกอบด้วยองค์ฌาน มี ๖๗ ดวง คือ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนาเภทนัย

๑) **สุขสหคตจิต** จิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนามี ๑ ดวงคือ สุขสหคตกายวิญญานจิต ๑

๒) **ทุกขสหคตจิต** จิตที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนามี ๑ ดวงคือ ทุกขสหคตกายวิญญานจิต ๑

๓) **โสมนัสสหคตจิต** จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา มี ๖๒ ดวง คือ กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑

๔) **โทมนัสสหคตจิต** จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา มี ๒ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒

๕) **อุเบกขาสหคตจิต** จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา มี ๕๕ ดวง คือ กามอุเบกขาสหคตจิต ๓๒ ปญฺจมฌานจิต ๒๓

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยสัมปโยคเภทนัย

๑) **สัมปยุตตจิต** จิตที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง คือ ทิฏฐิ ปฏิฆะ วิจิกิจฉา อุทัจจะ ญาณะ อย่างใดอย่างหนึ่ง มี ๘๗ ดวง คือ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ ปฏิฆสัมปยุตตจิต ๒ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ อุทัจจะสัมปยุตตจิต ๑ ญาณสัมปยุตตจิต ๗๙

๒) **วิปยุตตจิต** จิตที่ไม่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างนั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง มี ๓๔ ดวง คือ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ อเหตุกจิต ๑๘ ญาณวิปยุตตจิต ๑๒

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยสังขารเภทนัย

๑) **อสังขาริกจิต** จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน มี ๓๗ ดวง คือ อกุศล อสังขาริกจิต ๗ อเหตุกจิต ๑๘ กามาวจรโสภณอสังขาริกจิต ๑๒

๒) **สังขาริกจิต** จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน มี ๘๔ ดวง คือ อกุศลสังขาริกจิต ๕ กามาวจรโสภณสังขาริกจิต ๑๒ ฌานจิต ๖๗

หมายเหตุ...

- **อเหตุกจิต ๑๘** สงเคราะห์เข้าในวิปปยุตตจิตทั้งหมด
- **ฌานจิต ๖๗** สงเคราะห์เข้าในญาณสัมปยุตตจิตทั้งหมด
- **โมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘** สงเคราะห์เข้าในอสังขาริกจิตทั้งหมด
- **ฌานจิต ๖๗** สงเคราะห์เข้าในสังขาริกจิตทั้งหมด
- **สุขสหนคตฌานจิต ๔๔** ดวงสงเคราะห์เข้าในโสมนัสสสหนคตจิตทั้งหมด

ในจิตแต่ละดวงนั้น สามารถสงเคราะห์เข้าในเภทนัยทั้ง ๙ นี้ ได้ทั้ง ๙ นัย แล้วแต่จะเข้าอยู่ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ตามสภาวะของจิตดวงนั้น ๆ เช่น

ยกโลกมูลจิตดวงที่ ๑ แสดงจำแนกโดยเภทนัยทั้ง ๙ เป็นตัวอย่าง ดังนี้

ว่าโดยชาติเภทนัย	เป็น	อกุศลชาติ
ว่าโดยภูมิเภทนัย	เป็น	กามภูมิ
ว่าโดยโสภณเภทนัย	เป็น	อโสภณจิต
ว่าโดยโลกเภทนัย	เป็น	โลกียจิต
ว่าโดยเหตุเภทนัย	เป็น	สเหตุกจิต
ว่าโดยฌานเภทนัย	เป็น	อฌานจิต
ว่าโดยเวทนาเภทนัย	เป็น	โสมนัสสเวทนา
ว่าโดยสัมปโยคเภทนัย	เป็น	สัมปยุตตจิต
ว่าโดยสังขารเภทนัย	เป็น	อสังขาริกจิต

จิตดวงอื่น ๆ ก็พึงสงเคราะห์เข้าโดยนัยนี้

เพราะอาศัยการจำแนกจิต โดยประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ จิตจึงมีจำนวนถึง ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกปรมัตถ์

เจตสิกปรมัตถ์นี้ เป็นการแสดงถึงความหมายของเจตสิก จำนวนและชื่อของเจตสิก และความเป็นไปของเจตสิกที่ประกอบกับจิต ที่เรียกว่า สัมปโยคณัย สังคหณัย และทศมยุมิสสกณัย ดังแสดงโดยสังเขป ต่อไปนี้

๑. ความหมายของเจตสิก

เจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิดเป็นนิตย์ ที่เรียกว่า จิตตนิสสิตลักษณะ โดยลักษณะ ๔ อย่าง คือ เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์เดียวกับจิต และมีที่อาศัย (เฉพาะในบัญญัติโวหารภูมิ ๒๖) อันเดียวกันกับจิต เมื่อครบลักษณะ ๔ อย่างนี้ เรียกว่า **เจตสิก**

อัญญสมานาเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่เหมือนกันกับธรรมอื่น ทั้ง อโสมณจิต และโสมณจิต คือ เป็นเจตสิกที่ประกอบได้ในจิตทุกประเภท ทั้งกุศลจิต อกุศลจิต วิปากจิต และกิริยาจิต

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบได้กับจิตทั้งหมดทั่วไป คือประกอบได้กับจิตทุกประเภทและทุกดวงไม่มียกเว้น เป็นเจตสิกที่เป็นพื้นฐานให้จิตกระทบกับอารมณ์

ปภินณกเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบเรื่องราวทั่วไปทั้งในฝ่ายโลกียะ โลกุตตระ โสมณะ อโสมณะ กุศล อกุศล วิปาก กิริยา แต่ประกอบไม่ได้ทั้งหมดทุกดวง

อกุศลเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบได้ในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด ตามสมควรที่จะประกอบได้

สัพพากุศลสาธารณเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ได้ทั่วไปทั้งหมด

โมหตุกเจตสิก หมายถึง เจตสิก ๔ ดวง ที่มีโมหเจตสิกเป็นประธาน

โลติกเจตสิก หมายถึง เจตสิก ๓ ดวง ที่มีโลภเจตสิกเป็นประธาน

โทหตุกเจตสิก หมายถึง เจตสิก ๔ ดวง ที่มีโทสเจตสิกเป็นประธาน

ถิหตุกเจตสิก หมายถึง เจตสิก ๒ ดวง ที่มีถีนเจตสิกเป็นประธาน เป็นเจตสิกที่ประกอบได้ในอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง เท่านั้น

โสมณเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบได้ในโสมณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง ตามสมควรที่จะประกอบได้ เท่านั้น

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

โสภณสาธารณเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบได้ทั่วไปทั้งหมด ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ซึ่งเป็นจิตที่สวयงาม และไม่มีโทษ

วิรตีเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่มีเจตนาถว้นจากทุจริตเป็นประธาน

อัปมัญญาเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขิตสัต์ว์ หรือ สุขิตสัต์ว์ทั่วไปไม่จำกัด เป็นอารมณ์

ปัญญินทรีย์เจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่มีหน้าที่ปกครองในการรู้สภาพธรรมโดยทั่ว ๆ ไปตามความเป็นจริง

๒. จำนวนและชื่อของเจตสิก

เจตสิก ๕๒ ดวงนี้ แบ่งออกเป็น ๓ พวก เรียกว่า **ราสี** แปลว่า หมวด, หมู่ คือ

อัญญสมานราสี พวกหนึ่ง มีจำนวน ๑๓ ดวง (อัญญสมานาเจตสิก ๑๓)

อกุศลราสี พวกหนึ่ง มีจำนวน ๑๔ ดวง (อกุศลเจตสิก ๑๔)

โสภณราสี พวกหนึ่ง มีจำนวน ๒๕ ดวง (โสภณเจตสิก ๒๕)

เจตสิกมี ๕๒ ดวง คือ

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓

อกุศลเจตสิก ๑๔

โสภณเจตสิก ๒๕

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ แบ่งเป็น ๒ จำพวกคือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

ปกิณณกเจตสิก ๖

อกุศลเจตสิก ๑๔ แบ่งเป็น ๕ จำพวกคือ

โมหตุกเจตสิก ๔

โลติกเจตสิก ๓

โทหตุกเจตสิก ๔

ถิทุกเจตสิก ๒

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

โสภณเจตสิก ๒๕ แบ่งเป็น ๔ จำพวกคือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

วิรตีเจตสิก ๓

อัปมัญญาเจตสิก ๒

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. อัญญาสมานาเจตสิก มี ๑๓ ดวง คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิกมี ๗ ดวง คือ

ผัสสะ	ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์
เวทนา	ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
สัญญา	ธรรมชาติที่จำอารมณ์
เจตนา	ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและชักชวนสัมปยุตตธรรมในอารมณ์ เพื่อให้ทำหน้าที่ของตน ๆ
เอกัคคตา	ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว
ชีวิตินทรีย์	ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม
มนสิการ	ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์

ปกิณณกเจตสิก มี ๖ ดวง คือ

วิตก	ธรรมชาติที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ คือ คิดอารมณ์
วิจารณ์	ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์
อธิโมกข์	ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์
วิริยะ	ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์
ปีติ	ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์
ฉันทะ	ธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์

๒. อกุศลเจตสิก มี ๑๔ ดวงคือ

โมเจตสิกมี ๔ ดวง คือ

โมหะ	ธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้คือ หลง
อหิริกะ	ธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจริต
อนัตตปปะ	ธรรมชาติที่ไม่มีความเกรงกลัวต่อทุจริต
อุทถัจจะ	ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน คือ รับอารมณ์ไม่มั่น

โลติกเจตสิก มี ๓ ดวง คือ

โลภะ	ธรรมชาติที่มีความต้องการ และติดใจในกามคุณอารมณ์
ทิฏฐิ	ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

มานะ	ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่ง ถือตัว
	โทกเจตสิก มี ๔ ดวง คือ
โทสะ	ธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์
อิสสา	ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น
มัจฉริยะ	ธรรมชาติที่มีความห่วงแหนในทรัพย์สมบัติ หรือ คุณความดีของตน
กุกกุจจะ	ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้วและในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ
	ถิทุกเจตสิก มี ๒ ดวง คือ
ถีนะ	ธรรมชาติที่ทำให้จิตเซื่องซึมทอดลอยจากอารมณ์
มิทธะ	ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกเซื่องซึมทอดลอยจากอารมณ์
	วิจิกิจฉาเจตสิก มี ๑ ดวง คือ
วิจิกิจฉา	ธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจ คือ วิพากษ์วิจารณ์ในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

๓. โสภณเจตสิก มี ๒๕ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก มี ๑๙ ดวง คือ

ศรัทธา	ธรรมชาติที่มีความเชื่อและเลื่อมใสในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามความเป็นจริง เชื่อในกรรมและผลของกรรม
สติ	ธรรมชาติที่มีความระลึกในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกุศลธรรมมีคุณของพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น
หิริ	ธรรมชาติที่มีความเกลียด และละอายต่อการงานอันเป็นทุจริต
โอตตปปะ	ธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการงานอันเป็นทุจริต
อโลภะ	ธรรมชาติที่ไม่อยากได้และไม่ติดใจในกามคุณอารมณ์
อโทสะ	ธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์
ตัดตรมัมมัตตตา	ธรรมชาติที่ทำให้สัมปยุตตธรรมสม่ำเสมอในกิจของตนๆ ไม่ให้มีการยิ่งหรือหย่อนกว่ากัน
กายปััสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบของเจตสิกชั้นที่ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล
จิตตปััสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิตในการงานอันเป็นกุศล
กายลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบาของเจตสิกชั้นที่ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

จิตตลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายมฤตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตมฤตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายกัมมัฏญตา	ธรรมชาติที่เป็นความควรของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานเป็น กุศล
จิตตกัมมัฏญตา	ธรรมชาติที่เป็นความควรของจิตในการทำงานอันเป็นกุศล
กายปาคุญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตปาคุญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของจิตในการทำงานอันเป็นกุศล
กายชุกตา	ธรรมชาติที่เป็นความชือตรงของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตชุกตา	ธรรมชาติที่เป็นความชือตรงของจิตในการทำงานอันเป็นกุศล

วิรติเจตสิก มี ๓ ดวง คือ

สัมมาวาจา	การกล่าววาจาที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีวะ
สัมมากัมมันตะ	การกระทำที่เว้นจากกายทุจริต ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีวะ
สัมมาอาชีวะ	การประกอบอาชีพที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ กายทุจริต ๓

อัปมัญญาเจตสิก มี ๒ ดวงคือ

กรอุนา	ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกชีวิตสัตว์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ หรือ จะได้รับความลำบากในกาลข้างหน้า
มุทิตา	ธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุขিতสัตว์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความสุขหรือจะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า

ปัญญินทรียเจตสิก มี ๑ ดวง คือ

ปัญญา	ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยทั้งๆ ไปตามความเป็นจริง
-------	--

๓. สัมปโยคณัย และสังคหณัย

สัมปโยคณัย หมายถึง การยกเจตสิกขึ้นมากล่าวเป็นประธาน และหาจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นๆ ประกอบได้ เช่น ผัสสเจตสิก ประกอบในจิตได้ ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง ดังนี้ เป็นต้น

สังคหณัย หมายถึง การยกจิตขึ้นมากล่าวเป็นประธานแล้วหาจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตดวงนั้นๆ ได้ เช่น โภกมุลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๙ ดวง ดังนี้ เป็นต้น

ตทุภยมิสสกณัย หมายถึง การยกเจตสิกขึ้นมากล่าวเป็นประธาน แล้วหาจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับเจตสิกนั้นๆ ได้ตามหลักสัมปโยคณัยและสังคหณัยรวมกัน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

เจตสิกที่ประกอบกับจิตนั้น แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

๑. **อนियตโยคิเจตสิก** หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ไม่แน่นอน มี ๑๑ ดวง คือ มานะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ติทุกะ ๒ วิรตี ๓ อัปมัญญา ๒ ซึ่งจำแนกเป็น ๓ จำพวก คือ

๑.๑ **นानาทาจิเจตสิก** หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว และไม่ประกอบพร้อมกัน มี ๘ ดวง คือ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี ๓ อัปมัญญา ๒

๑.๒ **กทาจิเจตสิก** หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว มี ๑ ดวง คือ มานะ

๑.๓ **สหกทาจิเจตสิก** หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว แต่ประกอบพร้อมกัน มี ๒ ดวง คือ ถีนะ มิตฺตะ

๒. **นิยตโยคิเจตสิก** หมายถึง เป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้แน่นอนคือถ้าระบุว่าประกอบกับจิตดวงใด เมื่อจิตดวงนั้นเกิดขึ้นจะต้องมีเจตสิกที่ระบุไว้นั้นเกิดพร้อมด้วยเสมอ มี ๔๑ ดวง ได้แก่ เจตสิก ๔๑ ดวง ที่เหลือจากอนियตโยคิเจตสิก นั้นเอง

๑. หลักสัมปโยคนัย

สัมปโยคนัย มี ๑๖ นัย คือ

อัญญุสमानาเจตสิก	๑๓	มีสัมปโยคนัย	๗	นัย
อกุศลเจตสิก	๑๔	มีสัมปโยคนัย	๕	นัย
โสภณเจตสิก	๒๔	มีสัมปโยคนัย	๔	นัย

๑.อัญญุสमानาเจตสิก ๑๓ มีสัมปโยคนัย ๗ นัย คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ แต่ละดวงประกอบได้ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวงทั้งหมด นับเป็น ๑ นัย

วิตกเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๕๕ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ นับเป็น ๑ นัย

วิจารณ์เจตสิก ประกอบได้ในจิต ๖๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ และ ทุตติยฌานจิต ๑๑ นับเป็น ๑ นัย

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

อธิโมกขเจตสิกประกอบได้ในจิต ๑๑๐ ดวงคือ กามาวจรจิต ๔๓ (เว้นทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐ โมหมูลวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต๑) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐ นับเป็น ๑ นัย

วิริยเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๑๐๕ ดวงคือกามาวจรจิต๓๘ (เว้นอเหตุกวิปากจิต ๑๕ ปัญจทวาราวรรณจิต ๑ เรียกว่าอวิริยจิต๑๖) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐ นับเป็น ๑ นัย

ปีติเจตสิก ประกอบได้ในจิต๕๑ ดวงคือกามาวจรโสภณัสสสสทคตจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ นับเป็น ๑ นัย

ฉันทเจตสิก ประกอบได้ในจิต ๑๐๑ ดวง คือ กามาวจรจิต ๓๔ (เว้นโมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ เรียกว่า อฉันทจิต ๒๐) นับเป็น ๑ นัย

๒. อกุศลเจตสิก ๑๔ มีสัมปโยคนัย ๕ นัยคือ

โมหตุกเจตสิก ๔ แต่ละดวงประกอบได้ในอกุศลจิต๑๒ทั้งหมด นับเป็น ๑ นัย

โลติกเจตสิก๓ คือ โลกเจตสิกประกอบได้ในโลกมูลจิต ๘ ทิฏฐิเจตสิก ประกอบได้ในโลกทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต๔มานเจตสิกประกอบได้ในโลกทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ดวงนับเป็น ๑ นัย

โทษตุกเจตสิก ๔ แต่ละดวงประกอบได้ในโทษมูลจิต ๒ ดวง นับเป็น ๑ นัย

ถิหุกเจตสิก ๒ แต่ละดวง ประกอบได้ในอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง นับเป็น ๑ นัย

วิจิกิจฉาเจตสิก๑ประกอบได้ในโมหวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต๑ดวง นับเป็น ๑ นัย

๓. โสภณเจตสิก ๒๕ มีสัมปโยคนัย ๔ นัย คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ แต่ละดวง ประกอบได้ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง นับเป็น ๑ นัย

วิรตีเจตสิก ๓ แต่ละดวง ประกอบได้ในโสภณจิต ๑๖ หรือ ๔๘ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ นับเป็น ๑ นัย

อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ แต่ละดวง ประกอบได้ในโสภณจิต ๒๘ดวงคือมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นรูปาวจรปัญญาฌานจิต๓)นับเป็น ๑ นัย

ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑ประกอบได้ในจิต ๔๗หรือ๗๙ ดวงคือ กามาวจรญาณสัมปยุตตจิต ๑๒ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ นับเป็น ๑ นัย

ย่อหลักสัมปโยคนัย ๑๖ นัย เพื่อสะดวกแก่การจำ

๑. อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ มีสัมปโยคนัย ๗ นัยคือ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

สัพพท ประกอบกับจิตได้ ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง ประกอบไม่ได้ ไม่มี	นับเป็น ๑ นัย
วิตก ประกอบกับจิตได้ ๕๕ ประกอบไม่ได้	๖๖ นับเป็น ๑ นัย
วิจารณ์ ประกอบกับจิตได้ ๖๖ ประกอบไม่ได้	๕๕ นับเป็น ๑ นัย
อธิโมกข์ ประกอบกับจิตได้ ๑๑๐ ประกอบไม่ได้	๑๑ นับเป็น ๑ นัย
วิริยะประกอบกับจิตได้ ๑๐๕ ประกอบไม่ได้	๑๖ นับเป็น ๑ นัย
ปีติ ประกอบกับจิตได้ ๕๑ ประกอบไม่ได้	๗๐ นับเป็น ๑ นัย
ฉันทะ ประกอบกับจิตได้ ๑๐๑ ประกอบไม่ได้	๒๐ นับเป็น ๑ นัย

๒.อกุศลเจตสิก ๑๔ มีสัมปโยคนัย ๕ นัย คือ

เจตสิก	ประกอบได้	และ	ประกอบไม่ได้	นับเป็น ๑ นัย
โมหตุกะ ๔	๑๒		๑๐๙	นับเป็น ๑ นัย
โลติกะ ๓	๘, ๔, ๔		๑๑๓, ๑๑๗, ๑๑๗	นับเป็น ๑ นัย
โทหตุกะ ๔	๒		๑๑๙	นับเป็น ๑ นัย
ถิทุกะ ๒	๕		๑๑๖	นับเป็น ๑ นัย
วิจิกิจฉา ๑	๑		๑๒๐	นับเป็น ๑ นัย

๓.โสภณเจตสิก ๒๕ มีสัมปโยคนัย ๔ นัยคือ

เจตสิก	ประกอบได้	และประกอบไม่ได้	นับเป็น ๑ นัย
โสภณสมาธารณะ ๑๙	๕๙ หรือ ๙๑	๓๐	นับเป็น ๑ นัย
วิรตี ๓	๑๖ หรือ ๔๘	๗๓	นับเป็น ๑ นัย
อัปปมัญญา ๒	๒๘	๖๑ หรือ ๙๓	นับเป็น ๑ นัย
ปัญญินทรีย์ ๑	๔๗ หรือ ๗๙	๔๒	นับเป็น ๑ นัย

๒. หลักสังคหนัย

สังคหนัย มี ๓๓ นัยคือ

อกุศลจิต ๑๒	มีสังคหนัย	๗	นัย
อเหตุกจิต ๑๘	มีสังคหนัย	๔	นัย
กามาวจรโสภณจิต ๒๔	มีสังคหนัย	๑๒	นัย
มหัคคตจิต ๒๗	มีสังคหนัย	๕	นัย
โลกุตตรจิต ๔๐	มีสังคหนัย	๕	นัย

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. อกุศลจิต ๑๒ มีสังคหณัย ๗ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๑๙ ดวง ที่ประกอบได้ในปฐมและทุติยอสังขาริกจิต	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๑๘ ดวง ที่ประกอบได้ในตติยและจตุตถอสังขาริกจิต	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๒๐ ดวง ที่ประกอบได้ในปัญจมอสังขาริกจิต	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๒๑ ดวง ที่ประกอบได้ในปฐมและทุติยอสังขาริกจิต	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๒๐ ดวง ที่ประกอบได้ในตติยและจตุตถอสังขาริกจิต	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๒๒ ดวง ที่ประกอบได้ในปัญจมอสังขาริกจิต	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๑๕ ดวง ที่ประกอบได้ในโมหมูลจิต ๒ ดวง	นับเป็น ๑ นัย

๒. อเหตุกจิต ๑๘ มีสังคหณัย ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๑๒ ดวง ที่ประกอบได้ในหสิตุปปาทจิต ๑	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๑๑ ดวง ที่ประกอบได้ในโสมนัสสันติริณจิต ๑ กับมโนทวาราวชชนจิต ๑	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๑๐ ดวง ที่ประกอบได้ในมโนธาตุ ๓ กับอุเบกขาสันติริณจิต ๒	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบได้ในทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐	นับเป็น ๑ นัย

๓. กามาวจรโสภณจิต ๒๔ มีสังคหณัย ๑๒ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๘ ดวง ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๒	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๗ ทั้งคู่ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๓, ๔ กับดวงที่ ๕, ๖	นับเป็น ๒ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๖ ดวง ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๗ กับดวงที่ ๘	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๓ ดวง ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๒	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๒ ทั้งคู่ ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๓, ๔ กับดวงที่ ๕, ๖	นับเป็น ๒ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๑ ดวง ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๗ กับดวงที่ ๘	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๕ ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๒	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๔ ทั้งคู่ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๓, ๔ กับดวงที่ ๕, ๖	นับเป็น ๒ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๓ ดวง ที่ประกอบได้ในจิตดวงที่ ๗ กับดวงที่ ๘	นับเป็น ๑ นัย

๔. มหัคคตจิต ๒๗ มีสังคหณัย ๕ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๕ ดวง ที่ประกอบได้ในปฐมฌานจิต ๓	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๔ ดวง ที่ประกอบได้ในทุติยฌานจิต ๓	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๓ ดวง ที่ประกอบได้ในตติยฌานจิต ๓	นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๓๒ ดวง ที่ประกอบได้ในจตุตถฌานจิต ๓	นับเป็น ๑ นัย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

จำนวนเจตสิก ๓๐ ดวงที่ประกอบได้ในปัญจมณานจิต ๑๕

นับเป็น ๑ นัย

๕. โลกุตตรจิต ๔๐ มีสังคหณัย ๕ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๖ ดวง ที่ประกอบได้ในปฐมมณานจิต ๘

นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๕ ดวง ที่ประกอบได้ในทุติยมณานจิต ๘

นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๔ ดวง ที่ประกอบได้ในตติยมณานจิต ๘

นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๓ ทั้งคู่ ที่ประกอบได้ในจตุตถมณานจิต ๘ กับปัญจมณานจิต ๘ นับเป็น ๒ นัย

หมายเหตุ การนับจำนวนสังคหณัยนั้น ให้นับจิตที่มีจำนวนเจตสิกเท่ากันเป็นนัยหนึ่ง มีบางดวงที่มีเจตสิกประกอบได้เท่ากันแต่นับเป็น ๒ นัย เช่น มหากุศลจิตดวงที่ ๓ ดวงที่ ๔, กับดวงที่ ๕ ดวงที่ ๖, มหาวิบากจิตดวงที่ ๓ ดวงที่ ๔, กับดวงที่ ๕ ดวงที่ ๖ และมหากริยาจิต ดวงที่ ๓ ดวงที่ ๔, กับดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ จิตเหล่านี้ มีเจตสิกประกอบได้เท่ากัน แต่นับเป็น ๒ นัย ที่เป็นเช่นนั้นเพราะต่างกัน โดยเวทนาและสัมปโยค

อธิบายหลักสังคหณัย ๓๓ นัยดังนี้

จำแนกเจตสิก ๒๗ โดยอกุศลจิต ๑๒

โลกมุลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๙ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลกะ ทิฏฐิ

โลกมุลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบได้ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลกะ ทิฏฐิ ติทุกะ ๒

โลกมุลจิตดวงที่ ๓ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๙ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลกะ มานะ

โลกมุลจิตดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบได้ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลกะ มานะ ติทุกะ ๒

โลกมุลจิตดวงที่ ๕ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลกะ ทิฏฐิ

โลกมุลจิตดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบได้ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลกะ ทิฏฐิ ติทุกะ ๒

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

โลกมูลจิตดวงที่ ๗ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุ
กะ ๔ โลกะ มานะ

โลกมูลจิตดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปิติ) โม
จตุกะ ๔ โลกะ มานะ ธิทุกะ ๒

โทสมูลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปิติ) โม
จตุกะ ๔ โทจตุกะ ๔

โทสมูลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบได้ ๒๒ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปิติ) โม
จตุกะ ๔ โทจตุกะ ๔ ธิทุกะ ๒

โมหมูลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๐ (เว้นอธิโมกข์
ปิติ ฉันทะ) โมจตุกะ ๔ วิจิกิจา ๑

โมหมูลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๑ (เว้นปิติ
ฉันทะ) โมจตุกะ ๔

จำแนกเจตสิก ๑๒ โดยอเหตุกจิต ๑๘

ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มีเจตสิกประกอบได้ ๗ ดวงคือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
มโนธาตุ ๓ และอุเบกขาสันติริณจิต ๒ รวม ๕ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๐ ดวง
คือ อัญญสมานา ๑๐ (เว้นวิริยะ ปิติ ฉันทะ)

โสมนัสสันติริณจิต ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๑ (เว้นวิริยะ ฉันทะ)

มโนทวารวาทชนจิต ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๑ (เว้นปิติ ฉันทะ)

หสิตุปปาทจิต ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๒ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นฉันทะ)

จำแนกเจตสิก ๓๘ โดยกามาวจรโสภณจิต ๒๔

มหากุศลจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๘ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓
โสภณะ ๒๕

มหากุศลจิตดวงที่ ๓ กับดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๗ ดวง คือ อัญญสมานา
๑๓ โสภณะ ๒๔ (เว้นปัญญา)

มหากุศลจิตดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๗ ดวง คือ อัญญสมานา
๑๒ (เว้นปิติ) โสภณะ ๒๕

มหากุศลจิตดวงที่ ๗ กับดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๖ ดวง คือ อัญญสมานา
๑๒ (เว้นปิติ) โสภณะ ๒๔ (เว้นปัญญา)

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

มหาวิปากจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๓ ดวงคือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณสาธารณะ ๑๙ ปัญญา ๑

มหาวิปากจิตดวงที่ ๓ ดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๒ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณสาธารณะ ๑๙

มหาวิปากจิต ดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๒ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณสาธารณะ ๑๙ ปัญญา ๑

มหาวิปากจิตดวงที่ ๗ กับดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๑ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณสาธารณะ ๑๙

มหากริยาจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๕ ดวงคือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณะ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

มหากริยาจิตดวงที่ ๓ กับดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๔ ดวง คืออัญญสมานา ๑๓ โสภณะ ๒๑ (เว้นวิรตี ๓ ปัญญา)

มหากริยาจิตดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๔ ดวงคือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณะ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

มหากริยาจิตดวงที่ ๗ กับดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๓ ดวงคือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณะ ๒๑ (เว้นวิรตี ๓ ปัญญา ๑)

จำแนกเจตสิก ๓๕ โดยมหัคคตจิต ๒๗

ปฐมฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณะ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

ทุติยฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๔ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณะ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

ตติยฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๓ ดวงคือ อัญญสมานา ๑๑ (เว้นวิตก วิหาร) โสภณะ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

จตุตถฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๒ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๐ (เว้นวิตก วิหาร ปีติ) โสภณะ ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

ปัญจฌานจิต ๑๕ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๐ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๐ (เว้นวิตก วิหาร ปีติ) โสภณะ ๒๐ (เว้นวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

จำแนกเจตสิก ๓๖ โดยโลกุตตรจิต ๔๐

ปฐมฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๖ ดวง คือ อัญญาสมานา ๑๓ โสภณะ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

ทุติยฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๕ ดวง คือ อัญญาสมานา ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณะ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

ตติยฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๔ ดวง คือ อัญญาสมานา ๑๑ (เว้นวิตกวิจารณ์) โสภณ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

จตุตถฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๓ ดวง คือ อัญญาสมานา ๑๐ (เว้นวิตกวิจารณ์) โสภณะ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

ปัญจฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบได้ ๓๓ ดวง คือ อัญญาสมานา ๑๐ (เว้นวิตกวิจารณ์) โสภณะ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

๓. ตทุภยมิสสกนัย

ตทุภยมิสสกนัย หมายถึง การแสดงหลักสัมปโยคนัยและสังคหนัยทั้ง ๒ รวมกัน โดยยกเจตสิกขึ้นมากล่าวแล้ว หาจำนวนเจตสิกที่สามารถเกิดร่วมกับเจตสิกดวงนั้น ๆ ตามนัยทั้ง ๒ คือ ตามสังคหนัย เจตสิกดวงนั้น ประกอบกับจิตได้เท่าไร และในจำนวนจิตเหล่านี้ มีเจตสิกอะไรเกิดร่วมได้บ้าง ก็นับเอาเจตสิกที่สามารถเกิดร่วมด้วยได้เหล่านั้น โดยลักษณะนับในจิตดวงหนึ่งแล้ว ไม่นับในจิตดวงอื่นอีก ดังแสดงโดยสังเขป เป็นตารางดังนี้

ตารางแสดงตทุภยมิสสกนัย

เจตสิก ๕๒	สังคหะ	สัมปโยคะ	รวมเจตสิกที่ประกอบได้
สัพพะ ๗ แต่ละดวง	๑๒๑	๕๒	๕๑ (เว้นตัวเอง)
วิตกเจตสิก	๕๕	๕๒	๕๑ (เว้นตัวเอง)
วิจารณ์เจตสิก	๖๖	๕๒	๕๑ (เว้นตัวเอง)
อริโมกขเจตสิก	๑๑๐	๕๑	๕๐ (เว้นวิจิจิฉาและตัวเอง)
วิริยเจตสิก	๑๐๕	๕๒	๕๑ (เว้น ตัวเอง)
ปิตติเจตสิก	๕๑	๔๗	๔๖ (เว้นโทเจตสิก ๔ วิจิจิฉา ๑ และตัวเอง)
ฉันทเจตสิก	๑๐๑	๕๑	๕๐ (เว้นวิจิจิฉาและตัวเอง)
โมหเจตสิก ๔ แต่ละดวง	๑๒	๒๗	๒๖ (เว้น ตัวเอง)
โลกเจตสิก	๘	๒๒	๒๑ (เว้น ตัวเอง)

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ทิวาสีเจตสิก	๔	๒๑	๒๐ (เว้นมานะและตัวเอง)
มานเจตสิก	๔	๒๑	๒๐ (เว้นทิวาสีและตัวเอง)
โทสเจตสิก	๒	๒๒	๒๑ (เว้น ตัวเอง)
อัสสาเจตสิก	๒	๒๒	๑๙ (เว้นมัจฉริยกุกกุจะวิจิกิจาและตัวเอง)
มัจฉริยเจตสิก	๒	๒๒	๑๙ (เว้นอัสสากุกกุจะวิจิกิจา และตัวเอง)
กุกกุจะเจตสิก	๒	๒๒	๑๙ (เว้นอัสสา, มัจฉริยะ, วิจิกิจา, ตัวเอง)
ทิฏฐเจตสิก ๒ แต่ละดวง	๕	๒๖	๒๕ (เว้นวิจิกิจาและตัวเอง)
วิจิกิจาเจตสิก	๑	๑๕	๑๔ (เว้นตัวเอง)
โสภณสาธารณ ๑๙ แต่ละดวง	๕๙/๙๑	๓๘	๓๗ (เว้นตัวเอง)
วิรตีเจตสิก ๓ แต่ละดวง	๑๖/๔๘	๓๔ / ๓๖	๓๓ ที่เป็นโลกียะ(เว้นวิรตี ๓ อัปมัญญา๒) ๓๕ ที่เป็นโลกุตตระ(เว้นตัวเอง)
อัปมัญญา๒แต่ละดวง	๒๘	๓๔	๓๓ (เว้นวิรตี ๓ อัปมัญญา๒)
ปัญญาเจตสิก	๔๗/๗๙	๓๘	๓๗ (เว้นตัวเอง)

ยกตัวอย่าง เพื่อความเข้าใจ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง แต่ละดวง ประกอบกับจิตได้ ๑๒๑ และมีเจตสิกอื่นเกิดร่วมด้วย ๕๑ (เว้นตัวเอง หมายถึง ยกดวงไหนเป็นประธาน ก็เว้นดวงนั้น)

วิตกเจตสิก ประกอบกับจิตได้ ๕๕ ดวง มีเจตสิกเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๕๑ ดวง (เว้นตัวเอง)

ฯลฯ

แสดงเจตสิกโดยพิสดาร ๓,๔๒๖

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	๗	X	๑๒๑	= ๘๔๗
วิตกเจตสิก	๑	X	๕๕	= ๕๕
วิจารณ์เจตสิก	๑	X	๖๖	= ๖๖
อภิมกขเจตสิก	๑	X	๑๑๐	= ๑๑๐
วิริยเจตสิก	๑	X	๑๐๕	= ๑๐๕
ปีติเจตสิก	๑	X	๕๑	= ๕๑
ฉันทเจตสิก	๑	X	๑๐๑	= ๑๐๑

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

รวมเป็นอัญญสมานาเจตสิกโดยพิสดาร ๑,๓๓๕ ดวง

โมจตุกเจตสิก ๔	๔	X	๑๒	=	๔๘
โลภเจตสิก	๑	X	๘	=	๘
ทวิภูตเจตสิก	๑	X	๔	=	๔
มานเจตสิก	๑	X	๔	=	๔
โทจตุกเจตสิก ๔	๔	X	๒	=	๘
อิทกเจตสิก ๒	๒	X	๕	=	๑๐
วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	X	๑	=	๑

รวมเป็นอกุศลเจตสิกโดยพิสดาร มี ๘๔ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙	X	๙๑	=	๑,๗๒๙
วิรตีเจตสิก	๓	X	๔๘	=	๑๔๔
อัปมัญญาเจตสิก	๒	X	๒๘	=	๕๖
ปัญญาเจตสิก	๑	X	๗๙	=	๗๙

รวมเป็นโสภณเจตสิกโดยพิสดาร มี ๒,๐๐๘ ดวง

รวมเป็นเจตสิกโดยพิสดารทั้งหมด มี ๓,๔๒๖ ดวง

หมายเหตุ... เจตสิกที่แสดงโดยพิสดาร ๓,๔๒๖ ดวงนี้ เป็นการนับจำนวนเจตสิกตามจำนวนจิต ที่เจตสิกแต่ละดวงประกอบได้ ถ้าเจตสิกดวงใดประกอบกับจิตได้กี่ดวง ก็นับจำนวนเจตสิกดวงนั้น จำนวนเท่านั้น เช่น ผัสสเจตสิก ประกอบกับจิตได้ ๑๒๑ ดวง ก็นับผัสสเจตสิก ๑๒๑ ดวง เจตสิกดวงอื่น ๆ ก็นับโดยทำนองนี้ เหมือนกัน

ปริจเฉทที่ ๓ ปกิณณกสังคหะ

ในปกิณณกสังคหะนี้ เป็นการสงเคราะห์ จิตเจตสิก โดยประเภทแห่งธรรม ๖ หมวด คือ เวทนา ๓ หรือ ๕ เหตุ ๖ กิจ ๑๔ ทวาร ๖ อารมณ ๖ และวัตถุ ๖ ดังแสดงโดยสังเขป ดังนี้

๑. เวทนาสังคหะ

ในเวทนาสังคหะนี้ จำแนกเวทนา เป็น ๒ นัย คือ

๑. อารัมมณานุภาวนลักษณะนัย คือ นัยที่ว่าโดยลักษณะแห่งการเสวยอารมณ์ของเวทนาแล้วมี ๓ ประเภท คือ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑) ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางครั้งก็รู้สึกสบาย เรียกว่า สุขเวทนา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ประกอบในสุขสหนคตจิต ๖๓ ดวง คือ สุขสหนคตกายวิญญานจิต ๑ โสมนัสสสหนคตจิต ๖๒ คือ โลกโสมนัสสสหนคตจิต ๔ โสมนัสสันตிரณจิต ๑ หลีตุปาทจิต ๑ กามาวจรโสมนัสสสหนคตจิต ๑๒ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ และ สุขสหนคตจิต ๑ ดวง คือ สุขสหนคตกายวิญญานจิต ๑ ดวง

๒) ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางครั้งก็รู้สึกไม่เป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขเวทนา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ประกอบในทุกขสหนคตจิต ๓ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒ ทุกขสหนคตกายวิญญานจิต ๑ ดวง

๓) ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางครั้งก็รู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ เรียกว่า อุเบกขา เวทนา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ประกอบในอุเบกขาสหนคตจิต ๕๕ ดวง ได้แก่ กามอุเบกขาสหนคตจิต ๓๒ และ ปญฺญจมนจิต ๒๓ ดวง

๒. อินทรีย์เภทนัย คือ นัยที่ว่าโดยประเภทแห่งอินทรีย์ คือความเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในหน้าที่ของตนแล้ว การเสวยอารมณ์ของสัตว์ทั้งหลาย เกี่ยวเนื่องด้วยกายบ้าง และเกี่ยวเนื่องด้วยใจบ้าง รวมแล้วมี ๕ ประเภท คือ

๑) ความรู้สึกสบายที่เกี่ยวข้องด้วยกายนั้น เวทนาเจตสิกที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข (อิฏฐัมมัตตารมณ) ทางกายในสุขสหนคตกายวิญญานจิต ๑ ดวง เรียกว่า สุขเวทนา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ประกอบในสุขสหนคตกายวิญญานจิต ๑ ดวง

๒) ความรู้สึกไม่สบายที่เกี่ยวข้องด้วยกายนั้น เวทนาเจตสิกที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ (อนิฏฐารมณ) ทางกายอยู่ในทุกขสหนคตกายวิญญานจิต ๑ ดวง นั้นเรียกว่า ทุกขเวทนา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ประกอบในทุกขสหนคตกายวิญญานจิต ๑ ดวง

๓) ความรู้สึกสบายที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขใจ (อติอิฏฐารมณ) อยู่ในโสมนัสสสหนคตจิต ๖๒ ดวง นั้นเรียกว่า โสมนัสสเวทนา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ประกอบในโสมนัสสสหนคตจิต ๖๒ ดวง

๔) ความรู้สึกไม่สบายที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ใจ (อติอนิฏฐารมณ) อยู่ในโทสมูลจิต ๒ ดวง นั้น เรียกว่า โทมนัสสเวทนา องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวง

๕) ความรู้สึกเฉย ๆ นั้น ที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์ปานกลาง (มัตตัตตารมณ) ทางใจอยู่ใน อุเบกขาสหนคตจิต ๕๕

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ดวงนั้นเรียกว่าอุเบกขาเวทนา องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในอุเบกขาสหคตจิต ๕๕ ดวง คือ กามอุเบกขาสหคตจิต ๒๒ ได้แก่ โลกอุเบกขาสหคตจิต ๔ โมหมูลจิต ๒ อเหตุกอุเบกขาสหคตจิต ๑๔ กามาวจรอุเบกขาสหคตจิต ๑๒ ปัญจมณานจิต ๒๓

จำแนกเจตสิกโดยเวทนา ๕

๑. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย สุขเวทนา อย่างเดียว มี ๖ ดวง ได้แก่ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๖ (เวทนาเวทนา) ในขณะที่ประกอบกับสุขสหคตกายวิญญานจิต ๑

๒. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย ทุกขเวทนาอย่างเดียว มี ๖ ดวง ได้แก่ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๖ (เวทนาเวทนา) ในขณะที่ประกอบกับสุขสหคตกายวิญญานจิต ๑

๓. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา อย่างเดียว มี ๔๖ ดวง ได้แก่ อัญญสมานาเจตสิก ๑๒ (เวทนาเวทนา) โมจตุกกเจตสิก ๔ โลติกเจตสิก ๓ ธิทุกเจตสิก ๒ โสภณเจตสิก ๒๕

๔. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย โทมนัสเวทนา อย่างเดียวมี ๒๑ ดวง ได้แก่ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ (เวทนาเวทนา, ปิติ) โมจตุกกเจตสิก ๔ โทจตุกกเจตสิก ๔ ธิทุกเจตสิก ๒ ที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒ ตามสมควร

๕. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาอย่างเดียว มี ๔๗ ดวง ได้แก่ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ (เวทนาเวทนา, ปิติ) โมจตุกกเจตสิก ๔ โลติกเจตสิก ๓ ธิทุกเจตสิก ๒ วิจิกิจา ๑ โสภณเจตสิก ๒๕

๒. เหตุสังคหะ

ในเหตุสังคหะนี้ เป็นการแสดงรวบรวมสังเคราะห์จิตและเจตสิกโดยเหตุ ๖ อย่าง ซึ่งเหตุ ๖ อย่างนี้ เป็นตัวเจตสิก ๖ ดวง ที่ทำหน้าที่เป็นเหตุ ดังแสดงพร้อมด้วยองค์ธรรมของเหตุ ๖ คือ

๑. โลกเหตุ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลคมูลจิต ๔

๒. โทสเหตุ องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๓. โมหเหตุ องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๔. อโลกเหตุ องค์ธรรมได้แก่ อโลกเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

๕. อโทสเหตุ องค์ธรรมได้แก่ อโทสเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

๖. อโมหเหตุ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙

จำแนกจิตโดยเหตุ ๖

จิตเมื่อจำแนกโดยเหตุ มี ๒ ประเภท คือ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑. **อเหตุกจิต** คือ จิตที่ไม่มีเหตุ มี ๑๘ ดวง ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘

๒. **สเหตุกจิต** คือ จิตที่มีเหตุเกิดร่วมด้วย มี ๗๑ จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) **เอกเหตุกจิต** คือ จิตที่มีเหตุหนึ่ง มี ๒ ดวง ได้แก่

โมหมูลจิต ๒ มี ๑ เหตุ คือ โมหเหตุ

๒) **ทวิเหตุกจิต** คือ จิตที่มีเหตุสอง มี ๒๒ ดวง ได้แก่

โลภมูลจิต ๘ มี ๒ เหตุ ได้แก่ โลภเหตุ โมหเหตุ

โทสมูลจิต ๒ มี ๒ เหตุ ได้แก่ โทสเหตุ โมหเหตุ

กามาวจรโสภณญาณวิปยุตตจิต ๑๒ มี ๒ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ กับ อโทสเหตุ

๓) **ติเหตุกจิต** คือ จิตที่มีเหตุสาม มี ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง ได้แก่

กามาวจรโสภณญาณวิปยุตตจิต ๑๒ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

สำหรับจิตที่มีเหตุ ๔, ๕, ๖ นั้นไม่มี เพราะโลภะ โทสะ โมหะ ที่เป็นฝ่ายอโสภณเหตุ และอโลภะ อโทสะอโมหะ ที่เป็นฝ่ายโสภณเหตุเหล่านี้ประกอบกับจิตร่วมกันไม่ได้

จำแนกเจตสิกโดยเหตุ ๖

๑. เจตสิกที่ประกอบด้วย โลภเหตุ มี ๒๑ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โมจตุกกเจตสิก ๔ มานะ ทิฏฐิ ติทุกเจตสิก ๒

๒. เจตสิกที่ประกอบด้วย โทสเหตุ มี ๒๑ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกกเจตสิก ๔ อีสสา มัจฉริยะะ กุกกุจจะ ติทุกเจตสิก ๒

๓. เจตสิกที่ประกอบกับ โมหเหตุ มี ๒๖ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๓ (เว้นโมหะ)

๔. เจตสิกที่ประกอบกับ อโลภเหตุ มี ๓๗ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นอโลภะ)

๕. เจตสิกที่ประกอบกับ อโทสเหตุ มี ๓๗ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นอโทสะ)

๖. เจตสิกที่ประกอบกับ อโมหเหตุ มี ๓๗ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา)

๓. กิจจสังคหะ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ในกิจจสังคหะนี้ เป็นการแสดงการรวบรวมจิตและเจตสิกสงเคราะห์โดยกิจ ๑๔ และฐาน ๑๐ อย่าง

กิจ หมายถึง หน้าทีการงานของจิตและเจตสิก ส่วน ฐาน หมายถึง สถานที่ทำการงาน ของจิตและเจตสิก

กิจ มี ๑๔ อย่าง คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ	หน้าที่สืบต่อภพชาติใหม่
๒. ภวังคกิจ	หน้าที่รักษาภพชาติที่เกิดขึ้นอยู่
๓. อาวัชชนกิจ	หน้าที่พิจารณาอารมณ์ใหม่
๔. ทัสสนกิจ	หน้าที่ในการเห็นรูป (รูปารมณ)
๕. สวนกิจ	หน้าที่ได้ยินเสียง (สัททารมณ)
๖. ฌายนกิจ	หน้าที่รับรู้กลิ่น (คันธารมณ)
๗. สายนกิจ	หน้าที่รู้รส (รสารมณ)
๘. มุสนกิจ	หน้าที่รู้การกระทบถูกต้อง (โผฐัพพารมณ)
๙. สัมปฏิจจนกิจ	หน้าที่รับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๕ (ตาหู จมูก ลิ้น กาย)
๑๐. สันตிரณกิจ	หน้าที่ได้สวนอารมณ์ทางทวารทั้ง ๕
๑๑. โวภูฐัพพนกิจ	หน้าที่ตัดสินอารมณ์ทางทวารทั้ง ๕
๑๒. ชวนกิจ	หน้าที่เสพอารมณ์ ทางทวารทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)
๑๓. ตทารัมมณกิจ	ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนจิต
๑๔. จุติกกิจ	ทำหน้าที่สิ้นจากภพเก่า (ตาย)

แสดงจิตโดยกิจ ๑๔

๑. จิตที่ทำหน้าที่ **ปฏิสนธิกิจ** มี ๑๙ ดวง คือ อุเปกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙

๒. จิตที่ทำหน้าที่ **ภวังคกิจ** มี ๑๙ ดวง คือ อุเปกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙

๓. จิตที่ทำหน้าที่ **อาวัชชนกิจ** มี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑

๔. จิตที่ทำหน้าที่ **ทัสสนกิจ** มี ๒ ดวง คือ จักขุวิญญาณจิต ๒

๕. จิตที่ทำหน้าที่ **สวนกิจ** มี ๒ ดวง คือ โสตวิญญานจิต ๒

๖. จิตที่ทำหน้าที่ **ฌายนกิจ** มี ๒ ดวง คือ ฆานวิญญานจิต ๒

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๗. จิตที่ทำหน้าที่ **สายนิก** มี ๒ ดวง คือ ขิวหาวิญญานจิต ๒
๘. จิตที่ทำหน้าที่ **มุสสนิก** มี ๒ ดวง คือ กายวิญญานจิต ๒
๙. จิตที่ทำหน้าที่ **สัมปฏิจจนิก** มี ๒ ดวง คือ สัมปฏิจจนจิต ๒
๑๐. จิตที่ทำหน้าที่ **สันตிரณิก** มี ๓ ดวง คือ สันตிரณจิต ๓
๑๑. จิตที่ทำหน้าที่ **โฏฐัพพนิก** มี ๑ ดวง คือ มโนทวารารัทชนจิต ๑
๑๒. จิตที่ทำหน้าที่ **ชวณิก** มี ๕๕ หรือ ๘๗ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ หลีตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกริยาจิต ๙ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐
๑๓. จิตที่ทำหน้าที่ **ตทาลัมพนิก** มี ๑๑ ดวง คือ สันตிரณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘
๑๔. จิตที่ทำหน้าที่ **จตุตถิก** มี ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙

จำแนกเจตสิกโดยกิจ ๑๔

๑. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **ปฏิสนธิกิจ** มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภเจตสิก ๒๒ (เว้น วีรตีเจตสิก ๓)
๒. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **ภวังคกิจ** มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภเจตสิก ๒๒ (เว้น วีรตีเจตสิก ๓)
๓. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **อวรัชชนิก** มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ (เว้น ปิตี, ฉันทะ)
๔. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **ทัสสนิก** มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
๕. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **สวณิก** มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
๖. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **ฌายนิก** มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
๗. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **สายนิก** มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
๘. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **มุสสนิก** มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
๙. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **สัมปฏิจจนิก** มี ๑๐ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๐ (เว้น วิริยะ, ปิตี, ฉันทะ)
๑๐. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **สันตிரณิก** มี ๑๐ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๐ (เว้น วิริยะ, ฉันทะ)
๑๑. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **โฏฐัพพนิก** มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ (ปิตี, ฉันทะ)
๑๒. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **ชวณิก** มี ๕๒ ดวง ทั้งหมด
๑๓. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **ตทาลัมพนิก** มี ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้น วีรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๔. เจตสิกที่ทำหน้าที่ **จุดกิจ** มี ๓๕ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โสภเจตสิก ๒๒ (เว้น วีรตีเจตสิก ๓)

แสดงฐาน ๑๐

๑. ปฏิสนธิฐาน สถานที่ทำงานสืบต่อภพใหม่
๒. ภวังคฐาน สถานที่ทำงานรักษากภพ
๓. อาวัชชนฐาน สถานที่ทำงานพิจารณาอารมณ์ใหม่
๔. ปัญจวิญญานฐาน สถานที่ทำงาน เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้ถูกต้อง
๕. สัมปฏิจจนฐาน สถานที่ทำงานรับอารมณ์
๖. สันตிரณฐาน สถานที่ทำงานไต่สวนอารมณ์
๗. โวฏฐัพพนฐาน สถานที่ทำงานตัดสินใจอารมณ์
๘. ชวนฐาน สถานที่ทำงานเสพอารมณ์
๙. ตทารัมมณฐาน สถานที่ทำงานรับอารมณ์ต่อจากขณะ
๑๐. จุตติฐาน สถานที่ทำงานสิ้นจากภพเก่า

จำแนกจิตโดยฐาน ๑๐

๑. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **ปฏิสนธิฐาน** มี ๑๙ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ๙

๒. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **ภวังคฐาน** มี ๑๙ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ๙

๓. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **อาวัชชนฐาน** มี ๒ ดวง ได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑

๔. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **ปัญจวิญญานฐาน** มี ๑๐ ดวง ได้แก่ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐

๕. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **สัมปฏิจจนฐาน** มี ๒ ดวง ได้แก่ สัมปฏิจจนจิต ๒

๖. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **สันตிரณฐาน** มี ๓ ดวง ได้แก่ สันตிரณจิต ๓

๗. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **โวฏฐัพพนฐาน** มี ๑ ดวง ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิตขณะทำหน้าที่ทางปัญจทวาร

๘. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **ชวนฐาน** มี ๕๕ หรือ ๘๗ ดวง ได้แก่ กามชวนจิต ๒๙ อัปปนาชวนจิต ๒๖ หรือ ๕๘ ดวง

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๙. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **ตทาลัมพนฐาน** มี ๑๑ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๑๐

๑๐. จิตที่ทำหน้าที่ที่ **จุติฐาน** มี ๑๙ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙

แสดงเจตสิกโดยฐาน ๑๐

๑. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **ปฏิสนธิฐาน** มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

๒. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **ภวังคฐาน** มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

๓. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **อาวัชชนฐาน** มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ (เว้นปีติ, ฉันทะ)

๔. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **ปัญจวิญญาณฐาน** มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

๕. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **สัมปฏิจจนฐาน** มี ๑๐ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ, ปีติ, ฉันทะ)

๖. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **สันตிரณฐาน** มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ (เว้นวิริยะ, ฉันทะ)

๗. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **ไวภวัญญพณฐาน** มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ (เว้นปีติ, ฉันทะ)

๘. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **ชวนฐาน** มี ๕๒ ดวง ทั้งหมด

๙. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **ตทาลัมพนฐาน** มี ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

๑๐. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ **จุติฐาน** มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

๔ . ทวารสังคหะ

ในทวารสังคหะนี้ เป็นการแสดงการรวบรวมสังเคราะห์ จิตและเจตสิก ตามที่เกิดขึ้นได้ในทวารทั้ง ๖ ดังแสดงทวาร ๖ พร้อมด้วยองค์ธรรม ดังนี้

๑. **จักขุทวาร** องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท

๒. **โสตทวาร** ,, โสตปสาท

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓.	ฆานทวาร	,,	ฆานปสาท
๔.	ชีวหาทวาร	,,	ชีวหาปสาท
๕.	กายทวาร	“	กายปสาท
๖.	มโนทวาร	,,	ภวังคจิต ๑๙

คำว่า ทวาร แปลว่า ประตู หรือ ช่องทางสำหรับเป็นที่เข้าออกของชนทั้งหลาย จักขุทวาร เป็นต้น ชื่อว่า ทวาร เพราะเสมือนหนึ่งประตู หรือช่องทางเป็นที่เข้าออกของวิถิจิตทั้งหลายในการรับอารมณ์ ทางทวารทั้ง ๖ ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายถ้าไม่มีปสาทรูปทั้ง ๕ และภวังคจิตแล้ว วิถิจิตก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้นไม่ได้แล้ว ก็เป็นอันว่า การกระทำ การพูด การคิด ที่ดีก็ทำตาม ไม่ได้ก็ตาม ก็มีไม่ได้เช่นเดียวกัน

จำแนกจิตโดยทวาร ๖

๑. จักขุทวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นได้ทางจักขุทวาร มี ๔๖ ดวง คือ
 จักขุทวาริกจิต โดยแน่นนอน มี ๒ ดวง คือ จักขุวิญญานจิต ๒
 จักขุทวาริกจิต โดยไม่แน่นนอน มี ๔๔ ดวงคือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาน๑๐)
๒. โสตทวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นได้ทางโสตทวาร มี ๔๖ ดวง คือ
 โสตทวาริกจิต โดยแน่นนอน มี ๒ ดวง คือ โสตวิญญานจิต ๒
 โสตทวาริกจิต โดยไม่แน่นนอน มี ๔๔ ดวงคือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาน๑๐)
๓. ฆานทวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นได้ทางฆานทวาร มี ๔๖ ดวง คือ
 ฆานทวาริกจิต โดยแน่นนอน มี ๒ ดวง คือ ฆานวิญญานจิต ๒
 ฆานทวาริกจิต โดยไม่แน่นนอน มี ๔๔ ดวงคือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาน๑๐)
๔. ชิวหาทวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นได้ทางชิวหาทวาร มี ๔๖ ดวง คือ
 ชิวหาทวาริกจิต โดยแน่นนอน มี ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญานจิต ๒
 ชิวหาทวาริกจิต โดยไม่แน่นนอน มี ๔๔ ดวงคือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาน๑๐)
๕. กายทวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นได้ทางกายทวาร มี ๔๖ ดวง คือ
 กายทวาริกจิต โดยแน่นนอน มี ๒ ดวง คือ กายวิญญานจิต ๒
 กายทวาริกจิต โดยไม่แน่นนอน มี ๔๔ ดวงคือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาน๑๐)
๖. มโนทวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นได้ทางมโนทวาร มี ๖๗ หรือ ๙๙ ดวง คือ
 มโนทวาริกจิต โดยแน่นนอน มี ๒๖ หรือ ๕๘ ดวงคือ อปปมณาชวนจิต ๒๖ หรือ ๕๘ ดวง
 มโนทวาริกจิต โดยไม่แน่นนอน มี ๔๑ ดวง คือ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

จำแนกเจตสิกโดยทวาร ๖ มี ๕ ประเภท คือ

๑. เอกทวาริกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดโดยทวารเดียว มี ๕๒ ดวง คือ

เอกทวาริกเจตสิก โดยเอกันตะ (แน่นอน) มี ๒ ดวง คือ อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ เกิดได้มโนทวารอย่างเดียว

(เพราะอัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ เกิดขึ้นรับอารมณ์ที่เป็นสัตว์บัญญัติ วิถีจิตที่จะรับบัญญัติอารมณ์ได้นั้น ต้องเป็นวิถีที่เกิดทางมโนทวารอย่างเดียว ฉะนั้น อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ จึงเกิดได้ในทางมโนทวารอย่างเดียว (ที่กล่าวเช่นนี้ มุ่งหมายเอกาเฉพาะแต่อัปมัณฺญาเจตสิกที่ประกอบกับ กุศลและกิริยา เท่านั้น ถ้าอัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบกับรูปาวจรวิปากจิต ๔ แล้ว ก็เป็นทวารวิมุตตเจตสิก)

เอกทวาริกเจตสิก โดยอนันตะ (ไม่แน่นอน) มี ๕๐ ดวง คือ ที่เหลือ ๕๐

๒. ปัญจทวาริกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดในทวาร ๕ มี ๕๐ ดวง คือ

ปัญจทวาริกเจตสิก โดยเอกันตะ เจตสิกที่เกิดได้ในทวาร ๕ โดยแน่นอน ไม่มี เพราะเจตสิกที่ประกอบกับจิตที่เป็นมโนธาตุ ๓ โดยเฉพาะนั้น ไม่มี

ปัญจทวาริกเจตสิก โดยอนันตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๕ โดยไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง คือ เจตสิก ๕๐ ดวง (เว้นอัปมัณฺญา ๒)

๓. ฉทวาริกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดได้ในทวาร ๖ ทวารใดทวารหนึ่งเสมอมี ๕๐ ดวง คือ

ฉทวาริกเจตสิก โดยเอกันตะ เจตสิกที่เกิดได้ในทวาร ๖ โดยแน่นอน มี ๑๗ ดวง คือ อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรตีเจตสิก ๓

(เพราะอกุศลเจตสิก ๑๔ ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ (ตามสมควร) ซึ่งเกิดในทวาร ๖ ทวารใดทวารหนึ่งเสมอ (เกิดโดยต้องอาศัยทวารเสมอ) และวิรตีเจตสิก ๒ ก็ประกอบกับมหากุศลจิต โลกุตตรจิต ซึ่งเกิดในทวารใดทวารหนึ่งเสมอสันเดียวกัน ฉะนั้น เจตสิก ๑๗ ดวงนี้ จึงเกิดในทวาร ๖ โดยแน่นอน)

ฉทวาริกเจตสิก โดยอนันตะ เจตสิกที่เกิดได้ในทวาร ๖ โดยไม่แน่นอน มี ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรตี ๒ อัปมัณฺญา ๒)

(เพราะเจตสิก ๓๓ ดวงนี้ ประกอบกับจิตที่เกิดในทวารทั้ง ๖ ก็ได้ ประกอบกับจิตที่เกิดพ้นทวาร ๖ ก็ได้ ฉะนั้น เจตสิก ๓๓ ดวงเหล่านี้ จึงเป็นฉทวาริกเจตสิก โดยไม่แน่นอน)

๔. ทวาริกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดโดยต้องอาศัยทวาร มี ๕๒ ดวง คือ

ทวาริกเจตสิก โดยเอกันตะ เจตสิกที่เกิดโดยต้องอาศัยทวาร โดยแน่นอน มี ๑๗ ดวง คือ อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรตีเจตสิก ๓

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

(เพราะเจตสิกทั้ง ๑๗ ดวงนี้ เกิดขึ้นโดยต้องอาศัยทวารอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ)

ข. ทวาริกเจตสิก โดยอนกัณตะ เจตสิกที่เกิดโดยอาศัยทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๓๕ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

(เพราะเจตสิก ๓๕ ดวงเหล่านี้ประกอบกับจิตที่เกิดในทวารก็ได้ ประกอบกับจิตที่เกิดพ้นทวารก็ได้ ฉะนั้น เจตสิก ๓๕ ดวงเหล่านี้ จึงเกิดในทวาร โดยไม่แน่นอน)

๕. ทวารวิมุตตเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดพ้นจากทวาร (เกิดโดยไม่ต้องอาศัยทวารอย่างใด อย่างหนึ่ง มี ๓๕ ดวง คือ

ทวารวิมุตตเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดพ้นจากทวาร โดยแน่นอนไม่มี (เพราะเจตสิกที่ประกอบ กับมหัคคตวิบากจิต โดยเฉพาะไม่มี)

ทวารวิมุตตเจตสิก อนกัณตะ เจตสิกที่เกิดพ้นจากทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๓๕ ดวง คือ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

๕ . อารัมมณสังคหะ

ในอารัมมณสังคหะนี้เป็นการแสดงการรวบรวมสังเคราะห์จิตและเจตสิก โดยประเภทที่สามารถรับอารมณ์ต่าง ๆ ได้

อารมณ์ มี ๖ คือ

๑. รูปารมณ์ ได้แก่ สีต่าง ๆ
๒. สัททารมณ์ ได้แก่ เสียงต่าง ๆ
๓. คันธารมณ์ ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ
๔. รสธารมณ์ ได้แก่ รสต่าง ๆ
๕. โผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
๖. ธรรมารมณ์ ได้แก่ จิต เจตสิกปสาทรูปะสุขุมรูป ๑๖ นิพพาน บัญญัติ

อารมณ์ หมายความว่า เป็นที่มายินดี เหมือนหนึ่งสวนดอกไม้เป็นที่มายินดีของพวกเขาคนทั้งหลาย ชนิดใด อารมณ์ทั้ง ๖ มี รูปารมณ์ เป็นต้น ก็ย่อมเป็นที่ยินดีแก่จิตและเจตสิก ฉะนั้น

จำแนกจิตโดยอารมณ์ ๖

๑. จักขุวิญญาณจิต ๒ มี รูปารมณ์ ที่ปัจจุบัน อย่างเดียว
๒. โสตวิญญาณจิต ๒ มี สัททารมณ์ ที่ปัจจุบัน อย่างเดียว
๓. ฆานวิญญาณจิต ๒ มี คันธารมณ์ ที่ปัจจุบัน อย่างเดียว

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญาณ

๔. ชิวหาวิญญานจิต ๒ มี ธรรมะ ที่เป็นปัจจุบัน อย่างเดียว

๕. กายวิญญานจิต ๒ มี ใญ่รู้พารมณที่ เป็นปัจจุบัน อย่างเดียว

๖. มโนทวาริกจิต ๖๗ หรือ ๙๙ มี อารมณ ๖ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และ กาลวิมุตต์ ตามสมควรแก่ อารมณ

๗. ทวารวิมุตตจิต ๑๙ ที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตี ทั้ง ๑๙ ดวงนั้น มี อารมณอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดา อารมณทั้ง ๖ ที่เรียกว่า กรรม, กรรมนิमित, คตินิमित ซึ่ง เป็นปัจจุบัน อดีต และบัญญัติที่ ทวาริกมรณาสันขณะ รับเอามาจากภพก่อน เมื่อใกล้จะ ตาย เป็นส่วนมาก

อารมณโดยพิสดาร ๒๑

๑. กามอารมณ องคธรรมได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ได้ อารมณ ๖
๒. มหัคคตอารมณ องคธรรมได้แก่ มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๓๕ ได้ อารมณ ๑ คือ ธรรมารมณ
๓. นิพพานอารมณ องคธรรมได้แก่ นิพพาน ได้ อารมณ ๑ คือ ธรรมารมณ
๔. นามอารมณ องคธรรมได้แก่ จิต เจตสิก นิพพาน ได้ อารมณ ๑ คือ ธรรมารมณ
๕. รูปอารมณ องคธรรมได้แก่ รูป ๒๘ ได้ อารมณ ๖
๖. ปัจจุบันอารมณ องคธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป ที่กำลังเกิดอยู่ ได้ อารมณ ๖
๗. อดีตอารมณ องคธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป ที่ดับไปแล้ว ได้ อารมณ ๖
๘. อนาคตอารมณ องคธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป ที่จะเกิดข้างหน้า ได้ อารมณ ๖
๙. กาลวิมุตตอารมณ องคธรรมได้แก่ นิพพานบัญญัติ ได้ อารมณ ๑ คือ ธรรมารมณ
๑๐. บัญญัติอารมณ องคธรรมได้แก่ อัตตบัญญัติ สัพพบัญญัติ ได้ อารมณ ๑ คือ ธรรมารมณ
๑๑. ปรมัตถอารมณ องคธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ได้ อารมณ ๖
๑๒. อัชฌัตตอารมณ องคธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้นภายในตนเอง ได้ อารมณ ๖
๑๓. พหิททอารมณ องคธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น และ รูป ที่ไม่มีชีวิต นิพพาน บัญญัติ ได้ อารมณ ๖
๑๔. อัชฌัตตพหิททอารมณ องคธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอก ได้ อารมณ ๖
๑๕. ปัญจารมณ องคธรรมได้แก่ วิสยรูป ๗ ได้ อารมณ ๕
๑๖. รูปารมณ องคธรรมได้แก่ สีต่าง ๆ
๑๗. สัทธารมณ องคธรรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ
๑๘. คันธารมณ องคธรรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ

เรียนร้ให้ ได้ ใญ่เวลา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๙. **รสารมณ** องค์ธรรมได้แก่ รสต่าง ๆ
 ๒๐. **โผฏฐัพพารมณ** องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่าง ๆ
 ๒๑. **ธรรมารมณ** องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูป นิพพาน บัญญัติ

จำแนกจิตโดยอารมณ ๒๑

๑. จิตที่รับ **กามอารมณ** อย่างเดียว มี ๒๕ คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตীরณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ หลิตุปปาทจิต ๑
๒. จิตที่รับ **มหัคคตอารมณ** อย่างเดียว มี ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญาตนจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓
๓. จิตที่รับ **นิพพานอารมณ** อย่างเดียว มี ๘ ดวง คือ โลกุตตรจิต ๘
๔. จิตที่รับ **นามอารมณ** อย่างเดียว มี ๑๔ ดวง คือ วิญญาณัญญาตนจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘
๕. จิตที่รับ **รูปอารมณ** อย่างเดียวมี ๑๓ ดวงคือทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓
๖. จิตที่รับ **ปัจจุบันอารมณ** อย่างเดียวมี ๑๓ ดวงคือทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓
๗. จิตที่รับ **อดีตอารมณ** อย่างเดียว มี ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญาตนจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘
๘. จิตที่รับ **อนาคตอารมณ** อย่างเดียว ไม่มี
๙. จิตที่รับ **กาลวิมุตตอารมณ** อย่างเดียว มี ๒๙ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้น อภิญญาจิต ๒) อากาสนัญญาตนจิต ๓ อากิญจัญญาตนจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘
๑๐. จิตที่รับ **บัญญัติอารมณ** อย่างเดียว มี ๒๑ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้น อภิญญาจิต ๒) อากาสนัญญาตนจิต ๓ อากิญจัญญาตนจิต ๓
๑๑. จิตที่รับ **ปรমัตถอารมณ** อย่างเดียว มี ๓๙ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตীরณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ หลิตุปปาทจิต ๑ วิญญาณัญญาตนจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘
๑๒. จิตที่รับ **อัสสมัตตอารมณ** อย่างเดียว มี ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญาตนจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓
๑๓. จิตที่รับ **พหิตถอารมณ** อย่างเดียว มี ๒๖ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้น อภิญญาจิต ๒) อากาสนัญญาตนจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘
๑๔. จิตที่รับ **อัสสมัตตพหิตถอารมณ** อย่างเดียว ไม่มี

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๕. จิตที่รับ **ปัญจารมณ** อย่างเดียว มี ๓ ดวง คือ มโนธาตุ ๓
๑๖. จิตที่รับ **รูปารมณ** อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ จักขุวิญญาณจิต ๒
๑๗. จิตที่รับ **สัทธารมณ** อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ โสตวิญญาณจิต ๒
๑๘. จิตที่รับ **คันถารมณ** อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ ชานวิญญาณจิต ๒
๑๙. จิตที่รับ **รสารมณ** อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญาณจิต ๒
๒๐. จิตที่รับ **โผฏฐัพพารมณ** อย่างเดียวมี ๒ ดวงคือ กายวิญญาณจิต ๒
๒๑. จิตที่รับ **ธรรมารมณ** อย่างเดียวมี ๓๕ ดวง คือ มหัคคตจิต ๒๗ (เว้นอภิญญาจิต ๒) โลกุตตรจิต ๘

การจำแนกเจตสิกโดยอารมณ ๒๑

- ๑.เจตสิกที่รับ กามอารมณ แน่นอน ไม่มี
- ๒.เจตสิกที่รับ กามอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา ๒)
- ๓.เจตสิกที่รับ มหัคคตอารมณ แน่นอน ไม่มี
- ๔.เจตสิกที่รับ มหัคคตอารมณ ไม่แน่นอน มี ๔๗ (เว้นวิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒)
๕. เจตสิกที่รับ นิพพานอารมณ แน่นอนไม่มี
- ๖.เจตสิกที่รับ นิพพานอารมณ ไม่แน่นอน มี ๓๖ดวง คือ อัญญสमानเจตสิก๑๓
โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)
- ๗.เจตสิกที่รับ นามอารมณ แน่นอน ไม่มี
- ๘.เจตสิกที่รับ นามอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปปมัญญา ๒)
๙. เจตสิกที่รับ รูปอารมณ แน่นอน ไม่มี
- ๑๐.เจตสิกที่รับ รูปอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปปมัญญา ๒)
- ๑๑.เจตสิกที่รับ ปัจจุบันอารมณ แน่นอน ไม่มี
- ๑๒.เจตสิกที่รับ ปัจจุบันอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง(เว้นอัปปมัญญา ๒)
- ๑๓.เจตสิกที่รับ อดีตอารมณ แน่นอน ไม่มี
- ๑๔.เจตสิกที่รับ อดีตอารมณ ไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้นวิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒)
- ๑๕.เจตสิกที่รับ อนาคตอารมณ แน่นอน ไม่มี
- ๑๖.เจตสิกที่รับ อนาคตอารมณไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปปมัญญา ๒)
- ๑๗.เจตสิกที่รับ กาลวิมุตตอารมณ แน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปปมัญญาเจตสิก ๒
- ๑๘.เจตสิกที่รับ กาลวิมุตตอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปปมัญญา ๒)
- ๑๙.เจตสิกที่รับ บัญญัติอารมณ แน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปปมัญญาเจตสิก ๒

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

- ๒๐.เจตสิกที่รับ บัญญัติอารมณ์ ไม่แน่นอนมี ๔๗ ดวง (เว้นวิรตี ๓อัปปมัญญา๒)
- ๒๑.เจตสิกที่รับ ปรมัตถอารมณ์ แน่นอน มี ๓ ดวง คือ วิรตีเจตสิก ๓
- ๒๒.เจตสิกที่รับ ปรมัตถอารมณ์ ไม่แน่นอนมี ๔๗ ดวง(เว้นวิรตี ๓อัปปมัญญา๒)
- ๒๓.เจตสิกที่รับ อสังขัตตอารมณ์ แน่นอน ไม่มี
- ๒๔.เจตสิกที่รับ อสังขัตตอารมณ์ ไม่แน่นอนมี ๔๙ดวง(เว้นอิสสา๑อัปปมัญญา๒)
- ๒๕.เจตสิกที่รับ พหิทถอารมณ์ แน่นอนมี ๓ ดวงคืออิสสา ๑ อัปปมัญญา ๒
- ๒๖.เจตสิกที่รับ พหิทถอารมณ์ ไม่แน่นอนมี ๔๙ ดวง(เว้นอิสสา๑อัปปมัญญา๒)
- ๒๗.เจตสิกที่รับ อสังขัตตพหิทถอารมณ์ แน่นอน ไม่มี (คือมีไม่ได้)
- ๒๘.เจตสิกที่รับอสังขัตตพหิทถอารมณ์ไม่แน่นอนมี๔๙ดวง(เว้นอิสสา๑ อัปปมัญญา ๒)
- ๒๙.เจตสิกที่รับ รูปารมณ์ สัททอารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ แน่นอน ไม่มี
- ๓๐.เจตสิกที่รับ รูปารมณ์ สัททอารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๕๐
ดวง (เว้นอัปปมัญญา ๒)
- ๓๑.เจตสิกที่รับ ปัญจารมณ์ แน่นอน ไม่มี
- ๓๒.เจตสิกที่รับ ปัญจารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปปมัญญา ๒)
- ๓๓.เจตสิกที่รับ ธรรมารมณ์ แน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปปมัญญาเจตสิก ๒
- ๓๔.เจตสิกที่รับ ธรรมารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (อัปปมัญญา ๒)

๖ . วัตถุสังคหะ

ใน วัตถุสังคหะ นี้ เป็นการแสดงการรวบรวมสังเคราะห์ จิต เจตสิก โดยประเภทแห่ง
วัตถุ ๖ ที่จิตและเจตสิกอาศัยเกิดได้

วัตถุ มี ๖ คือ

๑.	จักขุวัตถุ	ได้แก่	จักขุปสาท
๒.	โสตวัตถุ	,,	โสตปสาท
๓.	ฆานวัตถุ	,,	ฆานปสาท
๔.	ชีวหาวัตถุ	,,	ชีวหาปสาท
๕.	กายวัตถุ	,,	กายปสาท
๖.	หทยวัตถุ	,,	หทัยรูป

วัตถุรูปทั้ง ๖ นี้ เป็นที่อาศัยของจิตเจตสิกทั้งหลาย หมายความว่า จิตเจตสิกทั้งหลาย
ปรากฏขึ้นได้และเกิดได้เรื่อย ๆ จะต้องอาศัยวัตถุรูปทั้ง ๖ นั้นเอง คือเมื่อครบเหตุปัจจัย จิต

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

เจตสิก จึงอาศัยวัตถุรูปเกิด ในปัญจโวการภูมิมีเหตุ ๓ คืออดีตกรรมวัตถุ อารมณ ในจิตโวการ ภูมิไม่มีวัตถุ การเกิดขึ้นของ จิต เจตสิก จึงมีเหตุ ๒ คือ อดีตกรรม อารมณ ได้แก่ หทัยรูป

จำแนกจิตโดยวัตถุ ๖

๑. จักขุวิญญาณจิต	๒	อาศัยจักขุวัตถุเกิด
๒. โสทวิญาณจิต	๒	อาศัยโสทวัตถุเกิด
๓. ฆานวิญาณจิต	๒	อาศัยฆานวัตถุเกิด
๔. ชิวหาวิญาณจิต	๒	อาศัยชิวหาวัตถุเกิด
๕. กายวิญาณจิต	๒	อาศัยกานวัตถุเกิด
๖. มโนธาตุจิต	๓	อาศัยหทัยวัตถุเกิด
๗. มโนวิญญาณธาตุจิต ๖๗	ได้แก่	กามจิต ๔๒ (เว้นทวิปัญจวิญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) และมหัคคตกุศล ๙ มหัคคตกริยา ๙ โลกุตตรจิต ๘ อาศัยหทัยวัตถุเกิด
๘. มหัคคตวิบากจิต ๙	ไม่	อาศัยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

หมายเหตุ... อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ ในขณะที่ทำหน้าที่สันตிரณกิจ และ ตทาลัมพนะกิจ มหาวิบากจิต ๘ ในขณะที่ทำหน้าที่ตทาลัมพนกิจ ก็ต้องอาศัยวัตถุเกิด แต่จิตทั้ง ๑๐ ดวงนี้ ในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตี ก็ไม่ต้องอาศัยวัตถุเกิด

จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยวัตถุรูป ๖

๑. เจตสิกที่อาศัยจักขุวัตถุเกิดโดยแน่นอน ไม่มี
๒. เจตสิกที่อาศัยจักขุวัตถุเกิดโดยไม่แน่นอน มี ๗ ดวง คือ สัมผัสจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบกับจักขุวิญญาณจิต ๒
๓. เจตสิกที่อาศัย โสทวัตถุ ฆานวัตถุ ชิวหาวัตถุ กายวัตถุ เกิดโดยแน่นอนไม่มี
๔. เจตสิกที่อาศัย โสทวัตถุ ฆานวัตถุ ชิวหาวัตถุ กายวัตถุ เกิดโดยไม่แน่นอน มี ๗ ดวง คือ สัมผัสจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบกับโสทวิญาณจิต ๒ ฆานวิญาณจิต ๒ ชิวหาวิญาณจิต ๒ กายวิญาณจิต ๒
๕. เจตสิกที่อาศัยหทัยวัตถุเกิดโดยแน่นอนมี ๖ ดวง คือ โทกตูกเจตสิก ๔ อัปป์มัญญาเจตสิก ๒ เพราะโทกตูกเจตสิก ๔ ดวงย่อมเกิดในกามภูมิเท่านั้น และอัปป์มัญญาเจตสิก ๒ ก็เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ เท่านั้น

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๖. เจตสิกที่อาศัยหทัยวัตถุเกิดโดยไม่แน่นอน มี ๔๖ คืออัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๐ (เว้นโทสเจตสิก ๔) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปมัญญา ๒)

๗. เจตสิกที่อาศัยวัตถุรูปเกิดโดยแน่นอน มี ๖ คือ โทสเจตสิก ๔ อัปมัญญาเจตสิก ๒

๘. เจตสิกที่อาศัยวัตถุรูปเกิดโดยไม่แน่นอนมี ๔๖ คือเจตสิก ๔๖ (เว้น โทสเจตสิก ๔ อัปมัญญาเจตสิก ๒)หมายความว่า เจตสิก ๔๖ ดวงเหล่านี้ ถ้าเกิดในปัญจโวการภูมิ ก็อาศัยวัตถุรูปเกิด ถ้าเกิดในจุตโวการภูมิ ก็ไม่อาศัยวัตถุรูปเกิด

ปริจเฉทที่ ๔ วิธีสังคหวิภาค

ในปริจเฉทที่ ๔ นี้ เป็นการแสดงการรวบรวมความเป็นไปของจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นก่อนและหลังตามลำดับอันเกี่ยวเนื่องกับธรรม ๖ หมวด ซึ่งในธรรม ๖ หมวดนั้น หมวดหนึ่ง ๆ มี ๖ ขัอธรรม จึงเรียกว่า ฉักกะ รวมธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับวิธีสังคหะนี้ จึงมี ๖ ฉักกะ ดังพระอนุรุทธาจารย์แสดงคาถาเบื้องต้นว่า

จิตตูปปาทานมิจุเจว	กตวา สงคมุตตโร
ภูมิบุคคลเกเทน	ปุพฺพปาปณิยามิตํ
ปวตฺติสงฺคหํ นาม	ปฏิสนฺธิปวตฺตยํ
ปวกฺขามิ สมาสเน	ยถาสมฺภาวโต กถํ.

แปลความว่า ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้น ได้แสดงไว้ในปกิณณกสังคหะ (ปริจเฉทที่ ๓) ที่เกี่ยวเนื่องด้วยจิตและเจตสิกแล้ว ต่อไปนี้ จะแสดงปวตฺติสงฺคหะ เพื่อให้เข้าใจในเรื่องจิตที่เกิดขึ้นก่อนและหลัง ทั้งปฏิสนธิกาลและปวตฺตีกาล พร้อมด้วยประเภทของบุคคลและภูมิด้วย

ในวิธีสังคหะนี้ ได้รวบรวมไว้ด้วยธรรม ๖ หมวดด้วยกัน ในธรรม ๖ หมวดนั้น หมวดหนึ่ง ๆ มี ๖ เรียกว่า ฉักกะ รวมเป็น ๖ ฉักกะ คือ วัตถุฉักกะ, ทวารฉักกะ, อารัมมณฉักกะ, วิญญูณฉักกะ, วิธีฉักกะ, และวิสัยปวตฺตติฉักกะ ส่วนจิตที่ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยอารมณ์ ทวารและวิธี เรียกว่า วิธีวิมุตตจิต ได้แก่ จิต ๑๙ ดวง ที่มีกรรม, กรรมนิमित, หรือ คตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

ในธรรม ๖ หมวดนี้ ฉักกะ ๓ อย่าง

วัตถุฉักกะ คือ วัตถุ ๖ ได้แก่ จักขุวัตถุ, โสตรวัตถุ, ฆานวัตถุ, ชิวหาวัตถุ, กายวัตถุ, หนพยวัตถุ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ทวารฉักกะ คือ ทวาร ๖ ได้แก่ จักขุทวาร, โสตทวาร, ฆานทวาร, ชิวหาทวาร, กายทวาร, มโนทวาร

อาร์มณฉักกะ คือ อาร์มณ ๖ ได้แก่ รูปอาร์มณ, สัททอาร์มณ, คันธอาร์มณ, รสอาร์มณ, โผฏฐัพพอาร์มณ, ธรรมอาร์มณ

ทั้ง ๓ ฉักกะนี้ ได้แสดงไปแล้วในปริจเฉทที่ ๓ ที่ผ่านมา จะไม่แสดงในที่นี้อีก

ส่วน วิญญูณฉักกะ คือ วิญญูณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญูณ, โสตวิญญูณ, ฆานวิญญูณ, ชิวหาวิญญูณ, กายวิญญูณ, มโนวิญญูณ ได้แสดงไปแล้วในปริจเฉทที่ ๑ ที่ว่า ด้วยเรื่องจิต จึงไม่จำเป็นต้องแสดงไว้ในที่นี้อีก จะเป็นการซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่ไผ่เพราะเหตุ

ฉะนั้น ในปริจเฉทที่ ๔ นี้ จะแสดงเพียง ๒ ฉักกะ หรือ ๒ หมวดคือ วิถีฉักกะ และ วิสัยปวัตติฉักกะ เท่านั้น แต่ที่ยกเอา วัตถุ ๖, ทวาร ๖, อาร์มณ ๖, วิญญูณ ๖ มากล่าวไว้ในที่นี้ด้วยนั้น ก็เพราะเหตุว่าในหมวดธรรมเหล่านั้น จะต้องเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องอยู่ด้วยกับธรรมอีก ๒ หมวด คือ วิถี ๖ และ วิสัยปวัตติ ๖ ที่จะกล่าวในปริจเฉทนี้ นั่นเอง

วิถีฉักกะ = วิถีจิต ๖

๑. จักขุทวารวิถี ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏทางจักขุทวาร ได้แก่ จิต ๔๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๖ (เว้นโสตวิญญูณจิต ๒ ฆานวิญญูณจิต ๒ ชิวหาวิญญูณจิต ๒ กายวิญญูณจิต ๒ รวม ๘ ดวง)

๒. โสตทวารวิถี ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏทางโสตทวาร ได้แก่ จิต ๔๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๖ (เว้นจักขุวิญญูณจิต ๒ ฆานวิญญูณจิต ๒ ชิวหาวิญญูณจิต ๒ กายวิญญูณจิต ๒ รวม ๘ ดวง)

๓. ฆานทวารวิถี ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏทางฆานทวาร ได้แก่ จิต ๔๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๖ (เว้นจักขุวิญญูณจิต ๒ โสตวิญญูณจิต ๒ ชิวหาวิญญูณจิต ๒ กายวิญญูณจิต ๒ รวม ๘ ดวง)

๔. ชิวหาทวารวิถี ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏทางชิวหาทวาร ได้แก่ จิต ๔๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๖ (เว้นจักขุวิญญูณจิต ๒ โสตวิญญูณจิต ๒ ฆานวิญญูณจิต ๒ กายวิญญูณจิต ๒ รวม ๘ ดวง)

๕. กายทวารวิถี ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏทางกายทวาร ได้แก่ จิต ๔๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๖ (เว้นจักขุวิญญูณจิต ๒ โสตวิญญูณจิต ๒ ฆานวิญญูณจิต ๒ ชิวหาวิญญูณจิต ๒ รวม ๘ ดวง)

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๖. **มโนทวารวิถี** ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏทางมโนทวาร ได้แก่ จิต ๖๗ หรือ ๙๙ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๑ (เวทนาปัญญาวจรจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกิริยาจิต ๙ โลกุตตรจิต ๔ หรือ ๔๐

คำว่า **ทวารวิถี** หมายถึง จิตที่ปรากฏขึ้นโดยความเป็นไปในทางทวารทั้ง ๖ คือ จักขุทวาร โสตทวาร เป็นต้น ที่ได้แสดงไว้แล้วในปริจเฉทที่ ๓ ความปรากฏขึ้นของจิตโดยอาศัยความเป็นไปทางทวารทั้ง ๖ เหล่านั้น จึงมีชื่อเรียกตามทวารนั้น ๆ ด้วยว่า จักขุทวารวิถี เป็นต้น ดังกล่าวแล้ว

วิสัยปวัตติจักกะ = ความเป็นไปของจิตในอารมณ์ ๖

ทางปัญจทวาร มีวิสัยปวัตติ ๔ อย่าง คือ

๑. **อติมหันตารมณ์** อารมณ์ที่มีกำลังแรงกล้า หมายถึง อารมณ์ที่มีวิถิจิตเกิดได้มากที่สุด
๒. **มหันตารมณ์** อารมณ์ที่มีกำลังปานกลาง หมายถึง อารมณ์ที่มีวิถิจิตเกิดตามปกติ
๓. **ปริตตารมณ์** อารมณ์ที่มีกำลังน้อย หมายถึง อารมณ์ที่มีวิถิจิตเกิดได้น้อย
๔. **อติปริตตารมณ์** อารมณ์ที่มีกำลังน้อยมาก หมายถึง อารมณ์ที่ไม่มีวิถิจิตเกิดเลย

ทาง มโนทวาร มีวิสัยปวัตติ ๒ อย่าง คือ

๕. **วิภูตารมณ์** อารมณ์ที่ปรากฏชัดทางใจ หมายถึง อารมณ์ที่มีวิถิจิตเกิดได้มาก
๖. **อวิภูตารมณ์** อารมณ์ที่ปรากฏไม่ชัดทางใจ หมายถึง อารมณ์ที่มีวิถิจิตเกิดได้น้อย

คำว่า **วิสัยปวัตติ** นั้น หมายถึง ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏเกิดขึ้นทางทวารใดทวารหนึ่ง ทั้ง ๖ ทวารนั้น และที่เป็นไปในอารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปารมณ์ เป็นต้น โดยประเภท ๔ อย่าง มี อติมหันตารมณ์ เป็นต้น ทางปัญจทวาร และโดยประเภท ๒ มี วิภูตารมณ์ เป็นต้น ทางมโนทวาร เรียกว่า วิสัยปวัตติ

ฉะนั้น ทวารวิถี กับ วิสัยปวัตติ ธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้ จึงเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องถึงกัน คำว่า วิสัยปวัตติ กับวิญญานวิชิตินั้น มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน คือ หมายความว่า วิถีวิญญานที่เป็นไปกับอารมณ์ทั้ง ๖ โดยประเภทแห่งอารมณ์ มี อติมหันตารมณ์ เป็นต้น นั่นเอง

ส่วน อารมณ์ของวิถีวิมุตตจิต ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๔ มหัคคตวิบากจิต ๙ ที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตินั้น มีอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่างนี้ คือกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่รับมาจากภพก่อนเมื่อใกล้จะตาย (ปฏิสนธิจิตในภพนี้รับมา ภวังคจิตก็รับต่อและรักษาไว้ จนถึงจุติจิต เป็นอันสิ้นสุดอารมณ์เหล่านี้ ในชาติหนึ่ง ๆ เป็นอย่างนี้ เรื่อยไป จนกว่าจะได้บรรลุพระอรหันต์

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

เวลาพระอรหันต์จะปรินิพพานจะไม่มีอารมณ์เหล่านี้มาปรากฏ เหมือนบุคคลเหล่านี้ เพราะฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๓ นี้ จึงเรียกว่า เป็นนิมิตหมายแห่งความเกิด เพราะบุคคลที่จะเกิดอีกเท่านั้นอารมณ์เหล่านี้จึงปรากฏให้เห็น ส่วนพระอรหันต์เป็นผู้ไม่เกิดอีกต่อไป อารมณ์เหล่านี้ จึงไม่มาปรากฏ) ในขณะที่จิต ๑๙ ดวงนี้ ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จิต อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ไม่ต้องอาศัยทวารอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย ทั้งไม่เป็นวิถิจิต และไม่รับอารมณ์ใหม่ ฉะนั้น จึงเรียกจิต ๑๙ ดวงนี้ว่าวิถีวิมุตตจิตหรือทวารวิมุตตจิต แปลว่า จิตที่พ้นวิถิ หรือจิตที่พ้นจากทวาร

ในปริจเฉทที่ ๔ นี้ เป็นการแสดงถึงลำดับการเกิดขึ้นของจิต ที่เป็นไปกับอารมณ์ทั้ง ๖ คราวหนึ่ง ๆ หรือ ทวารหนึ่ง ๆ เรียกว่า วิถีสังคหะ และในวิถีสังคหะนี้ หมายถึงรวมถึงการรวบรวม วิถิจิตต่าง ๆ เข้าไว้ในปริจเฉทนี้ด้วย ฉะนั้น ในปริจเฉทที่ ๔ นี้ ท่านจึงรวบรวมแสดงถึงลำดับการเกิดขึ้นของจิต ที่เป็นไปกับอารมณ์ทั้ง ๖ และแสดงไปตามลำดับประเภทของจิต คือ กามาวจรจิต ที่เรียกว่า กามวิถิ รูปาวจรจิต และ อรูปาวจรจิต รวมเรียกว่า มหัคคตจิต เรียกว่า มหัคคตวิถิ หรืออัปนาวิถิ และโลกุตตรจิต ก็เรียกว่า โลกุตตรวิถิ หรือ อัปนาวิถิ เช่นกัน

ปริจเฉทที่ ๔ มีชื่อเรียกได้ ๒ อย่าง คือ

๑.วิถีสังคหะ หมายความว่า การแสดงสงเคราะห์ การเกิดขึ้นโดยลำดับติดต่อกันไป เป็นลำดับของจิต เจตสิก รูป

๒.ปวัตตีสังคหะ หมายความว่า การแสดงสงเคราะห์ความเป็นไปของจิต เจตสิก รูป ใน ปวัตตีกาล

กาล คือ ความเป็นไปของจิต เจตสิก รูป มี ๒ คือ

๑) ปฏิสนธิกาล หมายถึงขณะที่ปฏิสนธิจิต เจตสิก และกัมมชรูปเกิดขึ้น ขณะเดียวเท่านั้น

๒) ปวัตตีกาล หมายถึงเอา ตั้งแต่ภวังคจิตดวงหลังจากปฏิสนธิขณะ เป็นต้นมา จนถึงจิตดวงสุดท้าย ก่อนถึงจุติจิต

ภุมิ คือ ที่เกิดของสัตว์ทั้งหลายมี ๓๑ ภุมิ คือ กามภุมิ ๑๑ รูปภุมิ ๑๖ อรูปภุมิ ๔

บุคคล ๑๒ คือ ปุณฺณ ๔ อริยบุคคล ๘

หมายเหตุ สำหรับภุมิอันเป็นที่ตั้งทั้ง ๓๑ ภุมนั้น เป็นการแสดงรวมทั้งรูปวิถิ และนามวิถิ ถ้าจะแสดงโดยเฉพาะแล้ว ต้องเว้นอสังขยัตตภุมิ ๑ คงเหลือ ๓๐ ภุมิ

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

อธิบายวิสัยปวัตติจักกะ

๑. **อติมหันตารมณ** หมายถึง ปัญจารมณคือ รูป, เสียง,กลิ่น,รส ,โผฏฐัพพะ ที่มีกำลังแรง หรือ ปรากฏชัดเจนมาก

๒. **มหันตารมณ** หมายถึง ปัญจารมณ ที่มีกำลังปานกลาง หรือปรากฏชัดเจนพอประมาณ

๓. **ปริตตารมณ** หมายถึง ปัญจารมณ ที่มีกำลังน้อย หรือ ปรากฏไม่ค่อยชัด

๔. **อติปริตตารมณ** หมายถึง ปัญจารมณที่มีกำลังน้อยมาก ปรากฏไม่ชัดเลย ชวนะไม่สามารถแล่นไปได้

๕. **วิภูตารมณ** หมายถึง ธรรมารมณที่ปรากฏชัดเจน

๖. **อวิภูตารมณ** หมายถึง ธรรมารมณที่ปรากฏไม่ชัดเจน

แสดงองค์ธรรมของธรรม ๑๖ ประเภท

๑ วิญญาณธาตุ	}	องค์ธรรมได้แก่ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑
๒ วิญญาณขันธ์		
๓ วิญญาณ		
๔ มนายตนะ		
๕ มโนวิญญาณ		องค์ธรรมได้แก่ จิต ๗๙ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต๑๐)
๖ มโนวิญญาณธาตุ		องค์ธรรมได้แก่ จิต๗๖ (เว้นทวิปัญจ๑๐มโนธาตุ๓)
๗ มโนธาตุ		องค์ธรรมได้แก่ ปัญจทวารวชิชนจิต ๑ สัมปฏิจชนจิต ๒
๘ มโนวิญญาณวิธี	}	องค์ธรรมได้แก่ จิต ๖๗ คือ กามจิต ๔๑(เว้นทวิปัญจ๑๐ มโนธาตุ๓) อัปปนาชวณะ ๒๖
๙ มโนทวารวิธี		
๑๐ มโนทวาริกจิต		
๑๑ มโนทวาร		
๑๒ ทวารวิมุตตจิต		องค์ธรรมได้แก่ ภวังคจิต ๑๙ (วิถีมุตตจิต)
๑๓ ทวาริกจิต		องค์ธรรมได้แก่ จิต ๘๐ (มหัคคตวิปาก ๙)
๑๔ ธรรมารมณ	}	จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ปสาทรูป ๕ สุธัมมรูป ๑๖
๑๕ ธัมมายตนะ		
๑๖ ธัมมธาตุ		นิพพาน บัญญัติ
		องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุธัมมรูป ๑๖ นิพพาน

แสดงองค์ธรรมของวิสัยปวัตติทางปัญจทวารและมโนทวาร

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

	วิสัยปวัตติ ๘	องค์ธรรม	ได้อารมณ์
ปัญจवार	๑ อติมหันตารมณ	วิสัยรูป ๗	๕
	๒ มหันตารมณ	„	๕
	๓ ปริตตารมณ	„	๕
	๔ อติปริตตารมณ	„	๕
มโนทวาร	๑ อติวิภูตารมณ จิต๘๙ เจตสิก๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ปัญญติ		๖
	๒ วิภูตารมณ	„	๖
	๓ อวิภูตารมณ	„	๖
	๔ อติอวิภูตารมณ	„	๖

แสดงองค์ธรรมและอารมณ์ของวิสัยปวัตติในวิถีมุตตจิต ๑๙

๑ กรรมอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่	อารมณ์ ๑ คือ ธรรมารมณ
๒ กรรมนิมิตอารมณ์	„	„ อารมณ์ ๖
๓ คตินิมิตอารมณ์	„	„ ๖

จัดวิสัยปวัตติทั้ง ๘ เข้าในวาระทั้ง ๔

วิสัยปวัตติทางปัญจทวาร	วิสัยปวัตติทางมโนทวาร	วาระทั้ง ๔
อติมหันตารมณ	อติวิภูตารมณ	ตทาลัมพนวาระ ชวนวาระ
มหันตารมณ	วิภูตารมณ	- ชวนวาระ
ปริตตารมณ	อวิภูตารมณ	- ไวกฐัพพนวาระ
อติปริตตารมณ	อติอวิภูตารมณ	- โมฆวาระ

เหตุผลที่ตทาลัมพนะเกิด ๒ ขณะนั้น มีอยู่ ๒ อย่างคือ

๑. เกี่ยวกับกำลังของชวนะ
๒. เกี่ยวกับความเร็วของจิต

ภวังค์มี ๒ ประเภท คือ

๑. มุลภวังค์ ภวังค์ที่เนื่องมาจากปฏิสนธิ
๒. อาคันตภวังค์ ภวังค์ที่จรมาใหม่

มุลภวังค์แบ่งออกเป็น ๓ อย่างคือ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. **อดีตภวังค์** คือ ภวังค์ที่ผ่านไป ในขณะที่ปัญจกรรมมาปรากฏทางปัญจทวารแล้ว

๒. **ภวังคจลนะ** คือ ภวังค์ที่ไหวตัวขึ้น ด้วยอำนาจของปัญจกรรม ที่มากระทบทางปัญจทวาร ครั้งแรก

๓. **ภวังคุปัจเจตะ** คือ ภวังค์ที่ตัดกระแสภวังค์ขาด เพื่อให้ปัญจทวาราวชชนจิตรับอารมณ์ทางปัญจทวาร หรือ มโนทวาราวชชนจิตรับอารมณ์ทางมโนทวาร

แสดงองค์ธรรม และ อารมณ์ ของ ภวังค์ ๕ อย่าง

๑. **มูลภวังค์** ได้แก่ ภวังคจิต ๑๙

๒. **อดีตภวังค์** ได้แก่ ภวังคจิต ๑๕ (เว้นอรูปรวิปาก๔) มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นกรรม กรรมนิमित คตินิมิต

๓. **ภวังคจลนะ** ได้แก่ ภวังคจิต ๑๙

๔. **ภวังคุปัจเจตะ** ได้แก่ ภวังคจิต ๑๙

๕. **อาคันตภวังค์** ได้แก่ อุกเขชาสันตี ๒มหาวิปากอุเบกขา ๔ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นกามชณะ ที่มีความชำนาญในภพนี้

อารมณ์มี ๒ อย่างคือ

๑. **อิฏฐารมณ์** มี ๔ อย่าง คือ ๑) สภาวะอิฏฐารมณ์ ๒) ปริกัปปะอิฏฐารมณ์

๓) อติอิฏฐารมณ์ ๔) อิฏฐัมชณัตตารมณ์

๒. **อนิฏฐารมณ์** มี ๔ อย่างคือ ๑) สภาวะอนิฏฐารมณ์ ๒) ปริกัปปอนิฏฐารมณ์

๓) อติอนิฏฐารมณ์ ๔) อนิฏฐัมชณัตตารมณ์

ความหมายของอารมณ์ฝ่ายอิฏฐารมณ์

๑. **อิฏฐารมณ์** คือ อารมณ์ที่ดี หรือ อารมณ์ที่น่าใคร่น่าปรารถนา

๒. **สภาวะอิฏฐารมณ์** คือ อารมณ์ที่ดีตามสภาวะจริง ๆ

๓. **ปริกัปปะอิฏฐารมณ์** คือ อารมณ์ที่ดีเฉพาะส่วนตัว

๔. **อติอิฏฐารมณ์** คือ อารมณ์ที่ดียิ่ง

๕. **อิฏฐัมชณัตตารมณ์** คือ อารมณ์ที่ดีปานกลาง

(ส่วนอนิฏฐารมณ์ ก็มีความหมายตรงกันข้าม)

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

เครื่องจำแนกอารมณ์ (ว่า เป็นสภาวะอารมณ์) มี ๕ อย่าง

๑. มัชฌัตตบุคคล คือ บุคคลปานกลาง
๒. วิบากจิต ได้แก่ จิตที่เป็นผลของกรรม(เป็นอุเบกขา)
๓. ทวาร ได้แก่ ทวารทั้ง ๖ โดยเฉพาะ ๔. อารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ ๖
๕. กาล ได้แก่ เวลาที่รับอารมณ์

ในอติมหันตารมณวิถิ อาคันตูกวังค์ จะมีได้ต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ

๑. ปฏิสนธิเป็นโสมนัส ๒. อารมณ์เป็นอติวิญญูธรรม
๓. เกิดโทสะชวณะ มาขึ้นกลางชวณะอื่น ที่เป็นโสมนัสชวณะ

ในมหันตารมณวิถิ อาคันตูกวังค์ จะมีได้ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

๑. ปฏิสนธิเป็นโสมนัส
๒. เกิดโทสะชวณะ ขึ้นมาขึ้นกลางชวณะอื่น ที่เป็นโสมนัสชวณะ

หมายเหตุ สำหรับทางมโนทวาร อติวิญญูธรรม มีองค์ ๓ เหมือน อติมหันตารมณ และ วิญญูธรรม มีองค์ ๒ เหมือนมหันตารมณ

จัดสันติริณ ๓ ตทาลัมพะ ๑๑ อาคันตูกะ ๖

กามกิริยาชวณะ ๙ เข้าในอารมณ์ ๓

อารมณ์ ๓	สันติริณ ๓	ตทาลัมพะ ๑๑	อาคันตูกะ ๖	กามกิริยาชวณะ ๙
อติวิญญู รณณ	โสมนัสสันติริณ จิต ๑	โสมนัสสันติริณ ๑ มหาวิบากโสมนัส ๔	อุเบกขาสันติริณ ๒ มหาวิบากอุเบกขา ๔	หสิตุปาพจิต ๑ มหากิริยาโสมนัส ๔
อิฏฐัมมัต ตารมณ	อุเบกขาสันติริณ จิต ๒	อุเบกขาสันติริณ ๒ มหาวิบากอุเบกขา ๔	อุเบกขาสันติริณ ๒ มหาวิบากอุเบกขา ๔	มหากิริยาอุเบกขา ๔
อนิฏฐารมณ	อุเบกขาสันติริณ อกุศลวิบากจิต ๑	อุเบกขาสันติริณ อกุศลวิบากจิต ๑		มหากิริยาอุเบกขา ๔

ตทาลัมพะมี ๒ ชนิด

๑. มูลตทาลัมพะ คือ ตทาลัมพะที่เนื่องมาจากปฏิสนธิ
๒. อาคันตูกะตทาลัมพะ คือ ตทาลัมพะที่เกิดขึ้นมาทำหน้าที่ใน ประวัติกาลอย่างเดียว

แสดงปัญจทวารวิถิโดยย่อและโดยพิสดาร

ตามนัยอภิธัมมัตถสังคหะและโบราณจารย์มี ๗๕ และตามนัยแห่งปรมัตถ
ทีปนิมहाฎีกาและภาสฎีกามี ๘๐ คือ

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ตามนัยอภิธรรมมัตถสังคหะและโบราณจารย์ ๗๕

อติมหันตารมณ ๑	ทวาร ๕ ได้ ๕	รวม ๗ ๕
มหันตารมณ ๒	,, ๕ ,, ๑๐	
ปริตตารมณ ๖	,, ๕ ,, ๓๐	
อติปริตตารมณ ๖	,, ๕ ,, ๓๐	

ตามนัยปรมัตถทีปนีและภาสากฎีกา ๘๐

อติมหันตารมณ ๑	ทวาร ๕ ได้ ๕	รวม ๘๐
มหันตารมณ ๒	,, ๕ ,, ๑๐	
ปริตตารมณ ๖	,, ๕ ,, ๓๐	
อติปริตตารมณ ๗	,, ๕ ,, ๓๕	

ถ้านับโดยพิสดารมี ๑๐๐ คือ

อติมหันตารมณ ๓	ในทวาร ๕ รวม ๑๕	รวม ๑๐๐
มหันตารมณ ๔	,, ๕ ,, ๒๐	
ปริตตารมณ ๖	,, ๕ ,, ๓๐	
อติปริตตารมณ ๗	,, ๕ ,, ๓๕	

ตทาลัมพนนิยม (กฎของตทาลัมพนนะ) มีองค์ ๕ คือ

๑. ต้องเป็นกามภูมิ
๒. ต้องเป็นกามบุคคล
๓. ต้องเป็นกามชวณะ
๔. ต้องเป็นกามอารมณ
๕. ต้องเป็นพลวารมณ (อารมณที่มีกำลังมากได้แก่ อติมหันตารมณหรือ อติปริตตารมณ)

จำแนกวิธีโดยบุคคล ๘ ในกามภูมิ ๑๑ (อติมหันตารมณวิธี ตทาลัมพนวาระ)

บุคคล	ภวังค์แรก-หลัง	กามชวณะ ๒๙	ตทาลัมพนนะ ๑๑
๑. ทุคติบุคคล	อุเบกขาสันติริณ อกุศลวิบากจิต ๑	อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘	สันติริณจิต ๓
๒. สุขคติอเหตุกบุคคล	อุเบกขาสันติริณ กุศลวิบากจิต ๑	อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘	สันติริณ ๓ มหาวิบาก ญาณวิปยุตต ๔
๓. ทวิเหตุกบุคคล	มหาวิบากญาณ	อกุศลจิต ๑๒	สันติริณ ๓ มหาวิบาก

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

	วิปยุตจิต ๔	มหากุศลจิต ๘	ญาณวิปยุต ๔
๔.ติเหตุกปฺปุชฺชน	มหาวิบากญาณ สัมปยุตจิต ๔	อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘	สันตธีรณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘
๕. โสดาบัน	มหาวิบากญาณ สัมปยุตจิต ๔	อกุศลจิต ๗ (เว้นทิวฏฐิสม.๔) มหากุศล ๘	สันตธีรณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘
๖. สกทาคามี	มหาวิบากญาณ สัมปยุตจิต ๔	อกุศลจิต ๗ มหากุศลจิต ๘	สันตธีรณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘
๗. อนาคามี	มหาวิบากญาณ สัมปยุตจิต ๔	อกุศลจิต ๕ มหากุศลจิต ๘	สันตธีรณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘
๘. อรหันต์	มหาวิบากญาณ สัมปยุตจิต ๔	หสิตุปปาทจิต ๑ มหากิริยาจิต ๘	สันตธีรณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘

จำแนกวิถีโดยบุคคล ๕ ในรูปภูมิ ๑๕ (อติมหันตารมณวิถี ชวนวาระ)

บุคคล	ภวังค์แรก - หลัง	กามชวนะ
๑.ติเหตุกปฺปุชฺชน	รูปาวจรวิบาก ๕ ตามสมควร	อกุศลจิต ๑๐ (เว้นโทสะ๒) มหากุศลจิต ๘
๒.โสดาบัน	รูปาวจรวิบาก ๕ ตามสมควร	อกุศลจิต ๕ (เว้น๔-๒-๑) มหากุศลจิต ๘
๓.สกทาคามี	รูปาวจรวิบาก ๕ ตามสมควร	อกุศลจิต ๕ (เว้น๔-๒-๑) มหากุศลจิต ๘
๔.อนาคามี	รูปาวจรวิบาก ๕ ตามสมควร	อกุศลจิต ๕ (เว้น๔-๒-๑) มหากุศลจิต ๘
๕.อรหันต์	รูปาวจรวิบาก ๕ ตามสมควร	หสิตุปปาทจิต ๑ มหากิริยาจิต ๘

หมายเหตุ...

✎ ในข้อ ๒ - ๕ ในวงเล็บที่เว้น ๔ - ๒ - ๑ นั้น

๔ หมายถึง โลกทิฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔ ดวง ที่พระโสดาบันจะได้เด็ดขาดแล้ว ด้วยอำนาจมรรคญาณ

๒ หมายถึง โทสมูลจิต ๒ ดวง ที่พระโสดาบันและพระสกทาคามี ช่มไว้ได้ด้วยอำนาจฌาน และพระอนาคามีจะได้เด็ดขาดด้วยอำนาจมรรคญาณ

๑ หมายถึง โมหวิจิกิจจาสัมปยุตตจิต ๑ ดวง ที่พระโสดาบันจะได้โดยเด็ดขาดแล้ว ด้วยอำนาจมรรคญาณ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

✎ ในการที่อธิปรีตตารมณ มีแต่ภวังคจลนะ คือ ภวังคไหวเกิดขึ้น ๒ ขณะ เพราะการเกิดขึ้นของภวังคไหวในครั้งที่ ๒ ไม่ได้ตัดกระแสภวังค ฉะนั้น การเกิดขึ้น ก็เหมือนกับดวงแรก คือไหวเหมือนกัน ฉะนั้น จึงได้เรียกชื่อเหมือนกัน

แสดงการจำแนกปัญจทวารวิถีโดยพิสดารในบุคคล ๓ จำพวก

๑. กามบุคคลมี ๑๐๐ วิถี (มี ๖ ทวาร คือ จักขุ, โสตะ, ฆานะ, ชิวหา, กายะ, มโน)

อติมหันตารมณ	มี ๓ วิถี	คุณด้วยทวาร ๕	จึงเป็น ๑๕ วิถี
มหันตารมณ	มี ๔ วิถี	คุณด้วยทวาร ๕	จึงเป็น ๒๐ วิถี
ปริตตารมณ	มี ๖ วิถี	คุณด้วยทวาร ๕	จึงเป็น ๓๐ วิถี
อธิปรีตตารมณ	มี ๗ วิถี	คุณด้วยทวาร ๕	จึงเป็น ๓๕ วิถี

รวมทั้งหมดเป็น ๑๐๐ วิถี

หมายเหตุ... คุณด้วยทวาร ๕ นั้น หมายความว่า แต่ละอารมณ์สามารถเกิดได้ในทวารทั้ง ๕ และทุกวิถีที่เกิดขึ้น เช่น อติมหันตารมณ มี ๓ วิถี แต่ละทวารก็มี ๓ วิถี ฉะนั้น ๕ ทวาร จึงเป็น ๑๕ วิถี ในอารมณ์และทวารอื่นๆ ทำนองนี้

๒. รูปบุคคลมี ๓๒ วิถี (มี ๒ ทวาร คือ จักขุทวาร กับ โสตทวาร)

อติมหันตารมณ	มี ๒ วิถี	คุณด้วยทวาร ๒	จึงเป็น ๒ วิถี
มหันตารมณ	มี ๒ วิถี	คุณด้วยทวาร ๒	จึงเป็น ๔ วิถี
ปริตตารมณ	มี ๖ วิถี	คุณด้วยทวาร ๒	จึงเป็น ๑๒ วิถี
อธิปรีตตารมณ	มี ๗ วิถี	คุณด้วยทวาร ๒	จึงเป็น ๑๔ วิถี

รวมทั้งหมดเป็น ๓๒ วิถี

๓. ทารกในครรภ์มี ๕๔ วิถี (มี ๓ ทวาร คือ ชิวหาทวาร, กายทวาร, มโนทวาร)

อติมหันตารมณ	มี ๑ วิถี	คุณด้วยทวาร ๓	จึงเป็น ๓ วิถี
มหันตารมณ	มี ๔ วิถี	คุณด้วยทวาร ๓	จึงเป็น ๑๒ วิถี
ปริตตารมณ	มี ๖ วิถี	คุณด้วยทวาร ๓	จึงเป็น ๑๘ วิถี
อธิปรีตตารมณ	มี ๗ วิถี	คุณด้วยทวาร ๓	จึงเป็น ๒๑ วิถี

รวมทั้งหมดเป็น ๕๔ วิถี

ซึ่งแสดงเป็นตารางได้ดังนี้

บุคคล	อติมหัน	มหัน	ปริตตา	อธิปรีต	คุณด้วย	รวมวิถี
-------	---------	------	--------	---------	---------	---------

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

	ตารมณฺ์	ตารมณฺ์	รณณฺ์	ตารมณฺ์	ทวาร	
กามบุคคล	๓	๔	๖	๗	๕	๑๐๐
รูปบุคคล	๒	๒	๖	๗	๒	๓๒
ทวารกในครรรก	๑	๔	๖	๗	๓	๕๔

ข้อควรจำ

- ✍ ปัญหาทวารวิถี มีอารมณ์เป็นใหญ่ จึงนับเอาจิตตกขณะ เป็นเกณฑ์ในการจำแนกอารมณ์
- ✍ มโนทวารวิถี มีจิต เจตสิกเป็นใหญ่ ซึ่งเป็นการนึกคิด จึงถือเอาอารมณ์ที่มาปรากฏชัด หรือไม่ชัดเป็นเกณฑ์ในการจำแนกอารมณ์
- ✍ รูปารมณฺ์เป็นต้น ที่เกิดขึ้นแล้ว แต่ยังไม่มากระทบกับจักขุปสาท ภาวณฺ์ที่ผ่านไปนั้นเรียกว่า อดีตภาวณฺ์ (ภาวณฺ์เดิม)
- ✍ รูปารมณฺ์ กระทบกับจักขุปสาทแล้ว ทำให้เกิดการหวนไหวของจิตที่เป็นภาวณฺ์ ด้วยอำนาจของการกระทบ เรียกว่า ภาวณฺ์คจลน (ภาวณฺ์ไหว)
- ✍ ภาวณฺ์ไหว ที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยการตัดกระแสภาวณฺ์ขาด เรียกว่า ภาวณฺ์คปัจเฉทะ (ภาวณฺ์ตัดกระแสภาวณฺ์)

มนสิการ ๓ อย่าง คือ

๑. วิถีปฏิบัติทมนสิการ คือ มนสิการที่ทำให้วิถิจิตเกิด ได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต
๒. ชวณะปฏิบัติทมนสิการ คือ มนสิการที่ทำให้ชวณะจิตเกิดขึ้น ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต
๓. อารมณฺ์ปฏิบัติทมนสิการ คือ มนสิการที่ทำให้จิตขึ้นสู่อารมณฺ์ ได้แก่ มนสิการเจตสิก

ปฏิจสุมุบปาทวิภังคอฏฐกถา

กล่าวว่า ตทาลัมพะณะเกิดไม่ได้ในฐานะ ๑๑ อย่าง

๑. เมื่อชวณะ ถือเอาชื่อ หรือ โคตร เป็นอารมณ์ ดับลงแล้ว
๒. กามสัตตชวณะ ที่ถือเอาบัญญัติ เป็นอารมณ์ ดับลงแล้ว
๓. หลังจากวิปัสสนาสัตตชวณะ เป็นอารมณ์ ดับลงแล้ว
๔. หลังจากวุฏฐานคามินีวิปัสสนาชวณะ เป็นอารมณ์ ดับลงแล้ว
๕. หลังจากสัตตชวณะที่ปรารภรูปาวจร และ อรูปาวจร เป็นอารมณ์ ดับลงแล้ว
๖. หลังจากมิจฉัตตนิยตอกุศลชวณะ ดับลงแล้ว
๗. หลังจากสัมมัตตชวณะ ดับลงแล้ว

เรียนร้ให้ได้ปณณฯ ต้องศึกษาพระอภิธรรม

- ๘.หลังจากสัตว์ตทวณะที่ถือเอาโลกุตตระ เป็นอารมณ์ ดับลงแล้ว
 ๙.หลังจากสัตว์ตทวณะที่ถือเอาอภิญญา เป็นอารมณ์ ดับลงแล้ว
 ๑๐.หลังจากมหากุศลและกิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๘ ที่ถือเอาปฏิสัมภิทาเป็นอารมณ์
 ดับลงแล้ว
 ๑๑.หลังจากการสัตว์ตทวณะที่ถือเอากามอารมณ์ที่มีกำลังอ่อนเป็นอารมณ์ดับลง

เหตุที่ทำให้เกิดความฝัน ๔ อย่าง คือ

๑. เพราะบุพพนิมิต ๒. จิตอาวรณ ๓. เทพสังหรณ์ ๔. ธาตุกำเริบ
 (กรรมนิมิต ๑ จิตอาวรณ ๑ เทพสังหรณ์ ๑ ธาตุกำเริบ ๑)
 หมายเหตุ ในมิลินทปัญหาแสดงเหตุแห่งความฝันไว้ ๓ อย่าง คือ สเลดทำเอา ลม
 กำเริบ เลือดไม่ดี

สรุปสุทธมโนทวารวิधि ๔๑ วิधि

จำแนกโดยธรรม ๔ หมวด คือ วิสยัปปวัตติ ๔ อารมณ์ ๖ บุคคล ๘ ภูมิ ๓๑

อติวิภูตารมณ์ ๒๒

อติตมวังก์ ๖ วิधि คือ

วิธิที่มีอติตมวังก์ ๕ วิธิ มีอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ ได้ในบุคคล ๘ และ
 เกิดได้ในกามภูมิ ๑๑

วิธิที่มีวังก์เดิม ๑ วิธิ มีอารมณ์ที่เป็นกามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ เกิดได้ใน
 บุคคล ๘ เกิดได้ในกามภูมิ ๑๑

ชวณะ ๑๖ วิधि คือ

วิธิที่มีอติตมวังก์ ๗ วิธิ มีอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘ เกิดได้ในบุคคล ๘
 เกิดได้ใน ปญจโวการภูมิ ๒๖

วิธิที่มีวังก์เดิม ๑ วิธิ มีอารมณ์ที่เป็น จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพ บัญญัติ เกิด
 ได้ในบุคคล ๘ เกิดได้ในภูมิ ๓๐ (เว้นอัสสญญัตตภูมิ)

วิธิที่มีอติตมวังก์ และมีอากันตมวังก์ ๗ วิธิ มีอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป ๑๘
 เกิดได้ในบุคคล ๔ (เว้นทุกตบุคคล, สุกตือเหตุกบุคคล, พระอนาคามี, พระอรหันต์) เกิดได้ใน
 กามสุคติภูมิ ๗

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

วิธีจิตที่มีภวังค์เดิม และมีอาคันตุภวังค์ ๑ วิธี มีอารมณ์ที่เป็นโลกียจิต ๔๑ เจตสิก ๕๒ เกิดได้ในบุคคล ๔ (เว้นทุกตติบุคคล, สุกตติเหตูกบุคคล, พระอนาคามี, พระอรหันต์) เกิดได้ในกามสุคติภูมิ ๗

วิภูตารมณ ๑๖ วิธี

หมายเหตุ... วิภูตารมณทั้ง ๑๖ วิธี เหมือนกับ อติวิภูตารมณ ขวณะวาระทั้ง ๑๖ วิธี

อวิภูตารมณ ๒

๑. วิธีที่มีมโนทวาราวชชนจิต (ม) เกิด ๓ ขณะ มีอารมณ์ ๖ ที่ละเอียดและ สุขุมทั้งที่เป็นรูป ๒๔ นิพพาน บัญญัติ เกิดได้ในบุคคล ๔ เกิดได้ในภูมิ ๓๐ (เว้น อสัณฺญาสัตตภูมิ)

๒. วิธีที่มีมโนทวาราวชชนจิต (ม) เกิด ๒ ขณะ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นปรมัตถ์และบัญญัติ เกิดได้ในบุคคล ๔ เกิดได้ในภูมิ ๓๐ (เว้นอสัณฺญาสัตตภูมิ)

อติวิภูตารมณ ๑

๑. วิธีที่มีภวังค์เดิม ๑ ขณะ และภวังค์จนละ ๒ ขณะ เมื่ออารมณ์มาปรากฏมีแต่ภวังค์ไหวเท่านั้นที่เกิดขึ้น เกิดได้ในบุคคล ๔ เกิดได้ในภูมิ ๓๐ (เว้นอสัณฺญาสัตตภูมิ)

ตทณวัตติกมโนทวารวิธี หรือ อนุพันธกมโนทวารวิธี ๔๗ ประเภท

อติตคคณวิธี

๑. ที่เป็นตทาลัมพะวาระ ที่มีอติตตปัญจารมณที่เป็นปรมัตถ์ เกิดได้ในบุคคล ๔ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัณฺญาสัตต)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภ

๒. ที่เป็นชวณวาระ ที่มีอติตตปัญจารมณที่เป็นปรมัตถ์ เกิดได้ในบุคคล ๔ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัณฺญาสัตตภูมิ)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ ภ ภ

๓. ที่เป็นชวณวาระ มีอาคันตุภวังค์ ที่มีอติตตปัญจารมณที่เป็นปรมัตถ์ เกิดได้ในบุคคล ๔ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัณฺญาสัตต)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช อ ภ ภ

สมุหคคณวิธี

๑. ที่เป็นตทาลัมพะวาระ ที่มีอติตตปัญจารมณที่เป็นปรมัตถ์ เกิดได้ในบุคคล ๔ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัณฺญาสัตต)

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต ภ

๒. ที่เป็นขวนวาระ ที่มีอดีตปัญจารมณที่ปรมัตถ์ เกิดได้ในบุคคล ๘ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัญญสัตตภูมิ)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ ภ ภ

๓. ที่เป็นขวนวาระ มีอาคันตุภวังค์ ที่มีอดีตปัญจารมณที่ปรมัตถ์ เกิดได้ในบุคคล ๘ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัญญ)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช อภ ภ ภ

อรรถกถา (กายวิญญูติคณวิธิ วจวิญญูติคณวิธิ)

๑. ที่เป็นขวนวาระ มีอารมณที่เป็นบัญญัติที่เกี่ยวข้องปัญจารมณ เกิดได้ในบุคคล ๘ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัญญ)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ ภ ภ

๒. ที่เป็นขวนวาระ มีอาคันตุภวังค์ มีอารมณที่เป็นบัญญัติที่เกี่ยวข้องปัญจารมณ เกิดได้ในบุคคล ๘ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัญญสัตตภูมิ)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช อภ ภ ภ

นามัคคณวิธิ (อธิปายัคคณวิธิ)

๑. ที่เป็นขวนวาระ มีอารมณที่เป็นบัญญัติที่เกี่ยวข้องปัญจารมณ เกิดได้ในบุคคล ๘ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัญญสัตต)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ ภ ภ

๒. ที่เป็นขวนวาระ มีอาคันตุภวังค์ มีอารมณที่เป็นบัญญัติที่เกี่ยวข้องปัญจารมณ เกิดได้ในบุคคล ๘ เกิดได้ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ (กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๕ เว้นอสัญญสัตตภูมิ)

ตี น ท ม ช ช ช ช ช ช ช อภ ภ ภ

วิธิที่เกิดคั่นในระหว่างอรรถกถาวิธิ กับ นามัคคณวิธิ ๓ วิธิ

๑. สังเกตวิธิ เป็นวิธิที่รับชื่อของสิ่งต่าง ๆ ที่เคยจดจำมาก่อน

๒. สัมพันธวิธิ เป็นวิธิที่รับอารมณที่สังเกตวิธิเคยรับมาก่อน เอามาเป็นอารมณเชื่อมต่่ออารมณครั้งหลัง ๆ ว่าเหมือนกันกับสภาวะและชาติเป็นต้นหรือไม่

๓. วินิจฉัยวิธิ เป็นวิธิที่เกิดขึ้นมาตัดสินว่า วัตถุนี้ ชื่อนี้ เป็นต้น

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

การเกิดขึ้นของตทณวัตติกมโนทวารวิถี ๓ ประเภท

ส่วนรวม	จักขุทวาร	โสตทวาร
๑.ปัญจทวารวิถี	๑. จักขุทวารวิถี	๑. โสตทวารวิถี
๒.อดีตัคคณวิถี	๒. อดีตัคคณวิถี	๒. อดีตัคคณวิถี
๓. สมุหัคคณวิถี	๓. สมุหัคคณวิถี	๓. สมุหัคคณวิถี
๔. อตถัคคณวิถี	๔. อตถัคคณวิถี	๔. นามัคคณวิถี
๕. สังเกตวิถี	๕. กายวิญญูติคณวิถี	๕. สังเกตวิถี
๖. สัมพันธวิถี	๖. สังเกตวิถี	๖. สัมพันธวิถี
๗. วินิจชัยวิถี	๗. สัมพันธวิถี	๗. วินิจชัยวิถี
๘. นามัคคณวิถี	๘. วินิจชัยวิถี	๘. อตถัคคณวิถี
๙. อธิปายัคคณวิถี	๙. วจวิญญูติคณวิถี	
๑๐. สังเกตวิถี		
๑๑. สัมพันธวิถี		
๑๒. วินิจชัย		
๑๓. อธิปายัคคณวิถี		

อัปปนาวิถี มี ๒ อย่าง คือ

โลกียอัปปนา ๓ อย่าง			โลกุตตรอัปปนา ๒ อย่าง	
๑. รูปาวัจร	๒. อรูปาวัจร	๓. อภิญญา	๑. มรรค	๒. ผล
ปฐมฌาน	อากาสานัญจายตนะ	อิทธิวิธีระ	โสดาปัตติมรรค	โสดาปัตติผล
ทุติยฌาน	วิญญูณัญจายตนะ	ทิพพจักขุ	สกทาคามีมรรค	สกทาคามีผล
ตติยฌาน	อากิญจัญญายตนะ	ทิพพโสตระ	อนาคามีมรรค	อนาคามีผล
จตุตถฌาน	เนวสัญญานา สัญญายตนะ	เจโตปริยอภิญญา	อรหัตตมรรค	อรหัตตผล
ปัญจฌาน		ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ		
		ยถากัมมุปคอภิญญา		
		อนาคตังสอภิญญา		

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

อัปปนาวิถีมิ ๗ ประเภท คือ

๑. อาทิกัมมิกฌานวิถิ เกิดได้แก่บุคคล ๕ (เว้นทุกตบบุคคล, สุกตตบบุคคล, ทวิเหตุบุคคล) ในกามสุคตติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ อรูปภูมิ ๔
๒. ฌานสมาบัติวิถิ เกิดได้แก่บุคคล ๕ (เว้นทุกตบบุคคล, สุกตตบบุคคล, ทวิเหตุบุคคล) ในกามสุคตติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ อรูปภูมิ ๔
๓. ปาทกฌานวิถิ เกิดได้แก่บุคคล ๕ (เว้นทุกตบบุคคล, สุกตตบบุคคล, ทวิเหตุบุคคล) ในกามสุคตติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕
๔. อภิญญาวิถิ เกิดได้แก่บุคคล ๕ (เว้นทุกตบบุคคล, สุกตตบบุคคล, ทวิเหตุบุคคล) ในกามสุคตติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕
๕. มรรควิถิ เกิดได้แก่บุคคล ๙ คือ ติเหตุบุคคล ๑ อริยบุคคล ๘ ในกามสุคตติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ อรูปภูมิ ๔
๖. ผลสมาบัติวิถิ เกิดได้แก่พระอริยบุคคล ๔ ในกามสุคตติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอนสัณญัสตตภูมิ) อรูปภูมิ ๔
๗. นิโรธสมาบัติวิถิ เกิดได้แก่บุคคล ๒ คือ พระอนาคามีกับพระอรหันต์ ผู้ได้ฌานสมาบัติ ๘ หรือ ๙ ในกามสุคตติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕

ความหมายของอัปปนาวิถิ ๗ อย่าง

๑. อาทิกัมมิกฌาน เป็นวิถิของผู้ที่ได้ฌานเป็นครั้งแรก
๒. ฌานสมาบัติ เป็นวิถิที่เข้าถึงโดยชอบ คือ เข้าถึงฌาน
๓. ปาทกฌาน เป็นวิถิที่เป็นบาทให้เกิดอภิญญา
๔. อภิญญา เป็นวิถิที่รู้ยิ่ง
๕. มรรควิถิ เป็นวิถิที่ฆ่ากิเลสได้
๖. ผลสมาบัติวิถิ เป็นวิถิที่เข้าถึงโดยชอบซึ่งผลจิตที่รับอารมณ์อันประเสริฐ
๗. นิโรธสมาบัติวิถิ เป็นวิถิที่เข้าถึงโดยชอบ ซึ่งความดับของจิต เจตสิก จิตตขรูป

อัปปนาวิถิของมณฑบุคคล ๗ วิถิ

๑. อาทิกัมมิกฌานวิถิ มีอารมณ์เกี่ยวกับปฏิภาคนิมิตในอารมณ์สมณะ ๓๐ อย่าง ๆ โดยอย่างหนึ่ง ได้เกิดได้แก่บุคคล ๕ (เว้นทุกตบบุคคล ๑ สุกตตบบุคคล ๑ ทวิเหตุบุคคล

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑) เกิดได้ใน ๒๖ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตภูมิ) และอรุณภูมิ ๔ จิตที่เกิดขึ้นในวิธีนี้ คือ อเหตุกจิต ๑๗ (เว้นหสิตุปปาทจิต ๑) ติเหตุกภวังคจิต ๑๓ คือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตวิบากจิต ๙ ติเหตุกขวนะ ๑๓ คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตกุศลจิต ๙ รวม ๔๓ ดวง

ภ น ท ม ปริ อ นุ โค ณ ภ ภ

๒. ฌานสมาบัติ มีอารมณ์เกี่ยวกับปฏิภาคนิมิตในอารมณ์สมณะ ๓๐ อย่าง ๆ ใดอย่างหนึ่ง ได้เกิดได้แก่บุคคล ๕ (เว้นทุกตูปุคคล ๑ สุกตือเหตุกบุคคล ๑ ทวิเหตุกบุคคล ๑) เกิดได้ใน ๒๖ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตภูมิ) และอรุณภูมิ ๔ จิตที่เกิดขึ้นในวิธีนี้คือ อเหตุกจิต ๑๗ (เว้นหสิตุปปาทจิต ๑) ติเหตุกภวังคจิต ๑๓ คือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตวิบากจิต ๙ ติเหตุกขวนะ ๑๓ คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตกุศลจิต ๙ รวม ๔๓ ดวง

ภ น ท ม ปริ อ นุ โค ฌาน เรื่อย ๆ ไป ภ

๓. ปาทกฌาน มีอารมณ์เกี่ยวกับปฏิภาคนิมิตในกสิณ ๑๐ อย่าง ๆ ใดอย่างหนึ่ง ได้เกิดได้แก่บุคคล ๕ (เว้นทุกตูปุคคล ๑ สุกตือเหตุกบุคคล ๑ ทวิเหตุกบุคคล ๑) เกิดได้ใน ๒๒ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตภูมิ) จิตที่เกิดขึ้นในวิธีนี้ คือ อเหตุกจิต ๑๗ (เว้นหสิตุปปาทจิต ๑) ติเหตุกปัญญาโวการปฏิสนธิ ๙ คือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ติเหตุกขวนะ ๑๓ ดวง คือ มหากุศลอุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ มหาภิรียาอุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ มหัคคตปัญจมนานกุศลจิต ๕ มหัคคตปัญจมนานภิรียา ๔ (เว้นเนวสสังขยญาณาสังขยญาณตนภิรียา ๑) รวมเป็นจิต ๓๖ ดวง

ภ น ท ม ปริ อ นุ โค ฌาน เรื่อย ๆ ไป ภ

๔. อภิณฺณามีอารมณ์ ๖ ที่เป็นปรมาตฺถ์ บัญญัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดได้แก่บุคคล ๕ (เว้นทุกตูปุคคล ๑ สุกตือเหตุกบุคคล ๑ ทวิเหตุกบุคคล ๑) จิตที่เกิดขึ้นในวิธีนี้ คือ ติเหตุกปัญญาโวการปฏิสนธิ ๙ คือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ รูปาวจรวิบากจิต ๕ มหากุศลอุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ มหาภิรียาอุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ อภิณฺณจิต ๒ รวมเป็นจิต ๑๕ ดวง

ภ น ท ม ปริ อ นุ โค อภิ ภ ภ

๕. มัคควิถี มีอารมณ์ที่เป็น รูปนาม นิพพาน เกิดได้แก่ ติเหตุกบุรุษ ๑ เกิดได้ใน กามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๐ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ อสังขยสัตตภูมิ ๑) จิตที่เกิดขึ้นในวิธีนี้ มี ๑๖ ดวง คือ ติเหตุกปัญญาโวการปฏิสนธิจิต ๙ มโนทวารวาทจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มรรคจิต ๑ ผลจิต ๑ รวมเป็น ๑๖ ดวง

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ภ น ท ม ปริ อุ นุ โค มัค ผ ผ ภ

และเกิดได้แก่ผลบุคคล ๔ ในกามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ อรูปภูมิ ๔ จิตที่เกิดขึ้นในวิถีนี มี ๒๔ ดวง คือ ติเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๓ ดวงคือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตวิบากจิต ๙, มโนทวารารักษณจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มรรคเบื้องต้น ๓ ผลเบื้องต้น ๓ รวมเป็น ๒๔

ภ น ท ม ปริ อุ นุ โว มัค ผ ผ ภ

๖. ผลสมาบัติ มีรูปนาม และนิพพาน เป็นอารมณ์ เกิดได้แก่ผลบุคคล ๔ ในกามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ อรูปภูมิ ๔ จิตที่เกิดขึ้นในวิถีนีมี ๒๖ หรือ ๔๒ ดวง คือ ติเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๓ ดวงคือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตวิบากจิต ๙, มโนทวารารักษณจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิรชาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ผลจิต ๔ หรือ ๒๐ รวมเป็น ๒๖ หรือ ๔๒

ภ น ท ม นุ นุ นุ นุ ผลจิตเรื่อย ๆ ไป ภ

๗. นิโรธสมาบัติ มีอาภิญญาญาณตนกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ และนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดได้แก่ บุคคล ๒ จำพวก คือ พระอนาคามี และพระอรหันต์ ในกามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ จิตที่เกิดขึ้นในวิถีนี มี ๑๖ ดวง คือ ติเหตุกปฏิสนธิจิต ๙ ดวง คือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๕ รูปาวจรวิบากจิต ๕, มโนทวารารักษณจิต ๑ มหากุศลอุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ มหาภิรชาอุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ รวมเป็น ๑๖ ดวง

ภ น ท ม ปริ อุ นุ โค ฌ ฌ ภ

จิต เจตสิก จิตตชรูป ดับ

ปริจเฉทที่ ๕ วิธีวิมุตตสังคหวิภาค

ในปริจเฉทที่ ๕ นี้ เป็นการแสดงจิตและเจตสิกที่ไม่ได้เกิดโดยอาศัยทวารใดทวารหนึ่ง เรียกว่า วิธีวิมุตตจิต ได้แก่ จิตเจตสิก ที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตี คือ การเกิดขึ้นในภพใหม่ การรักษามภพที่เกิดขึ้นอยู่ และการตายจากภพเก่า

ในปริจเฉทที่ ๕ นี้ ท่านแสดงธรรมไว้ ๔ หมวด ที่เรียกว่า จตุกะทั้ง ๔ คือ

๑. ภูมิจตุกะ แสดงเกี่ยวกับภูมิทั้ง ๔ คือ อายภูมิ กามสุคติภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ

๒. ปฏิสนธิจตุกะ แสดงเกี่ยวกับปฏิสนธิในภูมิทั้ง ๔ คือ อายปฏิสนธิ, กามสุคติปฏิสนธิ, รูปาวจรปฏิสนธิ, และอรูปาวจรปฏิสนธิ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓. **กัมมจตุกะ** แสดงเกี่ยวกับเรื่องกรรม ๔ หมวด คือ กิจจตุกะ, ปากทานปริยายจตุกะ, ปากกาลจตุกะ, และปากฐานจตุกะ

๔. **มรณุปัตติจตุกะ** แสดงเกี่ยวกับเรื่องมรณะ ๔ อย่าง คือ อายุขยมรณะ, กัมมัขยมรณะ, อุภยักขยมรณะ, และอุปปัจเจทกมรณะ

๑. ภูมิจตุกกะ

ภูมิ ๔ คือ อบายภูมิ, กามสุคติภูมิ, รูปาวจรภูมิ, อรูปาวจรภูมิ

อบายภูมิ ๔ คือ นรก, กำเนิดดิรัจฉาน, เปตวิสัย, อสุรกาย

กามสุคติภูมิ มี ๗ คือ มนุษย์ ๑ เทวภูมิ ๖

รูปาวจรภูมิ มี ๑๖ คือ ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุตติยฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ และจตุตถฌานภูมิ ๒ หรือ ๗ (ซึ่งรวมทั้งสุทธาวาสภูมิ ๕ ด้วย)

อรูปภูมิ มี ๔ คือ อากาสนัญญายตนภูมิ ๑ วิญญานัญญายตนภูมิ ๑ อากิญจัญญายตนภูมิ ๑ และเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ๑

อธิบายอบายภูมิ ๔

สถานที่ ๆ ไม่มีโอกาสกระทำกุศลนั้นแหละ เป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย เรียกว่า อบายภูมิ ดังมีวจนัตถะว่า อปาโย เอว ภูมิ อปายภูมิ

๑. นรกภูมิ

นรกภูมิ คือ ที่อยู่ของสัตว์ที่ไม่มีความสุขความสบาย

มหานรกมี ๘ ชุม คือ

๑. **สัตยชีวะ** นรกสัตว์นรกที่ตายแล้วฟื้นขึ้นในภพนั้นบ่อย ๆ (เพราะทำปาณาติบาตเสมอๆ)

๒. **กาฬิสุตตะนรก** สัตว์นรกที่ถูกตีด้วยเส้นเชือกดำ (เพราะเคยประทุษร้ายผู้มีพระคุณ)

๓. **สังฆาตะนรก** สัตว์นรกที่ถูกมัดด้วยกุเขาเหล็ก (เพราะทำการทารุณกรรมสัตว์)

๔. **โรรวะนรก** (ฐมะโรรวะ) สัตว์นรกที่ร้องไห้ด้วยเสียงอันดัง (เพราะเคยจับสัตว์เป็นๆ มาเผาไฟทั้งเป็น)

๕. **มหาโรรวะนรก** (ชาลโรรวะ) สัตว์นรกที่ร้องไห้ด้วยเสียงอันดังกว่า (เพราะเคยปล้นสมณะชีพรามณ์ผู้มีศีล)

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๖. ตาปนะนรก นรกที่ไฟไหม้สัตว์นรกที่ตรึงอยู่บนหลาวเหล็ก (เพราะเคยเป็น นายพรานฆ่าสัตว์ ด้วยการทรมานจนกว่าจะตาย)

๗. มหาตาปนะนรก (ปตาปนะ)นรก ที่ไฟไหม้สัตว์นรกซึ่งถูกตรึงอยู่บนหลาวอันแรง ร้อน (เพราะเคยฆ่าคน ด้วยการทรมานจนกว่าจะตาย)

๘. อวิจินนรก นรกที่ไม่ว่างจากเปลวไฟ และความทุกข์ของสัตว์นรก (เพราะโทษที่เคย ทำอนันตริยกรรม)

อุสสทนรกมี ๕ ชุม คือ

๑. คุณธะนรก นรกหลุมคูถ
๒. กุกกุฬะนรก นรกขี้เถ้าร้อน
๓. ชิมปลิวะนรก นรกป่าไม้จ้าว
๔. อสิปัตตวนะนรก นรกป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบ
๕. เวตตรณีนรก นรกน้ำเค็มที่เต็มไปด้วยป่าหวายหนามแหลมคม

ทุกข์ต่าง ๆ มีมากในนิรยภูมินี้ จึงชื่อว่า อุสสทะ (อุสสัณฑิ นานาทุกข์า เอตถาติ -อุสสทา)

วิธีนับอุสสทนรก ๑๒๘ ชุม (เรียกจุฬนรกก็ได้) คือ ในมหานรกชุมหนึ่ง ๆ มี อุสสทนรก ทิศละ ๔ รวม ๔ ทิศ เป็น ๑๖ ชุม เป็นบริวาร และมหานรกก็มี ๘ ชุม อุสสทนรกทั้งหมดจึง มี ๑๒๘ ชุม

พระยายมราชไม่ใช่สัตว์นรกเป็นเทวดาชั้นต่ำในจาตุมมหาราชิกาภูมิ เป็นเจ้าแห่งเวมานิกเปรต มีใจกรุณาต่อสัตว์ ในชาติก่อนเคยทำอกุศลเท่ากับกุศล

นายนิรบาล ไม่ใช่สัตว์นรก เกิดด้วยมหากุศลชั้นต่ำ เป็นเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกามีชาติเป็นรากษส ชาติก่อนเป็นผู้มีใจยินดีต่อการเบียดเบียน

จิตใจของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้มี ๔ ประเภท คือ

๑. ชอบทำกุศลมาก ไปเกิดในสุคติภูมิ
๒. ทำกุศล อกุศลเท่ากัน ถ้าไปเกิดในนรก ก็มีโอกาที่พระยายมจะซักถามและตอบได้
๓. ชอบทำอกุศลมากกว่า ถ้าไปเกิดในนรก ก็เสวยทุกข์อย่างเดียว
๔. ชอบทำอกุศลฝ่ายเดียว ไปเกิดในนรกเสวยทุกข์ทันที

พระยายมราช จะถามสัตว์นรกเรื่องเทวทูต ๕ อย่าง เพื่อให้ระลึกถึงกุศล ถ้าระลึกได้ ก็ตายจากสัตว์นรกไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา เทวทูต ๕ คือ ๑) ความเกิด ๒) ความแก่ ๓) ความเจ็บ ๔) คนต้องโทษ ๕) ความตาย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อุสสทนรค ๘ ขุม ที่มาในโลกบัญญัติปกรณ

๑. หลุมนรค อันเต็มไปด้วยถ่านเพลิง เรียกว่า องคารกาสนุริยะ
๒. นรคน้ำเหล็ก เรียกว่า โลหสนุริยะ
๓. นรคขี้เถ้า เรียกว่า กุกกุสนุริยะ
๔. นรคน้ำร้อน เรียกว่า อัคคิสโมทกนุริยะ
๕. นรคหม้อโลหะ เรียกว่า โลหกุมภินุริยะ
๖. นรคอุจจาระเน่า เรียกว่า คูถนุริยะ
๗. นรคป่าไม้จ้าว เรียกว่า สิมุปลิวนนุริยะ
๘. นรคแม่น้ำเค็ม ที่เต็มไปด้วยหวายหนาม เรียกว่า เวตุตถนุริยะ

ประเภทแห่งอวีจिनรค (มาในสฬายตนสังยุตตอฏฐกถา, อังคุตตรอฏฐกถา)

๑. ปหาสนุริยะ นรกร่าเริง
๒. อปราชิตนุริยะ นรคไม่แพ้
๓. อัพพุทนุริยะ เป็นการนับจำนวน
๔. นิรัพพุทนุริยะ = ๒๐ อัพพุทะ
๕. อะพะพะนุริยะ = ๒๐ นิรัพพุทะ
๖. อะหะหะนุริยะ = ๒๐ อะพะพะ
๗. อะภูะภูะนุริยะ = ๒๐ อะหะหะ
๘. กุมุทนุริยะ = ๒๐ อะภูะภูะ
๙. โสคันธิกนุริยะ = ๒๐ กุมุทะ
๑๐. อุปปลนุริยะ = ๒๐ โสคันธิกะ
๑๑. ปุณทริกนุริยะ = ๒๐ อุปปลละ
๑๒. มหาปทุมนุริยะ = ๒๐ ปุณทริกะ

อัพพุทะ คือการกำหนดเวลาที่
ต้องอยู่ในนรคนั้น ๆ
การคำนวณเวลาคือ เอาเม็ด
งาโกศลเต็มเกี่ยวนบรทุกน้ำหนัก
ได้ ๒๐ ขารี แสนปีเอาออก ๑ เมล็ด
จนกว่าจะหมดจึงเป็น ๑ อัพพุทะ

๒. กำเนิดไตรัจฉาน

ไตรัจฉานโยนิ หมายถึง สัตว์ที่ไปโดยส่วนขวาง หรือ สัตว์ที่ไปขวางจากมรรคผลใน
บรรดาสัตว์ไตรัจฉานเหล่านี้ มีทั้งหมด ๔ พวก จำแนกโดยขา

๑. อปทตริจฺฉาน สัตว์ไตรัจฉานที่ไม่มีขา
๒. ทวิปทตริจฺฉาน จำพวกไตรัจฉานที่มี ๒ ขา
๓. จตุปปทตริจฺฉาน จำพวกไตรัจฉานที่มี ๔ ขา

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๔. พหุุปตติรจฺจน จำพวกตติรจฺจนที่มีชามาก

พญานาคมี ๑๐๒๔ ชนิด

๑.	กัฏฐมุโข	กัดแล้วแข็ง
๒.	ปฐุมุโข	กัดแล้วจะเน่า
๓.	อัคคิมุโข	กัดแล้วร้อน
๔.	สัทธมุโข	กัดแล้วเหมือนถูกฟ้าผ่า

มีวิธีทำอันตราย ๔ ชนิด คือ

๑.	ทัญญูวิสพญานาค	กัดแล้วพิษชานไปทั่วตัว
๒.	ทิกุญญวิสพญานาค	ใช้มองดูแล้วพิษออกทางตา
๓.	มุญญวิสพญานาค	ใช้การกระทบก็เป็นพิษออกมา
๔.	วาตวิสพญานาค	ใช้ลมหายใจพิษ

ใช้วิธีทำอันตราย ๑๖ ชนิดนี้ ชนิดหนึ่ง ๆ แบ่งวิธีทำอันตรายอีก ๔ ชนิด

๑.	อาคตวิส น โฆรวิส	มีพิษแผ่ไปเร็ว แต่ไม่รุนแรง
๒.	โฆรวิส น อาคตวิส	มีพิษแรง แต่แผ่ไปช้า
๓.	อาคตวิส โฆรวิส	มีพิษแผ่ไปเร็ว และแรงมาก
๔.	น อาคตวิส น โฆรวิส	มีพิษแผ่ไปช้า และไม่แรง

ในบรรดาพญานาค ๑๔ ชนิดนี้ ได้แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ

๑.	อณฺทชพญานาค	พญานาคเกิดในไข่
๒.	ชลหาพญานาค	พญานาคเกิดในครรภ์
๓.	สังเสทพญานาค	พญานาคเกิดจากเหงื่อไคล
๔.	โอปปาติกพญานาค	พญานาคเกิดเติบโตทีเดียว

ในพญานาค ๒๕๖ ชนิด แบ่งเป็น ๒ คือ

๑.	ชลชพญานาค	พญานาคที่เกิดอยู่ในน้ำ
๒.	ถลชพญานาค	พญานาคที่เกิดอยู่บนบก

ในพญานาค ๕๑๒ ชนิด แบ่งเป็น ๒ คือ

๑.	กามรูปพญานาค	พญานาคที่เสวยกามคุณ
๒.	อกามรูปพญานาค	พญานาคที่ไม่เสวยกามคุณ

ลักษณะของพญานาคที่มีประจำตัวอยู่เสมอ ๕ อย่าง คือ

๑.	ในขณะปฏิสนธิ	} แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ช้างมี ๑๐ ชนิด คือ

๑. ช้างกาฬกะ	ช้างดำ	กำลังเท่ากับบุรุษ	๑๐	คน
๒. ช้างคังเคยยะ	ช้างคงคา	กำลังเท่ากับช้างกาฬกะ	๑๐	เชือก
๓. ช้างปัทมทะ	ช้างเผือก	กำลังเท่ากับช้างคังเคยยะ	๑๐	เชือก
๔. ช้างตัมพะ	ช้างแดง	กำลังเท่ากับช้างปัทมทะ	๑๐	เชือก
๕. ช้างปิงคละ	ช้างดำแดง	กำลังเท่ากับช้างตัมพะ	๑๐	เชือก
๖. ช้างคันธะ	ช้างมีกลิ่นหอม	กำลังเท่ากับช้างปิงคละ	๑๐	เชือก
๗. ช้างมังคละ	ช้างมงคล	กำลังเท่ากับคันธะ	๑๐	เชือก
๘. ช้างเหมะ	ช้างสีเทา	กำลังเท่ากับช้างมังคละ	๑๐	เชือก
๙. ช้างอุโปสถะ	ช้างสีที่เรียบร้อย	กำลังเท่ากับช้างเหมะ	๑๐	เชือก
๑๐. ช้างฉัททันตะ	ช้างเกิดในสระฉัททันต์	กำลังเท่ากับช้างอุโปสถะ	๑๐	เชือก

สัญญาที่ปรากฏแก่ไตรจ্ঞานทั้งหลายมี ๓ อย่าง คือ

๑. กามสัญญา รู้จักเสวยกามคุณ
๒. โฉจรสัญญา รู้จักหากิน
๓. มรณสัญญา รู้จักกลัวตาย (ปรากฏมากที่สุด)

๓. ปิตติวิสยภูมิ

เปตติวิสัย สัตว์ที่ชื่อ เปตตะ เพราะยอมถึงฐานะอันห่างไกลจากความสุขทั้งหลาย

๑. วันตาสเปรต กินน้ำลาย
๒. กุณปาสเปรต กินซากศพ
๓. คูณฑาทกเปรต กินอุจจาระ
๔. อัคคิชาลมุขเปรต มีไฟลุกในปาก
๕. สุกฺขิมุขเปรต มีปากเล็กเท่ารูเข็ม
๖. ตัณฑัญญิตเปรต ถูกค้นหาเบียดเบียนให้หิวน้ำอยู่เสมอ
๗. สุนิฆมามกเปรต ดำเหมือนตอไม้ที่ถูกไฟไหม้
๘. สัตถังคเปรต มีเล็บมือเล็บเท้ายาวคมเหมือนมีด
๙. ปัพพตังคเปรต มีตัวใหญ่เท่าภูเข
๑๐. อชครังคเปรต มีอัตราภาพเหมือนงูเหลือม

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๑. เวมานิกเปรต กลางวันเสวยทุกข์ กลางคืนเสวยสุข
 ๑๒. มหิททิกเปรต มีฤทธิ์มากอาศัยอยู่ตามเชิงเขาหิมาลัย

เปรต ๔ ประเภทที่มาในเปรตวัตถุ อัฐฐกถาและฎีกา

๑. ปรัตตูปชีวิกเปรต มีการเลี้ยงชีวิตโดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นอุทิศให้
 ๒. ขุปปิปาสิกเปรต ถูกเบียดเบียนให้หิวข้าวกระหายน้ำอยู่เสมอ
 ๓. นิชฌามัตถนิกเปรต ถูกไฟเผาไหม้ให้เร่าร้อนอยู่เสมอ
 ๔. กาลกัญจิกเปรต มีเลือดและเนื้อน้อยไม่แข็งแรง เป็นชื่อของอสุราที่เป็นเปรต

★ กาลกัญจิกเปรต มีรูปร่างสูง ๓ ศอก ไม่มีแรง เพราะมีเลือดและเนื้อน้อย มีสีสวรคล้ายกับใบไม้แห้ง ตาถลนออกมาเหมือนกับตาปู และมีปากเท่ารูเข็มตั้งอยู่บนกลางศีรษะ

ภพที่พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว จะไม่ไปเกิดมี ๑๖ คือ

๑. ไม่เกิดเป็นคนป่า ๒. เป็นมารเทวบุตรไม่ได้
 ๓. ไม่เป็นอสังกตพรหม ๔. เป็นสุทธาวาสพรหมไม่ได้
 ๕. ไม่ไปเกิดในจักรวาลอื่น ๖. ไม่เป็นรูปพรหม
 ๗. ไม่เป็นผู้หญิง ๘. ไม่เกิดกับคนที่เป็นทาส
 ๙. ไม่เกิดเป็นคนบอด หูหนวก ไข้ ๑๐. ไม่เป็นคนชั่วเรื้อนกุ่มงั่ง
 ๑๑. ไม่เปลี่ยนแปลงเพศ ๑๒. ไม่ทำปัญจันตริยกรรม
 ๑๓. ไม่ไปเกิดในโลกันตริกนรก
 ๑๔. ไม่เกิดในอเวจีนรก และเป็นขุปปิปาสิกเปรต, นิชฌามัตถนิกเปรต, กาลกัญจิกเปรต
 ๑๕. ไม่เกิดเป็นสัตว์ที่เล็กกว่านกกระจาบและใหญ่กว่าช้าง
 ๑๖. เป็นพระอริยะไม่ได้ในระหว่าง ๔ อสงไขยแสนมหากัป

เปรต ๒๑ จำพวก ที่มาในวินัย และลักษณะสังยุตตพระบาลี

๑. อัฐฐิสังขลิกเปรต มีกระดูกเป็นท่อน ๆ ไม่มีเนื้อ
 ๒. มังสเปสิกเปรต มีเนื้อเป็นชิ้น ๆ ไม่มีกระดูก
 ๓. มังสปิณฑเปรต มีเนื้อเป็นก้อน
 ๔. นิจฉวิปริตเปรต ไม่มีหนัง
 ๕. อสิโลมเปรต มีขนเป็นดาบ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๖.	สัตติโลมเปรต	มีขนเป็นหอก
๗.	อุสุโลมเปรต	มีขนยาวเป็นลูกธนู
๘.	สุจิโลมเปรต	มีขนเป็นเข็ม
๙.	หุติยสุจิโลมเปรต	มีขนเป็นเข็มชนิดที่ ๒
๑๐.	กุมภัททเปรต	มีอวัยวะใหญ่โตมาก
๑๑.	คุถูปนิมคคเปรต	จมอยู่ในอุจจาระเน่า
๑๒.	คุถุขาทกเปรต	กินอุจจาระ
๑๓.	นิจฉวิธิตถิกเปรต	เปรตหญิงที่ไม่มีหนัง
๑๔.	ทุคคัณฐเปรต	มีกลิ่นเหม็นเน่า
๑๕.	โศคิลินีเปรต	มีร่างกายเป็นถ่านไฟ
๑๖.	อสีสเปรต	เปรตไม่มีศีรษะ
๑๗.	ภิกขุเปรต	มีรูปร่างเหมือนพระ
๑๘.	ภิกขุณีเปรต	มีรูปร่างเหมือนภิกษุณี
๑๙.	สิกขมานเปรต	มีรูปร่างเหมือนสิกขมานา
๒๐.	สามเณรเปรต	มีรูปร่างเหมือนสามเณร
๒๑.	สามเณรีเปรต	มีรูปร่างเหมือนสามเณรี

๔. อสุรกายภูมิ

อสุรกาย หมายถึง สัตว์เหล่าใดไม่สว่างรุ่งโรจน์ โดยความเป็นอิสระและสนุกรื่นเริง ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า อสุระ หมู่แห่งอสุระทั้งหลาย ชื่อว่าอสุรกาย (อสุรานํ กาโย = อสุรกาย)

คำว่า อสุระ มี ๒ ประเภท คือ

๑. เทวอสุรา ได้แก่ เทวดาที่เป็นอสุรา มี ๖ คือ เวปจิตติอสุรา, สุพลีอสุรา, ราชอสุรา, ปหารอสุรา, สัมพรตอสุรา (ที่เรียกว่าอสุรา เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อเทวดาชั้นดาวดึงส์), วินิปาติกอสุรา(วินิปาติกอสุราคงเป็นบริวารของกุมภัมภูเทวดานั้นเอง จัดเป็นพวกเทวดา เช่น ปิยักรมาตา, อุตตรมาตา, รัम्मคุดตา)

๒. เปตติอสุรา ได้แก่ เปรตที่เรียกว่า อสุรา มี ๓ อย่าง คือ กาลกัญจิกเปรตอสุรา (จัดเป็นอสุรกายในอสุรกายภูมิ) เวมานิกเปรตอสุรา (เป็นเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา) อาวุธิกเปรตอสุรา (จัดเป็นเปตติภูมิ แต่ท่านจัดเป็น อสุรกายภูมิอีก ก็เพราะในบรรดาเปรตทั้งหลาย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

มีเปรตพิเศษพวกหนึ่ง ฉะนั้น เปรตพิเศษพวกนี้เรียกว่า อสุรกาย (มาในสังยุตตนิกาย ทสฺสตร
สูตรตอฏฐกถา ว่า เปตติวิสเยเนว อสุรกาโย คหิโต)

จำแนกอบายภูมิจำนวน ๔ ที่เป็นทุกข์ ทางตรงและทางอ้อม

นรก, เปรต, อสุรกาย ทั้ง ๓ นี้ พระพุทธองค์ทรงให้ศัพท์ว่า ทุกฺขคติ (เพราะเป็นที่เกิด
แห่งสัตว์ทั้งหลายพร้อมด้วยความลำบาก)

สัตว์ดิรัจฉาน พระพุทธองค์ให้ศัพท์ว่า อปายะ เพราะไม่สามารถสำเร็จมรรคผลได้
ในปัจจุบันชาติ

- ★ ผู้ที่ตายด้วยอำนาจ โทสะ มักเกิดในนรก
- ★ ผู้ที่ตายด้วยอำนาจ โลภะ มักเกิดเป็นเปรต และอสุรกาย
- ★ ผู้ที่ตายด้วยอำนาจ โมหะ มักเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

คติมี ๔ อย่าง คือ

๑. คติคติ	ภาพเป็นที่ไปแห่งสัตว์
๒. นิพัตติคติ	ความเป็น ความเกิด
๓. อัชฌาสยคติ	อวัยวะที่กำลังเป็นอยู่
๔. วิภวคติ	ความเกิดแห่งสมบัติ

กามสุคติภูมิ ๗

สุคติมี ๓ อย่าง คือ

๑. อคาริยปฏิบัติสุคติ	ผู้ครองเรือนทำสุจริต
๒. อนาคาริยปฏิบัติสุคติ	นักบวชทำสุจริต
๓. คติสุคติ	ผู้ทำสุจริตตายแล้วไปเกิดในสุคติ

กามสุคติภูมิ ๗ ได้แก่ ภูมิที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา แต่เป็นภูมิของบุคคลผู้มี
ความสุขสบายตามอัตภาพ มากกว่า อบายภูมิ ๔

๑. มนุสสภูมิ

- มนุษย์ คือ ผู้ที่มีใจรู้งเรื่องและกล้าแข็ง (มโน อุตฺตมฺมโน เอเตสฺสนฺติ - มนุสฺสา)
มนุษย์ใน ชมพูทวีป มีอายุไม่แน่นอน (สี่แก้วมรกต - เขียว)
มนุษย์ใน ปุพฺพวิเทหทวีป มีอายุ ๗๐๐ ปี เสมอ (ใบไม้สีเงิน)

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

มนุษย์ใน อปรโคยานทวีป มีอายุ ๕๐๐ ปี เสมอ (ไปไม่เสียแก้วผลึก)

มนุษย์ใน อุตตรกรูทวีป มีอายุ ๑๐๐๐ ปี เสมอ (ไปไม่เสียทอง)

มนุษย์ในชมพูทวีปประเสริฐกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์และมนุษย์ในอุตตรกรูทวีป ๓ ประการ

๑. สุรภาโว มีใจเข้มแข็ง
๒. สติมนุโต มีสติมั่นคง
๓. พรหมจริยวาโส ประพฤติพรหมจรรย์ได้

มนุษย์ในอุตตรกรูทวีปประเสริฐกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์และชมพูทวีป ๓ ประการ

๑. ไม่ยึดถือเอาเงินทองว่าเป็นของตัวเอง
๒. ไม่ยึดถือว่าบุตรภรรยาเป็นของตัวเอง
๓. มีอายุ ๑๐๐๐ ปี เสมอ

เทวดาชั้นดาวดึงส์ประเสริฐกว่าคนในชมพูทวีปและอุตตรกรูทวีป ๓ ประการ คือ

๑. มีอายุ อันเป็นทิพย์
๒. มีวรรณะ อันเป็นทิพย์
๓. มีความสุข อันเป็นทิพย์

เทวภูมิ ๖

เทวดา ได้แก่ ผู้เล่นกีฬาด้วยกามคุณ ๕ มี ๓ ประเภท คือ

๑. สมมุติเทวดา ได้แก่ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน เล่นความเป็นใหญ่
๒. อุปัตติเทวดา ได้แก่ เทวดาเล่นกามคุณ ๕, พรหม เล่นฌานสมาบัติ
๓. วิสุทธิตะเทวดา ได้แก่ พระอรหันต์ เล่นฌานสมาบัติ นิโรธสมาบัติ ผลสมาบัติ

๒. จาตุมมหาราชิกาภูมิ

เทวดาในจาตุมมหาราชิกาภูมิ มี ๓ ประเภท คือ

๑. ภูมิภัสสรวุเทวดา เทวดาที่อยู่บนพื้นแผ่นดิน
๒. รุกขภัสสรวุเทวดา เทวดาที่อยู่บนต้นไม้
๓. อากาษภัสสรวุเทวดา เทวดาที่อยู่ในอากาศ

ท้าวมหาราช มี ๔ พระองค์ คือ

๑. ท้าวอรัญนที อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ ปกครองพวกคันธัพพเทวดา
๒. ท้าววิรูปักษ์ อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ ปกครองพวกกุมภณทเทวดา

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓. ท้าววิรูปักษ์ะ อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสีเนรุ ปกครองพวกนาคเทวดา

๔. ท้าวกุเวระ หรือท้าวเวสสุวัณ อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสีเนรุปกครองพวกยักษ์เทวดา

✎ ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในโลกียปรภรณ์ต่าง ๆ เรียกท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔ องค์นี้ว่า อินทะ, ยมะ, วรุณะ, กุเวระ

✎ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ รักษามนุษย์โลกด้วย ฉะนั้น จึงเรียก ท้าวจุลโลกบาล เทวดาที่อยู่ภายใต้อำนาจของท้าวจาตุมหาราช คือ

๑. ปัพพัตถ์ฐเทวดา	เทวดาอยู่ตามภูเขา
๒. อากาส์ฐเทวดา	เทวดาอยู่ในอากาศ
๓. ชีฆทาปโทสิกเทวดา	เทวดาที่ตายเพราะเพลิดเพลินจนลืมกินอาหาร
๔. มโนปโทสิกเทวดา	เทวดาที่ตายเพราะความโกรธ
๕. สัตวลาหกเทวดา	เทวดาผู้ทำให้อากาศเย็นเกิดขึ้น
๖. อุณหวลาหกเทวดา	เทวดาผู้ทำให้อากาศร้อนเกิดขึ้น
๗. จันทิมเทวปุตตเทวดา	เทวดาผู้อยู่ในพระจันทร์
๘. สุริยเทวปุตตเทวดา	เทวดาผู้อยู่ในพระอาทิตย์

เทวดาคันธัพพะที่เกิดในต้นไม้ที่มีกลิ่นมี ๑๐ จำพวก คือ

๑. มุละคันธัพพะ	เกิดอยู่ในรากไม้	} เรียกว่ากัณฐียักษ์ (ยักษ์ไม้)
๒. สาระคันธัพพะ	เกิดอยู่ในแก่นไม้	
๓. เผคคุดันธัพพะ	เกิดอยู่ในเนื้อไม้	
๔. ตจะคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเปลือกไม้	
๕. ปปฏิกะคันธัพพะ	เกิดอยู่ในตะกาะไม้	
๖. รสะคันธัพพะ	เกิดอยู่ในน้ำหอม	
๗. บัณณะคันธัพพะ	เกิดอยู่ในใบไม้	
๘. ปุปะคันธัพพะ	เกิดอยู่ในดอกไม้	
๙. ผละคันธัพพะ	เกิดอยู่ในผลไม้	
๑๐. กันทะคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเจ้าใต้ดิน	

๓. ดาวตีสถุมิ

ดาวตีสถุมิ - ภูมิเป็นที่เกิดของบุคคล ๓๓ มี เทวดา ๒ พวก คือ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. ภูมิภพเทวดา ได้แก่ พวกพระอินทร์ ๓๓ และเทวอสูร ๕ อยู่ใต้เขาสิเนรุ

๒. อากาศภูมิภพเทวดา ได้แก่ เทวดาที่อยู่ในวิมานลอยในอากาศ

ยอดเขาสิเนรุ

- สุดขอบจักรวาลมีนครสุทิสสะ ภายในนครมีปราสาทเวชยันต์
- ในทิศตะวันออก มีสวนดอกไม้ชื่อว่า นันทวัน มีสระ ๒ แห่ง คือ มหานันทาและจุฬันทา
- ในทิศตะวันตก มีสวนดอกไม้ชื่อว่า จิตรลดา มีสระ ๒ แห่ง คือ วิจิตรว และ จุฬจิตรว
- ในทิศเหนือ มีสวนดอกไม้ชื่อว่า มิสสกวัน มีสระ ๒ แห่ง คือ รัมมาและสุรัมมา
- ในทิศใต้ มีสวนดอกไม้ชื่อว่า ภารุสกวัน มีสระ ๒ แห่ง คือ ภัททาและสุภัททา
- ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีสวนดอกไม้ ปุณทริก (ต้นปาริฉัตร) และสวนมหารวัน

ใต้ต้นปาริฉัตรกะ มีปัทมกัมพลศิลาอาสน์, ศาลาสุรัมมา และจุฬามณีเจดีย์ ที่บรรจุพระเขี้ยวแก้วข้างขวา ภายในสวนจิตรลดา มีต้นไม้เครือชื่อว่า อาสาวดี ๑,๐๐๐ ปี จึงจะผลิดอกออกผลครั้งหนึ่ง ในผลมีน้ำ เรียกว่าทิพย์ ซึ่งเป็นสุราของเทวดาชั้นดาวดึงส์

สัตตบพ

คุณธรรมของผู้ที่จะเกิดเป็นพระอินทร์ ๗ ประการเรียกว่า สัตตบพ

๑) เลี้ยงบิดามารดา	๒) เคารพต่อผู้ใหญ่ในตระกูล
๓) กล่าววาจาอ่อนหวาน	๔) ไม่กล่าวคำส่อเสียด
๕) ไม่มีความตระหนี่	๖) มีความสัตย์
๗) ระวังความโกรธไว้ได้	

ยามาภูมิ	ภูมิที่ปราศจากความลำบาก
ดุสิตาภูมิ	ภูมิที่มีความร่มรื่นอยู่เป็นนิตย์
นิมมานรดีภูมิ	ภูมิที่เพลิดเพลินในกามคุณที่ตนเรมิตขึ้น
ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ	ภูมิที่เพลิดเพลินในกามคุณที่คนอื่นเรมิตให้

การเสวยกามคุณของเทวดา

จาตุมา - ดาวตี่งสา	ประพุดเป็นไปทำนองเดียวกับมนุษย์	} เกจิอาจารย์
ยามา	ใช้จุมพิตกอดรัดสัมผัส	
ดุสิต	ใช้มือสัมผัสต่อกัน	
นิมมานรดี	ใช้แลดูและยิ้มให้กัน	
ปรนิมมิตวสวัตตี	ใช้สายตาจ้องกัน	

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

★ อรรถกถา แสดงว่า การเสวยกามคุณของเทวดา ๖ ชั้น ไม่มีอะไรผิดแปลกจากมนุษย์ทั้งหลาย ตามอรรถกถาจารย์ เป็นไปได้มากกว่า

ผู้ที่จะเป็นพระอริยะบุคคลได้ ต้องประกอบด้วยธรรม ๗ คือ

๑. ต้องเป็นติเหตุบุคคล
๒. ต้องเคยสร้างบารมีเกี่ยวกับวิปัสสนามาในชาติปางก่อน
๓. ต้องมีความเพียรในปัจจุบันด้วย
๔. วิธีการเจริญวิปัสสนาถูกต้องตามหลักพระบาลีอรรถกถา
๕. ต้องมีสถานที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ
๖. ต้องไม่มีปติโพธ ๑๐ ประการ
๗. ต้องมีเวลาอันสมควร

๓. รูปาวจรภูมิ

รูปาวจรภูมิ ๑๖ คือ ที่เกิดของรูปพรหมทั้งหลาย

พรหม หมายถึง ผู้มีความเจริญอยู่ด้วยคุณอันพิเศษ มีฌาน เป็นต้น

ความเจริญ มี ๒ อย่าง คือ

๑. เจริญทางโลก ได้แก่ อายุ วรรณะ สุข พละ
๒. เจริญทางธรรม ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

ปฐมฌานภูมิ ๓ เรียกชื่อตามตำแหน่ง

๑. พรหมปาริสังขา - พรหมที่เป็นบริวาร
๒. พรหมปุโรหิตา - พรหมที่เป็นที่ปรึกษา
๓. มหาพรหมมา - พรหมที่เป็นหัวหน้า

ทุติยฌานภูมิ ๓ เรียกชื่อของพรหมโดยตรง ตามรัศมี

๑. ปริตตภา - มีรัศมีน้อย
๒. อัปมาณภา - มีรัศมีหาประมาณมิได้
๓. อาภัสสรา - มีรัศมีสว่างออก

หมายเหตุ รัศมี คือ อุดรรูปที่เกิดจากจิต

ตติยฌานภูมิ ๓ เรียกชื่อของพรหมโดยตรง ตามรัศมีที่สวยงาม

๑. ปริตตสุภา - มีรัศมีสวยงามน้อย

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒. อัปปมาณสุภา - มีรัศมีสวयงามหาประมาณมิได้
 ๓. สุภิกิณหา - มีรัศมีสวयงามตลอดไปทั่วร่างกาย (รัศมีเหมือนดวงจันทร์)

จตุตถฌานภูมิ ๗ เรียกชื่อตามคุณธรรม

๑. เวหัพผลา - มีผลไพบุลย์
 ๒. อสัณฺณุตตตา - ไม่มีสัญญา
 ๓. อวิหา - ไม่ทิ้งที่อยู่ หรือสมบัติไม่เสื่อม มีสัทนทริย์ กล้าเป็นพิเศษ
 ๔. อตฺตปฺปา - ไม่ได้อดร้อใจ มีวิริยทริย์ กล้าเป็นพิเศษ
 ๕. สุทฺธสฺสา - เห็นโดยความสุข มีสตินทริย์กล้าเป็นพิเศษ
 ๖. สุทฺธสฺสี - เห็นโดยความสะอาด มีสมาธิทริย์กล้าเป็นพิเศษ
 ๗. อกนิฏฐา - มีสุขสมบัติไม่น้อยหน้า มีปัญญาทริย์กล้าเป็นพิเศษ

๔. อรูปาวจรภูมิ

อรูปาวจรภูมิ ๔ คือ ที่เกิดของอรูปพรหมทั้งหลาย

๑. อากาสาณัญจายตนภูมิ เป็นที่ตั้งของอากาสาณัญจายตนฌานลาภีบุคคล
 ๒. วิญญานัญจายตนภูมิ เป็นที่ตั้งของวิญญานัญจายตนฌานลาภีบุคคล
 ๓. อากิณฺญญายตนภูมิ เป็นที่ตั้งของอากิณฺญญายตนฌานลาภีบุคคล
 ๔. เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ เป็นที่ตั้งของเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนฌานลาภีบุคคล

แสดงบุคคล ๑๒ จำพวก

๑. ทุคตือเหตุกบุคคล	}	ปุถุชน ๔
๒. สุกตือเหตุกบุคคล		
๓. ทวิเหตุกบุคคล		
๔. ตีเหตุกปุถุชน		
๕. โสดาปัตติมรรคบุคคล	}	อริยบุคคล ๘
๖. โสดาปัตติผลบุคคล		
๗. สกทาคามีมรรคบุคคล		
๘. สกทาคามีผลบุคคล		
๙. อนาคามีมรรคบุคคล		
๑๐. อนาคามีผลบุคคล		
๑๑. อรหัตตมรรคบุคคล		

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๒. อรหัตตผลบุคคล

การจำแนกภูมิ ๓๑ โดยบุคคล ๑๒

อบายภูมิ ๔ เป็นที่เกิดของหุคตือเหตุบุคคลจำพวกเดียว

มณุษย์ภูมิ ๑ เป็นที่อยู่ของบุคคล ๑๑ จำพวก (เว้นหุคตือเหตุบุคคล)

จาตุम्मหาราชิกภูมิ ๑ เป็นที่อยู่ของบุคคล ๑๑ จำพวก (เว้นหุคตือเหตุบุคคล)

ดาวตังสาภูมิ ๑

ยามาภูมิ ๑

ดุสิตาภูมิ ๑

นิมมานรตีภูมิ ๑

ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ ๑

เป็นที่อยู่ของบุคคล ๑๐ จำพวก
(เว้นหุคตือเหตุและสุคตือเหตุบุคคล)

ปฐมฌานภูมิ ๓

ทุติยฌานภูมิ ๓

ตติยฌานภูมิ ๓

เวหัปผลาภูมิ ๑

เป็นที่อยู่ของบุคคล ๙ คือ ติเหตุบุุณชน ๑,
อริยบุคคล ๘

อสังขญัสถิตาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของสุคตือเหตุบุคคลที่มีรูปปฏิสนธิพวกเดียว

สุทธาวาสภูมิ ๕ เป็นที่อยู่ของบุคคล ๓ คือ อนาคามีผลบุคคล ๑, อรหัตตมรรคบุคคล

๑ และอรหัตตผลบุคคล ๑

อรุณภูมิ ๔ เป็นที่อยู่ของบุคคล ๘ คือ ติเหตุบุุณชน ๑ อริยบุคคล ๗ (เว้นโสดาปัตติ
มัคคบุคคล)

รวมภูมิ ๓๑ มีบุคคลอาศัยอยู่ ๒๑๔ พวก

แสดงสัตตาวาสภูมิ ๙ ซึ่งเป็นที่อาศัยของสัตว์

๑. นานาตตากายภูมิ เป็นที่อาศัยของสัตว์ ที่มีรูปร่างลักษณะต่าง ๆ กัน มี ๑๔ ภูมิ คือ
กามภูมิ ๑๑, ปฐมฌานภูมิ ๓

๒. เอกัตตากายภูมิ เป็นที่อาศัยของสัตว์ ที่มีรูปร่างลักษณะเหมือนกัน มี ๑๒ ภูมิ คือ
ทุติยฌาน ๓, ตติยฌาน ๓, เวหัปผลา ๑, สุทธาวาส ๕

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓. นานาตตสัณญ์ภูมิ เป็นที่อาศัยของสัตว์ ที่มีปฏิสนธิจิตต่าง ๆ กัน มี ๑๐ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗, ทุติยฌานภูมิ ๓

๔. เอกัตตสัณญ์ภูมิ เป็นที่อาศัยของสัตว์ ที่มีปฏิสนธิจิตเหมือนกันมี ๑๖ คือ อปายภูมิ ๔, ปฐมฌานภูมิ ๓, ตติยฌานภูมิ ๓, เวฬุผลาภูมิ ๑, สุทธาวาสภูมิ ๕

๕. อสัณญ์ภูมิ เป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีนาม มี ๑ คือ อสัณญ์สัตตภูมิ

๖. อากาสนัญญายตนภูมิ เป็นที่อยู่ของบุคคลผู้ได้อากาสนัญญายตนฌาน

๗. วิญญานัญญายตนภูมิ เป็นที่อาศัยของบุคคลผู้ได้วิญญานัญญายตนฌาน

๘. อากิญจัญญายตนภูมิ เป็นที่อาศัยของบุคคลผู้ได้อากิญจัญญายตนฌาน

๙. เนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ เป็นที่อาศัยของบุคคลผู้ได้เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน

แสดงความเป็นไปแห่งรูปร่างสัณฐานและปฏิสนธิวิญญาน

๑. นานาตตกายนานาตตสัณญ์ สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกันและปฏิสนธิวิญญาน ต่างกัน มีอยู่ ๗ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗

๒. นานาตตกายเอกัตตสัณญ์ สัตว์ที่มีรูปร่างต่างกัน แต่มีปฏิสนธิวิญญานอย่างเดียวกัน มีอยู่ ๗ ภูมิ คือ อปายภูมิ ๔, ปฐมฌานภูมิ ๓

๓. เอกัตตกายนานาตตสัณญ์ สัตว์ที่มีรูปร่างเหมือนกันแต่มีปฏิสนธิวิญญานต่างกัน มีอยู่ ๓ ภูมิ คือ ทุติยฌานภูมิ ๓

๔. เอกัตตกายเอกัตตสัณญ์ สัตว์ที่มีรูปร่างเหมือนกันและมีปฏิสนธิวิญญานเหมือนกันมีอยู่ ๙ ภูมิ คือ ตติยฌานภูมิ ๓, เวฬุผลาภูมิ ๑, สุทธาวาสภูมิ ๕

หมายเหตุ อสัณญ์สัตตภูมิและอรุณภูมิ๔ นั้น ไม่จัดเข้าในนานาตตหรือเอกัตต เพราะเป็นภูมิที่ไม่มีนาม กับไม่มีรูปอสัณญ์สัตตภูมิ ไม่มีนามขันธ์ ฉะนั้น จึงไม่เรียกวิญญานฐิติ, ส่วนเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ ถึงแม้จะมีนามขันธ์ แต่ก็ไม่ปรากฏชัด ฉะนั้น จึงไม่เรียกวิญญานฐิติ)

อนาคามีบุคคลมี ๒ คือ

๑. ผลอนาคามี ได้แก่ พรหมที่เป็นอนาคามี

๒. ฌานอนาคามี ได้แก่ พรหมที่เป็นโสดาปัตติผล และสกทาคามีผล เพราะไม่เกิดในกามภูมิ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

แสดงสังฆวิฆฏอสงไขยกัปปี

๑. เตโชสังฆวิฆฏอสงไขยกัปปี คือ กัปปีที่โลกถูกทำลายด้วยไฟ พินาศไปจนถึงปฐมฌานภูมิ ซึ่งอยู่ได้ตั้งแต่ตติยฌานภูมิ ขึ้นไป

๒. อาโปสังฆวิฆฏอสงไขยกัปปี คือ กัปปีที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำ พินาศไปจนถึงตติยฌานภูมิ ซึ่งอยู่ได้ตั้งแต่ตติยฌานภูมิ ขึ้นไป

๓. วาโยสังฆวิฆฏอสงไขยกัปปี คือ กัปปีที่โลกถูกทำลายด้วยลม พินาศไปจนถึงตติยฌานภูมิ ซึ่งอยู่ได้ตั้งแต่จตุตถฌานภูมิ ขึ้นไป

ภวัคคภูมิ คือ ยอดแห่งภูมิ มี ๓ คือ

๑. เวฬุผลาภูมิ เรียกว่า ปุณฺณภวัคคะ ยอดภูมิปุณฺณ พระอริยบุคคล ๓ ที่ไปเกิดในภูมินี้แล้ว จะไม่ไปเกิดในภูมิอื่นอีก จะเกิดซ้ำภูมิจนกว่าจะปรินิพพาน

๒. อภินิฏฐภูมิ เรียกว่า อริยภวัคคะ ยอดภูมิอริยะ พระอนาคามีที่ไปเกิดในภูมินี้จะต้องสำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในภูมินี้แน่นอน

๓. เนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ เรียกว่า สัพพภวัคคะ ยอดภูมิปุณฺณและพระอริยะ พระอริยะบุคคลที่เกิดในภูมินี้แล้วไม่ไปเกิดในภูมิอื่นอีก ย่อมเกิดซ้ำภูมิจนกว่าจะปรินิพพาน

หมายเหตุ พรหมที่อยู่ในสุทธาวาสภูมิเบื้องต่ำ๔ ย่อมไม่เกิดซ้ำภูมิ ย่อมจะเกิดในภูมิที่สูงกว่าตน จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ๕ พรหมอริยะ ที่อยู่ในภูมิอื่น ๆ นอกจากสุทธาวาสภูมิ จะเกิดซ้ำภูมิอีกก็ได้ ในภูมิที่สูงกว่าขึ้นไปก็ได้ แต่จะไม่เกิดในภูมิที่ต่ำกว่า

การจำแนกบุคคลโดยเขต

๑. **ชาติเขต** ได้แก่ หมื่นจักรวาล มีปุณฺณ๔ อริยบุคคล ๘ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

๒. **อาณาเขต** ได้แก่ แสนโกฏจักรวาล มีปุณฺณ๔ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล สำหรับพระอริยะบุคคลนั้น มีแต่ในปวัตติกาลเท่านั้น

กัปปีมี ๔ อย่างคือ

๑. **อายุกัปปี** หมายถึง อายุของสัตว์ในปัจจุบัน และภูมินั้น ๆ เป็นเกณฑ์

๒. **อันตรกัปปี** หมายถึง อายุของสัตว์ที่มากที่สุด คือ อสงไขยปี แล้วลดลงมาเหลือ ๑๐ปีเมื่อ เหลือ๑๐ปีแล้วก็ขึ้นไปถึงอสงไขยปีอีก เป็นคู่อย่างนี้เรียกว่า หนึ่งอันตรกัปปี

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓. อสงไขยกัปป์ หมายถึง ๖๔ อันตรกัปป์ เท่ากับหนึ่งอสงไขยกัปป์และอสงไขยกัปป์นี้มี ๔ อย่าง คือ

- ๑) สัณวัฏฏอสงไขยกัปป์ เริ่มตั้งแต่โลกเริ่มถูกทำลาย จนถึงทำลายไปจนหมดสิ้น
 - ๒) สัณวัฏฏฐายีอสงไขยกัปป์ เริ่มตั้งแต่ความว่างเปล่า ไปจนถึงโลกเริ่มตั้งขึ้นใหม่
 - ๓) วิวัฏฏอสงไขยกัปป์ เริ่มตั้งแต่โลกเริ่มตั้งขึ้น จนถึงตั้งขึ้นครบบริบูรณ์
 - ๔) วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปป์ เริ่มตั้งแต่โลกตั้งครบบริบูรณ์ จนถึงเริ่มถูกทำลาย
๔. มหากัปป์ หมายถึง ๔ อสงไขยกัปป์ เท่ากับ ๑ มหากัปป์

กัปป์ในทางพระพุทธศาสนา มี ๒ อย่าง คือ

๑. สฤณุกัปป์ ได้แก่ กัปป์ที่ว่างจากพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ มี ๔

- (๑) สฤณุมหากัปป์ ได้แก่ มหากัปป์ที่ว่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- (๒) สฤณูอสงไขยกัปป์ ได้แก่ สัณวัฏฏอสงไขยกัปป์ สัณวัฏฏฐายีอสงไขยกัปป์ วิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปป์

- (๓) สฤณูอันตรกัปป์ ได้แก่ อันตรกัปป์ที่ว่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- (๔) สฤณูอายุกัปป์ ได้แก่ อายุคนต่ำกว่า ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่า ๑๐๐,๐๐๐ ปี

๒. อสฤณุกัปป์ มี ๕ คือ

- (๑) สารกัปป์ คือ กัปป์ที่มีพระพุทธเจ้า ๑ พระองค์
- (๒) มัณฑกัปป์ คือ กัปป์ที่มีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์
- (๓) วรกัปป์ คือ กัปป์ที่มีพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์
- (๔) สารมัณฑกัปป์ คือ กัปป์ที่มีพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์
- (๕) ภัททกัปป์ คือ กัปป์ที่มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

เวลาที่พิเนาศของโลก

๑. ในอันตรกัปป์ที่ ๖๔ ของวิวัฏฏฐายีอสงไขยกัปป์
๒. ในเวลาอายุของคนกำลังลด ระหว่าง อสงไขยปี ถึง หนึ่งพันปี

แสดงสัณวัฏฏอสงไขยกัปป์ คือ กัปป์ที่โลกถูกทำลายมี ๓ อย่าง คือ

๑. เตโชสัณวัฏฏอสงไขยกัปป์ คือ กัปป์ที่โลกถูกทำลายด้วยไฟ พิเนาศไปจนถึงปฐมฌานภูมิ ซึ่งอยู่เหลือได้ตั้งแต่ทุติยฌานภูมิ ขึ้นไป

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒. อาโปสังวัฏฏอสงไขยกัปป์ คือ กัปป์ที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำ พินาศไปจนถึงทุติยฉนวนภูมิ ซึ่งเหลืออยู่ได้ตั้งแต่ตติยฉนวนภูมิ ขึ้นไป

๓. วาโยสังวัฏฏอสงไขยกัปป์ คือ กัปป์ที่โลกถูกทำลายด้วยลม พินาศไป จนถึงตติยฉนวนภูมิ ซึ่งเหลืออยู่ได้ตั้งแต่จตุตถฉนวนภูมิ ขึ้นไป

✎ ในจำนวนมหากัปป์ที่ถูกทำลายด้วยไฟ, น้ำ, ลม มี ๖๔ มหากัปป์ด้วยกัน คือ ถูกทำลายด้วยไฟ ๕๖ ครั้ง, น้ำ ๗ ครั้ง เรียกว่ามหากัปป์ รอบใหญ่หนึ่งรอบแล้วจึงจะถูกทำลายด้วยลม ครั้งหนึ่ง

๒. ปฏิสนธิจตุกะ

ปฏิสนธิจิตมี ๔ ประเภท คือ

๑. อปายปฏิสนธิจิต มี ๑ ดวง คือ อุกเขชาสันตிரณกุศลวิปากจิต ๑
๒. กามสุคติปฏิสนธิจิตมี ๙ ดวง คือ อุกเขชาสันตிரณกุศลวิปากจิต ๑, มหาวีปากจิต ๘
๓. รูปปฏิสนธิจิต มี ๖ ดวง คือ รูปวิปากจิต ๕, กัมมชรูปปฏิสนธิ ๑
๔. อรูปปฏิสนธิจิต มี ๔ ดวง คือ อรูปวิปากจิต ๔

อุกเขชาสันตிரณกุศลวิปากจิต ๑ ให้กำเนิดบุคคล ๑๑ จำพวก คือ

๑. ขจุจฺจุโร	ผู้ตบอดแต่กำเนิด
๒. ขจุจฺจุโร	ผู้หูหนวกแต่กำเนิด
๓. ขจุจฺจฺมานโก	ผู้จมูกเสียแต่กำเนิด
๔. ขจุจฺจฺมุโค	ผู้เป็นใบ้แต่กำเนิด
๕. ขจุจฺจฺชโไฟ	ผู้ปัญญาอ่อนแต่กำเนิด
๖. ขจุจฺจฺมุตตโก	ผู้เป็นบ้าแต่กำเนิด
๗. ปณฺทโก	พวกบัณฑิต
๘. อุกฺกโตพฺยณฺชนโก	ผู้ปรากฏเป็น ๒ เพศ
๙. นนฺทโก	ผู้ไม่ปรากฏเพศ
๑๐. มมุโม	ผู้ติดอ่าง
๑๑. วินิปาติโกสุรา	อสุรที่อาศัยภูมิภูมฺวสุทเวดา(เทวดาที่อาศัยอยู่ตามภูเขา ต้นไม้ และสถานที่ต่าง ๆ และรุกขเทวดา)ทั้งหลายอยู่

ปณฺทก คือ บัณฑิตมี ๕ พวก คือ

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. อาสิตตกปณฺทกา ผู้ดื่มน้ำอสุจิแก้กำหนด
๒. อุตฺตสฺสยปณฺทกา พวกแอบดูเขาร่วมเพศแล้วคลายกำหนด
๓. โอปกุกมิกปณฺทกา พวกถูกตอน
๔. ปกฺขปณฺทกา พวกมีความกำหนดเฉพาะปักษีคือ ข้างขึ้นหรือข้างแรม
๕. นปฺสกปณฺทกา พวกไม่ปรากฏเพศ

พวกที่มีอายุไม่แน่นอนมี ๖ พวก คือ

๑. พวกอบายสัตว์
๒. พวกมนุษย์ในชมพูทวีป
๓. พวกวินิปาติกอสุรา
๔. พวกภุมมัญญูเทวดาที่อาศัยแผ่นดินและต้นไม้อยู่
๕. พวกอากาศัญญูเทวดา
๖. พวกเวมานิกเปรตเทวดา

อายุของเทวภูมิ ๖ ชั้น

๑. วันในจาตุมมหาราชิกา เท่ากับ ๕๐๐ ปี ในมนุษย์
๑. ปีในจาตุมมหาราชิกา เท่ากับ ๑๘,๐๐๐ ปี ในมนุษย์

เพราะฉะนั้น

๑. จาตุมมหาราชิกาอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ เท่ากับ ๙ ล้านปีมนุษย์
๒. ดาวตึงสา อายุ ๑,๐๐๐ ปี เท่ากับ จาตุมมหาราชิกา ๒,๐๐๐ ปีเท่ากับ ๓๖ ล้านปีมนุษย์
๓. ยามาอายุ ๒,๐๐๐ ปี เท่ากับ ดาวตึงสา ๔,๐๐๐ ปี เท่ากับ จาตุมมหาราชิกา ๘,๐๐๐ ปี และเท่ากับ มนุษย์ ๑๔๔ ล้านปี
๔. ดุสิตา ๔,๐๐๐ ปี เท่ากับ ยามา ๘,๐๐๐ ปี เท่ากับ ดาวตึงสา ๑๖,๐๐๐ ปีเท่ากับ จาตุม ๓๒,๐๐๐ ปี เท่ากับมนุษย์ ๕๖๘ ล้านปี
๕. นิมมานรดีอายุ ๘,๐๐๐ ปี เท่ากับดุสิตา ๑๖,๐๐๐ ปี เท่ากับ ยามา ๓๒,๐๐๐ ปี เท่ากับ ดาวตึงสา ๖๔,๐๐๐ ปี เท่ากับ จาตุม ๑๒๘,๐๐๐ ปี เท่ากับมนุษย์ ๒,๓๐๔ ล้านปี
๖. ปรนิมมิตตวสัธสีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปี เท่ากับนิมมานรดี ๓๒,๐๐๐ ปี เท่ากับดุสิตา ๖๔,๐๐๐ ปี เท่ากับ ยามา ๑๒๘,๐๐๐ ปี เท่ากับ ดาวตึงสา ๒๕๖,๐๐๐ ปี เท่ากับจาตุมมหาราชิกา ๕๑๒,๐๐๐ ปี เท่ากับ มนุษย์ ๙,๒๑๖ ล้านปี

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

รูปปฏิสนธิ มี ๖ จำพวก คือ

พรหมปาริสุทธิ	ปฐมฉานวิปาก	มีอายุ ๑ ใน ๓ วิวัฏฐฐานียอสงไขยกัปป์
พรหมบุโรหิตา		มีอายุ ๑ ใน ๒ วิวัฏฐฐานียอสงไขยกัปป์
มหาพรหมา		มีอายุ ๑ มหากัปป์
ปริตตภา	ทุติยฉาน ตติยฉานวิปาก	มีอายุ ๒ มหากัปป์
อัปมาณภา		มีอายุ ๔ มหากัปป์
อาภัสสรา		มีอายุ ๘ มหากัปป์
ปริตตสุภา	จตุตถฉานวิปาก	มีอายุ ๑๖ มหากัปป์
อัปมาณภา		มีอายุ ๓๒ มหากัปป์
สุภิกินหา		มีอายุ ๖๔ มหากัปป์
เวหิพลลา	ปัญจฉานวิปาก	มีอายุ ๕๐๐ มหากัปป์
อัสสญญัสตตา		มีอายุ ๕๐๐ มหากัปป์
อวิหา		มีอายุ ๑๐๐๐ มหากัปป์
อตัปปา		มีอายุ ๒๐๐๐ มหากัปป์
สุทสสา		มีอายุ ๔๐๐๐ มหากัปป์
สุทสสี		มีอายุ ๘๐๐๐ มหากัปป์
อกนิฐฐา		มีอายุ ๑๖๐๐๐ มหากัปป์

การที่แยกประเภทของปฏิสนธิของปฐมฉานเป็นต้นนั้น นัยที่ ๑ เอาองค์อธิบดี เป็นเครื่องกำหนดว่า จะเกิดในพรหมพวกใด นัยที่ ๒ เอาสี คือความชำนาญ เป็นเครื่องกำหนด

การที่ทุติยฉานและตติยฉานให้ผลปฏิสนธิในภูมิเดียวกัน เพราะมีบุคคลที่ทำมานอยู่ ๒ ประเภท คือ มนุชบุคคล มีปัญญาพอประมาณ ค่อยๆ พิจารณาทีละองค์ฉาน คือ วิตก วิจาร คน ละครั้ง จึงทำมานแบบปัญจกนัย และติกชบุคคล ผู้มีปัญญาไว พิจารณาองค์ฉาน คือ วิตก วิจาร แล้วจะไปพร้อมกัน ฉานแบบจตุกนัย (ที่เป็นเช่นนั้น ไม่ใช่อำนาจของฉาน แต่เป็นไปตามบุคคล)

รูปปฏิสนธิ มี ๔ อย่าง คือ ผู้ที่ได้อากาศาณัญจายตนฉาน เป็นต้น อากาศาณัญจายตนวิปาก ให้ปฏิสนธิในอากาศาณัญจายตนภูมิ เป็นต้น

๓. กัมมจตุกะ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

คำว่า กัมมจตุกะ นี้ หมายความว่า การแสดงกรรม ๔ หมวด ในประเภทแห่งกรรมนี้ ท่านจำแนกไว้เป็น ๔ หมวด หมวดหนึ่ง ๆ มี ๔ อย่าง

หมวดที่ ๑ กิจจจตุกะ กรรมที่ว่าโดยกิจคือหน้าที่ มี ๔ อย่าง

หมวดที่ ๒ ปากทานปริยายจตุกะ กรรมที่ว่าโดยลำดับแห่งการให้ผลมี ๔ อย่าง

หมวดที่ ๓ ปากกาลจตุกะ กรรมที่ว่าโดยเวลาแห่งการให้ผล มี ๔ อย่าง

หมวดที่ ๔ ปากฐานจตุกะ กรรมที่ว่าโดยฐานะแห่งการให้ผลมี ๔ อย่าง

หมวดที่ ๑ กิจจจตุกะ กรรมที่ว่าโดยกิจคือหน้าที่ ๔ อย่าง

- ๑) ชนกรรม กรรมที่ทำหน้าที่ทำให้เกิดหรือนำให้ปฏิสนธิในภพภูมิต่างๆ
- ๒) อุปถัมภกรรม กรรมที่ทำหน้าที่สนับสนุนผลของกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- ๓) อุปปีฬกรรม กรรมที่ทำหน้าที่คอยเบียดเบียนผลของกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- ๔) อุปฆาตกรรม กรรมที่ทำหน้าที่ตัดรอนทำลายผลของกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

หมวดที่ ๒ ปากทานปริยายจตุกะ

กรรมที่ว่าโดยลำดับแห่งการให้ผลมี ๔ อย่าง

- ๑) คุรุกรรม กรรมหนักหรือกรรมที่มีกำลังแรงกล้ามากต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น
- ๒) อาสันนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย ให้ผลเป็นลำดับที่ ๒ รองจากคุรุกรรม
- ๓) อาจิณณกรรม กรรมที่ทำเป็นอาจิณคือ ทำอยู่อย่างสม่ำเสมอ ให้ผลเป็นลำดับที่ ๓ รองจากอาสันนกรรม
- ๔) กตัตตากรรม หรือ กตัตตาวาปนกรรม กรรมที่สักแต่จะทำ หรือกรรมเล็กน้อย ๆ ให้ผลเป็นลำดับที่ ๔ ในเมื่อไม่มีกรรมอื่นจะให้ผล

หมวดที่ ๓ ปากกาลจตุกะ

กรรมที่ว่าโดยเวลาแห่งการให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

- ๑) ทิฏฐัมมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันชาติ
- ๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๒ หลังจากตายจากปัจจุบันชาติแล้ว
- ๓) อปราชยเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป เมื่อใดที่มีโอกาสจนกว่าจะถึงนิพพาน
- ๔) อโหสิกรรม กรรมที่ไม่ให้ผลหรือกรรมที่ได้ให้ผลเสร็จเรียบร้อยแล้ว (ตามเวลาของตน)

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

หมวดที่ ๔ ปากัญฐานจตุกะ กรรมที่ว่าโดยฐานะแห่งการให้ผลมี ๔ อย่างคือ

- ๑) อกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒
- ๒) กามวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่ในมหากุศลจิต ๘
- ๓) รูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่ในรูปาวจรกุศลจิต ๕
- ๔) อรูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่ในอรูปาวจรกุศลจิต ๔

รวมกรรม ๔ หมวด เป็นกรรม ๑๖ ประเภท

อธิบายกรรมหมวดที่ ๑

คำว่า **กรรม** นี้ หมายถึง เจตนาที่ประกอบในจิต ๒๙ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ มหัคคตกุศลจิต ๙ รวม ๒๙ ดวง ในกรรมเหล่านี้มีกิจหรือหน้าที่ ๔ อย่าง คือ

๑. ชนกกรรม

ชนกกรรม เป็นกรรมที่ทำหน้าที่ทำให้เกิดวิบากจิตและกัมมชรูป ทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล

ก. ชนกกรรม มีหน้าที่ทำให้เกิดวิบากจิตและกัมมชรูปเกิดในปฏิสนธิกาล หรือ ทำให้เกิดหรือทำให้ปรากฏขึ้นแห่งรูปนาม ชันธ์ อายุตนะ ธาตุ เป็นต้น หรือทำให้ยังลงในกำเนิด ๔ คือ

- (๑) ชลาพุชกกำเนิด เกิดในครรภ์ หรือเกิดในท้องของมารดา
- (๒) อัมมชกกำเนิด เกิดในฟองไข่ และฟักออกมาเป็นตัวในภายหลัง
- (๓) สังเสทชกกำเนิด เกิดเข้าโคล หรือในเปือกตม ในเกษร ในที่ขึ้นและ ในเม็ดเลือด ในที่มียางเหนียว และในน้ำ เป็นต้น
- (๔) โอปปาทิกกำเนิด เกิดผุดขึ้นเติบโตทันที เหมือนหล่นมาจากอากาศ ไม่ต้องอาศัยกำเนิดทั้ง ๓ นั้น ไม่ต้องอาศัยมารดา

ข. ชนกกรรม มีหน้าที่ทำให้เกิดวิบากจิตและกัมมชรูปเกิดในปวัตติกาล ก็ได้แก่ ทำให้เกิดตา หู จมูก ลิ้น และอวัยวะน้อยใหญ่ ตลอดจนจนการได้เห็น ได้ยิน เป็นต้น กรรมที่นำไปเกิดในปวัตติกาลนี้ จะเป็นกรรมที่ครอบงำแห่งกรรมบถ หรือไม่ก็ตาม ย่อมให้ผลได้ทั้งนั้น

เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง เว้นอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เหลือ ๑๑ ดวง ทำให้อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิบากจิต ๑ เกิดขึ้น พร้อมด้วยกัมมชรูป เป็นสัตว์นรก เปเรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน ในอบายภูมิจ ๔ ด้วยกำเนิดทั้ง ๔ นั้น

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

กรรมที่ทำให้ปฏิสนธิเกิด

เจตนาในมหากุศลจิต ๘ ดวง เป็นเหตุทำให้มหาวิบากจิต ๘ ดวงกับอุเบกขาสันตริณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง รวมปฏิสนธิจิต ๙ ดวงนี้เกิดขึ้น พร้อมกัมมชรูปในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นมนุษย์และเทวดา ๖ ชั้น ด้วยกัมมเหตุทั้ง ๔

เจตนาในรูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง เป็นเหตุให้รูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๕ ดวง และกัมมชรูป เกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) เป็นรูปพรหม ด้วยโอปปาติกกัมมเหตุอย่างเดียว

เจตนาในอรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง เป็นเหตุให้อรูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๔ ดวง เกิดในอรูปภูมิ ๔ ด้วยนามขันธ์ ๔ ไม่มีรูป เป็นอรูปพรหม ด้วยโอปปาติกกัมมเหตุอย่างเดียว

ในรูปภูมิทั้ง ๑๕ และอรูปภูมิทั้ง ๔ นี้พรหมในภูมิที่ต่ำกว่า อาจเจริญฌานขั้นสูงขึ้นไปแล้วเกิดเลื่อนขึ้นไปเป็นลำดับได้ แต่พรหมในภูมิที่สูงกว่า จะไม่เลื่อนลงมาปฏิสนธิในพรหมภูมิที่ต่ำกว่า ถ้าลงมา ก็ลงมาเกิดในกามสุคติภูมิเลยทีเดียว (เมื่อหมดอายุขัยจากพรหมแล้ว)

การปฏิสนธิของสัตว์ นับตั้งแต่ชั้นเทพในดาวดึงส์ ขึ้นไปตลอดจนถึงอรูปพรหม โดยโอปปาติกกัมมเหตุ อย่างเดียวเท่านั้น

วิมาน อันเป็นที่อยู่ของเทวดา ของพรหม หรือ ไฟนรกและเครื่องทรมานพวกสัตว์นรก ก็จัดเป็นกัมมปัจจัยอุตุชรูป ที่เกิดจากชนกกรรม ด้วยเหมือนกัน

ชนกกรรมที่ทำให้เกิดวิบากจิต และกัมมชรูปนี้ ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และโลกียกุศลกรรม ๑๗

๒. อุปถัมภกกรรม

อุปถัมภกกรรม คือ เจตนากรรมที่อยู่ในกุศลจิตและอกุศลจิต ๒๙ ดวง ที่ทำหน้าที่อุดหนุนประคับประคองผลของกรรมนั้นให้เป็นไปในวิบากของตน ๆ

อุปถัมภกกรรมนี้ ได้แก่ เจตนาในจิตที่เป็นกุศล หรืออกุศล ๒๙ ดวงนั่นเอง คือ ในจิต ๒๙ ดวงนี้ เมื่อทำหน้าที่นำปฏิสนธิแล้ว ก็ยังมีหน้าที่ติดตามอุปถัมภ์อีกด้วย หมายความว่า ในจำนวน ๒๙ ดวงนี้ เมื่อทำหน้าที่ให้วิบากของตนปฏิสนธิ คือ เกิดขึ้นรับผลที่ตนได้เคยทำไว้แล้ว ก็ยังไม่ทอดทิ้ง ยังคงคอยตามส่งเสริมผลนั้น ๆ ให้เป็นไป หรือสืบต่อ เจริญงอกงามยิ่งขึ้นอีก

อุปมาเหมือน คนปลูกต้นไม้ เมื่อเอาต้นไม้ไปปลูกลงดินแล้ว ก็ได้ทอดทิ้ง ยังตามประคับประคอง คอยรดน้ำ พรวนดิน ใส่ปุ๋ย กำจัดแมลงและวัชพืช เพื่อให้ต้นไม้ต้นนั้น ได้เจริญเติบโต งอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ข้ออุปมานี้ฉันใด อุปถัมภกกรรม ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศลกรรม

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

การอุดหนุน ส่งเสริมนี้ อุดหนุนส่งเสริมทั้งในทางดี และทางไม่ดี กล่าวคือ ในทางดีก็ส่งเสริมให้กุศลธรรมส่งผลให้ดียิ่งขึ้น ในทางชั่วก็ส่งเสริมให้อกุศลธรรมส่งผลให้เลวร้ายต่ำทรามมากลง

อุปถัมภ์ภกกรรมนี้มีอัตราอธิบายอย่างพิสดารมากมายแต่พอจะสรุปได้เป็น๓ประการ คือ

- ๑) ช่วยอุดหนุนส่งเสริมชนกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้มีโอกาสนำผล
- ๒) ช่วยอุดหนุนส่งเสริมชนกรรมที่กำลังให้ผลอยู่นั้น ให้มีกำลังในการให้ผลนั้นยิ่งขึ้น
- ๓) ช่วยอุดหนุนรูปนามที่เป็นวิบากของชนกรรมให้เจริญ และตั้งอยู่ได้นาน

อุปถัมภ์ภกกรรมที่มีหน้าที่อุดหนุนส่งเสริมนี้ ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และมหากุศลกรรม ๘ เท่านั้น

ส่วน มหัคคตกุศลกรรม ๙ นั้น มีหน้าที่เป็นชนกรรม นำให้ปฏิสนธิเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีหน้าที่อุปถัมภ์ คือ อุดหนุนส่งเสริมกรรมอื่น ๆ แต่อย่างใดเลย เมื่อมหัคคตกุศลกรรม ๙ ไม่มีโอกาสส่งผลให้ปฏิสนธิแล้ว ก็เป็นอโหสิกรรมไป ไม่มีฐานะที่จะเป็นอุปถัมภ์ภกกรรมได้

๓. อุปปีฬกรรม

อุปปีฬกรรม ได้แก่ เจตนากรรมที่ในกุศลจิตและอกุศลจิต ๒๙ ดวงนั้นแหละ ซึ่งคอยทำหน้าที่เบียดเบียน ตัดรอน กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่กำลังให้ผลอยู่นั้นไม่ให้เจริญงอกงามขึ้นเต็มที่ เท่าที่ควรจะเป็น ดังเช่น ชาวนาที่หว่านเมล็ดข้าวลงไปในนาแล้วและข้าวนั้นก็งอกงามดี แต่ต่อมาภายหลัง บังเอิญเกิดมีตัวหนอนหรือแมลง มากัดกินต้นข้าวของชาวนานั้น ทำให้ต้นข้าวเจริญงอกงามไม่เต็มที่ ชาวนาก็ได้ผลผลิตไม่ดี เท่าที่ควรจะได้ ฉะนั้น

หรือ อีกอุปมาหนึ่ง เหมือนบุคคลที่เกิดมาในตระกูลที่มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ซึ่งควรจะมีสุขได้เต็มที่ทุก ๆ อย่าง แต่บังเอิญเกิดมีโรคภัย เช่นโรคมะเร็ง เป็นต้น มาคอยเบียดเบียน ให้เจ็บป่วย ต้องอาศัยหมอและหยูกยาอยู่เสมอ จึงทำให้ไม่ได้รับความสุขสบายเท่าที่ควรจะได้รับ ลักษณะดังนี้ เป็นลักษณะของอุปปีฬกรรม

อุปปีฬกรรม เป็นกรรมที่มีหน้าที่เบียดเบียนกรรมอื่น ๆ และรูปนามที่เกิดจากกรรมอื่น ๆ นั้น มีความหมายเป็น ๒ นัย คือ

- ๑) เป็นกรรมที่เบียดเบียนชนกรรมอื่น ๆ ที่มีสภาพตรงข้ามกับตน มีชื่อเรียกว่า **กัมมันตรูปปีฬกรรม** อย่างหนึ่ง
- ๒) เป็นกรรมที่เบียดเบียนนามรูปที่เกิดจากชนกรรมอื่น ๆ มีชื่อเรียกว่า **กัมมนิพัตตขันธสันดานอุปปีฬกรรม** อย่างหนึ่ง

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

การเบียดเบียนนี้ เมื่อสรุปแล้วก็มี ๓ อย่าง คือ

(๑) เบียดเบียนขัดขวางชนกรรม เพื่อไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผล

(๒) เบียดเบียนชนกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว ให้มีกำลังลดน้อยถอยลง
ได้ผลไม่เต็มที่

(๓) เบียดเบียนผลที่ได้รับอยู่ คือ รูปนามที่เกิดจากชนกรรมนั้นให้เสื่อมถอย
ไม่ให้เจริญต่อไป หรือไม่ให้ตั้งอยู่ได้นาน

อุปปีฬกรรมนี้ ก็ได้แก่ อุปถัมภกรรมนั่นเอง คือ อกุศลกรรม อุดหนุน
ส่งเสริมอกุศลกรรมให้มีกำลังกล้าแข็งขึ้นเพียงใด ก็ย่อมเป็นการเบียดเบียนกุศล
กรรม (อันมีสภาพตรงกันข้ามกับอกุศลกรรม) นั้น ให้กุศลกรรมมีกำลังลดน้อยลงเพียง
นั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ อกุศลกรรมอุปถัมภอกุศลกรรมให้ได้ส่งผล ก็เป็นการ
เบียดเบียนขัดขวางไม่ให้กุศลกรรมได้โอกาสส่งผลไปในตัว ดังนั้น องค์ธรรมของอุป
ปีฬกรรม จึงได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และมหาอกุศลกรรม ๘ เหมือนกับของอุปถัมภ
กรรม

สำหรับมหัคคตกุศลกรรม ๙ เป็นกรรมที่ไม่นับว่าเป็นอุปปีฬกรรม ไม่นับว่า
เป็นกรรมเบียดเบียนขัดขวางอกุศลกรรม แต่จัดเป็นกรรมตัดรอนอกุศลกรรม คือ
จัดเป็นอุปฆาตกรรมเลยทีเดียว ไม่เพียงแต่เบียดเบียนกีดกัน แต่ข่มไว้จนอยู่มือ

๔. อุปฆาตกรรม

อุปฆาตกรรม ได้แก่ เจตนาที่ในกุศลและอกุศลจิต ๒๙ ดวง ที่ทำหน้าที่ตัดรอนผล
ของกุศลและอกุศล ที่วิบากของตนกำลังได้รับอยู่นั้นให้หมดไป คือ มิให้เป็นไปได้อีก ดังเช่น
นักโทษที่ถูกตัดสินประหารชีวิต หรือสัตว์ที่กำลังถูกฆ่าให้ตายนั้น แต่บังเอิญมีคนมาช่วยให้พ้น
จากการถูกฆ่านั้นได้ เช่นนี้ การช่วยเหลือของผู้อื่นนั้น เปรียบเหมือนกุศลมาตัดรอนผลของ
อกุศลเสีย หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้ที่จะเสวยราชสมบัติ หรือ จะได้รับยศถาบรรดาศักดิ์ แต่บังเอิญ
เกิดมามีอุบัติเหตุ หรือเป็นโรคร้าย เป็นต้น ตายก่อน ดังนี้ ถือว่า ความตายนั้นมาตัดรอนผล
ของกุศลเสีย การตัดรอนนี้ ทำให้ผลที่ควรจะได้รับทั้งดีและชั่วนั้น ต้องขาดรอนสูญสิ้นไป ซึ่งไม่
สามารถที่จะแก้ไขได้ ลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นลักษณะของอุปฆาตกรรม ที่ให้ผล และอุป
ฆาตกรรมนี้ ก็มีทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล

หมายความว่า กรรมที่ทำหน้าที่ทั้ง ๔ มีชนกกิจ เป็นต้นนี้ ในหมวดนี้กล่าวถึงการทำงานของ
กรรมที่จะให้ผลติดต่อกับวิบากของตนคือกรรมทั้งหมด ซึ่งได้แก่ กุศลเจตนา และ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อกุศลเจตยานั้น เมื่อได้โอกาสจะให้ผล ก็มีหน้าที่ ๔ อย่าง คือ บางครั้งก็ให้ผลด้วยการนำไปปฏิบัติในภพใหม่ บางครั้งไม่ให้ผลเป็นปฏิสนธิ แต่ให้ผลอุปถัมภ์ภพกรรมในปวัตติกาล หรือบางทีไม่ให้ผลทั้งปฏิสนธิและอุปถัมภ์ แต่ให้ผลเป็นอุปปีฬกรรม หรือบางทีไม่ให้ผลทั้ง ๓ ข้างต้นนั้น แต่ให้ผลเป็นอุปฆาตกรรม และในการที่กรรมจะทำหน้าที่อย่างใดใน ๔ กิจนั้น ก็ต้องแล้วแต่โอกาสและประเภทของกรรม

การตรวนของอุปฆาตกรรม เมื่อสรุปแล้ว ก็มี ๔ ประการ คือ

๑) อกุศลอุปฆาตกรรม ตรวนอกุศลชนกรรม และรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น ผู้เจริญสมถภาวนา จนถึงรูปาวจรปัญจฌานกุศล เมื่อตายไปก็ไปบังเกิดเป็นจตุตถฌานพรหม ตรวนไม่ให้ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน มีโอกาสให้ผล เป็นต้น

๒) อกุศลอุปฆาตกรรม ตรวนอกุศลชนกรรม และรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น พระองค์ลีมาล ชำคนเป็นจำนวนมาก น่าที่จะต้องตกนรกแน่นอน แต่เมื่อได้กลับใจมาเจริญภาวนาจนถึงพระอรหัตตมรรค อรหัตตผลแล้ว ด้วยอำนาจเพียงโสดาปัตติมรรคจิต ก็เป็นอกุศลอุปฆาตกรรม ตรวนอกุศลชนกรรมเหล่านั้นได้หมดสิ้น ไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผลให้ไปตกนรกได้ ตลอดไปเลย เป็นต้น

๓) อกุศลอุปฆาตกรรม ตรวนอกุศลชนกรรม และรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก ตัวอย่างเช่น เกิดเป็นสุนัข ซึ่งเป็นอกุศลวิบากแล้วยังกลับมาถูกรถทับตายอีก การถูกรถทับตายก็เป็นอกุศลกรรมที่ตามมาทัน โดยทำหน้าที่เป็นอุปฆาตกรรม ทำให้รูปนามชาดสะบันไปเลย

๔) อกุศลอุปฆาตกรรม ตรวนอกุศลชนกรรม และรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น พระเทวทัต เป็นผู้ที่ได้มานอภิญา แต่ต่อมาได้กระทำโลหิตุูปบาท และสังฆเภทกรรม อันเป็นอนันตริยกรรม จึงเป็นอุปฆาตกรรม ตรวนมหัคคตกุศลกรรมเสียสิ้นเชิง จนต้องไปเกิดในนรก ดังนี้ เป็นต้น

อุปฆาตกรรม อันมีหน้าที่ตรวนกรรมอื่น ๆ ให้ชาดสะบันไปนั้น ก็ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และกุศลกรรมทั้ง ๒๑

อธิบายกรรมหมวดที่ ๒

ในหมวดนี้ แสดงถึงประเภทของกรรมที่จะให้ผลก่อนและหลัง ในประเภทของกรรมที่จะให้ผลนั้น มี ๔ อย่าง คือ

๑. คุกรกรรม

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ครุกรรม เป็นกรรมที่หนักและมีกำลังแรงกล้ามาก ต้องส่งผลให้ได้รับผลก่อนกรรมอื่น ๆ ทั้งนี้ ครุกรรมนี้มีทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล กล่าวคือ ถ้าเป็นฝ่ายกุศล ก็มีผลานิสงส์ (ผลดี) ให้คุณหนักมาก ถ้าเป็นฝ่ายอกุศลก็มีอาทินพ (ผลชั่ว) ให้โทษหนักมาก ถึงกับกรรมอื่น ๆ ไม่สามารถที่จะตัด ขัดขวาง หรือหยุดยั้งได้ ครุกรรมเป็นต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น ๆ และให้ผลในชาติที่ ๒ แน่นนอน

กรรมที่จัดเป็นครุกรรมนี้ มีทั้งที่เป็นกุศลครุกรรม และอกุศลครุกรรม คือ

๑) **ทวิภูติคตสัมปยุตตจิต ๔** ดวงที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ **นิยตมิจจาทวิภูติกรรม** อันมีอยู่ ๓ อย่าง คือ (๑) นัตถิกทวิภูติ เห็นว่า การกระทำทุกอย่าง ไม่มีผล (ไม่เชื่อผล) (๒) อเหตุกทวิภูติ เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่นั้น ไม่ได้อาศัยเนื่องมาจากเหตุอย่างใดเลย (ไม่เชื่อเหตุ) (๓) อภิรียทวิภูติ เห็นว่า การกระทำต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลายนั้น ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาปแต่อย่างใดเลย (ไม่เชื่อทั้งเหตุและผล)

๒) **โทสมูลจิต ๒** ที่เป็น ปัญจันตริยกรรม คือ ปิตุฆาต ฆ่าบิดา ๑ มาตุฆาต ฆ่ามารดา ๑ อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ ๑ โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธรูปเจ้าจนหือพระโลหิต ๑ และสังฆเภท ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ๑ ใน ๕ อย่างนี้ สังฆเภทกรรม หนักกว่าเพื่อน ถ้าว่ามีผู้ทำอนันตริยกรรมครบทั้ง ๕ อย่าง สังฆเภทกรรม ย่อมให้ผลก่อนอนันตริยกรรมอื่น ๆ ส่วนกรรมที่เหลืออีก ๔ ก็ทำหน้าที่สนับสนุนในการให้ผลของสังฆเภทกรรมนั้น

๓) **มหัคคตกุศลกรรม ๙** ฌานที่สูงมีคุณธรรมมากกว่าฌานที่ต่ำ ฌานที่สูงกว่า จึงให้ผล เมื่อฌานสูงให้ผลแล้ว ฌานที่ต่ำวาก็หมดโอกาสที่จะให้ผล กลายเป็นอโหสิกรรมไป ไม่มีหน้าที่แม้แต่จะอุดหนุนส่งเสริมฌานที่สูงกว่าที่ให้ผลนั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนอุปถัมภกกรรม

ครุกรรมนี้ จะต้องให้ผลเป็นชนกกรรมก่อนกรรมอื่น ๆ เพราะครุกรรมนี้ เป็นกรรมที่แรงและมีกำลังมากกว่ากรรมอื่น ๆ ทั้งหมด ถึงกรรมอื่นจะมีอยู่ก็ไม่สามารถจะตัดรอนได้ เปรียบเหมือนโคตัวมีกำลังมากกว่า เมื่อถูกขังไว้ในคอก เมื่อนายโคบาล เปิดประตูคอก แล้วโคตัวมีกำลังมากกว่านั้น ย่อมจะดันโคตัวอื่นให้หลบไปแล้วออกก่อนโคตัวอื่นได้

อนึ่ง โลกุตตรกุศลกรรม ๔ นั้น ก็เป็นครุกรรม เหมือนกัน แต่ไม่ได้กล่าวในที่นี้ด้วย เพราะว่า ในที่นี้กล่าวเฉพาะกรรมที่ส่งผลให้เกิดในชาติที่ ๒ เท่านั้น โลกุตตรกุศลกรรมไม่มีหน้าที่ให้เกิด แต่มีหน้าที่ทำลายการเกิด ตามสมควรแก่กำลังของตน

๒. อาสนันกรรม

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อาสัณนกรรม ได้แก่ เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒ (เว้นนียตมิจจาทิฏฐิกรรม และปัญจานันตริยกรรม) และมहाกุศลจิต ๘ ดวง ที่เป็นเหตุให้กระทำกรรมเมื่อเวลาใกล้จะตาย อาสัณนกรรมนี้ ให้ผลเป็นลำดับที่ ๒ หรือที่ ๓ สลับกับอาจิณณกรรม รองจากครุกรรม ถ้าหากบุคคลใดไม่ได้ทำครุกรรมไว้ แต่ได้ทำกรรมบางอย่างไว้เมื่อใกล้จะตายนั่น อาสัณนกรรมนั้นก็จะต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น ๆ ที่นอกจากครุกรรม อุปมาเหมือน โคนที่ยืนอยู่ใกล้ประตูออก แม้จะเป็นโคแก่ มีกำลังอ่อนกว่าโคตัวอื่น ๆ แต่เมื่อนายโคบาลเปิดประตูออกโคตัวอื่น ๆ ที่มีกำลังมากกว่า พยายามดันออกมา โคนที่ยืนอยู่ใกล้ประตูออกนั้น ย่อมได้โอกาสที่จะออกมาก่อน โคที่อยู่ลึกจากปากคอกเข้าไปชื่อนี้ฉันใด อาสัณนกรรมนี้ ก็เหมือนกัน แม้จะเป็นกรรมที่มีกำลังอ่อนกว่าพวก เพราะทำในขณะใกล้จะตาย ได้รับอาเสวนปัจจัยมาน้อย แต่ก็มีผลต่อเนื่องกับจติ ฉะนั้น จึงยอมให้ผลก่อน

สำหรับมหัคคตกุศลกรรม^๙ ไม่จัดเข้าเป็นอาสัณนกรรม เพราะเป็นครุกรรมแต่ฝ่ายเดียว

๓. อาจิณณกรรม

อาจิณณกรรม ได้แก่ เจตนาที่ในกุศลจิตและอกุศลจิต ๒๙ ดวง ที่เป็นประธานในการทำกรรมบางอย่างอยู่เสมอ ๆ จะเป็นกุศลก็ตาม อกุศลก็ตาม อาจิณณกรรมนี้ จะให้ผลเป็นลำดับที่ ๒ หรือ ที่ ๓ สลับกับ อาสัณนกรรม รองจากครุกรรม ถ้าไม่มีครุกรรมที่ให้ผล บางที่อาจิณณกรรมก็มีโอกาสจะชิงให้ผลก่อนอาสัณนกรรมได้ หรือไม่มีอาสัณนกรรม อาจิณณกรรมนี้ ก็จะให้ผล

อาจิณณกรรมนี้ ตามปกติก็ให้ผลในปวัตติกาล เว้นแต่เมื่อบุคคลผู้ใกล้จะตายไม่เคยได้กระทำครุกรรม และไม่มีอาสัณนกรรมแล้ว อาจิณณกรรมนี้จึงจะส่งผลให้ได้รับผลในชาติที่ ๒ ไปเกิดเป็นเทวดา มนุษย์ หรืออบายสัตว์ ตามสมควรแก่กรรมของตน

กรรมที่ทำเสมอ ๆ คือ อาจิณณกรรมนี้ ก็ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ และมหากุศลกรรม ๘ เท่านั้น

๔ .กัตตดากรรม

กัตตดากรรม หรือ กัตตดาวาปนกรรม คือ กรรมเล็กน้อย หรือกรรมที่ทำด้วยเจตนาอ่อน สักแต่ว่ากระทำเท่านั้น ไม่ได้คาดหวังผลอะไร หรือกรรมที่ทำโดยไม่ครบองค์ของเจตนาทั้ง ๓ กาล มีบุพเจตนา เป็นต้น ได้แก่ เจตนาที่ในกุศลจิต และอกุศลจิต ๒๙ ดวงนั่นเอง กัตตดากรรมนี้ จะให้ผลเป็นลำดับสุดท้าย คือ เมื่อไม่มีกรรม ๓ อย่างข้างต้น จะให้ผลแล้ว กรรมนี้ก็ให้ผล

กัตตดากรรม มีความหมายถึงกรรม ๒ ประการ คือ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ประการที่ ๑ หมายถึง กรรมที่กระทำในภพนี้ แต่ว่า การกระทำอกุศลกรรมนั้น ไม่ครบองค์แห่งกรรมบถ หรืออกุศลกรรมนั้นไม่ครบองค์แห่งเจตนา จึงไม่เข้าถึงซึ่งความเป็นกรรม อาสันนกรรม หรืออาจิณณกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

ประการที่ ๒ หมายถึง กรรมที่ได้กระทำมาแล้วในภวก่อน ๆ ซึ่งได้แก่ อปราปரிய เวทนียกรรม อันคอยติดตามจะส่งผลให้เกิดอยู่

สัตว์ทั้งหลายที่จะไม่มีกฏัตตากรรมนั้น หาไม่ได้เลย อย่างไรเสียก็ต้องมีแน่นอน กฏัตตากรรม ก็ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘

อธิบายกรรมหมวดที่ ๓

ในกรรมหมวดที่ ๓ นี้ หมายถึง กาลเวลาที่กรรมจะให้ผลมี ๔ อย่างด้วยกัน คือ

๑. ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม

ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันชาติ ที่ยังเป็นอยู่ ในเมื่อได้ทำกรรมลงไปแล้ว จะเป็นกุศลกรรมก็ตาม อกุศลกรรมก็ตาม จะต้องได้รับผลในชาตินี้ แต่กรรมที่จะให้ผลในชาตินั้นนั้นไม่สามารถ จะให้ผลเป็นชนกกรรมได้ คือ ให้ผลเป็นปฏิสนธิ ภววงศ์ จุติไม่ได้ ให้ได้แต่ผลในปวัตติกาลเท่านั้น คือ ให้ผลเป็นอุปถัมภกกรรม หรือ อุปปีฬกกรรม และอุปฆาตกรรม ใน ๓ อย่างนั้นได้

ทานที่บุคคลทำแล้ว จะได้รับอานิสงส์ภายใน ๗ วัน ต้องประกอบด้วยสัมปทา ๔ อย่าง คือ

- ๑) **เจตนาสัมปทา** ผู้ถวายมีเจตนาที่เป็นกุศล อันบริสุทธิ์ อย่างแรงกล้า
- ๒) **ปัจจัยสัมปทา** ไทยธรรม เป็นของที่ได้มาโดยชอบธรรม
- ๓) **วัตถุสัมปทา** ปฏิภาหผู้รับทานเป็นผู้มีคุณใหญ่ เช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ หรือ พระอนาคามี
- ๔) **คุณาติเรกสัมปทา** ปฏิภาหผู้รับ เป็นผู้ประกอบด้วยคุณอันยิ่ง คือ กำลังออกจากรัณนิโรธสมาบัติ

เมื่อสมบรูณ์พร้อมด้วยองค์เหล่านี้ ทายกผู้ให้ทานนั้น ย่อมได้รับผลทันตาเห็น และรับผลนั้นอย่างเต็มที่ ที่เรียกว่า ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม อาจจะได้เป็นเศรษฐี มหาเศรษฐี พระราชา อุปราช ปุโรหิต เป็นต้น ภายใน ๗ วัน หรืออย่างเร็วก็ภายในวันนั้นนั่นเอง อันนี้กล่าวในทางฝ่ายของกุศลกรรม ในประเภทของทาน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ในฝ่ายของอกุศลกรรมนั้น ก็ให้ถือเอาเจตนาที่กระทำคือผู้รับทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นสำคัญ เพราะในทางกุศล หรืออกุศล บางอย่างก็ไม่ต้องมีวัตถุที่ใช้ในการกระทำ ฉะนั้นในทางฝ่ายอกุศลกรรม จึงให้ถือเอาแต่เจตนาที่ผู้กระทำเป็นปัจจัยสำคัญในการให้สำเร็จผลนั้น ๆ

ทิวฐัมมเวทนียกรรม มี ๒ ประเภท คือ

๑. ปรีกกทิวฐัมมเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่จะให้ผลภายใน ๗ วัน

๒. อปรีกกทิวฐัมมเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลในชาตินี้ แต่ไม่มีกำหนด คือ เลย ๗ วันไปแล้ว

การได้รับผลในชาตินี้ ที่เรียกว่า ทิวฐัมมเวทนียกรรมนี้ ด้วยอำนาจของเจตนาในกุศลชวณกรรม หรืออกุศลชวณกรรมดวงที่ ๑ ในชวณะ ๗ ดวง ของแต่ละวิถี แต่ถ้าว่า เจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๑ ไม่มีโอกาสให้ผลแล้ว ก็เป็นอโหสิกรรม แต่เป็นอำนาจหน้าที่ของเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๗ จะให้ผลในชาติที่ ๒ หรือเป็นหน้าที่ของเจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ จะให้ผลในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป ซึ่งมีชื่อเรียกอย่างอื่นดังจะกล่าวต่อไป

๒. อุปัชชเวทนียกรรม

อุปัชชเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๒ คือ ชาติหน้า หลังจากตายจากชาติที่ทำการไปแล้ว ได้แก่ เจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๗ นั้นเอง กรรมอันนี้ให้ผลได้ทั้ง ๔ อย่าง มีชนกกรรม เป็นต้น กรรมอย่างนี้ โดยมาก ก็ได้แก่ คุรุกรรม นั้นเอง อุปัชชเวทนียกรรมนี้ ถ้าหากไม่มีโอกาสให้ผลในชาติที่ ๒ แล้ว ก็ไม่มีโอกาสให้ผลในชาติที่ ๓ หรือชาติต่อไปอีก ย่อมกลายเป็นอโหสิกรรมไป ท่านอุปมาเหมือนกับเนื้อที่ถูกลูกศรยิงพลัดไปแล้ว ก็วิ่งหนีไปเลยและจะไม่กลับมาให้นายพรานยิงอีกลูกศรที่ยิงไปคราวนั้น ก็เป็นอโหสิกรรม เพราะเหตุว่า ไม่มีผลจากการยิงครั้งนั้นเลย

๓. อปรปรียเวทนียกรรม

อปรปรียเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลตั้งแต่ชาติที่ ๓ นับแต่ชาติที่กระทำการนั้น เป็นต้นไป ตราบใดที่ยังไม่เข้าสู่นิพพาน เมื่อมีโอกาสเมื่อใด ก็จะให้ผลเมื่อนั้น อปรปรียเวทนียกรรมนี้ ได้แก่ เจตนากรรมในชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ นั้นเอง และให้ผลได้ทั้ง ๔ อย่าง มีชนกกรรม เป็นต้น แล้วแต่จะสบโอกาสอย่างไร ก็จะให้ผลอย่างนั้น ไม่มีเป็นอโหสิกรรม ท่านอุปมาเหมือนกับสุนัขป่าที่ไล่เนื้อ เมื่อวิ่งไล่ไปทันเนื้อเมื่อใด ก็จะกัดกินเนื้อนั้นเมื่อนั้น เมื่อยังตามไม่ทันก็ยังไม่สามารถจะกัดกินได้ เว้นแต่เนื้อนั้น จะหนีพ้นไปได้เท่านั้น

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๔. อโหสิกรรม

อโหสิกรรม หมายถึง กรรมที่ไม่ให้ผล หรือ กรรมที่ได้ให้ผลตามกาลเวลาไปเรียบร้อยแล้ว ก็ไม่ให้ผลในกาลอื่นอีก ซึ่งท่านจำแนกไว้เป็น ๓ นั้น คือ

๑) **อโหสิกรรม นาโหสิกรรมวิปาโก** ได้แก่ กรรมที่ได้ให้ผลแล้ว เช่น ได้ตกรบไปแล้ว หรือได้ไปเกิดในภูมิสวรรค์นั้น ๆ แล้ว กรรมนั้นก็จะเป็นอโหสิกรรม ข้อนี้หมายถึงอดีต

อนึ่ง กรรมเล็กน้อย ย่อมเข้ากับกรรมใหญ่ได้ กรรมใหญ่ก็รับไปเสีย กรรมเล็กน้อยนั้นก็เลิกให้ผล ไม่ต้องให้ผล เช่น ได้ตติยฌานกุศลกรรม ตติยฌานวิบากก็เป็นผู้รับผล ปฐมฌานกุศลกรรม และทุติยฌานกุศลกรรม อันเป็นกรรมเล็กน้อยกว่า ก็เป็นอันไม่ต้องให้ผล จึงเป็นอโหสิกรรมไป กล่าวคือ ปฐมฌานวิบาก ทุติยฌานวิบากก็ไม่ต้องเกิดขึ้น

๒) **อโหสิกรรม นตถิกมมวิปาโก** ได้แก่ กรรมที่ไม่ก่อให้เกิดผล เช่น กิริยาจิต แม้กระทำสักเท่าไรก็ตาม ก็เป็นกิริยาไปหมด ไม่เกิดวิบาก ไม่ก่อให้เกิดผลเลย จึงเป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึง ปัจจุบัน ได้แก่ กิริยาจิตของพระอรหันต์ ที่กระทำกุศลกรรมต่าง ๆ การกระทำของท่านนั้น ย่อมเป็นอโหสิกรรม เพราะไม่สามารถจะให้เกิดเป็นวิบากอีกต่อไป เพราะเป็นการกระทำที่ไม่หวังผล เนื่องจากไม่มีกิเลสที่เป็นเหตุให้หวังภพหวังชาติอีกต่อไป

๓) **อโหสิกรรม น ภวิสสติกมมวิปาโก** ได้แก่ ผลกรรมในชาติอนาคตไม่มีแล้ว เช่น พระองค์ผู้มาชาคน เป็นต้น ผลของกรรมที่ชาคนนั้นไม่ส่งผลได้ เพราะต่อมาได้เป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่มีภพ ไม่มีชาติ คือไม่ต้องเกิดอีกแล้ว กรรมนั้นก็ไม่มีผู้รับสนอง จึงเป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้หมายถึง อนาคต

อนึ่ง กรรมที่มีวิบากไม่เกิดขึ้น หมายความว่า กรรมนั้นได้กระทำแล้ว แต่วิบากไม่เกิดขึ้น เช่น บุคคลทำกรรมไว้หลายอย่าง เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งให้ผลเป็นชนกกรรมแล้ว กรรมที่เหลือก็ให้ผลเป็นชนกกรรมอีกในภพเดียวกันไม่ได้ หรือกรรมอย่างเดียวกัน เมื่อกรรมที่หนักกว่าให้ผลแล้ว กรรมที่เหลือก็ไม่ให้ผล เช่น บุคคลทำอนันตริยกรรม หรือเจริญสมาบัติ ๘ ในฝ่ายอนันตริกรรมนั้น เมื่อสังฆเทภ ซึ่งถือว่าหนักกว่าอนันตริกรรมข้ออื่น ให้ผลเป็นชนกกรรมแล้ว กรรมอื่น ๆ ก็ไม่สามารถให้ผลเป็นชนกกรรมได้ ในฝ่ายสมาบัติ ๘ เมื่อสมาบัติที่สูงกว่า ให้ผลแล้วสมาบัติที่รองลงมา ก็ไม่สามารถให้ผลได้ ต้องกลายเป็นอโหสิกรรมไป

อธิบายกรรมหมวดที่ ๔

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ในจำนวนกรรมทั้ง ๑๒ อย่าง ตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น เมื่อว่าโดยประเภทแห่งฐานะของเจตนากรรมแล้ว ก็มี ๔ อย่าง คือ ๑) อกุศลกรรม ๒) กามาวจรกุศลกรรม ๓) รูปาวจรกุศลกรรม ๔) อรูปาวจรกุศลกรรม

ในกรรมทั้ง ๔ ประเภทนี้ ยังต้องจำแนกออกไปตามทวาร ที่จะให้เกิดกรรมนั้น ๆ อีก ๓ ทวาร คือ กรรมที่เกิดทางกาย เรียกว่า กายกรรม ๑ กรรมที่เกิดทางวาจาเรียกว่า วจีกรรม ๑ และกรรมที่เกิดทางใจอย่างเดียวเรียกว่า มโนกรรม ๑

ในอกุศลกรรมทั้ง ๑๒ นั้น เกิดได้ทั้ง ๓ ทวาร คือ

กายกรรม ๓ เรียก กายทุจริต ๓	{	๑. ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์
		๒. อทินนาทาน ลักทรัพย์
		๓. กาเมสุมิฉฉาจาร ประพฤติผิดในกาม
วจีกรรม ๔ เรียก วจีทุจริต ๔	{	๔. มุสาวาท พูดปดมดเท็จ
		๕. ปิสุณวาจา พูดส่อเสียด
		๖. ผรุสวาจา พูดคำหยาบ
		๗. สัมผัปปลาปา พูดเพ้อเจ้อ ไร้สาระประโยชน์
มโนกรรม ๓ เรียก มโนทุจริต ๓	{	๘. อภิชฌา โลภอยากได้ของผู้อื่น
		๙. พยาบาท พยาบาทปองร้ายผู้อื่น
		๑๐. มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

รวมเป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที่เป็นไปในทวารทั้ง ๓ ในอกุศลกรรม ๑๐ นี้ เกิดมาจากอกุศลมูล ๓ คือ โลกมูล ๘ โทสมูล ๒ และโมหมูล ๒

ทางฝ่ายกุศลก็มี ๑๐ เหมือนกัน ซึ่งมีความหมายตรงกันข้ามกับฝ่ายอกุศลที่กล่าวแล้ว เช่น ปาณาติปาตา เวระมะณี เว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ซึ่งเกิดจากกุศลมูล ๓ คือ อโลกมูล ๘ อโทสมูล ๘ และอโมหมูล ๔ (มหากุศลจิต ๘)

ในกรรมทั้ง ๒๐ ประการ คือ อกุศลกรรม ๑๒ และมหากุศลกรรม ๘ นั้น นับเป็นกรรมอยู่ในประเภทของกามาวจรกรรม ซึ่งเป็นไปได้ในทวารทั้ง ๓

ส่วนกรรม คือ เจตนาที่สัมปยุตต์ด้วยรูปาวจรกุศลจิต ๕ และอรูปาวจรกุศลจิต ๔ นั้น เป็นไปเฉพาะทางมโนทวารอย่างเดียว เพราะเหตุว่า มหัคคตกุศลกรรมทั้ง ๙ อย่างนี้ ต้องอาศัยเกิดขึ้นด้วยอำนาจอัปปนาสมาธิ จึงจะเกิดขึ้นได้

รูปาวจรกุศลกรรม ๕ นั้น ต่างกันที่องค์ของฌาน คือ มีองค์ฌานไม่เท่ากันหรือไม่เหมือนกัน ส่วนอรูปาวจรกุศลกรรม ๔ นั้นต่างกันที่ประเภทของอารมณ์

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

กรรมทั้ง ๒๙ อย่าง คือ อกุศลกรรม ๑๒ กามาวจรกุศลกรรม ๘ รูปาวจรกุศลกรรม ๕ และอรุปาวจรกุศลกรรม ๔ นี้ เป็นโลกียกุศลทั้งสิ้น

และประเภทแห่งกรรมทั้ง ๒๙ นี้ ย่อมให้วิบาก ที่ต่างกัน ทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล ตามความสามารถหรือกำลังของตน ๆ และตามภูมิต่าง ๆ

อกุศลกรรม ๑๒ นั้น ทำให้เกิดอกุศลวิบากจิต ๗ หมายความว่า เป็นผู้ให้ผลเป็นอกุศลวิบากจิต ๗ ดวงเกิดในทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล ในปฏิสนธิกาลนั้น อุกุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง ให้ผลเป็นปฏิสนธิจิต และกัมมชรูป ในอบายภูมิ ๔ เป็นบุคคล และทำหน้าที่ภวังค์ สันตிரณะและตทาลัมพนะในปวัตติกาล และทำหน้าที่ในจิตกาลอีกด้วย ที่เหลืออีก ๖ ดวง ให้ผลได้เฉพาะในปวัตติกาล เท่านั้น ให้ผลได้ใน ๒๖ ภูมิ (เว้นอสังขญีภูมิ ๑ และอรุปภูมิ ๔) ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ

อกุศลกรรม ๑๒ เว้นอุทัจจะสัมปยุตตจิต ๑ เหลือ ๑๑ ดวง ให้ผลเป็นปฏิสนธิ ในอบายภูมิ ๔ ได้ เฉพาะอุทัจจะสัมปยุตตจิต ๑ ให้ผลได้เฉพาะในปวัตติกาลเท่านั้น

กามาวจรกุศลกรรม ๘ ทำให้กุศลวิบากจิต ๑๖ ดวง เกิดขึ้น คือ มหาวิบากจิต ๘ และอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ใน ๑๖ ดวงนี้ เป็นไปได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ใน ๒๖ ภูมิ (เว้นอสังขญีภูมิ ๑ และอรุปภูมิ ๔) ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ

ใน กามสุคติภูมิ ๗ นั้น จิต ๙ ดวง คือ อุกุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ เป็นไปได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ที่เหลืออีก ๗ ดวง เป็นไปได้เฉพาะในปวัตติกาล อย่างเดียว รวมในกามสุคติภูมิ ๗ ได้กามาวจรกุศลวิบากจิต ๑๖ ดวง

ในอบายภูมิ ๔ ได้จิตที่เป็นกามาวจรกุศลวิบาก ๘ ดวง คือ อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ และได้เฉพาะในปวัตติกาลเท่านั้น

ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขญีสัตตภูมิ) ได้อเหตุกกุศลวิบากจิต ๕ ดวง คือ จักขุวิญญานจิต ๑ โสตวิญญานจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๑ สันตிரณจิต ๒

ในมหัคคตกุศล ๙ นั้นให้ผลได้ทั้งปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ตามสมควรแก่ภูมิของตน ๆ ใน ๒๐ ภูมิ แต่เจตนาในรูปาวจรปัญจมนานั้น ให้ผลเป็นวิบากได้ ๒ อย่าง คือ ให้ผลไปเกิดในปัญจโวการภพในจุตตถมานภูมิ ๑ และให้ผลไปเกิดในเอกโวการภพ ในอสังขญีสัตตภูมิ ๑

ส่วนในเรื่องวิบากของกุศลและอกุศล ที่จะให้ผลต่างกันอย่างไร และในบุคคลใด ย่อมจะได้วิบากเท่าไรนั้น ในเรื่องนี้ ได้อธิบายไปแล้วในปริจเฉทที่ ๑ ในเรื่องของเหตุกจิต และในกามโสภณจิต ๒๔ มหัคคตวิบากจิต ๙ ดวงนั้นแล้ว

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

หมายเหตุ.. คำว่า ปวัตติกาล นั้น หมายถึง วิบากจิตที่เกิดขึ้น ต่อจากปฏิสนธิจิตนั้น เป็นต้นไป จนถึงจิตดวงสุดท้ายก่อนจุติจิต

คำว่า ปฏิสนธิกาล นั้น หมายถึง ขณะปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น ขณะเดียวกันนั้น แม้ในคำว่า จุติกาลก็เหมือนกัน หมายถึง ขณะจุติจิตเกิดขึ้น ขณะเดียวกันนั้น

๔. มรณจตุกกะ

คำว่า มรณจตุกกะ นี้ หมายถึง ความตายของสัตว์ทั้งหลาย มี ๔ อย่างคือ

- ๑) อายุขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นอายุ
- ๒) กัมมัขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นกรรม
- ๓) อุภยักขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นอายุและกรรม ทั้ง ๒
- ๔) อุปัจเจกขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะกรรมเข้าไปตัดรอน

หมายเหตุ..

๑) คำว่า สิ้นอายุ ในที่นี้ หมายถึง ตายเพราะความแก่ชราโดยอำนาจความเสื่อมของร่างกายสังขารจึงต้องถึงการแตกทำลายไปตามอายุขัยในภพภูมินั้น

๒) คำว่า สิ้นกรรม หมายถึง ความตายของสัตว์ที่ยังไม่แก่ถึงวัยอันสมควรจะตาย เช่น ตายเสียแต่ยังเป็นหนุ่มเป็นสาว หรือแต่เป็นเด็ก ยังไม่สมควรแก่อายุขัยในภพภูมินั้น

๓) คำว่า สิ้นทั้งอายุและกรรมทั้ง ๒ อย่างนั้น หมายถึง กรรมที่จะส่งผลให้ชีวิตดำรงอยู่ในภพนั้นๆ ก็หมดลงแล้ว พร้อมกับกับอายุสังขารก็หมดสิ้นลงพอดี

๔) ความตาย ที่เรียกว่า อุปัจเจกขยมรณะ นั้น หมายถึง ความตายที่เกิดขึ้นจากอุบัติเหตุที่ไม่ใช่การตายธรรมดา เพราะถ้ายังไม่มีเหตุเช่นนั้นขึ้น สังขารก็อาจจะยังไม่แตกทำลายไปได้

มรณะทั้ง ๔ อย่างนั้น ในกามสุคติภูมิ ๗ และเดรัจฉานภูมิอีก ๑ รวม ๘ ภูมินี้ ย่อมมีได้ทั้ง ๔ อย่าง ภูมิที่เหลืออีก ๒๑ ภูมินั้น มีแต่อุภยักขยมรณะ เท่านั้น เพราะสัตว์เหล่านั้นมีวิบากที่กรรมได้กำหนดอายุไว้ให้แล้ว สัตว์เหล่านั้น จึงต้องดำรงอยู่ตามกำหนดอายุกรรมนั้น ๆ ดังเช่น ปฐมฌานภูมิ มีกำหนดอายุ ๑ มหากัป ก็ต้องดำรงอยู่จนถึง ๑ มหากัป ดังนี้ เป็นต้น

ในอารมณ์ของจิตที่ถึงมรณะ ซึ่งได้แก่ จุติจิตนั้น ย่อมได้อารมณ์ ๓ อย่าง มีกรรม อารมณ์ เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่ได้อธิบายไปแล้วในวิถีมุตตะกะในปริจเจทที่ ๔ นั้น เพราะอารมณ์ของจุติจิตนี้ ย่อมถือเอาตามปฏิสนธิ์นั่นเอง เมื่อปฏิสนธิ์จิตได้อารมณ์อันใด ภวังคจิต และจุติจิต ก็ต้องมีอารมณ์อย่างนั้นเหมือนกัน ตลอดภพชาตินั้น และอารมณ์ของปฏิสนธิ์จิตนั้น ก็ได้รับมาจากชวณะ ๕ ขณะ ของมรณาสันนินิธิ คือ ในวิถีของจุติจิต ที่เกิดขึ้น

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

นั่นเอง ฉะนั้น ในขณะของมรณาสันนิเวสน์ จึงมีอารมณ์ ๓ อย่าง มีกรรมอารมณ์ เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ในอารมณ์ ๓ อย่างนี้ ถ้าจัดโดยกาลแล้ว ก็ได้ ๓ กาล คือ เป็นอดีต อารมณ์ ๑ เป็นปัจจุบันอารมณ์ ๑ และที่เป็นบัญญัติอารมณ์ ซึ่งเป็นกาลวิมุตติ ๑

ในปฏิสนธิจิต ๑๙ ดวงนี้ กามาวจรปฏิสนธิ ๑๐ ดวงนั้น มีอดีตหรือปัจจุบันเป็น อารมณ์ ปฏิสนธิของวิญญานัญญาตนะวิปาก ๑ และเนวสัญญานาสัญญายตนะวิปาก ๑ รวม ๒ ดวงนี้ มีปรมาตตะอดีตเป็นอารมณ์ ปฏิสนธิของรูปาวจรวิปาก ๕ ดวง กับอากาศานัญญาตนะวิปาก ๑ และอากิญจัญญายตนะวิปาก ๑ รวม ๗ ดวงนี้ มีบัญญัติเป็นอารมณ์

กรรมอารมณ์ เป็นอดีตอย่างเดียว กรรมนิมิตอารมณ์ เป็นได้อดีต ปัจจุบัน และกาลวิมุตติ คตินิมิตอารมณ์ เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

กรรมอารมณ์ เป็นได้เฉพาะทางมโนทวาร กรรมนิมิตอารมณ์ เป็นได้ทั้ง ๖ ทวาร คตินิมิตอารมณ์ ก็เป็นได้แต่มโนทวารอย่างเดียว

แต่ในอารมณ์ของจิตจิตนั้น ไม่มีปัจจุบันอารมณ์ มีแต่อดีตกับบัญญัติ ๒ อย่างเท่านั้น เพราะเหตุว่าในจิตจิตนี้ รับอารมณ์มาจากปฏิสนธิจิต และคำว่า จิตจิต นี้ หมายถึง จิตดวงสุดท้ายของภวังคจิต หรือเป็นจิตดวงสุดท้ายของภพชาตินั้น ฉะนั้น จิตที่จิตกับปฏิสนธินี้ จึงเป็นจิตที่เชื่อมทำให้เกิดระหว่างภพใหม่หรือชนธิใหม่ กับภพเก่าหรือชนธิเก่า และให้ติดต่อกัน ทำให้สังสารวัฏฏ์เป็นไปอยู่ตลอดไป จนหาที่สุดมิได้ ด้วยอำนาจของกรรมและกิเลสเป็นปัจจัย ซึ่งเป็นพลังผลักดันให้เป็นไปอยู่อย่างนั้น

ในจิตจิต ๑๙ ดวงนั้น อุเบกขาสันตีระณะ ๒ ดวง กับมหาวิปากญาณวิปยุตตจิต ๔ ดวง รวม ๖ ดวงนี้ จิตจิตที่จะรับปฏิสนธิได้มี ๑๐ ดวง คือ อุเบกขาสันตีระณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๔ ดวงมหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง จิตจิตที่รับปฏิสนธิจิตได้ทั้ง ๑๙ ดวง

รูปาวจรวิปากจิต ๕ ดวง จิตจิตรับปฏิสนธิได้ ๑๙ ดวง (เว้นอุเบกขาสันตีระณะ ๒ ดวง)

อรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง จิตจิตที่รับปฏิสนธิได้ ๔ ดวงคือ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง

ในอรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง ที่รับปฏิสนธิได้นั้น ให้เว้นในส่วนวิปากของจิตดวงล่าง ๆ เช่น อากาสานัญญาตนะจิตจิต รับปฏิสนธิได้ทั้ง ๔ วิญญานัญญาตนะจิตจิต รับได้ ๓ ดวง (เว้นอากาสานัญญาตนะ) อากิญจัญญายตนะจิตจิตรับได้ ๒ ดวง เนวสัญญานาสัญญายตนะจิตจิต รับได้ ๑ ดวง เว้นปฏิสนธิจิตชั้นล่าง ๓ ดวง

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ปริเฉทที่ ๖ รูปปรมัตถ์และนิพพานปรมัตถ์

ในปริเฉทที่ ๖ นี้เป็นการแสดงชื่อ ความหมาย จำนวน และการจำแนกรูปปรมัตถ์ และ นิพพานปรมัตถ์ โดยประเภทต่าง ๆ

๑. รูปปรมัตถ์

ในรูปปรมัตถ์นี้ ท่านแสดงสงเคราะห์รูป โดย ๕ นัย คือ

๑. **รูปสมุทเทสนัย** เป็นนัยที่แห่งการแสดงความสภาวะของรูปธรรมโดยสังเขป เพื่อให้รู้คุณลักษณะของรูปแต่อย่าง ว่ามีสภาวะลักษณะอย่างไรบ้าง

๒. **รูปวิภาคนัย** เป็นนัยแห่งการแสดงรูปธรรมโดยการจำแนกออกเป็นส่วน ๆ หรือเป็นคู่ ๆ ซึ่งเป็นการจำแนกรูปโดยพิสดาร

๓. **รูปสมุฏฐานนัย** เป็นนัยแห่งการแสดงสมุฏฐานคือเหตุที่ทำให้รูปธรรมนั้นเกิดขึ้น

๔. **รูปกลาปนัย** เป็นนัยแห่งการแสดงรูปธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกันเป็นกลุ่ม ๆ

๕. **รูปวัตติกมนัย** เป็นนัยแห่งการแสดงความเกิดขึ้น พร้อมทั้งความดับไปของรูปธรรมตามลำดับ หรือแสดงความเป็นไปของรูปธรรม นามธรรม

๑. รูปสมุทเทสนัย

รูปสมุทเทสนัย หมายถึง การแสดงความสภาวะของรูปธรรมโดยสังเขป เพื่อให้รู้คุณสมบัติพิเศษของรูปแต่ละรูป ซึ่งไม่เหมือนกัน

รูป มี ๒๘ คือ

มหาภูตรูป ๔ คือ ปรถวี อาโป เตโช วาโย

อุปาทายรูป ๒๔

อุปาทายรูป ๒๔ แบ่งออกเป็น ๑๐ จำพวก คือ

ปสาทรูป ๕ คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กายะ

วิสยรูป ๗ หรือ ๔ คือ รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ ารสารมณฺ์ โณฏฐัพพารมณฺ์

ภาวรูป ๒ คือ อิตถิภาวรูป บุริสภาวรูป

หทยรูป ๑ คือ หทยวัตถุ

ชีวีตรูป ๑ คือ ชีวิตินทรีย์

อาหารรูป ๑ คือ กพพีการ

ปริเฉทรูป ๑ คือ อากาสธาตุ

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

วิญญูรูป ๒ คือ กายวิญญูติ วจีวิญญูติ
 วิการรูป ๕ หรือ ๓ คือ ลหุตา มุทุตา กัมมัฏญตา (และหรือ กายวิญญูติ วจีวิญญูติ)
 ลักษณะรูป ๔ คือ อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

ชื่อและความหมายของรูป ๒๘

ปถวี	รูปที่แข็ง หรือ อ่อน
อาโป	รูปที่ไหล หรือ เกาะกุม
เตโช	รูปที่ร้อน หรือ เย็น
วาโย	รูปที่หย่อน หรือ ตึง
จักขุปสาท	ความใสที่สามารถรับรูปรามณได้
โสตปสาท	ความใสที่สามารถรับสัททารมณได้
ฆานปสาท	ความใสที่สามารถรับคันธารมณได้
ชีวหาปสาท	ความใสที่สามารถรับรสารมณได้
กายปสาท	ความใสที่สามารถรับโณภูมิจ्ञัพพารมณได้
รูปารมณ	สีต่าง ๆ
สัททารมณ	เสียงต่าง ๆ
คันธารมณ	กลิ่นต่าง ๆ
รสารมณ	รสต่าง ๆ
โณภูมิจ्ञัพพารมณ	เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
อิตถิภาวะ	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง
บุริสภาวะ	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นชาย
หทยะ	รูปที่เกิดอยู่ในหัวใจและเป็นที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกทั้งหลาย
ซีวิตะ	รูปที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย
อาหาระ	รูปที่นำไปให้อาหารชรูปเกิด
ปริจเฉทะ	อากาศรูป ที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป
กายวิญญูติ	การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของร่างกาย
วจีวิญญูติ	การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของวาจา
ลหุตา	ความเบาของนิปผันนรูป
มุทุตา	ความอ่อนของนิปผันนรูป

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

กัมมัญญาตา	ความควรแก่การงานของนิปผันนรูป
อุปจยะ	ความเกิดขึ้นครั้งแรกและเกิดขึ้นครั้งหลัง ๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้น ได้ของนิปผันนรูป
สันตติ	ความเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิปผันนรูปจนถึงตาย
ชรรตา	ความแก่ของนิปผันนรูป
อนิจจตา	ความดับของนิปผันนรูป

๒. รูปวิภาคนัย

รูปวิภาคนัย หมายถึง การจำแนกรูปโดยพิสดารออกไป เพื่อให้รู้กว้างขวางขึ้นว่า
รูปธรรมทั้ง ๒๘ นั้น อาจจัดเป็นส่วนเดียวหรือสองส่วนก็ได้

รูป ๒๘ จำแนกออกเป็นคู่ ๆ ได้ ๑๑ คู่

- คู่ที่ ๑ **อชฌัตติกรูป** คือ รูปภายใน มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
พาหिरูป คือ รูปภายนอก มี ๒๓ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓
- คู่ที่ ๒ **วัตถุนรูป** คือ รูปที่เป็นที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกมี ๖ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑
อวัตถุนรูป คือ รูปที่ไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกมี ๒๒ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๒
- คู่ที่ ๓ **ทวารรูป** คือ รูปที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถิจิตและกายกรรม วจีกกรรม
มี ๗ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิญญูติรูป ๒
อทวารรูป คือ รูปที่ไม่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถิจิตและกาย กรรม
วจีกกรรมมี ๒๑ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๑
- คู่ที่ ๔ **อินทริยรูป** คือ รูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็นเป็นต้นมี ๘ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
ภavarูป ๒ ชีvitรูป ๑
อนินทริยรูป คือ รูปที่ไม่ได้เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็นเป็นต้นมี ๒๐ ได้แก่ รูป
ที่เหลือ ๒๐
- คู่ที่ ๕ **โอฬาริกรูป** คือ รูปหยาบ หมายถึง รูปที่ปรากฏชัดมี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
สุขุมรูป คือ รูปละเอียด หมายถึง รูปที่ไม่ปรากฏชัดมี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖
- คู่ที่ ๖ **สันติเกรูป** คือ รูปใกล้ หมายถึง รูปที่รู้ได้ง่าย มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
ทุเรรูป คือ รูปไกล หมายถึง รูปที่รู้ได้ยาก มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖
- คู่ที่ ๗ **สัปปฏิฆรูป** คือ รูปที่กระทบซึ่งกันและกันได้มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
อปปปฏิฆรูป คือ รูปที่กระทบซึ่งกันและกันไม่ได้มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

คู่ที่ ๘ **อนุปาตินนรูป** คือรูปที่เกิดจากอกุศลกรรมและโลกียกุศลกรรมมี ๑๘ ได้แก่ กัมมรูป ๑๘
อนุปาตินนรูป คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรมและโลกียกุศลกรรม มี ๔๐ ได้แก่

จิตตชรูป ๑๕ อุตฺตชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒

คู่ที่ ๙ **สนิทัสนรูป** คือ รูปที่เห็นด้วยตาได้ มี ๑ ได้แก่ รูปารมณ

อนิทัสนรูป คือ รูปที่เห็นด้วยตาไม่ได้มี ๒๗ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๗

คู่ที่ ๑๐ **โคจรคคาหกรูป** คือ รูปที่รับปัญจารมณได้ มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕

อโคจรคคาหกรูป คือ รูปที่รับปัญจารมณไม่ได้มี ๒๓ ได้แก่รูปที่เหลือ ๒๓

คู่ที่ ๑๑ **อวินิพโกครูป** คือ รูปที่แยกจากกันไม่ได้ มี ๘ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ

คันธารมณ รสารมณ อาหารรูป

วินิพโกครูป คือ รูปที่แยกจากกันได้มี ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐

๓. รูปสมมูฐานนัย

รูปสมมูฐานนัย หมายถึง นัยแห่งการแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้น ซึ่งแสดงถึง
 การเกิดขึ้นของรูปธรรมทั้งปวงนั้น ต้องอาศัยเหตุปัจจัยให้เกิด

ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปทั้งหลายเกิดขึ้น เรียกว่า สมมูฐาน มี ๔ อย่างคือ กรรม จิต อุตฺต
 และ อาหาร

๑. **กรรมสมมูฐาน** กรรมทั้งหมดมี ๓๓ คือ อกุศลกรรม ๑๒ กุศลกรรม ๒๐ แต่ใน
 กรรม สมมูฐานนิกรูป หมายถึงกรรม ๒๕ เว้นอุปปาจรกุศลกรรม ๔ และโลกุตตรกุศลกรรม ๔

๒. **จิตตสมมูฐาน** จิตทั้งหมดมี ๘๗ หรือ ๑๒๑ ดวง แต่ในจิตตสมมูฐานนิกรูป นี้
 หมายถึงเฉพาะจิต ๗๕ หรือ ๑๐๗ ดวงเท่านั้น เว้น ๑๔ ดวง คือ ทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐
 อรูปวิปากจิต ๔ และปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย จิตจิตของพระอรหันต์

๓. **อุตฺตสมมูฐาน** คือ ความร้อน ได้แก่ อุณหเตโช และความเย็น ได้แก่ สิตเตโช ที่ทำ
 ให้รูปต่าง ๆ เกิดขึ้น (ดังที่ได้อธิบายแจ่มแจ้งไปแล้วในบทที่ ๓)

๔. **อาหารสมมูฐาน** คือโอชาที่ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้น ซึ่งได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหาร
 ต่าง ๆ และยาบางชนิด เช่น วิตามินต่าง ๆ ก็มีโอชายุ่เหมือนกัน เมื่อรับประทานหรือ ทา หรือ
 ฉีดเข้าไปแล้ว ก็ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน

๕. **นุกโตจิสสมมูฐานนิกรูป** คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมมูฐานอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดา
 สมมูฐานทั้ง ๔ ข้างต้นนั้น ซึ่งได้แก่ ลักษณะรูป ๔

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

แสดงการจำแนกรูปที่เกิดจากสมมุฐานทั้ง ๔

๑. **กัมมรูป** คือ รูปที่เกิดจากกรรม มี ๑๘ คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกรูป ๘ และ ปริจเฉทรูป ๑

รูปที่เกิดจากกรรมโดยแน่นอน ที่เรียกว่า เอกันตะ นั้นมี ๙ รูป คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวีตรูป ๑

รูปที่เกิดจากกรรมโดยไม่แน่นอน ที่เรียกว่า อนกัณตะ นั้นมี ๙ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑

หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ความเป็นหญิง ความเป็นชาย หัวใจ และชีวิต ทั้ง ๙ นี้ เกิดได้เฉพาะในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น เพราะรูปเหล่านี้ เกิดมาจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรมโดยส่วนเดียว ส่วนรูปที่เหลือ ๙ นั้น เกิดในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายก็ได้ เกิดในสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายก็ได้ ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลายก็ได้ เพราะเป็นรูปที่เกิดจากสมมุฐานอื่น ๆ ก็มี

๒. **จิตตรูป** คือ รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมมุฐาน มี ๑๕ คือ วิญญูติรูป ๒ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมมุฐานโดยแน่นอน ที่เรียกว่า เอกันตะ นั้นมี ๒ คือ วิญญูติรูป ๒

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมมุฐานโดยไม่แน่นอน ที่เรียกว่า อนกัณตะ นั้นมี ๑๓ คือ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑

๓. **อุตฺตรูป** คือ รูปที่เกิดจากอุตฺต มี ๑๓ คือ สัททารมณ ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑

ในจำนวนอุตฺตรูป ๑๓ นี้รูปที่เกิดจากอุตฺตเป็นสมมุฐานอย่างเดียวไม่มี ฉะนั้น อุตฺตรูป โดยแน่นอน (เอกันตะ) จึงไม่มี ทั้ง ๑๓ รูปนี้ เป็นอุตฺตรูป โดยไม่แน่นอน (อนกัณตะ) ทั้งสิ้น

๔. **อาหารรูป** คือ รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมมุฐาน มี ๑๒ คือ วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑

ในจำนวนอาหารรูปทั้ง ๑๒ นี้ รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมมุฐานอย่างเดียวไม่มี

ฉะนั้น อาหารรูปโดยแน่นอน (เอกันตะ) จึงไม่มี มีแต่อาหารรูปโดยไม่แน่นอน (อนกัณตะ) ทั้งสิ้น

จำแนกรูป ๒๘ โดยสมมุฐาน

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. **เอกสมุฏฐานิกรูป** คือ รูปที่เกิดจากสมุฏฐานอย่างเดียว มี ๑๑ รูป คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ รวม ๙ อย่างนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว และ วิญญูติรูป ๒ เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว

๒. **ทวิสมุฏฐานิกรูป** คือ รูปที่เกิดได้จากสมุฏฐานทั้ง ๒ มี ๑ รูป คือ สัททวารมณ เกิดจากจิต และ อุตฺต เป็นสมุฏฐาน

๓. **ติสมุฏฐานิกรูป** คือ รูปที่เกิดได้จากสมุฏฐานทั้ง ๓ มี ๓ รูป คือ วิการรูป ๓ เกิดจากจิต อุตฺต และอาหาร เป็นสมุฏฐาน

๔. **จตุสมุฏฐานิกรูป** คือ รูปที่เกิดได้จากสมุฏฐานทั้ง ๔ มี ๙ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ คันถารมณ ระสารมณ อาหารรูป ปริจเฉทรูป เกิดจากกรรม จิต อุตฺต อาหาร เป็นสมุฏฐาน

๕. **นกุโตจิสสมุฏฐานิกรูป** คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งเลย มี ๔ รูป คือ ลักขณรูป ๔

ความเป็นไปของรูปทั้ง ๔ ในร่างกาย

ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ที่มีรูปร่างสัณฐานอวัยวะต่าง ๆ ปรากฏขึ้นได้นั้น ย่อมอาศัยกัมมชรูปเป็นพื้นก่อนแล้ว รูปอื่น ๆ จึงช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานและอวัยวะปรากฏชัดเจนขึ้นได้ ถ้าไม่มีกัมมชรูปเป็นพื้นรองรับอยู่แล้ว ร่างกายของสัตว์นั้น ๆ ก็ไม่ผิอะไรกับต้นไม้ หรือท่อนไม้ รูปที่เป็นผู้ช่วยปรับปรุงรูปร่างสัณฐานอวัยวะให้ปรากฏได้ชัดเจนนั้นได้แก่อุตฺตรูป ๔ และ อาหารรูป

อุตฺตรูป มี ๔ อย่างได้แก่

๑. **กัมมปัจจัยอุตฺตรูป** ได้แก่ รูปที่เกิดจากอุตฺต ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน

๒. **จิตตปัจจัยอุตฺตรูป** ได้แก่ รูปที่เกิดจากอุตฺต ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

๓. **อุตฺตปัจจัยอุตฺตรูป** ได้แก่ รูปที่เกิดจากอุตฺต ที่มีอุตฺตเป็นสมุฏฐาน

๓. **อาหารปัจจัยอุตฺตรูป** ได้แก่ รูปที่เกิดจากอุตฺตที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

ด้วยเหตุนี้ ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย จึงมีอุตฺตรูปปกคลุมอยู่ทั่วไปหมด ฉะนั้น เมื่อสัตว์นั้นตายลงก็ตาม อุตฺตรูปก็ยังปรากฏอยู่ตลอดไป ส่วนกัมมชรูปและอาหารรูปนั้น ปรากฏอยู่ได้ในระหว่างที่สัตว์นั้นยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อสัตว์นั้นตายลงแล้ว รูปทั้ง ๒ นี้ ก็ดับสิ้นไปหมด

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

สำหรับจิตตชรูปนั้นปรากฏขึ้นโดยลำพังของตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยกัมมชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป ทั้ง ๓ นี้เป็นที่ตั้ง จึงเกิดขึ้นได้ หมายความว่า จิตตชรูปนี้ต้องอาศัยร่างกายของสัตว์ (ซึ่งเป็นกัมมชรูป) เกิดขึ้นนั่นเอง ถ้าไม่มีร่างกายของสัตว์แล้ว จิตตชรูปก็เกิดไม่ได้

จิตตชรูป มี ๗ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ คือ จิตตชรูปที่เป็นไปอย่างธรรมดา เช่น การหายใจเข้าออก ได้แก่ จิต ๗๕ ดวงทั้งหมด

๒. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระะ ได้แก่ การหวัระะ การยืม

๓. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้ ได้แก่ การร้องไห้ การคร่ำครวญ

๔. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย ได้แก่ การคู้ เหยียด ก้ม เงย เหลียวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กระพริบตา อ้าปาก เคี้ยว เป็นต้น

๕. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด ได้แก่ การพูด การอ่านหนังสือ ร้องเพลง

๖. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน

๗. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน ได้ตามปกติ (ในเวลาที่ยังร่างกายแข็งแรงปกติ)

ในจิตตชรูป ๗ อย่าง ที่กล่าวมานี้ เมื่อกล่าวโดยองค์ธรรมแล้ว ก็ได้แก่ จิตตชรูป ๑๕ นั้นเอง แต่ในจิตตชรูป ๑๕ นี้ รูปที่ปรากฏให้สังเกตได้มี ๑๐ รูป คือ วัณณะ สัททะ โณภูมิจิต ๓ วิการะ ๕ ส่วนรูปที่เหลืออีก ๕ คือ อาโป คันธะ รสชะ อาหาระ ปริเจตนะ เหล่านี้ไม่ปรากฏ

จำแนกจิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่าง

๑. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ จิต ๗๕ ดวงทั้งหมด

๒. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระะเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ จิต ๑๓ ดวง คือ โลก โสมนัส ๔ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากริยาโสมนัส ๔

๓. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้เกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ โทสมูลจิต ๒

๔. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อยเกิดขึ้นได้นั้น มี ๓๒ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ อภิญญาจิต ๒

๕. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูดเกิดขึ้นได้นั้นมี ๓๒ ดวงเหมือนกับข้อ ๔

๖. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ เกิดขึ้นได้นั้นมี ๓๒ เหมือนกัน

๗. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่นเกิดขึ้นได้นั้น มี ๕๘ ดวงคือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ อภิญญาจิต ๒ อัปปนาชวนจิต ๒๖

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

จำแนกจิตตชรูป ๗ อย่าง ตามประเภทของจิต

๑. จิตตชรูปที่เกิดจากโลภมูลสมนัสสสสหคจิต ๔ ดวง เจตสิก ๒๒ ดวง มี ๖ อย่าง

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหิวระะ
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๒. จิตตชรูปที่เกิดจากโลภมูลอุปกษสสสหคจิต ๔ ดวง เจตสิก ๒๒ ดวง มี ๕ อย่าง

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๓. จิตตชรูปที่เกิดจากโทสมูลจิต ๒ ดวง เจตสิก ๒๒ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๔. จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิต ๒ เจตสิก ๑๖ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๕. จิตตชรูปที่เกิดจากทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ เจตสิก ๗ ดวง ไม่มี

๖. จิตตชรูปที่เกิดจากมโนธาตุจิต ๓ สันตึรณจิต ๓ เจตสิก ๑๑ ดวง มี ๑ อย่าง คือ จิตตชรูป

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

สามัญ

๗. จิตตชรูปที่เกิดจากมโนทวาราวัจชนจิต ๑ เจตสิก ๑๑ ดวงมี ๕ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๘. จิตตชรูปที่เกิดจากหสิตุปปาทจิต ๑ เจตสิก ๑๒ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๙. จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลโสมนัสสสหคจิต ๔ มหากิริยาโสมนัสสสหคจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๑๐. จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลอุเบกขาสหคจิต ๔ มหากิริยาอุเบกขาสหคจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๓๗ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๑. จิตตชรูปที่เกิดจากมหาวิปากจิต ๘ เจตสิก ๓๓ ดวง มี ๑ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญญ

๑๒. จิตตชรูปที่เกิดจากอัปปนาชวนจิต ๒๖ (เวทนาภิณฺเณญาจิต) เจตสิก ๓๘ มี ๒ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญญ

(๒) จิตตชรูปที่ให้อิริยาบถทั้ง ๓ (ยืน นั่ง นอน) ที่เกิดจากมโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ อภิณฺเณญาจิต ๒ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

๑๓. จิตตชรูปที่เกิดจากอุปปาจรวิปากจิต ๕ เจตสิก ๓๕ ดวง มี ๑ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญญ

๑๔. จิตตชรูปที่เกิดจากอุปปาจรวิปากจิต ๔ เจตสิก ๓๐ ดวง ไม่มี

๑๕. จิตตชรูปที่เกิดจากอภิณฺเณญาจิต ๒ เจตสิก ๓๐ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญญ

(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวนิริยาบถน้อย

(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จำแนกโสมนัสกามชวนจิต ๑๓

ที่ทำให้การหวัระเกิดโดยบุคคล ๓ จำพวก

๑. ปุณฺณชน หวัระด้วยจิต ๘ ดวง คือ โลกโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔

๒. ผลเสกขบุคคล ๓ หวัระด้วยจิต ๖ ดวง ทิฏฐิคตวิปปยุตตโสมนัส ๒ มหากุศลโสมนัส ๔

๓. พระอรหันต์ หวัระด้วยจิต ๕ ดวง คือ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากิริยาโสมนัส ๔

๔. รูปกลาปนัย

รูปกลาปนัย หมายถึง การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวดหมู่

รูปกลาปน มี ๒๓ กลาปน คือ

กัมมชกลาปน ๙

จิตตชกลาปน ๘

อุตฺตชกลาปน ๔

อาหารชกลาปน ๒

กัมมชกลาปน ๙ ได้แก่

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑. **จักขุทสกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีจักขุปสาทรูปเป็นประธาน ได้แก่ จักขุปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
๒. **โสตทสกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีโสตปสาทรูป เป็นประธาน ได้แก่ โสตปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
๓. **ฆานทสกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีฆานปสาทรูป เป็นประธาน ได้แก่ ฆานปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
๔. **ชีวาทสกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีชีวหาปสาทรูปเป็นประธาน ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
๕. **กายทสกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีกายปสาทรูป เป็นประธาน ได้แก่ กายปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
๖. **อิตถิภาวทสกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีอิตถิภาวรูปเป็นประธาน ได้แก่ อิตถิภาวรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
๗. **บุริสภาวทสกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีบุริสภาวรูปเป็นประธาน ได้แก่ บุริสภาวรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
๘. **วัตถุทสกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีหทยวัตถุรูป เป็นประธาน ได้แก่ หทยวัตถุรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
๙. **ชีวิตนวกกลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๙ รูป ที่มีชีวีตรูปเป็นประธาน ได้แก่ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

จำแนกัมมชกกลาป ๙ โดยกาย ๓ ส่วน

ในร่างกายของคนและสัตว์นั้น แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. **อุปริมกาย** ได้แก่ ร่างกายเบื้องบน นับตั้งแต่คอขึ้นไปตลอดถึงศีรษะ มีกัมมชกกลาปเกิดได้ ๗ กลาป คือ ๑) จักขุทสกกลาป ๒) โสตทสกกลาป ๓) ฆาน ทสกกลาป ๔) ชิวหาทสกกลาป ๕) กายทสกกลาป ๖) ภาวทสกกลาป ๗) ชีวิต นวกกลาป
๒. **มัชฌิมกาย** ได้แก่ ร่างกายส่วนกลาง นับตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ มีกัมมชกกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ ๑) กายทสกกลาป ๒) ภาวทสกกลาป ๓) วัตถุทสกกลาป ๔) ชีวิตนวกกลาป
๓. **เหตุจิมกาย** ได้แก่ ร่างกายเบื้องล่าง นับตั้งแต่สะดือลงมาถึงปลายเท้า มีกัมมชกกลาปเกิดได้ ๓ กลาป คือ ๑) กายทสกกลาป ๒) ภาวทสกกลาป ๓) ชีวิตนวกกลาป

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

จิตตชกฺลาป ๘ กฺลาป ได้แก่

๑. **สุทธัญฐกฺกาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๘ รูปโดยเฉพาะ ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘
 ๒. **สัททนวกกฺลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๙ รูป มีสัททรูปเป็นประธาน ได้แก่ สัททรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
 ๓. **กายวิญญูตินวกกฺลาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๙ รูป มีกายวิญญูติรูปเป็นประธาน ได้แก่ กายวิญญูติรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
 ๔. **วจฺวิญญูติสัทททสกฺกาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป มีวจฺวิญญูติและสัททรูปเป็นประธาน ได้แก่ วจฺวิญญูติรูป ๑ สัททรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘
 ๕. **ลหุตาทิเอกทสกฺกาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๑ รูป ที่มีวการรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้นเป็นประธาน ได้แก่ วการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘
 ๖. **สัททลหุตาทิทวาทสกฺกาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๒ รูปที่มีสัททรูปที่เกิดพร้อมด้วยวการรูป ๓ เป็นประธาน ได้แก่ สัททรูป ๑ วการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘
 ๗. **กายวิญญูติลหุตาทิทวาทสกฺกาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๒ รูปที่มีกายวิญญูติที่เกิดพร้อมด้วยวการรูป ๓ เป็นประธาน ได้แก่ กายวิญญูติ ๑ วการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘
 ๘. **วจฺวิญญูติสัททลหุตาทิเตรสกฺกาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๑๓ รูปที่วจฺวิญญูติและสัททรูปที่เกิดพร้อมด้วยวการรูป ๓ เป็นประธาน ได้แก่ วจฺวิญญูติรูป ๑ สัททรูป ๑ วการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘
- จิตตชกฺลาปนี้ ย่อมเกิดได้เฉพาะในสิ่งที่มีชีวิต (เว้นอสังขญฺญสัตตพรหม) เท่านั้น

จำแนกจิตตชกฺลาป ๘ โดยกาย ๓ ส่วน

ในปฺริมกาย มีจิตตชกฺลาปเกิดได้ทั้ง ๘ กฺลาป

ในมฺัชฌิมกาย และเหฏฐิมกาย มีจิตตชกฺลาปเกิดได้ ๔ กฺลาปคือ ๑)สุทธัญฐกฺกาป ๒)กายวิญญูตินวกกฺลาป ๓)ลหุตาทิเอกาทสกฺกาป ๔)กายวิญญูติลหุตาทิทวาทสกฺกาป

อุตฺตชกฺลาป ๔

แยกเป็นมุลกฺลาป ๒ มุลีกฺลาป ๒ คือ

มุลกฺลาป ๒ ได้แก่

๑. **สุทธัญฐกฺกาป** หมายถึง กองแห่งรูป ๘ รูป ที่มีเฉพาะอวินิพโกครูป ๘ เท่านั้น

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒. สัททนวกกลากัป หมายถึง กองแห่งรูป ๙ รูป ที่มีสัททรูปเป็นประธาน ได้แก่ สัททรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

มูลีกลากัป ๒ ได้แก่

๓. ลหุตาติเอกาทสกลากัป หมายถึง สุธัมมฐุกกลากัปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย จึงมี ๑๑ รูป ได้แก่ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘

๔. สัททลหุตาติทวาทสกลากัป หมายถึง สัททนวกกลากัป ที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย จึงมี ๑๒ รูป ได้แก่ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘

อุตฺตชกลากัป ๒ ที่เกิดภายนอกร่างกายสัตว์

๑. สุธัมมฐุกกลากัป ได้แก่ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ และภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ ไฟ ลม พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว แสงสว่าง เงา เป็นต้น

๒. สัททนวกกลากัป ได้แก่ เสียงลมพัด เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำไหล เสียงรถ เสียงเรือ เสียงระฆัง เหล่านี้เป็นต้น

จำแนกอุตฺตชกลากัป ๔ โดยกาย ๓ ส่วน

ในกาย ๓ ส่วนนั้น อุตฺตชกลากัปทั้ง ๔ ย่อมเกิดได้ สำหรับสุธัมมฐุกกลากัป หรือลหุตาติเอกาทสกลากัปนั้น เกิดเป็นประจำอยู่แล้ว ส่วนสัททนวกกลากัป หรือ สัททลหุตาติทวาทสกลากัป ทั้ง ๒ นี้ เกิดเป็นบางเวลา ไม่ใช่เป็นประจำ

อาหารชกลากัป ๒

แยกเป็นมูลกลากัป ๑ มูลีกลากัป ๑ คือ

๑. มูลกลากัป = สุธัมมฐุกกลากัป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๘ รูป ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ โดยเฉพาะ

๒. มูลีกลากัป = ลหุตาติเอกาทสกลากัป หมายถึง สุธัมมฐุกกลากัปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมด้วย จึงมี ๑๑ รูป ได้แก่ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘

๕. รูปปวัตติกมนัย

รูปปวัตติกมนัย หมายถึง การแสดงความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ ความเป็นไป หรือความเกิดดับของรูปธรรมนั้น มีนัยแห่งการแสดง ๓ ประการ คือ

๑. ตามนัยแห่งภูมิ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒. ตามนัยแห่งกาล

๓. ตามนัยแห่งกำหนด

๑. นัยแห่งภูมิ

แสดงรูปที่เกิดขึ้นได้และเกิดไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ

๑. ในกามภูมิ ๑๑ นั้น รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้โดยบริบูรณ์ในปวัตติกาล ไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่านี้ แต่ว่าโดยบุคคลแล้ว ถ้าเป็นเพศหญิง ก็ต้องเว้นปฐิภาวรูปออกเสีย ถ้าเป็นเพศชาย ก็ต้องเว้นอิตถิภาวรูปออกเสีย และถ้าผู้มีอวัยวะ เช่น ตา หู จมูก เพศ อย่างใดอย่างหนึ่ง บกพร่องไป ก็ต้องเว้นรูปนั้น ๆ ออกตามสมควร แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อว่า โดยส่วนรวมแล้ว ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้

๒. ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขญัสตตภูมิ) อันเป็นที่เกิดของรูปพรหมทั้งหลายนั้น ฆานะชีวหา กายะ และภาวรูปทั้ง ๒ ย่อมเกิดไม่ได้ เพราะรูปทั้ง ๕ นี้ เป็นรูปที่สนับสนุนในทางกามคุณอารมณ์โดยส่วนเดียว ส่วนรูปพรหมนั้น เป็นบุคคลที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของรูปฌาน ซึ่งปราศจากกามฉันทะ ฉะนั้น รูปทั้ง ๕ นี้ จึงเกิดไม่ได้แก่พวกรูปพรหม สำหรับจุขุ และโสตะที่เกิดขึ้นได้กับพวกรูปพรหมนั้น ก็เพราะรูปทั้ง ๒ นี้ มิได้มีแต่โทษอย่างเดียว ย่อมมีคุณประโยชน์ได้เป็นอย่างมาก คือ ตา มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้แลเห็นผู้ที่ทรงคุณอันประเสริฐ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น เรียกว่า ทัสสนานุตตริยคุณ หู มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้ฟังพระสัทธรรมอันประเสริฐ เรียกว่า สวณานุตตริยคุณ ฉะนั้น รูปทั้ง ๒ คือ จักขุกับโสตะนี้ จึงเกิดได้แก่พวกรูปพรหม และรูปทั้งหมด ที่เกิดกับพวกรูปพรหมนั้น มีจำนวน ๒๓ รูปด้วยกัน ในจำนวนรูป ๒๓ นี้ รูปที่ขาดบกพร่องแก่พวกรูปพรหมนั้น ไม่มี

๓. ในอสังขญัสตตภูมิ ๑ ย่อมมีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ เท่านั้น คือ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ วิการรูป ๓ ลักษณะรูป ๔ ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะว่า พวกอสังขญัสตตพรหมทั้งหลายนี้ เป็นพรหมที่ไม่มีนามธรรม คือ จิต เจตสิกเกิดขึ้นเลย อันเนื่องจากการเจริญปัญญาจนฌานที่ประกอบด้วยสัญญาวิราคะภาวนาคือความเบื่อหน่ายในนามธรรม ในขณะที่สิ้นชีวิตจากภพก่อน ฉะนั้น พรหมพวกนี้จึงไม่มีนามธรรมเกิด ด้วยเหตุนี้ รูปอันเป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิก จึงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นแก่พรหมพวกนี้ ส่วนภาวรูป ๒ นั้น แม้ว่าจะไม่ใช่เป็นรูปที่เกิดจากจิตและเจตสิก คือ ไม่ใช่จิตตชรูปก็จริง แต่สำหรับพวกพรหมทั้งหลายนั้น ปราศจากกามราคะอยู่แล้ว และภาวรูป ๒ นี้ ก็เป็นรูปที่ทำให้เกิดกามราคะเป็นจำนวนมาก จึงไม่จำเป็นสำหรับพวกพรหมทั้งหลาย ฉะนั้น อสังขญัสตตพรหมทั้งหลาย จึงมีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ รูปเท่านั้น

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๔.ในรูปภูมิ ๔ อันเป็นที่เกิดของพวกอรูปพรหมทั้งหลาย ซึ่งเกิดด้วยอำนาจการเจริญญาณที่เกี่ยวข้อง ภูมิวิราคะวณาคือ ความปราศจากความยินดีในรูป ฉะนั้น พวกอรูปพรหมทั้งหลาย จึงไม่มีรูปเกิดขึ้นเลย ตลอดจนกระทั่งในภูมิที่อยู่ ก็ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เช่นเดียวกัน

จำแนกรูป ๒๘ ที่เกิดในกามภูมิ ๑๑ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

รูป ๒๘ ที่เกิดได้ในกามภูมิทั้งหมดนั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ก็ได้ครบทั้ง ๔ สมุฏฐาน ทั้งจำนวนรูปสมุฏฐานก็เกิดได้ครบ คือ กัมมชรูป ๑๘ จิตตชรูป ๑๕ อุตฺตชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒ รวมเป็น ๕๘ และในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง ๔ สมุฏฐานเหล่านี้ แต่ละสมุฏฐานย่อมมีลักษณะรูปทั้ง ๔ อยู่ด้วย ทุก ๆ สมุฏฐาน คือ ในกัมมชรูป ๑๘ ก็มีลักษณะรูปทั้ง ๔ ได้แก่ อุปฺปจฺยกัมมชรูป สันตติกัมมชรูป ชรตกัมมชรูป อนิจฺจตกัมมชรูป รวมเป็น ๔

ในจิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ฉะนั้น เมื่อรวมลักษณะรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในรูปสมุฏฐานทั้ง ๔ อย่าง ดังกล่าวแล้ว จึงเป็น ๑๖ และเมื่อนับรวมเข้ากับจำนวนรูป ๕๘ จึงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในกามภูมิ ๗๔ รูป ในจำนวนรูป ๗๔ เหล่านี้ ถ้านับอย่างสามัญแล้ว ก็คงมีจำนวนรูป ๒๘ นั้นเอง

จำแนกรูป ๒๓ ที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังข) โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

รูป ๒๓ ที่เกิดได้ในรูปภูมิ ๑๕ นั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานทั้ง ๔ แล้ว ย่อมได้เพียง ๓ สมุฏฐาน (เว้นอาหารสมุฏฐาน) เพราะบรรดารูปพรหมทั้งหลายไม่ได้กินอาหารอย่างในกามภูมิ รูปพรหมทั้งหลายย่อมอิมอยู่ได้ด้วยปีติ (มีปีติเป็นภักขา) ฉะนั้น ปีติจึงเท่ากับเป็นอาหารของพวกอรูปพรหม ด้วยเหตุนี้ในจำนวนรูป ๒๓ นั้น จึงไม่มีอาหารชรูปอยู่ด้วยเลย

ในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง ๓ นั้น กัมมชรูปย่อมเกิดได้ ๑๓ (เว้น ฆานะ ชิวหา กายะ ภาวรูป ๒) จิตตชรูปย่อมเกิดได้ทั้งหมด ๑๕ อุตฺตชรูปย่อมเกิดได้ทั้ง ๑๓ รวมเป็น ๔๑ และเมื่อรวมกับลักษณะรูป ๑๒ (สมุฏฐานละ ๔) แล้ว คงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในรูปภูมิ ๕๓ รูป ถ้านับอย่างสามัญแล้วก็คงได้จำนวนรูป ๒๓ นั้นเอง

จำแนกรูป ๑๗ ที่เกิดในอสังขญสัจตภูมิโดยสมุฏฐานทั้ง ๒

เรียนรให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

รูป ๑๗ ที่เกิดได้ในอสังขยัตตภูมินั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้วย่อมได้เพียง ๒ สมุฏฐาน คือ กัมมสมุฏฐานและอตุสมุฏฐาน เพราะพวกอสังขยัตตพรหม เป็นพรหมที่ไม่มีจิตและเจตสิก ฉะนั้น รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานจึงไม่มี ส่วนรูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐานนั้น ไม่มีเป็นธรรมดาสำหรับพวกพรหมอยู่แล้ว

แสดงรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล แต่เกิดได้ในปัตติกาล

ในอุปาทกขณะของปฏิสนธิจิต เรียกว่า ปฏิสนธิกาล ตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิต เป็นต้นไป จนถึงฐิติขณะของจุติจิต เรียกว่า ปัตติกาล นี่เป็นไปตามสภานัย แต่ถ้าว่า โดยสามัญญนัยแล้ว ได้แก่ปฏิสนธิจิตขณะเดียว เรียกว่าปฏิสนธิกาล จุติจิตขณะเดียว เรียกว่า จุติกาล ตั้งแต่จิตดวงที่ ๒ จากจุติจิตเป็นต้นมาจนถึงจิตดวงสุดท้ายก่อนจุติจิต เรียกว่า ปัตติกาล

รูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล (ตามสภานัย) นั้น มี ๘ รูป คือ สัททรูป ๑ วิการรูป ๕ ชรตารูป ๑ อนิจจตารูป ๑

กัมมชรูป ๑๙ ที่เกิดได้ในปฏิสนธิกาลนั้น ถ้าจัดเป็นกลาปแล้ว ก็ได้แก่ กัมมชกลาป ๙ นั้นเอง และในกัมมชกลาป ๙ นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นทั้งหมดแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไปในปฏิสนธิขณะ ต้องแล้วแต่กำเนิดของสัตว์ และภูมิตามสมควร

๒. นัยแห่งกำเนิด

กำเนิด หรือ โยนิ มี ๓ หรือ ๔ คือ

๑. สังเสทฆกำเนิด หมายถึง เกิดในที่ที่มียางเหนียว
๒. โอบปาติกกำเนิด หมายถึง เกิดผุดขึ้นโตทันที คล้ายกับว่าตกลงมาจากที่สูง
๓. คัพภเสยยกะกำเนิด หมายถึง เกิดในครรภ์มารดา (สัตว์ผู้นอนในครรภ์)

คัพภเสยยกะกำเนิด แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. ชลาพุชะกำเนิด หมายถึง เกิดในมดลูก แล้วคลออดออกมาเป็นตัว
๒. อณฑชะกำเนิด หมายถึง เกิดในมดลูกเหมือนกัน แต่ออกมาเป็นฟองไขก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัวในภายหลัง เรียกว่า ทริชา แปลว่า ผู้เกิด ๒ หน

ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วจึงได้กำเนิด ๔ คือ ๑) ชลาพุชะกำเนิด ๒) อณฑชะกำเนิด ๓) สังเสทชะกำเนิด ๔) โอบปาติกะกำเนิด

อธิบายกำเนิดทั้ง ๔

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑. ชลาพุชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยชลาพุชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยเกิดในครรภ์มารดาและอวัยวะต่าง ๆ ค่อย ๆ มีและเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ พวกมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน บางจำพวก

๒. อัณฑชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยอัณฑชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยครรภ์มารดาเกิดเช่นเดียวกับชลาพุชะกำเนิด แต่เมื่อปฏิสนธิที่แรกนั้น ต้องอยู่ในฟองไข่เสียก่อน เมื่อมารดาคลอดฟองไข่ออกมาแล้ว สัตว์นั้น จึงฟักออกมาจากฟองไข่อีกทีหนึ่ง (ตามกำหนดเวลาของสัตว์แต่ละประเภท) การเกิดของสัตว์พวกนี้ค่อย ๆ เติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ เป็ด ไก่ นก จิ้งจก ตั๊กแตน เต่า เป็นต้น

๓. สังเสทชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยสังเสทชะกำเนิดนี้ไม่ต้องอาศัยครรภ์มารดาเกิด แต่อาจอาศัยครรภ์มารดาเกิดได้ เช่น เกิดในเม็ดเลือด เช่น ลูกของนางปทุมวดีตั้ง ๔๙๙ คน เป็นต้น และที่เกิดจากต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ น้ำโสโครก เป็นต้น เช่น นางจิณฺจมานวิกา เกิดจากต้นมะขาม นางเวฬุดี เกิดจากต้นไผ่ นางปทุมวดี เกิดจากดอกบัว พวกหนอนต่าง ๆ ที่เกิดจากผลไม้หรือสิ่งโสโครกเหล่านี้เป็นต้น แต่สัตว์ที่เป็นสังเสทชะกำเนิดนี้ ไม่ได้เกิดโตขึ้นมาทันที ค่อย ๆ เติบโตคล้ายกับพวกคัพภเสยยกะ แต่ต่างจากพวกคัพภเสยยกะ คือ ในขณะที่เกิดนั้น มีอวัยวะครบบริบูรณ์แล้ว

๔. โอปปาติกะ กำเนิดสัตว์ที่ปฏิสนธิด้วยโอปปาติกะกำเนิดนี้ ไม่ต้องอาศัยมารดาบิดา และไม่ต้องอาศัยอะไรทั้งหมด อาศัยแต่อดีตกรรมอย่างเดียว และเมื่อเกิดนั้น ก็เติบโตขึ้น (เท่าตัวจริง)ทันที เช่น พวกสัตว์นรก เปรตบางพวก เทวดาส่วนมาก พรหม มนุษย์ในสมัยต้นกัป

จำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔

๑. ในนिरยภูมิ ๑ นิชฌามัตถนิกเปรัต ๑ เทวภูมิ ๖ (เว้นพวกภุมมัญญูเทวดา) พรหมทั้ง ๒๐ ชั้น รวม ๒๘ ภูมินี้ ย่อมได้กำเนิดอย่างเดียว คือ โอปปาติกะกำเนิด

๒. ในเดรัจฉาน เปรต (เว้นนิชฌามัตถนิกเปรัต) อสุรกาย มนุษย์ และภุมมัญญูเทวดา รวม ๕ จำพวกนี้ ย่อมได้กำเนิดครบทั้ง ๔

จำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกฺลาป ๙

๑. คัพภเสยยกะกำเนิด (ชลาพุชะกำเนิดและอัณฑชะกำเนิด) ในชนปฏิสนธิกัมมชกฺลาปย่อมเกิดได้มากที่สุด ว่าโดยอุกักฺกฐนัย ๓ กลาป คือ กายทสกฺกลาป ภาวทสกฺกลาป

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

วัตถุธสกกลาป แต่เมื่อว่าโดยโอบกนัย คือ เกิดได้น้อยที่สุด ๒ กลาปได้แก่ ภายทสกกลาป วัตถุธสกกลาป ส่วนภาวทสกกลาปนั้น อาจบกพร่องไปได้

๒. สังเสทชะก่าเนิด และ โอบปาติกะก่าเนิด ทั้ง ๒ นี้ ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาปทั้ง ๗ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ภายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุธสกกลาป ย่อมเกิดได้ด้วยการกำหนดอย่างมากที่สุด

๓. พวกโอบปาติกะก่าเนิด ที่เป็นรูปพรหมทั้งหลาย (เวณอสังญญัสตตพรหม) ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาป ๔ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป วัตถุธสกกลาป ชีวิตนวกกลาป ย่อมเกิดได้ ไม่มีขาดตกบกพร่อง

๔. พวกโอบปาติกะก่าเนิด ที่เป็นอสังญญัสตตพรหม ในขณะปฏิสนธิกัมมชกลาป ย่อมเกิดได้กลาปเดียว คือ ชีวิตนวกกลาป

แสดงกัมมชกลาปที่เกิดในปวัตติกาลโดยเฉพาะตามก่าเนิด

๑. พวกคัพพะเสยยกะก่าเนิด ในปวัตติกาล กัมมชกลาปเกิดได้อีก ๕ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป ในจำนวน ๕ กลาปนี้ กลาปที่ขาดบกพร่องได้ มี ๓ กลาป คือ จักขุ โสตะ ฆานะ

๒. พวกสังเสทชะก่าเนิด และ โอบปาติกะก่าเนิด ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ในปวัตติกาล กัมมชกลาปเกิดได้อีก ๑ คือ ชีวิตนวกกลาป

๓. พวกโอบปาติกะก่าเนิด ที่เกิดอยู่ในรูปภูมิ ในปวัตติกาล ไม่มีกัมมช กลาปที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะอีก คงมีแต่กัมมชกลาป ๔ สำหรับอสังญญัสตตพรหมมี ๑

๓. นัยแห่งกาล

แสดงการเกิดขึ้นของกัมมชกลาปทั้ง ๕

มีจักขุทสกกลาป เป็นต้น ของพวกคัพพะเสยยกะก่าเนิด

๑. จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ทั้ง ๔ นี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ที่ค่อย ๆ เจริญขึ้นแล้วตามสมควรที่จะเป็นได้ ตั้งแต่สัปดาห์ที่ ๑๐ -๑๑ คือ ระหว่าง ๗๐ ถึง ๗๗ วัน แต่ไม่ได้จำกัดลงไปว่า อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดทีหลัง เพราะพระพุทธรองค์ทรงแสดงลำดับแห่งกัมมชกลาปทั้ง ๙ นั้น ไม่ใช่ทรงแสดงโดยอุปัติติกมนัย (ลำดับแห่งการเกิดขึ้นของรูป) เป็นการแสดงโดยเทศนามนัย (ลำดับแห่งการแสดงรูปตามลำดับ) เช่นเดียวกับการแสดงชั้น ๕ และสัจจะ ๔ ในกถาวัตถุ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒.ชีวิตนวกกลาป เกิดขึ้นในสัปดาห์แรก หลังจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา คือ ในระหว่าง ๗ วัน

๓.ชีวิตนวกกลาป ที่เกิดในปวัตติกาลของพวกสังเสทชะกำเนิดและโอปปาติกะกำเนิด ในกามภูมินั้น เกิดขึ้นตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิต เป็นต้นมา

แสดงการเกิดขึ้นของจิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป

๑. จิตตชรูป ย่อมเกิดขึ้น ตั้งแต่อุปาทกขณะของปฐมภวังค์ หลังจากปฏิสนธิจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ อุปาทกขณะของจิต ส่วนฐิติขณะและภังคักขณะของจิตนั้น จิตตชรูปไม่เกิด เพราะธรรมชาติเจตสิกนั้น ย่อมมีกำลังอยู่ที่ตรงอุปาทกขณะเท่านั้น และจะเกิดครั้งสุดท้ายที่อุปาทกขณะของจุติจิต (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) สำหรับพระอรหันต์นั้น จิตตชรูปย่อมเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๒ นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป (จิตตชรูป มีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะใหญ่ของจิต)

๒. อุตฺตชรูป ย่อมเกิดขึ้น ตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ (อนุ)ขณะของจิต เพราะอุตฺตชรูปนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยอุตุเป็นสมุฏฐาน มิใช่เกิดจากจิต เจตสิก เป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุก ๆ ขณะของจิต

๓. อาหารชรูป สำหรับสังเสทชะกำเนิดและโอปปาติกะกำเนิดนั้น เมื่อปฏิสนธิเกิดขึ้นแล้ว ต่อจากนั้นก็กินอาหารได้ทันที ฉะนั้น อาหารชรูปของบุคคล ๒ จำพวกนี้ จึงตั้งต้นเกิดขึ้นที่มโนทวารวิถิ ที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิสนธิจิตและภวังคจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ (อนุ)ขณะของจิต เพราะอาหารชรูปเกิดขึ้นโดยอาศัยอาหารเป็นสมุฏฐาน มิใช่เกิดจากจิต เจตสิก เป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุก ๆ (อนุ) ขณะของจิตเช่นเดียวกับอุตฺตชรูป

แสดงความดับของสมุฏฐานิกรูปทั้ง ๔

๑. กัมมชรูป นับตั้งแต่ฐิติขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป กัมมชรูปใหม่ ย่อมไม่เกิดอีก และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นี้ ย่อมตั้งอยู่ได้จนถึงจุติจิต แล้วดับลงพร้อมกับจุติจิตนั้น (กัมมชรูป ย่อมมีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะใหญ่ หรือ ๕๑ อนุขณะของจิต)

๒. จิตตชรูป และ อาหารชรูป ย่อมดับลง หลังจากกัมมชรูปดับลงแล้ว (หลังจุติจิต ๑๖ ขณะใหญ่ สำหรับปุถุชนและพระเสกขบุคคล หรือ ๑๕ ขณะใหญ่ สำหรับพระอรหันต์)

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓. **อุตุรูป** หลังจากติชรูป คือกัมมรูป จิตตรูปและอาหารรูป ดับลงแล้วย่อมเกิดขึ้นติดต่อกันไปจนถึงตายและเป็นซากศพ เป็นกระดูก และขี้เถ้า จนสลายเป็นธาตุ ๔ หรือจนโลกสลายไป

๒. นิพพานปรมาตถ์

นิพพานว่า โดยลักษณะ มี อย่างเดียว คือ

สันติลักษณะ หมายความว่า ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและขันธ ๕ ทั้งหมด

นิพพานว่า โดยปริยายแห่งเหตุ (การเข้าถึง) มี ๒ คือ

๑. **สุปปาติเสสนิพพาน** หมายความว่า นิพพานที่เป็นไปกับด้วยขันธ ๕ คือวิบาก และกัมมรูป ที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน

๒. **อนุปาติเสสนิพพาน** หมายความว่า นิพพานที่ไม่มีขันธ ๕ คือ วิบาก และกัมมรูปเหลืออยู่ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมปรายิกนิพพาน

นิพพานว่า โดยสภาพความเป็นอยู่ มี ๓ คือ

๑. **สุญญตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นสูญสิ้นจากกิเลสและขันธ ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว

๒. **อนิมิตตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีนิमितเครื่องหมาย รูปร่างสัญญาณ สีสัน วรรณะ อย่างใดเลย

ธรรมดารูปขันธนั้น ย่อมมีรูปกลาปเกิดร่วมกันอยู่ ฉะนั้นรูปร่างสัญญาณ สีสันวรรณะ จึงปรากฏได้ ส่วนนามขันธ ๔ แม้ว่ารูปร่างสัญญาณ สีสันวรรณะ ปรากฏไม่ได้เหมือนรูปขันธก็จริง แต่ความเกิดสืบต่อกันของนามขันธ ทั้ง ๔ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและปรจิตตวิชานนอภิญญาลาภิบุคคลทั้งหลายย่อมเห็นได้ด้วยปัญญา คล้ายกับว่า นามขันธ ๔ เหล่านั้น มีรูปร่างสัญญาณ สีสัน วรรณะ ฉะนั้น จึงมีนิमितเครื่องหมาย ส่วนความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นไม่เป็นเช่นนั้น แม้แต่ประการใดเลย ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า อนิมิตตนิพพาน

๓. **อัปปัญฺหิตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลกะและไม่มีต้นหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น อธิบายว่า

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

สังขตธรรมทั้งหลายที่เป็นรูปก็ตามนามก็ตาม ต้องมีสภาพปนิหิตะ คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนา ด้วยโลภะ หรือมีตัณหา ทั้ง ๒ อย่างนี้ หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ว่าโลกุตตรจิต เจตสิกเหล่านี้ จะไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัณหากิจจริง แต่ก็ยังไม่พ้นจากความเป็น ปนิหิตธรรม เพราะต้องเกิดอยู่กับบุคคล ส่วนพระนิพพานนั้นไม่ได้เกิดอยู่ภายในบุคคล เป็น ธรรมภายนอกโดยส่วนเดียว ฉะนั้น จึงชื่อว่า อัปปนิหิตนิพพาน

หมายเหตุ.. คำว่า อุปาทิเสส ได้แก่ วิบากและกัมมชรูป

ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค

ในปริจเฉทที่ ๗ นี้ เป็นการแสดงรวบรวมสภาวะปรมาัตถธรรม ๔ ประการคือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ที่เรียกว่า วัตถุธรรม ๗๒ พร้อมกัน หรือปริจเฉทที่มีชื่อว่า “สมุจจยะ” เพราะเป็นเหตุให้แสดงการรวบรวมปรมาัตถธรรมที่มีสภาพเข้ากันได้ให้อยู่เป็นหมวดหมู่ โดย ประเภทแห่งธรรมต่าง ๆ ซึ่งว่าโดยหมวดใหญ่ มี ๔ หมวด คือ อกุศลสังคหะ มิสกสังคหะ โพรปิกขิยสังคหะ และสัพพสังคหะ ตามที่จะสงเคราะห์เข้าได้

คำว่า **วัตถุธรรม** หมายความว่า ธรรมที่มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ของตนโดยเฉพาะสามารถ ปรากฏแก่ปัญญาของบัณฑิตได้ ฉะนั้น บรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ถ้านับเอาแต่ ธรรมที่มีสภาวะลักษณะของตนแล้ว ย่อมมี ๗๒ กล่าวคือ

จิตทั้งหมดนับเป็น ๑ เพราะเมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้ว ย่อมมีลักษณะอย่าง เดียวกัน คือ มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ ที่เรียกว่า **อารมณ์วิชานนลกฺขณ** ด้วยเหตุนี้ จิต ทั้งหมดจึงนับแต่เพียง ๑

เจตสิก เมื่อกล่าวโดยพิสดาร มี ๓,๔๒๖ ดวง แต่ถ้านับตามสภาวะลักษณะของตน ๆ แล้ว มี ๕๒ ดวง

ในจำนวน **รูปทั้งหมด** นั้น นับเอาแต่เฉพาะนิปผันนรูป และนิปผันนรูปนี้ ก็มีอยู่หลาย ประเภทด้วยกัน คือ กัมมชนิปผันนรูปก็มี จิตตชนิปผันนรูปก็มี อุตฺตชนิปผันนรูปก็มี อาหารชนิปผันนรูปก็มี แต่เมื่อกล่าวโดยสภาวะลักษณะแล้ว ก็มีอยู่เพียง ๑๘ เท่านั้น ฉะนั้น จึงนับเอา นิปผันนรูป ๑๘

นิพพาน เมื่อจำแนกโดยปริยายแห่งเหตุแล้วมี ๒ เมื่อจำแนกโดยอาการเข้าที่ถึงแล้ว มี ๓ แต่เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้ว มีเพียงอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ ฉะนั้น จึงนับ นิพพานเป็น ๑

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ส่วน อนิพัตถนรูป ๑๐ นั้น ไม่มีสภาวะลักษณะของตนโดยเฉพาะ เป็นการกำหนดรูปกลาปต่อรูปกลาป และเป็นอาการของนิพัตถนรูปนั่นเอง ฉะนั้น จึงไม่นับเอาอนิพัตถนรูปทั้ง ๑๐ นี้ เข้าอยู่ในวัตรธรรมให้เป็นพิเศษขึ้นไปอีก จึงคงมีวัตรธรรมเพียง ๗๒ ประการเท่านั้น

ในปริจเฉทที่ ๗ นี้ พระอนุรุทธาจารย์แสดงการรวบรวมธรรมที่มีสภาพเข้ากันได้ ที่เรียกว่า สมุจจยสังคหะ นั้น เป็นหมวด ๆ มี ๔ หมวดด้วยกัน คือ

๑. อกุศลสังคหะ การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่าย อกุศล โดยส่วนเดียว คือ โดยประเภทแห่งอกุศลธรรม ๙ กอง คือ อาสวะ ๔ โสมะ ๔ โยคะ ๔ คันถะ ๔ อุปาทาน ๔ นิเวรณ ๖ อนุสัย ๗ สังโยชน์ ๑๐ กิเลส ๑๐

๒. มิสสสังคหะ การแสดงสงเคราะห์ ธรรมที่เป็น กุศล อกุศล อัปยาคะทั้ง ๓ ปนกัน คือ การรวบรวมวัตรธรรม ๗๒ ประการ โดยประเภทแห่งหมวดธรรมที่เจือกัน ซึ่งเป็นได้ทั้ง กุศลและอกุศล ได้แก่ เหตุ ๖ ฌานังคะ ๖ มัคคังคะ ๑๒ อินทรีย์ ๒๒ พละ ๙ อธิปัตติ ๔ อาหาร ๔

๓. โฟธิปักขียสังคหะ การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่ายมรรคญาณโดยประเภทแห่งธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ มี ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อธิปัตติ ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมรรค ๘

๔. สัพพะสังคหะ การแสดงสงเคราะห์จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นวัตรธรรมทั้งหมด รวมกัน โดยประเภทแห่งธรรม ๔ หมวด ได้แก่ ชันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔ อริยสัจ ๔ (ชันธ อายตนะ ธาตุ สัจจะ)

๑. อกุศลสังคหะ

๑. อาสวะ ๔

อาสวะ แปลว่า เครื่องหมักดอง หมายถึง กิเลสที่หมักดองอยู่ในขันธสันดาน ทำให้เกิดความหลงใหล มัวเมาอยู่ในสังสารวัฏฏ์ไม่สร้างชาติ ๔ อย่าง คือ

๑. กามาสวะ เครื่องหมักดองคือความยินดีพอใจในกามภพและในกามคุณทั้ง ๕ อันเป็นวัตรกาม และกิเลสกาม *องค์ธรรมได้แก่* โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. ภวาสวะ เครื่องหมักดอง คือ ความยินดีพอใจในรูปภพ อรูปภพ คือความเกิดในรูปภูมิ อรูปภูมิ หรือ รูปฌาน อรูปฌาน *องค์ธรรมได้แก่* โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๓. ทิฏฐาสวะ เครื่องหมักดอง คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม *องค์ธรรมได้แก่* ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๔. **อวิชชาสวะ** เครื่องหมักดองคือความหลง ความไม่รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง หรือไม่รู้ในธรรม ๘ ประการ มีอริยสัจ ๔ เป็นต้น **องค์ธรรมได้แก่** โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๒. โอิฆะ ๔

โอฆะ แปลว่า ห้วงน้ำ หมายถึง กิเลสที่เปรียบประดุจห้วงน้ำ ที่พัดพาเอาสัตว์ทั้งหลายไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ และความเวียนว่ายตายเกิดและจมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ มี ๔ อย่าง คือ

๑. **กาโมฆะ** ห้วงน้ำคือ ความยินดีติดในกามภพ และในกามคุณอารมณ์ทั้ง ๕ องค์ ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. **ภโวฆะ** ห้วงน้ำ คือ ความยินดีพอใจในภพ คือ การเกิดในรูปภูมิ อรูปภูมิ และในรูปฌาน อรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ในที่โลภมูลจิต ๘

๓. **ทิฏฐิโฆฆะ** ห้วงน้ำ คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

๔. **อวิชโชฆะ** ห้วงน้ำ คือ ความหลง ความไม่รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๓. โยคะ ๔

โยคะ แปลว่า เครื่องผูก หรือเครื่องประกอบ หมายถึง กิเลสที่เป็นเครื่องประกอบหรือผูกสัตว์ไว้ในอบายภูมิ ๔ และในความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ มี ๔ อย่างคือ

๑. **กามโยคะ** เครื่องประกอบ คือ ความยินดีพอใจกามภพและในกามคุณทั้ง ๕ องค์ ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. **ภวโยคะ** เครื่องประกอบ คือ ความยินดีพอใจในรูปภพ อรูปภพ หรือในรูปฌาน อรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๓. **ทิฏฐิโยคะ** เครื่องประกอบ คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

๔. **อวิชชาโยคะ** เครื่องประกอบ คือ ความหลง ความไม่รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๔. คันถะ

คันถะ แปลว่า เครื่องผูกมัดหมายถึง กิเลสที่เป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ทั้งหลายไว้ในอบายภูมิ ๔ และในความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ มี ๔ อย่าง คือ

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. อภิขฌาภายคณกะ เครื่องผูกมัดซึ่งนามกาย คือ ความยินดีพอใจในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. พยาปาทภายคณกะ เครื่องผูกมัดซึ่งนามกาย คือ ความพยาบาทปองร้าย ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๓. สิลัพพตปราคาสภายคณกะ เครื่องผูกมัดซึ่งนามกาย คือ ความยึดถือในศีลพรตอันเป็นข้อปฏิบัติที่ผิดจากมรรคาแห่งการตรัสรู้ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔

๔. อหังสัจจาภินิเวสภายคณกะ เครื่องผูกมัดซึ่งนามกาย คือ ความยึดถือในความคิดความเห็นของตนว่า นี่เท่านั้นจริง (ของคนอื่นไม่จริง) องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔

๕. อุปาทาน ๔

อุปาทาน แปลว่า ความเข้าไปยึดไว้ หมายถึง กิเลสที่เป็นเหตุเข้าไปยึดถืออย่างเหนียวแน่นในสิ่งที่ผิด ที่ไม่ควร มี ๔ อย่าง คือ

๑. กามอุปาทาน ความยึดมั่น คือ ความยินดีพอใจในกามภพ หรือในกามคุณทั้ง ๕ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่น คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔

๓. สิลัพพตูปาทาน ความยึดมั่น ในข้อปฏิบัติที่ผิดจากมรรคาแห่งพระนิพพาน องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔

๔. อัตตวาทุอุปาทาน ความยึดในวาตะหรือ ความคิดความเห็นของตนว่าถูกของผู้อื่น ผิดหมดองค์ธรรมได้แก่ทิฏฐิเจตสิกที่ในโลภมูลทิฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔

๖. นิ वर्ณ ๖

นิ वर्ณ แปลว่า เครื่องขัดขวาง หรือ เครื่องขวางกั้น หมายถึง กิเลสที่เป็นเครื่องขัดขวาง หรือ ขวางกั้น ไม่ให้ทำความดี มี ๖ อย่าง คือ

๑. กามฉันทนิ वर्ณ เครื่องขวางกั้น คือ ความยินดีพอใจในกามภพหรือในกามคุณ อารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. พยาปาทนิ वर्ณ เครื่องขวางกั้น คือ ความพยาบาทปองร้าย ความขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓. **ถีนมิตถนิวรณ์** เครื่องขวางกั้น คือ ความง่วงเหงาหาวนอน หรือความท้อแท้ต่อการทำดี องค์ธรรมได้แก่ ถีนเจตสิก และมิตถเจตสิก ที่ในอกุศลสังขารจิต ๕

๔. **อุทธัจจกุกกขนิวรณ์** เครื่องขวางกั้น คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจในอกุศลที่ได้ทำไปแล้วและในอกุศลที่ยังไม่ได้ทำ องค์ธรรมได้แก่ อุทธัจจเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒ และกุกกขเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๕. **วิจิกิจฉาณิวรณ์** เครื่องขวางกั้น คือ ความลังเลสงสัย ในธรรม ๘ ประการมีคุณพระพุทธ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก ที่ในโมหวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

๖. **อวิชชานิวรณ์** เครื่องขวางกั้น คือ ความไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง มีอริยสัจ ๔ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๗. อนุสัย ๗

อนุสัย แปลว่า ความนอนเนื่อง หมายถึง กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน ทำให้สัตว์หลบลี้ไหลอยู่ในสังสารวัฏฏ์อันยาวนาน มี ๗ อย่าง คือ

๑. **กามราคานุสัย** ความนอนเนื่อง คือ ความยินดีพอใจในกามภพและในกามคุณ อารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลภเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. **ภวราคานุสัย** ความนอนเนื่อง คือ ความยินดีพอใจในรูปภพและอรูปภพ หรือในรูปฌาน และอรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่ โลภเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๓. **ปฏิฆานุสัย** ความนอนเนื่อง คือ ความกระทบกระทั่งในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๔. **มานานุสัย** ความนอนเนื่อง คือความถือตัวถือตน องค์ธรรมได้แก่ มานเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคติวิปปยุตตจิต ๔

๕. **ทิฏฐานุสัย** ความนอนเนื่อง คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคติสัมปยุตตจิต ๔

๖. **วิจิกิจฉานุสัย** ความนอนเนื่อง คือ ความลังเลสงสัยไม่แน่ใจในธรรม ๘ ประการมีพุทธคุณ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก ที่ในโมหมูลวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

๗. **อวิชชานุสัย** ความนอนเนื่อง คือ ความหลง ความไม่รู้สภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ได้แก่ไม่รู้ในธรรม ๘ ประการ มี อริยสัจ ๔ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๘. สัจฉญาณ ๑๐

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

สัญญาชน แปลว่า เครื่องร้อยรัด หมายถึง กิเลสที่เป็นเครื่องร้อยรัดสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้หลุดออกจากสังสารวัฏฏ์ได้ มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. กามราคสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความยินดีพอใจในกามภาพ หรือในกามคุณอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. ภวราคสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความยินดีพอใจในรูปภาพ อรูปภาพ หรือ ในรูปฌาน อรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๓. ปฏิฆสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความกระทบกระทั่งความขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคืององค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๔. มานสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความถือตัวถือตนในทางที่ผิด องค์ธรรมได้แก่ มานเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔

๕. ทิฏฐิสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

๖. สิลัพพตปราคาสสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความยึดถือในข้อปฏิบัติที่ผิด องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

๗. วิจิกิจจาสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความลังเลสงสัยในธรรม ๘ ประการ มีพุทฺธคุณ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจจเจตสิก ที่ในโมหมูลวิจิกิจจาสัมปยุตตจิต ๑

๘. อิสสาสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความริษยาไม่พอใจทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของบุคคลอื่น องค์ธรรมได้แก่ อิสสาเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๙. มัจฉริยสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความตระหนี่ในทรัพย์และคุณความดีของตน องค์ธรรมได้แก่ มัจฉริยเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๑๐. อวิชชาสัญญาชน เครื่องร้อยรัด คือ ความหลง ความไม่รู้ สภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ได้แก่ ความไม่รู้ในธรรม ๘ ประการมี อริยสัจ ๔ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

จำแนกสังโยชน์ ๑๐ ตามสุดต้นตอ

โดยโอรัมภาคิยะ และ อุทัมภาคิยะ

๑. โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ ได้แก่ กามภูมิ มี ๕ คือ

๑. กามราคสังโยชน์

๒. ปฏิฆสังโยชน์

๓. ทิฏฐิสังโยชน์

๔. สิลัพพตปราคาสสังโยชน์

๕. วิจิกิจจาสังโยชน์

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒. อุทัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องสูง ได้แก่ รูปภูมิ อรูปภูมิ มี ๕ คือ

๑. รูปราคสังโยชน์	๒. อรูปราคสังโยชน์
๓. มานสังโยชน์	๔. สีสัพพตปราคาสังโยชน์
๕. อวิชาสังโยชน์	

จำแนกสังโยชน์ ๑๐ ตามอภิธรรมนัย

โดยโอรัมภาคิยะ และ อุทัมภาคิยะ

๑. โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ มี ๗ คือ

๑. กามราคสังโยชน์	๒. ปฏิฆสังโยชน์
๓. ทิฏฐิสังโยชน์	๔. สีสัพพตปราคาสังโยชน์
๕. วิจิกิจฉาสังโยชน์	๖. อิตถาสังโยชน์
๗. มัจฉริยสังโยชน์	

๒. อุทัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องสูง มี ๓ คือ

๑. ภวราคสังโยชน์	๒. มานสังโยชน์	๓. อวิชาสังโยชน์

๙. กิเลส ๑๐

กิเลส แปลว่า เครื่องเศร้าหมอง หมายถึง สภาวะที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. โลกกิเลส เครื่องเศร้าหมอง คือ ความโลภ ความอยากได้ของผู้อื่น และยึดถือของตนไว้นั่นเอง องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. โทสกิเลส เครื่องเศร้าหมองคือความโกรธ ความประทุษร้ายในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๓. โมหกิเลส เครื่องเศร้าหมอง คือ ความหลงความไม่รู้สภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ได้แก่ ความไม่รู้ในธรรม ๘ ประการ มีอริยสัจ ๔ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๔. มานกิเลส เครื่องเศร้าหมอง คือ ความถือตัวถือตนในทางที่ผิด องค์ธรรมได้แก่ มานเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔

๕. ทิฏฐิกิเลส เครื่องเศร้าหมอง คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในโลภมูลทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

๖. **วิกิจจนาภิเลส** เครื่องเศร้าหมอง คือ ความลังเลสงสัย ไม่ตกลงใจเด็ดขาด ในธรรม ๘ ประการ มี พุทธคุณ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ วิกิจจนาเจตสิก ที่ในโมหมูลวิกิจจนาสัมปยุตตจิต ๑

๗. **ถีนภิเลส** เครื่องเศร้าหมอง คือ ความท้อแท้ต่อการทำความดี องค์ธรรมได้แก่ ถีนเจตสิก ที่ในอกุศลสังขารจิต ๕

๘. **อุทธัจจภิเลส** เครื่องเศร้าหมอง คือ ความฟุ้งซ่าน ชัดส่าย จับอารมณ์ไม่มั่น องค์ธรรมได้แก่ อุทธัจจเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๙. **อหิริกภิเลส** เครื่องเศร้าหมองคือ ความไม่ละอายต่อบาป ต่อทุจริต ทุราชีพต่าง ๆ องค์ธรรมได้แก่ อหิริกเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๑๐. **อโนตตปปภิเลส** เครื่องเศร้าหมอง คือ ความไม่เกรงกลัวต่อบาป ต่อทุจริต ทุราชีพต่าง ๆ องค์ธรรมได้แก่ อโนตตปปเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๒ . มิสสกสังคหะ

การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็น กุศล อกุศล อัปยากตะ ทั้ง ๓ ปนกัน เรียกว่า **มิสสกสังคหะ** ในมิสสกสังคหะนี้ ท่านแสดงธรรมไว้ ๗ หมวด คือ

๑. เหตุ ๖

เหตุ แปลว่า สิ่งที่เป็นต้นต่อให้สิ่งอื่นเกิดขึ้น หมายถึง ธรรมที่เป็นต้นต่อทำให้เกิดธรรม คือ วิบากเกิดขึ้น มี ๖ อย่าง คือ

๑. **โลกเหตุ** ต้นต่อ คือ ความโลภ ความอยากได้ หรือความทะยานอยาก ในอารมณ์อันน่าใคร่น่าปรารถนา เป็นเครื่องทำให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นและเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลกมูลจิต ๘

๒. **โทสเหตุ** ต้นต่อ คือ ความโกรธความประทุษร้ายความขุ่นเคืองในอารมณ์อันไม่เป็นที่น่าใคร่ ไม่น่าปรารถนา เป็นเครื่องทำให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นและเจริญขึ้นได้ในอารมณ์องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิกที่ในโทสมูลจิต ๒

๓. **โมหเหตุ** ต้นต่อ คือ ความหลง ความไม่รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง ได้แก่ ไม่รู้ในธรรม ๘ ประการ มีอริยสัจ ๔ เป็นต้น เป็นเครื่องทำให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นและเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๔. อโลภเหตุ ตันตอ คือ ความไม่โลภ ความไม่ทะยานอยากได้ ในอารมณ์อันน่าใคร่ น่าปรารถนา เป็นเครื่องทำให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นและเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ อโลภเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

๕. อโทสเหตุ ตันตอ คือ ความไม่โกรธ ไม่ประทุษร้าย ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่ง ความขัดเคือง เป็นเครื่องทำให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นและเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ อโทสเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

๖. อโมหเหตุ ตันตอ คือ ความไม่หลง ความรู้สภาวะธรรมทั้งปวง ตามความเป็นจริง ได้แก่ ความรู้ในธรรม ๘ ประการมีอริยสัจ ๔ เป็นต้น เป็นเครื่องทำให้รูปนามที่เกิดพร้อมกัน กับตนตั้งมั่นและเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในติเหตุกจิต ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง

๒. ฌานังคะ ๗

ฌานังคะแปลว่า องค์แห่งฌาน หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งฌานในการเพ่งอารมณ์ และเพาธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ มินิวรรณเป็นต้น ให้สงบลง มี ๗ อย่าง คือ

๑. วิตก ธรรมชาติที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ในกามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑

๒. วิจาร ธรรมชาติที่เคล้าคลึงอารมณ์ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ วิจารเจตสิก ที่ในกามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑

๓. ปิตติ ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ ปิตติเจตสิก ที่ในโสมนัสสสทกตจิต ๕๑ ได้แก่ กามโสมนัสสสทกตจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑

๔. เอกัคคตา ธรรมชาติที่ตั้งมั่นในอารมณ์เดียว เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตเจตสิก ที่ในจิต ๑๑๐ (เว้นโมหมูลอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ และทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐)

๕. โสมนัส ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์เป็นสุขใจ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในโสมนัสสสทกตจิต ๖๒

๖. โทมนัส ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ใจ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๗. อุเบกขา ธรรมชาติที่สละอารมณ์เป็นกลาง เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในอุเบกขาสหคตจิต ๕๕

ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับองค์ฌาน นั้น คือ

ถีนมิทธะ	เป็นปฏิปักษ์ กับ	วิตก
วจิกิจฉา	เป็นปฏิปักษ์ กับ	วิจารณ์
พยาบาท	เป็นปฏิปักษ์ กับ	ปีติ
กามฉันทะ	เป็นปฏิปักษ์ กับ	เอกัคคตา
อุทธัจจะ กุกกุจจะ โทมนัส	เป็นปฏิปักษ์ กับ	โสมนัส อุเบกขา
ปีติ โสมนัสเวทนา	เป็นปฏิปักษ์ กับ	โสมนัสสเวทนา

๓. มัคคังคะ ๑๒

มัคคังคะ แปลว่า องค์แห่งมรรคคือหนทาง หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติที่ให้ดำเนินไปสู่สุคติภูมิ ทุกคติภูมิและพระนิพพาน เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตม์แล้วมี ๙ คือ ปัญญา วิตก วิจารณ์ ๓ วิริยะ สติ เอกัคคตา ทิฏฐิ แต่เมื่อว่าโดยประเภทแล้ว มีจำนวน ๑๒ ประเภท คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรม ได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ในกามาวจรโสมณจิต ๒๔ ปฐมฌานจิต ๑๑

๓. สัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบเป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรม ได้แก่ สัมมาวาจาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๔๐

๔. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบเป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรม ได้แก่ สัมมากัมมันตเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๔๐

๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ หนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรม ได้แก่ สัมมาอาชีวะเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๔๐

๖. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรม ได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในโสมณจิต ๙๑

๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิก ที่ในโสมณจิต ๙๑

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๘. **สัมมาสมาธิ** ความตั้งมั่นชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๙๑

๙. **มิจฉาทิฏฐิ** ความเห็นผิด เป็นหนทางให้ถึงทุคติภูมิ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔

๑๐. **มิจฉาสังกัปปะ** ความดำริผิด เป็นหนทางให้ถึงทุคติภูมิ องค์ธรรมได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๑๑. **มิจฉาวายามะ** ความเพียรผิด เป็นหนทางให้ถึงทุคติภูมิ องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๑๒. **มิจฉาสมาธิ** ความตั้งใจมั่นผิด เป็นหนทางให้ถึงทุคติภูมิ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๑ (เว้นวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)

ในองค์มรรคทั้ง ๑๒ นี้ องค์มรรคที่เป็นเหตุหรือหนทางให้ถึงสุคติ และพระนิพพานนั้นมีอยู่ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ องค์มรรคที่เป็นเหตุหรือหนทางให้ไปถึงทุคติภูมิ มีอยู่ ๔ คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ

๔ .อินทริยังคะ ๒๒

อินทริย์ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตม์แล้ว มี ๑๖ คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑ ชีวิตินทริยเจตสิก ๑ จิต ๑ เวทนา ๑ สัทธา ๑ วิริยะ ๑ สติ ๑ เอกัคคตา ๑ ปัญญา ๑ เมื่อว่าโดยประเภทมี ๒๒ คือ

๑. **จักขุนทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็น องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท
๒. **โสตินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการได้ยิน องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท
๓. **ฆานินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรู้กลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท
๔. **ชีวนินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรู้รส องค์ธรรมได้แก่ ชีวาปสาท
๕. **กายินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการสัมผัส องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท
๖. **อิตถินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในความเป็นหญิง องค์ธรรมได้แก่ อิตถิภาวรูป
๗. **ปรัสินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในความเป็นชาย องค์ธรรมได้แก่ ปรัสภวรูป
๘. **ชีวิตินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรักษารูปและนาม องค์ธรรมได้แก่ ชีวิตรูป และ ชีวิตินทริยเจตสิก
๙. **มนินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรับอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๐. **สุชินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุขกาย *องค์ธรรมได้แก่*
เวทนาเจตสิก ที่ในสุขสหนคตกายวิญญานจิต ๑
๑๑. **ทุกชินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์กาย *องค์ธรรมได้แก่*
เวทนาเจตสิก ที่ในทุกข์สหนคตกายวิญญานจิต ๑
๑๒. **โสมนัสสินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุขใจ *องค์ธรรมได้*
แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในโสมนัสสหนคตจิต ๒๒
๑๓. **โทมนัสสินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์ใจ *องค์ธรรม*
ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒
๑๔. **อุpekชินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์เป็นกลาง *องค์*
ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในอุเบกขาสหนคตจิต ๕๕
๑๕. **สัทธินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ *องค์ธรรมได้*
แก่ สัทธาเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๙๑
๑๖. **วิริยินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในเพียร *องค์ธรรมได้แก่* วิริยเจตสิก ที่ใน
วิริยสัมปยุตตจิต ๑๐๕
๑๗. **สติณทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการระลึกชอบ *องค์ธรรมได้แก่* สติเจตสิก
ที่ในโสภณจิต ๙๑
๑๘. **สมาธินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์เดียว *องค์ธรรม*
ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในจิต ๗๒ (เว้นอวิริยจิต ๑๖ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)
๑๙. **ปัญญินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง *องค์ธรรม*
ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙
๒๐. **อนัญญาตัญญูสสามิตินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้งอริยสัจ ๔
ที่ตนไม่เคยรู้ *องค์ธรรมได้แก่* ปัญญาเจตสิก ที่ในโสดาปัตติมรรคจิต ๑
๒๑. **อัญญินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ตนเคยรู้มาแล้ว
องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมรรคจิตเบื้องบน ๓ และผลจิตเบื้องต่ำ ๓
๒๒. **อัญญาตาวินทริย์** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ สิ้นสุดแล้ว
องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในอรหัตตผลจิต ๑

๕ . พลังคะ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

พลธรรม เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตม์แล้วมี ๙ คือ สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา หิริ โอตตปปะ อหิริกะ อนินตตปปะ เมื่อว่าโดยประเภทแล้วก็มี ๙ เหมือนกัน คือ

๑. **สัทธาพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรมได้แก่ สัทธาเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๙๑

๒. **วิริยพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความเพียร องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในวิริยสัมปยุตตจิต ๑๐๕

๓. **สติพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการระลึกชอบ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๙๑

๔. **สมาธิพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในจิต ๑๐๔ (เว้นอวิริยจิต ๑๖ และวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)

๕. **ปัญญาพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการรู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๗๙

๖. **หิริพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความละอายต่อทุจริต องค์ธรรมได้แก่ หิริเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๙๑

๗. **โอตตปปพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความสะดุ้งกลัวต่อทุจริต องค์ธรรมได้แก่ โอตตปปเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๙๑

๘. **อหิริกพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความไม่ละอายต่อทุจริต องค์ธรรมได้แก่ อหิริกเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๙. **อนินตตปปพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความไม่สะดุ้งกลัวต่อทุจริต องค์ธรรมได้แก่ อนินตตปปเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

คำว่า พละ แปลว่า กำลัง หมายความว่า ธรรมที่เป็นกำลัง ไม่หวั่นไหวต่อธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตน คือ เป็นธรรมที่มีกำลังกดซึ่งปฏิปักษ์ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว และมีความอดทนต่อผู้ทำลายซึ่งปฏิปักษ์ธรรมเหล่านั้น อุปมาเหมือนนายพลซึ่งมีความไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตน คือความเป็นผู้ปกครอง ผู้ที่อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของตน และเมื่อได้ประสบกับข้าศึกศัตรูแล้วก็ไม่หวั่นไหว สามารถทำลายล้างศัตรูนั้นได้ ข้อนี้นั้นใด พลธรรมฝ่าย กุศล ก็ไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตนและสามารถทำลายอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตนนั้นให้เสื่อมสิ้นไปได้ เช่น

ศรัทธา	เป็นปฏิปักษ์กับ	ความไม่ศรัทธา
วิริยะ	เป็นปฏิปักษ์กับ	ความเกียจคร้าน
สติ	เป็นปฏิปักษ์กับ	ความประมาท

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

สมาธิ	เป็นปฏิปักษ์กับ	ความฟุ้งซ่าน
ปัญญา	เป็นปฏิปักษ์กับ	ความไม่รู้
hiri	เป็นปฏิปักษ์กับ	ความไม่ละอาย
โอตตปปะ	เป็นปฏิปักษ์กับ	ความไม่กลัว

๖. อธิบัติ มี ๔

อธิบัติ หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ยิ่งกว่าธรรมที่เกี่ยวข้องกันกับตน มี ๔ อย่าง คือ

๑. จันทาธิบัติ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในความพอใจ องค์ธรรมได้แก่ จันทเจตสิก ที่ใน ทวิเหตุกขวน ๑๘ ติเหตุกขวน ๖ ๓๔

๒. วิริยาธิบัติ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในความเพียร องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ใน ทวิเหตุกขวน ๑๘ ติเหตุกขวน ๖ ๓๔

๓. จิตตาธิบัติ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการรับอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ ทวิเหตุกขวน จิต ๑๘ ติเหตุกขวนจิต ๓๔ หรือ ๖๖

๔. วิมังสาธิบัติ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการรู้แจ้งตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน ติเหตุกขวนจิต ๓๔

อธิบัติ หมายถึง สภาวะธรรมที่เป็นใหญ่กว่า สัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตน

๗. อาหาร ๔

อาหาร หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นผู้นำมาซึ่งผล หรือทำให้ผลของตนเกิดขึ้นมี ๔ อย่าง คือ

๑. กพพีการอาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้อาหารชรูปเกิด องค์ธรรมได้แก่ โอชา ที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ

๒. ผัสสาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้เวทนาเกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ ผัสสะเจตสิก ที่ในจิตทั้งหมด

๓. มโนสัทธเจตนาการ ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้วิปากวิญญาณมีปฏิสนธิวิญญาณเป็นต้นเหตุให้เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิก ที่ในจิตทั้งหมด

๔. วิญญาณาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้เจตสิกและกัมมชรูปเกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด

คำว่า อาหาร ที่หมายความว่า เป็นสภาพธรรมที่นำมาซึ่งธรรมที่เป็นผลของตน ๆ นั้น หมายถึงนำมาซึ่งผลต่าง ๆ ดังนี้

๑. กพพีการอาหาร นำมาซึ่งอาหารสุทธภูฏฐกกลาปให้เกิดในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒. ผัสสาหาร นำมาซึ่งเวทนา คือการเสวยอารมณ์เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยๆ บ้าง
๓. มโนสังขเจตนาหาร นำมาซึ่งปฏิสนธิวิญญาณ คือ การเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม อปายัสตร์ และปวัตติวิญญาณ คือ การเห็น การได้ยิน เป็นต้น
๔. วิญญาณาหาร นำมาซึ่ง เจตสิก และ กัมมชรูป

๓. โภธิปักขียสังคหะ

โภธิปักขียสังคหะ เป็นการแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้ด้วยอำนาจแห่งมรรคญาณ แบ่งเป็น ๗ หมวด คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มัคคังคะ ๘ รวมเรียกว่า โภธิปักขียธรรม ๓๗ ประการ

๑. สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน หมายความว่า สติ นั้นแหละเป็นประธานในสัมปยุตตธรรม แล้ว ตั้งมั่นในอารมณ์ มีกาย เป็นต้น อย่างไม่ขาดสาย ด้วยอำนาจของกิจ มีการกำหนดว่า ไม่งาม เป็นต้น และกาย เป็นต้น นั้นเอง เป็นฐานให้สติเข้าไปตั้งมั่น ฉะนั้น จึงชื่อว่า สติปัฏฐาน

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่องๆ ซึ่ง กาย คือ รูปขันธ์ มีลมหายใจเข้าออก อิริยาบถใหญ่ อิริยาบถน้อย เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖

๒. เวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งมั่นในการพิจารณาเนื่องๆ ซึ่งเวทนา คือ สุข ทุกข์ เฉยๆ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งมั่นในการพิจารณาเนื่องๆ ซึ่ง จิต มี โลกจิต อโลภจิต โทสจิต อโทสจิต โมหจิต อโมหจิต เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งมั่นในการพิจารณาเนื่องๆ ซึ่งสภาพธรรม ที่เป็นอยู่โดยอาการที่ปราศจากตัวตน มี สภาพของ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖

๒. สัมมัปปธาน ๔

คำว่า สัมมัปปธาน หมายถึง ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความพยายามอันได้แก่วิริยเจตสิก มีอาการ ๔ ประการ คือ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. อุปปนฺนํ ปาปกํ ปหานาย วายาโม ความพยายามเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑

๒. อุปปนฺนํ ปาปกํ อุปปาทาย วายาโม ความพยายามเพื่อให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑

๓. อุปปนฺนํ กุสลํ อุปปาทาย วายาโม ความพยายามเพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑

๔. อุปปนฺนํ กุสลํ ภิโยภาวาย วายาโม ความพยายามเพื่อให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑

๓. อิทธิบาท ๔

อิทธิบาท ได้แก่ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความสำเร็จ ฌาน อภิญญา มรรค ผล ได้แก่

๑. จันทิทธิบาท ความพอใจอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ฌาน มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ จันทะเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑

๒. วิริยิทธิบาท ความพยายามอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ฌาน มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑

๓. จิตติทธิบาท ความตั้งใจอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ฌาน มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิต ๒๑

๔. วิมงฺสิทธิบาทปัญญาอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ฌาน มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในกุศลญาณสัมปยุตตจิต ๑๗

๔ - ๕. อินทรีย์ ๕ และ พละ ๕

อินทรีย์ หมายถึง ธรรมใหญ่เป็นผู้ปกครองในหน้าที่ของตน พละ หมายถึง ธรรมที่เป็นกำลังมีสภาพไม่หวั่นไหวต่อปฏิปักษ์ธรรมและเป็นผู้นำสัมปยุตตธรรมที่เกี่ยวข้องกันกับตน

๑. สัทธินทรีย์ ศรัทธาเป็นผู้ปกครองในความเลื่อมใสต่อสิ่งที่ควร สัทธาพละ ศรัทธาเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในความเลื่อมใสต่อสิ่งที่ควร องค์ธรรมได้แก่ สัทธาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖

๒. วิริยินทรีย์ วิริยะเป็นผู้ปกครองในความพยายามต่อสิ่งที่ควร วิริยพละ วิริยะเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในความพยายามต่อสิ่งที่ควร องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓. **สติปหานิธิย** สติเป็นผู้ปกครองในการระลึกถึงสิ่งที่ควร สติพละ สติเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ในการระลึกถึงสิ่งที่ควร องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อปัปนาชวณจิต ๒๖

๔. **สมาธิปหานิธิย** สมาธิเป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ควร สมาธิพละ สมาธิเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ควร องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อปัปนาชวณจิต ๒๖

๕. **ปัญญาปหานิธิย** ปัญญาเป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง ปัญญาพละ ปัญญาเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการรู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อปัปนาชวณจิต ๒๖

๖. โพชฌงค์ ๗

สัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรุณิยสัจจะ ๔ โดยชอบมี ๗ ประการ คือ

๑. **สติสัมโพชฌงค์** ความระลึกได้ เป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรุณิยสัจจะ ๔ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อปัปนาชวณจิต ๒๖

๒. **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** การพิจารณาค้นคว้าในธรรมทั้งภายในภายนอกเป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรุณิยสัจจะ ๔ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อปัปนาชวณจิต ๒๖

๓. **วิริยสัมโพชฌงค์** ความเพียรพยายาม เป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรุณิยสัจจะ ๔ องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อปัปนาชวณจิต ๒๖

๔. **ปิติสัมโพชฌงค์** ความเอิบอิ่มใจ เป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรุณิยสัจจะ ๔ องค์ธรรมได้แก่ ปิติเจตสิก ที่ในมหากุศลโสมนัสสสหนคตจิต ๔ มหาภิริยาโสมนัสสสหนคตจิต ๔ สัปปีติกอปัปนาชวณจิต ๓๐ หรือ รูปกุศลจิต ๓ รูปภิริยาจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘

๕. **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** ความสงบกายสงบใจ เป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรุณิยสัจจะ ๔ องค์ธรรมได้แก่ กายปัสสัทธิเจตสิก จิตตปัสสัทธิเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อปัปนาชวณจิต ๒๖

๖. **สมาธิสัมโพชฌงค์** ความตั้งมั่นในอารมณ์ เป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรุณิยสัจจะ ๔ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘ อปัปนาชวณจิต ๒๖

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ การทำให้สัมปยุตตธรรมมีความสม่ำเสมอในหน้าที่ของตน ๆ เป็นองค์แห่งการตรัสรู้หรือริยสัจจะ ๔ องค์ธรรมได้แก่ **ตัดตรมฺชฌตฺตาเจตสิก** ที่ใน **มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖**

คำว่า โพชฌงค์ หมายถึง ธรรมอันเป็นเครื่องประกอบของหมวดธรรมที่เป็นเหตุให้รู้ริยสัจ ๔ ได้แก่องค์แห่งโพชฌงค์ ๗ โดยเฉพาะ ๆ

๗. มรรคมีองค์ ๘

มรรค หมายถึงธรรมที่เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน **องค์มรรค** หมายถึงธรรมที่เป็นองค์แห่งมรรค นำให้ถึงมรรค ผล พระนิพพาน มี ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน **องค์ธรรม** ได้แก่ **ปัญญาเจตสิก** ที่ใน**มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อัปปนาชวนจิต ๒๖**

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน **องค์ธรรม** ได้แก่ **วิตกเจตสิก** ที่ใน**มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ ปฐมฌานชวนจิต ๑๐ หรือ รูปกุศลจิต ๑ รูปภิรียาจิต ๑ โลกุตตรจิต ๘**

๓. สัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบ เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน **องค์ธรรม** ได้แก่ **สัมมาวาจาเจตสิก** ที่ใน**มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘**

๔. สัมมากัมมันตะ การกระทำการงานชอบ เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน **องค์ธรรม** ได้แก่ **สัมมากัมมันตเจตสิก** ที่ใน**มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘**

๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน **องค์ธรรม** ได้แก่ **สัมมาอาชีวะเจตสิก** ที่ใน**มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘**

๖. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน **องค์ธรรม** ได้แก่ **วิริยเจตสิก** ที่ใน**มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖**

๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน **องค์ธรรม** ได้แก่ **สติเจตสิก** ที่ใน**มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖**

๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นใจชอบ เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน **องค์ธรรม** ได้แก่ **เอกัคคตาเจตสิก** ที่ใน**มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖**

๘. สัพพสังคหะ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

สัพพะสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นวัตถุธรรม
ทั้งหมดรวมกัน ในสัพพะสังคหะนี้ มีธรรมอยู่ ๕ หมวดคือ ชันธ ๕ อุปาทานชันธ ๕ आयตนะ
๑๒ ธาตุ ๑๘ อริสัจ ๔

๑. ชันธ ๕

คำว่า ชันธ หมายความว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง ตรงกับบาลีที่กล่าวว่า ราสภูเสฐ (ราสิภู
เสฐ) ขนฺโธ แปลว่าชื่อว่าชันธ เพราะอรรถว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง มี ๕ กอง คือ

๑. รูปชันธ กองแห่งรูป องค์ธรรมได้แก่ รูปทั้งหมด ๒๘
๒. เวทนาชันธ กองแห่งเวทนา องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในจิตทั้งหมด
๓. สัญญาชันธ กองแห่งสัญญา องค์ธรรมได้แก่ สัญญาเจตสิก ที่ในจิตทั้งหมด
๔. สังขารชันธ กองแห่งสังขาร องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง (เว้นเวทนา และ
สัญญาเจตสิก) ที่ในจิตทั้งหมด ตามสมควร
๕. วิญญาณชันธ กองแห่งวิญญาณ คือจิต องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด

๒. อุปาทานชันธ ๕

อุปาทานชันธ หมายถึง กองแห่งธรรมที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน มี ๕ กอง คือ

๑. รูปอุปาทานชันธ กองรูปที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ รูป ๒๘
๒. เวทณุอุปาทานชันธ กองเวทนา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่
เวทนาเจตสิก ที่ในโลเกียจิต ๘๑
๓. สัญญูปาทานชันธ กองสัญญา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่
สัญญาเจตสิก ที่ในโลเกียจิต ๘๑
๔. สังขารูปาทานชันธ กองสังขาร ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่
เจตสิก ๕๐ ดวง (เว้นเวทนา สัญญา) ที่ในโลเกียจิต ๘๑
๕. วิญญาณูปาทานชันธ กองวิญญาณ ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่
โลเกียจิต ๘๑

อุปาทานชันธ หมายถึง ชันธทั้ง ๕ นั้นเอง ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ซึ่งเป็นธรรมที่
เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ (ตามสมควร) เรียกว่า อุปาทานชันธ ๕ (องค์ธรรมเหมือนชันธ ๕)

๓. आयตนะ ๑๒

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

อายตนะ หมายความว่า เครื่องเชื่อม หรือเครื่องต่อ ระหว่างจิต เจตสิก กับอารมณ์ทั้ง ๖ ทำให้เกิดธรรมต่าง ๆ มีวิญญาณ เป็นต้น ตามมา มี ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ จักขุ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ได้แก่ จักขุปสาทรูป

๒. รูปายตนะ รูปารมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรม ได้แก่ สีต่าง ๆ

๓. โสตายตนะ โสตะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรม ได้แก่ โสตปสาทรูป

๔. สัททายตนะ สัททารมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ

๕. ฆานายตนะ ฆานะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาทรูป

๖. คันธายตนะ คันธารมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ

๗. ชิวหายตนะ ชิวหา ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาทรูป

๘. รสายตนะ รสารมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ รสต่าง ๆ

๙. กายายตนะ กายะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ กายปสาทรูป

๑๐. โผฏฐัพพายตนะ โผฏฐัพพารมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ เย็น – ร้อน, อ่อน – แข็ง, หยาบ – นุ่ม

๑๑. มনายตนะ จิต ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด

๑๒. ธัมมายตนะ สภาพธรรมต่าง ๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน บัญญัติ

๔. ธาตุ ๑๘

แต่ต้องศึกษาคัวยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญาณ

ธาตุ หมายถึง ธรรมที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตนๆ ไม่เปลี่ยนแปลง แม้โลกและสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม แต่สภาวะของธรรมเหล่านั้น ก็ยังทรงอยู่ ฉะนั้น จึงชื่อว่า ธาตุ ธาตุ มี ๑๘ คือ

๑. **จักขุธาตุ** จักขุ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่รูปารมณืมากกระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาทรูป

๒. **โสตธาตุ** โสตะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่สัททารมณืมากกระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท

๓. **ฆานธาตุ** ฆานะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่คันธารมณืมากกระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท

๔. **ชีวหาธาตุ** ชิวหา ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่รสธารมณืมากกระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท

๕. **กายธาตุ** กาย ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่โณภูมัพพารมณืมากกระทบได้ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท

๖. **รูปธาตุ** รูปารมณื ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับจักขุปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ สีต่าง ๆ

๗. **สัทธาตุ** สัททารมณื ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับโสตปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ

๘. **คันธธาตุ** คันธารมณื ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับฆานปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ

๙. **รสธาตุ** รสธารมณื ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับชิวหาปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ รสต่าง ๆ

๑๐. **โณภูมัพพธาตุ** โณภูมัพพารมณื ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับกายปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่าง ๆ

๑๑. **จักขุวิญญาณธาตุ** จักขุวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การเห็น องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญาณจิต ๒

๑๒. **โสตวิญญาณธาตุ** โสตวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การได้ยิน องค์ธรรมได้แก่ โสตวิญญาณจิต ๒

๑๓. **ฆานวิญญาณธาตุ** ฆานวิญญาณ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้กลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานวิญญาณจิต ๒

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๔. **ชีวหาวิญญานธาตุ** ชิวหาวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้รส องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาวิญญานจิต ๒

๑๕. **กายวิญญานธาตุ** กายวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้สัมผัส องค์ธรรมได้แก่ กายวิญญานจิต ๒

๑๖. **มโนธาตุ** จิต ๓ ดวง ชื่อว่า มโนธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้ปัญจารมณ์อย่างสามัญ องค์ธรรมได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๒

๑๗. **มโนวิญญานธาตุ** จิต ๗๖ ดวงชื่อว่า มโนวิญญานธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้อารมณ์เป็นพิเศษ องค์ธรรมได้แก่ จิต ๗๖ ดวง (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ และมโนธาตุ ๓)

๑๘. **ธัมมธาตุ** สภาวธรรม ๖๙ ชื่อว่า ธัมมธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง สภาวะลักษณะของตน ๆ องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

๕. อริยสัจจะ ๔

๑. **ทุกข์สัจจะ** ธรรมที่เป็น ทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘

๒. **สมุทัยสัจจะ** ธรรมที่เป็น เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก

๓. **นิโรธสัจจะ** ธรรมที่เป็น เครื่องดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ นิพพาน

๔. **มรรคสัจจะ** ธรรมที่เป็น เหตุให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ มัคคังคเจตสิก ๘ ดวงมี ปัญญาเจตสิก เป็นต้น ที่ในมรรคจิต ๔

ปริจเฉทที่ ๘ ปัจจัยสังคหวิภาค

ในปริจเฉทที่ ๘ นี้ เป็นการแสดงรวบรวมสงเคราะห์จิตและเจตสิก รูป เข้าในปฏิจสุมุปปาท องค์ ๑๒ และ ปฏิฐานปัจจัย ๒๔ โดยสังเขป

สรุปปฏิจสุมุปปาทธรรม ตามนัยอภิธัมมัตถสังคหะ

นัยที่ ๑	นัยที่ ๒	นัยที่ ๓	นัยที่ ๔	นัยที่ ๕	นัยที่ ๖	นัยที่ ๗		
กาล	องค์		อาการ 20	เงื่อนไข		หมวด	วิภังค์	มูล

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓	๑๒	อดีต เหตุ ๕	ปัจจุบัน ผล ๕	ปัจจุบัน เหตุ ๕	อนาคต ผล ๕	๓	๔	๓	๒
อดีต	อวิชา	อดีต เหตุ		ปัจจุบัน เหตุ			หมวด ๑	กิเลส วิวั	มูล ๑
อดีต	สังขาร	อดีต เหตุ		ปัจจุบัน เหตุ			หมวด ๑	กัมม วิวั	-
	#					เงื่อนไข ๑			
ปัจจุบัน	วิญญาณ		ปัจจุบัน ผล		อนาคต ผล		หมวด ๒	วิ ปากวิ ญ	-
ปัจจุบัน	นามรูป		ปัจจุบัน ผล		อนาคต ผล		หมวด ๒	วิ ปากวิ ญ	-
ปัจจุบัน	สพายนะ		ปัจจุบัน ผล		อนาคต ผล		หมวด ๒	วิ ปากวิ ญ	-
ปัจจุบัน	ผัสสะ		ปัจจุบัน ผล		อนาคต ผล		หมวด ๒	วิ ปากวิ ญ	-
ปัจจุบัน	เวทนา		ปัจจุบัน ผล		อนาคต ผล		หมวด ๒	วิ ปากวิ ญ	-
	#					เงื่อนไข ๑			
ปัจจุบัน	ตัณหา	อดีต เหตุ		ปัจจุบัน เหตุ			หมวด ๓	กิเลส วิวั	มูล
ปัจจุบัน	อุปาทาน	อดีต เหตุ		ปัจจุบัน เหตุ			หมวด ๓	กิเลส วิวั	-
ปัจจุบัน	ภาวะ	อดีต เหตุ		ปัจจุบัน เหตุ			หมวด ๓	กัมม วิปาก	-
	#					เงื่อนไข ๑			
อนาคต	ชาติ						หมวด ๔	วิ ปากวิ	-

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

								ฎ	
อนาคต	ชรา - มรณะ						หมวด ๔	วิ ปากวิ ฎ	-

คำปฏิญาณของพระอนุรุธาจารย์

เยสั สงฺขตธมฺมานั

เย ธมฺมา ปจฺจยา ยถา

ตํ วิภาคมิเหทานิ

ปวกฺขามิ ยถารหํ ฯ

แปลว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ คือ สังขตธรรม อสังขตธรรม และบัญญัติธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ปัจจุปปันนธรรมเหล่านี้ คือสังขตธรรม โดยอาการต่าง ๆ มีเหตุสัทธิ อารัมมณสัทธิ เป็นต้น บัดนี้ในปัจจัยสังคหะ นี้ ข้าพเจ้าจะแสดงซึ่งประเภทต่าง ๆ กัน แห่งอำนาจการอุปการะของปัจจัย และปัจจุปปันเหล่านี้ตามสมควร

ในคาถานี้ แสดงถึงการกล่าวอารัมภบท, คำปฏิญาณ, ธรรมที่เป็นปัจจัย, ธรรมที่เป็นปัจจุปปัน, อำนาจการอุปการะของธรรมที่เป็นปัจจัย

คำว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ฯลฯ อารัมมณสัทธิ เป็นต้น เป็นการกล่าวคำอารัมภบท (เยสั สงฺขตธมฺมานั เย ธมฺมา ปจฺจยา ยถา)

คำว่า บัดนี้ ในปัจจัยสังคหะนี้ ฯลฯ และปัจจุปปันธรรมเหล่านั้นตามสมควร เป็นคำปฏิญาณ (ตํ วิภาคมิเหทานิ ปวกฺขามิ ยถารหํ)

ธรรมที่เป็นปัจจุปปันนั้น ได้แก่ สังขตธรรม เท่านั้น ที่รู้ได้เช่นนี้ ก็เพราะท่านแสดงศัพท์ว่า ธมฺมานั ให้เป็นพิเศษออกไป โดยเอาคำว่า สงฺขต เข้าไปประกอบอยู่ด้วย เป็นเยสั สงฺขตธมฺมานั และสังขตธรรมนั้นก็ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป ที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุต่าง ๆ มีกรรม จิต อุตฺตฺ อาหาร และอารมณ์

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น ได้แก่ สังขตธรรม อสังขตธรรม บัญญัติธรรม ทั้งหมด ที่รู้ได้เช่นนี้ ก็เพราะท่านแสดงว่า เย ธมฺมา เฉย ๆ ไม่มีคำพิเศษอื่น ๆ มาประกอบ

อำนาจพิเศษต่าง ๆ ในการช่วยอุปการะแก่ปัจจุปปันนธรรม ของปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย เป็นต้นนั้น มี ๒ อย่าง คือ (ปจฺจยา ยถา)

๑. **ชนกสัทธิ** ช่วยอุปการะแก่ปัจจุปปันนธรรม ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อุปมาเหมือนผู้ใหญ่ช่วยอุปการะผู้น้อย ที่ยังไม่มีหลักฐาน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒.อุปถัมภ์ภักษัตติ ช่วยอุปการะแก่ปัจจุบันนธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญขึ้น อุปมาเหมือนผู้ใหญ่ที่ช่วยอุปการะแก่ผู้น้อยที่มีฐานะอยู่แล้ว ให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่งขึ้น

Hปริเฉทที่ ๔ ที่ชื่อว่า ปัจจัยสังคหะ นั้น เพราะพระอนุรุทธาจารย์ ได้แสดงรวบรวมธรรมที่เป็น ปัจจัยและปัจจุบัน ตามนัยแห่ง ปฏิจจสมุปบาท และ นัยแห่งปฏิฐาน ทั้งหมดไว้ในปริเฉทนี้ ฉะนั้นปริเฉทที่ ๔ นี้จึงชื่อว่า ปัจจัยสังคหะ

อนึ่ง ธรรมที่เป็นปัจจัย ที่แสดงในปฏิจจสมุปบาทนั้น เป็นปรมาตถ์ล้วน ๆ ไม่มีบัญญัติเข้าเจือปนด้วยเลย ส่วนธรรมที่เป็น ปัจจัย ที่แสดงในปฏิฐานนั้น มีทั้งปรมาตถ์และบัญญัติด้วยเหตุนี้พระอนุรุทธาจารย์ จึงได้แสดงบัญญัติต่าง ๆ ไว้ในสุดท้ายแห่งปริเฉทนี้ด้วยยกหลักฐานขึ้น สำหรับธรรมที่เป็นปัจจุบันนั้น เป็นปรมาตถ์โดยส่วนเดียวทั้ง ๒ นัย

คำว่าปัจจัย หมายความว่า เป็นเหตุของผลที่เกี่ยวข้องด้วยเหตุนั้น ๆ (เหตุ)

คำว่า ปัจจุบัน หมายความว่า เป็นผลที่เกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุนั้น ๆ (ผล)

แสดงความหมายและความต่างกันระหว่างนัยทั้ง ๒

ปฏิจจสมุปบาทนโย ปฏิฐานนโย เจติ ปัจจัยสังคหิ ทวิโธ เวทิตัพโพฯ ตตฺถ ตพฺภาวภาวิภาวการมตฺโต ปลกฺขิตโต ปฏิจจสมุปบาทนโยฯ ปฏิฐานนโย ปน อาหจจ ปัจจยฺยิตฺติมารพฺก ปฺจุจฺจติ ฯ อุภยํ ปน โวมิสฺสิตฺวา ปปญฺเญนติ อจฺจริยา ฯ

นักศึกษากันหลายฟังทราบว่ ปัจจัยสังคหะนี้มีนัย ๒ ประการ คือ ปฏิจจสมุปบาทนัย ๑ ปฏิฐานนัย ๑ ฯ ในนัยทั้ง ๒ ประการนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดเพียงโดยอาการเป็นไปของปัจจุบันนธรรม (มีสังขารเป็นต้น) ที่มีสภาพเกิดขึ้นเป็นธรรมดาเพราะอาศัยการเกิดขึ้นแห่งปัจจัยธรรมนั้น ๆ (มีอวิชชาเป็นต้น) ชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาทนัย ฯ แต่ว่า ปฏิฐานนัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภซึ่งอำนาจปัจจัยที่เป็นพิเศษออกไป ฯ ส่วนท่านพระอรหันตเถระได้รวบรวมนัยทั้ง ๒ เข้าด้วยกันแล้วแสดงโดยพิสดาร

๕ การแสดงเหตุผล ตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาทนั้น แสดงเพียงให้รู้ว่สัตว์ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผลที่เกิดมาจากธรรมที่เป็นเหตุทั้งสิ้น ที่จะเกิดขึ้นเอง หรือมีผู้สร้างให้เกิด โดยไม่อาศัยธรรมที่เป็นเหตุ ย่อมไม่มีเลย หมายความว่า เมื่อมีเหตุมีปัจจัยครบบริบูรณ์แล้ว ผลก็ย่อมปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา แต่ไม่ได้แสดงถึงอำนาจปัจจัยนั้น ๆ ว่การช่วยอุปการะของปัจจัยนั้น เป็นไปโดยความเป็น เหตุบ้าง อารมณบ้าง (แสดงเหตุอย่างเดียว ที่ให้ผลเกิดขึ้น) ดังมีวจนัตถะว่า ปัจจัยสามคฺคิ ปฏิจฺจ สมํ สห จ ปฺจุยฺยูปฺปนฺนธฺมเม อุปฺปาเทตฺติติ = ปฏิจจสมุปปาโท แปลเป็นใจความว่า หมู่แห่งเหตุอันใด (มีอวิชชาเป็นต้น จนถึงชาติ) ย่อม

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ทำให้ผลธรรม(มีสังขารเป็นต้นจนถึงอุปายาสะ)เกิดขึ้นสม্মาเสมอพร้อมกัน โดยอาศัยความพร้อมเพียงแห่งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเหตุนั้นๆ ฉะนั้นหมู่แห่งเหตุอันนั้นจึงชื่อว่าปฏิจจสมุปบาท

✎ การแสดงเหตุผลตามนัยแห่ง ปฏฐาน นั้น แสดงให้รู้ว่าสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ล้วนแต่เป็นเหตุเป็นผลที่เกี่ยวข้องกันตามสมควร ที่ปรากฏขึ้นโดยไม่เกี่ยวเนื่องกับเหตุผลนั้นไม่มีเลย และแสดงถึงอำนาจปัจจัยนั้น ๆ ด้วยว่า การอุปการะของปัจจัยนั้น ๆ เป็นไปโดยอำนาจแห่งเหตุบ้าง อารมณ์บ้าง เป็นต้น (แสดงเหตุผลหลาย ๆ รวมกัน แล้วจึงทำให้ผลเกิดขึ้น)

✎ ส่วนการแสดง ปฏิจจสมุปบาท ของท่านอรรถกถาจารย์ ที่แสดงในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถานั้น ได้แสดงเอาอำนาจปัจจัยนั้น ๆ มาแสดงรวมอยู่ด้วย เช่น แสดงว่า ในการที่อวิชชา เป็นเหตุให้เกิด ปุณฺณวกิสังขาร นั้น มีอำนาจแห่งปัจจัย ๒ ปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัย ปกตูปนิสสยปัจจัย เป็นต้น

✎ ธรรมที่เป็นเหตุ ได้แก่ อวิชชา เป็นต้น จนถึง ชาติ รวม ๑๑ เหล่านี้ เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทธรรม

✎ ธรรมที่เป็นผล ได้แก่ สังขาร เป็นต้น จนถึง ชรามรณะ รวม ๑๑ เหล่านี้ เรียกว่า ปฏิจจสมุปปັນนธรรม

✎ ประโยชน์ที่ได้รับจากการรู้รูปรูปนามตามเหตุผล โดยนัยแห่งปฏิจจสมุปบาท และปฏฐาน เมื่อมีความรู้ความเข้าใจในเหตุผล ในความเป็นอยู่ของตัวเองว่า รูปนาม ที่สมมุติกันว่าเรา เขา ที่ปรากฏอยู่นี้ ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้สร้างขึ้น มีแต่ เหตุ กับ ผล ที่เกี่ยวข้องกันตามสภาวะเท่านั้น ไม่มีตัวตนเราเขาแต่อย่างใดเลย ความรู้ความเข้าใจในรูปนาม ตามเหตุผลเช่นนี้ เป็นสิ่งสำคัญที่จะนำผู้หนึ่งให้พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง เพราะสามารถละสลักกายทิฏฐิและวิจิจจนา พร้อมทั้งสัสสตทิฏฐิ อจเจททิฏฐิ และ นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อกริยทิฏฐิ ได้ตามสมควรแก่ความรู้ของตน ซึ่งสำเร็จมาจาก สุตมัย จินตมัย ภาวนามัย อันสามารถละทิฏฐิเหล่านี้ได้โดย ตัทธกะ วิกขัมภณะ และสมุจเฉทปหาน

✎ ความรู้ความเข้าใจในรูปนามตามเหตุผลที่เป็น สุตมัย จินตมัย ภาวนามัย ทั้ง ๓ นี้ ถ้าจะสงเคราะห์เข้าใน วิปัสสนาญาณ และ วิสุทธิ แล้วได้อย่างละ ๒ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ ปัจจัยปริคคหญาณ และ ทิฏฐิวินิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

แสดงการอุปการะระหว่าง ปัจจัยธรรม และ ปัจจัยปັນธรรม ตามนัยแห่งปฏิจสุมุปาบท

เหตุ	ผล	เหตุ	ผล
อวิชชาปัจจัย	สังขาร	สังขารปรากฏเกิดขึ้น	เพราะอวิชชาเป็นเหตุ
สังขารปัจจัย	วิญญาณ	วิญญาณปรากฏเกิดขึ้น	เพราะสังขารเป็นเหตุ
วิญญาณปัจจัย	นามรูป	นามรูปปรากฏเกิดขึ้น	เพราะวิญญาณเป็นเหตุ
นามรูปปัจจัย	สฬายตนะ	สฬายตนะปรากฏเกิดขึ้น	เพราะนามรูปเป็นเหตุ
สฬายตนะปัจจัย	ผัสสะ	ผัสสะปรากฏเกิดขึ้น	เพราะสฬายตนะเป็นเหตุ
ผัสสะปัจจัย	เวทนา	เวทนาปรากฏเกิดขึ้น	เพราะผัสสะเป็นเหตุ
เวทนาปัจจัย	ตัณหา	ตัณหาปรากฏเกิดขึ้น	เพราะเวทนาเป็นเหตุ
ตัณหาปัจจัย	อุปาทาน	อุปาทานปรากฏเกิดขึ้น	เพราะตัณหาเป็นเหตุ
อุปาทานปัจจัย	ภโว	ภพปรากฏเกิดขึ้น	เพราะอุปาทานเป็นเหตุ
ภวปัจจัย	ชาติ	ชาติปรากฏเกิดขึ้น	เพราะภพเป็นเหตุ
ชาติปัจจัย	ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขโทมนสสุปปายาสะ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะอุปายาสะ รวม ๗	นี้	ปรากฏเกิดขึ้นเพราะ ชาติเป็นเหตุ

การแสดงปัจจัยสังคหะ ๗ อย่าง คือ

๑. นัยแห่งสภาวะ เช่น

อวิชชา	องค์ธรรมได้แก่	โมหะเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒
สังขาร	“	เจตนาเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗
วิญญาณ	“	โลกียวิปากจิต ๓๒
นามรูป	“	นาม = เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับโลกียวิปากจิต ๓๒ รูป = ปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป จิตตชรูป
สฬายตนะ	“	ปสาทรูป ๕ โลกียวิปากจิต ๓๒
ผัสสะ	“	ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบกับโลกียวิปาก ๓๒
เวทนา	“	เวทนาเจตสิก ที่ประกอบกับโลกียวิปาก ๓๒
ตัณหา	“	โลภะเจตสิก ที่ประกอบกับโลภมูลจิต ๘
อุปาทาน	“	โลภะเจตสิก ที่ประกอบกับโลภมูลจิต ๘ ทิฏฐิเจตสิก ที่ประกอบกับทิฏฐิคตสัมปยุต ๔

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ภาพ (๒ อย่าง) “	กัมมภาวะ = เจตนากรรม ๒๙
	อุปปัตติภาวะ=โลกียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐
ชาติ “	ปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกกลาป ๓, ๗, ๔,
ชรา มรณะ “	อาการที่กำลังแก่และกำลังดับของโลกียวิปากและกัมมชรูป
โสกะ “	โทมนัสเวทนาที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒
ปริเทวะ “	จิตตชวิปลาสลัทธะ (เสียงที่เกิดจากจิตที่วิปลาส)
ทุกขะ “	กายิกทุกขเวทนา (ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑)
โทมนัสสะ “	เจตสิกทุกข (เวทนาเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒)
อุปายาสะ “	โทสะเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพยสนะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. นัยแห่งการแสดง มี ๔ นัย คือ

๑. **แสดงจากต้นไปหาปลาย** คือ แสดงตั้งแต่ อวิชชา ไปตามลำดับจนถึง ชรา มรณะเป็นที่สุดเรียกว่า อาทิปริโยสานอนุโลมเทศนา นัยแห่งการแสดงนี้เหมาะสำหรับผู้ที่เกิดในฟองไข่และในครรภ์ (คัพภเสยยกะและอณฺทชะก่าเนติ) อุปมาเหมือนบุรุษผู้แสวงหาเถาว์ลย เมื่อเห็นโคนเถาว์ลยก่อน จึงตัดโคนเถาว์ลยนั้นแล้วจึงดึงเอาเถาว์ลยทั้งหมดไปใช้ในการงาน เป็นเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเพื่อจะชี้แจงความเป็นไปตามเหตุอันควรแก่ต้นและเพื่อจะทรงชี้แจงถึงลำดับแห่งการเกิดขึ้น แก่เวไนยสัตว์ผู้ลุ่มหลง

๒. **แสดงจากกลางไปหาปลาย** คือแสดงตั้งแต่ เวทนา ไปตามลำดับจนถึง ชรา มรณะ เรียกว่า มัชฌิมปริโยสานอนุโลมเทศนา นัยแห่งการแสดงนี้ เหมาะสำหรับผู้ที่เกิดเป็นโอปปาติกะก่าเนติ อุปมาเหมือน บุรุษผู้แสวงหาเถาว์ลยเมื่อได้เห็นลำต้นของเถาว์ลยก่อน จึงตัดส่วนกลางของเถาว์ลย ดึงเอาท่อนบนเท่านั้นไปใช้งาน เป็นเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเพื่อจะชี้แจงอนาคตกาล จำเดิมแต่สมุฏฐานแห่งเหตุของอนาคตกาลที่เป็นให้เกิดผลขึ้นในปัจจุบันกาล

๓. **แสดงจากปลายไปหาต้น** คือ แสดงตั้งแต่ ชรา มรณะ ถอยหลังไปตามลำดับจนถึงอวิชชา เรียกว่าปริโยसानาทิปฏิโลมเทศนา นัยแห่งการแสดงนี้เหมาะสำหรับผู้ที่เป็นสัสสตทิฎฐิ อุปมาเหมือน บุรุษผู้แสวงหาเถาว์ลย เมื่อได้เห็นปลายของเถาว์ลยก่อน จึงจับปลายสาวเข้าไปหาโคน ตามแนวของปลายแล้วนำไปใช้งาน เป็นเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเพื่อจะชี้แจงถึงเหตุแห่งทุกขมีชรา มรณะเป็นต้นนั้น ๆ ที่พระองค์ทรงบรรลุแล้ว โดยทำนองแห่งการแทงตลอดในส่วนเบื้องต้น แก่เวไนยสัตว์ที่ถึงความลำบาก โดยนัยมีอาทิว่า โลกนี้ถึงความลำบากหนอ ย่อมเกิด ย่อมแก่ และย่อมตาย เป็นต้น

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๔.แสดงจากกลางไปถึงต้น คือ แสดงตั้งแต่ต้นหา ถอยหลังไปตามลำดับจนถึง อวิชา เรียกว่า มัชฌิมาทิปฏิโลมเทศนา นายแห่งการแสดงนี้เหมาะสำหรับผู้ที่เป็นอุจเฉทภูมิ อุปมาเหมือน บุรุษผู้แสวงหาเถาว์วัลย์ เมื่อได้เห็นท่มกลางเถาว์วัลย์ก่อน จึงตัดตรงกลางแล้ว จับสวลงมาข้างล่างจนถึงโคน แล้วนำไปใช้งาน เป็นเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดง เพื่อจะทรงนำอดีตกาลมาแสดงโดยลำดับแห่งเหตุและผล จำเดิมแต่อดีตกาลอีก

เทศนาใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแสดงโดยอนุโลมตั้งแต่ต้นเพื่อชี้แจงความเป็นไป แห่งเหตุของตน แก่เวไนยสัตว์ผู้ลุ่มหลงในเหตุแห่งความเป็นไป และเพื่อทรงชี้แจงลำดับแห่ง ความเกิดขึ้นนั้นเทศนานั้น พึงทราบว่าเป็นเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ใน ปฏิจจสมุปบาทวิงค์ (นัยที่ ๑ อวิชา - ชรามรณะ)

๓.นัยแห่งอรรถ เช่น

อวิชา คือ ธรรมชาติ ที่เป็นไปตรงกันข้ามกับปัญญา (วิชชาปฏิบัติ อกุชชา อวิชา)

“ “ ที่ยอมไม่ได้ทุกจริตธรรมที่ไม่ควรได้ (วินุทียิ วินุทิตติ อวิชา)

“ “ ที่ยอมไม่ได้สุจริตธรรมที่ควรได้ (วินุทียิ น วินุทิตติ อวิชา)

“ “ ที่เป็นผู้ให้รู้ผิดในบัญญัติธรรม มี ชาย หญิง เป็นต้น ที่ไม่มี

ปรากฏโดยสภาวะ (อวิชชามาเน ชวาเปตติ อวิชา)

“ “ ที่เป็นผู้ไม่รู้ปรมัตถ์ธรรม มี ชนธ ๕ เป็นต้น ที่มีปรากฏ

โดยสภาวะ (วิชชามาเน น ชวาเปตติ อวิชา)

“ “ ที่ไม่รู้ธรรมที่ควรรู้ มีอริยสัจ ๔ เป็นต้น (วิทิตพัพ อวิทิต

กโรตติอวิชา)

สรุปความว่า การไม่รู้ตามความเป็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ รู้แต่สิ่งที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริงที่ไม่ควรรู้ นั้นแหละ ชื่อว่า อวิชา

๔.นัยแห่งลักษณะ เช่น

อวิชา มีความไม่รู้เป็นลักษณะ (อญาณลกขณา)

มีความหลง หรือความมีดมนเป็นกิจ (สมุโมหนรส)

มีความปกปิดสภาวะที่มีอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ เป็นอาการปรากฏ (ฉาปนปจฺจุปฏฺฐานา)

มีอัสวะ ๓ (เว้นตัวเอง) เป็นเหตุใกล้ (อัสวปฏฺฐานา)

๕. นัยแห่งรส (กิเลส) เช่น

สังขาร มีหน้าที่จัดแจงปรุงแต่งและเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ เป็นต้น

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๖. นัยแห่งการละ เช่น

รู้ว่า	อวิชชา	-	สังขาร	ละทวิฏฐิ ว่า โลกมีผู้สร้าง
“	สังขาร	-	วิญญาณ	ละทวิฏฐิว่าขันธว่าเป็นตัวเป็นตน
“	วิญญาณ	-	นามรูป	ละทวิฏฐิว่าขันธเป็นธรรมที่มีแก่นสาร
“	นามรูป	-	สพายตนะ	ละทวิฏฐิว่าเราเป็นผู้เห็นเป็นผู้ได้ยิน
“	สพายตนะ	-	ผัสสะ	ละทวิฏฐิว่ามีผู้เข้าไปกระทบอารมณ์
“	ผัสสะ	-	เวทนา	ละทวิฏฐิว่ามีผู้เข้าไปเสวยความสุขความทุกข์
“	เวทนา	-	ตัณหา	ห้ามความทะยานอยากในการเกิดได้
“	ตัณหา	-	อุปาทาน	ละทวิฏฐิว่าขันธเป็นของเราอย่างมั่นคง
“	อุปาทาน	-	ภาวะ	ละทวิฏฐิว่าขันธนี้สูญโดยปราศจากเหตุ
“	ภาพ	-	ชาติ	ละสุขสัณญญาวิปลาส
“	ชาติ	-	ชรามรณะ	ละนิจสัณญญา และสุภสัณญญา

การพิจารณาปัจจุสมุปบาท ๔ นัย เพื่อละ ทวิฏฐิ ๗ อย่าง

✎ เมื่อพิจารณาแล้วรู้ว่า รูปนามขันธ ๕ ของสัตว์ทั้งหลายนั้น มีการเกิด การดับ ติดต่อกันไม่ขาดสาย ในภพหนึ่งๆ ก็ดี ในภพต่อๆ ไปก็ดี การพิจารณารู้อย่างนี้ เรียกว่าเอกัตต นัย สามารถละ อุกฺเขทวิฏฐิ และนัตถิกวิฏฐิ ได้

✎ เมื่อพิจารณาแล้วรู้ว่า การเกิดสืบต่อกันของรูปนามขันธ ๕ นี้ แม้ว่าจะเป็นไปโดยไม่ขาดสายก็จริง แต่สภาวะของปัจจุสมุปบาทธรรมนี้ มีสภาพต่างกัน มีเหตุผลต่างกัน การพิจารณารู้อย่างนี้ เรียกว่า นานัตต นัย สามารถละ สัสสตวิฏฐิ ได้

✎ เมื่อพิจารณาแล้วรู้ว่าเหตุต่างๆ มี อวิชชา เป็นต้น ที่ให้ผลต่างๆ มี สังขารเป็นต้น เกิดขึ้นนั้น ไม่มีความชวนชวดยพยายามให้ผลเกิดขึ้น ธรรมที่เป็นเหตุและเป็นผลที่เกิดขึ้นนั้นก็เกิดขึ้นเป็นไปตามสภาวะเท่านั้น ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาจัดแจงให้เป็นไปได้ การพิจารณารู้อย่างนี้ เรียกว่า อัปฺยาปารนัย สามารถละ อธิสสรณิมมานวาทวิฏฐิ อตตวิฏฐิ ได้

✎ เมื่อพิจารณาแล้วรู้ว่า การเกิดขึ้นของผลธรรมต่าง ๆ นั้นมีเหตุของตนโดยเฉพาะ ไม่ก้ำก่ายกัน เช่น สังขารเกิดขึ้นก็มีอวิชชาเป็นเหตุ นอกจากอวิชชาแล้วธรรมอื่น ๆ จะเป็นเหตุให้สังขารเกิดขึ้นไม่ได้ การพิจารณารู้อย่างนี้เรียกว่า เอวํภัมมตานัย สามารถละ อเหตุกวิฏฐิ อกิริยวิฏฐิ ได้

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๗.นัยแห่งปัจจัย เช่น

❖ อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิด ปุญญาภิสังขาร นั้น มีอำนาจ ๒ ปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัย ปกตูปนิสสยปัจจัย

❖ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดอปุญญาภิสังขารนั้นมีอำนาจ๑๕ปัจจัยคือเหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย อธิปัตติปัจจัย อนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย อาหารปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย อาเสวนปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย อัตติปัจจัย นัตติปัจจัย วิคตปัจจัย อวิคตปัจจัย

ความหมายของปัจจัย ๒๔

๑.เหตุปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นเหตุ
๒.อารมมณปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอารมณ์
๓.อธิปัตติปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอธิปัตติ
๔.อนนฺตรปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคัน
๕.สมนฺตรปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคันทีเดียว
๖.สหชาติปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดพร้อมกัน
๗.อญฺญมญฺญปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความแก่กันและกัน
๘.นิสฺสยปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัย
๙.อุปนิสฺสยปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก
๑๐.ปุเรชาติปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดก่อน
๑๑.ปัจจุชาติปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดทีหลัง
๑๒.อาเสวนปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเสพบ่อย ๆ
๑๓.กมุขปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความปรุ้งแต่งเพื่อให้กิจต่างๆ สำเร็จลง
๑๔.วิปากปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นวิปากคือเข้าถึงความสุขและหมดกำลังลง
๑๕.อาหารปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้นำ
๑๖.อินฺทฺริยปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ปกครอง
๑๗.ฌานปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้เพ่งอารมณ์
๑๘.มคฺคปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นหนทาง
๑๙.สมฺปยุตฺตปัจจัยโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ประกอบ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒๐.วิปยุตตปัจจุโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ไม่ประกอบ
๒๑.อุตฺติปัจจุโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ยังมีอยู่
๒๒.นตฺติปัจจุโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ไม่มี
๒๓.วิคตปัจจุโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ปราศจากไป
๒๔.อวิคตปัจจุโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ยังไม่ปราศจากไป

จำแนกปัจจัย ๒๔ ออกเป็น ๖ จำพวกคือ

๑.นาม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ นาม มี ๖ ปัจจัย คือ อนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย นตฺติปัจจัย วิคตปัจจัย อาเสวนปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย

✎ จิตและเจตสิกธรรม ที่เกิดขึ้นและดับไปโดยไม่มีระหว่างคั่น เหล่านี้เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ติดต่อกันด้วยอำนาจแห่ง อนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย นตฺติปัจจัย อวิคตปัจจัย

✎ ชวณะที่เกิดขึ้นก่อน ๆ เหล่านี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ชวณะที่เกิดขึ้นหลัง ๆ ด้วยอำนาจ อาเสวนปัจจัย

✎ จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันเหล่านี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

๒.นามเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูป มี ๕ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัยฉานปัจจัย มัคคปัจจัย กัมมปัจจัย วิปากปัจจัย

✎ เหตุ ๖,องค์ฉาน ๕, องค์มรรค ๙, เหล่านี้เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตน ด้วยอำนาจแห่ง เหตุปัจจัย ฉานปัจจัย มัคคปัจจัย

✎ เจตนา ที่เกิดพร้อมกัน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ นามรูป ที่เกิดพร้อมกันอย่างหนึ่ง และเจตนาที่เกิดต่างขณะกัน คือ ดับไปแล้วนั้น เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกรรมที่ดับไปแล้วอย่างหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งกัมมปัจจัย อันได้แก่ สหชาตกัมมปัจจัย และ นานักขณิกกัมมปัจจัย

✎ วิปากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ด้วยอำนาจอำนาจแห่ง วิปากปัจจัย

๓.นาม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป มี ๑ ปัจจัย คือ ปัจจชาติปัจจัย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

✍ จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดหลัง ๆ เหล่านี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ กาย ที่เกิดก่อน ๆ ด้วยอำนาจแห่ง ปัจณาตปัจจัย

๔. รูป เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม มี ๑ ปัจจัย คือ ปุเรชาติปัจจัย

✍ วัตถุทั้ง ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญาณธาตุ ๗ ในอดีตกาลอย่างหนึ่ง อารมณ์ทั้ง ๕ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปัญจวิญญาณวิธีอย่างหนึ่งด้วยอำนาจแห่งปุเรชาติปัจจัยอันได้แก่วัตถุปุเรชาติปัจจัย และ อารัมมณปุเรชาติปัจจัย

๕.บัญญัติ นาม รูปทั้ง ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม มี ๒ ปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย

✍ อารัมมณปัจจัยมี ๖ อย่าง โดยประเภทแห่งอารมณ์ มี รูปารมณ เป็นต้น

✍ อุปนิสสยปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ อารัมมณูปนิสสยปัจจัย อนันตรูปนิสสยปัจจัย ปกตูปนิสสยปัจจัย

✍ อารมณ์ที่พึงกระทำให้อาใจใสเป็นพิเศษชื่อว่า อารัมมณูปนิสสยปัจจัย

✍ จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปโดยไม่มีระหว่างคั่นนั่นเอง ชื่อว่า อนันตรูปนิสสยปัจจัย

✍ อกุศล มีรากะ เป็นต้น กุศลมีศรัทธา เป็นต้น ความสุขกาย ทุกข์กาย บุคคล อาหาร อากาศ ที่อยู่เหล่านี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กรรมทั้งหลาย มี กุศลธรรม เป็นต้น ซึ่งเกิดอยู่ทั้งภายในภายนอกตามสมควรก็ดี และกรรมที่มีกำลังแรงกล้า เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ก็ดี ชื่อว่า ปกตูปนิสสยปัจจัย ทั้งสิ้น ซึ่งมีหลายประเภท

๖.นามรูป เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูป มี ๙ ปัจจัย คือ อธิปติปัจจัย สหชาติปัจจัย อัญญมัญญณปัจจัย นิสสยปัจจัย อาหารปัจจัย อินทริยปัจจัย วิปยุตตปัจจัย อัตถิปัจจัย อวิคตปัจจัย ตามสมควร

✍ อธิปติปัจจัย มี ๒ ปัจจัย คือ อารัมมณาธิปติปัจจัย สหชาตาธิปติปัจจัย

✍ อารมณ์ที่พึงกระทำให้อาใจใสเป็นพิเศษเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามด้วยอำนาจ อารัมมณาธิปติปัจจัย

✍ องค์อธิปติทั้ง ๔ มีฉันทะ เป็นต้น ที่เกิดพร้อมกัน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกัน ด้วยอำนาจ สหชาตาธิปติปัจจัย

สหชาติปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

✧ จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน, และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกัน

✧ มหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน, และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อุปาทายรูป

✧ ในปฏิสนธิขณะหทยวัตถุและวิบากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันแลกัน อัญญมัญญปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ

✧ จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกันอย่างหนึ่ง

✧ มหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกันอย่างหนึ่ง

✧ ในปฏิสนธิขณะ หทยวัตถุและวิบากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกันอย่างหนึ่ง

นิสสยปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ

✧ จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกันอย่างหนึ่ง

✧ มหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกันอย่างหนึ่ง

✧ วัตถุรูป ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญาณธาตุ ๗ อย่างหนึ่ง

อาหารปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ

✧ อาหารที่พึงกระทำให้เป็นคำ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กายอย่างหนึ่ง

✧ นามอาหารทั้ง ๓ มี ผัสสะ เป็นต้น เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกันอย่างหนึ่ง

อินทริยปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ

✧ นามชีวิตินทรีย์ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปัญจวิญญาณอย่างหนึ่ง

✧ รูปชีวิตินทรีย์ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อุปาทินนรูปอย่างหนึ่ง

✧ นามอินทรียองค์ธรรม ๘ มีชีวิตินทรีย์เจตสิก เป็นต้น เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกันอย่างหนึ่ง

วิปยุตตปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

✧ ในปฏิสนธิขณะ หทยวัตถุ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์๔, และจิตเจตสิกธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกันด้วยอำนาจแห่งสหชาติวิปยุตตปัจจัยอย่างหนึ่ง

✧ จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดหลัง ๆ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กายที่เกิดก่อน ๆ ด้วยอำนาจแห่ง ปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัย

✧ ในอดีตกาล วัตถุรูป ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญาณธาตุ ๗ ด้วยอำนาจแห่งปุเรชาติปัจจัย อย่างหนึ่ง

อัติปัจจัย และ อวิคตปัจจัย มีอย่างละ ๕

คือ โดยความเป็น สหชาติชาติ ปุเรชาติชาติ ปัจฉาชาติชาติ กพพีการหาร ฐปชีวิตินทรีย์

✧ ถ้าจะแสดงปัจจัยโดยย่อแล้ว ปัจจัยทั้งหมดเหล่านี้ ย่อมรวมลงในอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย กัมมปัจจัย อัติปัจจัย ทั้งสิ้น

✧ ในปฏิฐานนัยนี้ ที่ว่าสหชาตรูปในสหชาติชาติทั่วไปทั้งหมดนั้น แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือโดยประเภทแห่งจิตตชรูปที่เกิดในอดีตกาล และ กัมมชรูปที่เกิดในปฏิสนธิกาล

โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วนี้ธรรมทั้งหลายที่เกิดในกาลทั้ง๓และที่เป็นกาลวิมุตติที่ในอัสสัตตะและพหิตตะที่เป็นสังขตะและอสังขตะ หรือที่มี ๓โดยประเภทแห่ง บัญญัตินามรูปเหล่านี้ ชื่อว่าปัจจัย ๒๔ในปฏิฐานปกรณโดยประการทั้งปวง ตามสมควรที่จะเป็นได้

ปัจจัยโดยพิสดาร ๔๗ ปัจจัย พิสดารอยู่ที่ ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. อธิปัตติปัจจัยมี ๒ปัจจัย คือ สหชาติาธิปัตติปัจจัย อาร์มมณาธิปัตติปัจจัย
๒. นิสสยปัจจัย มี ๓ ปัจจัย คือ สหชาตนิสสยปัจจัย วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย วัตรอาร์มมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
๓. อุปนิสสยปัจจัย มี ๓ ปัจจัย คือ อาร์มมณูปนิสสยปัจจัย อนันตรูปนิสสยปัจจัย ปกตูปนิสสยปัจจัย
๔. ปุเรชาติปัจจัย มี ๒ ปัจจัย คือ วัตถุปุเรชาติปัจจัย อาร์มมณปุเรชาติปัจจัย
๕. กัมมปัจจัยมี ๒ ปัจจัย คือสหชาตกัมมปัจจัย นานักขณิกกัมมปัจจัย
๖. อาหารปัจจัย มี ๒ ปัจจัย คือ นามอาหารปัจจัย รูปอาหารปัจจัย
๗. อินทรีย์ปัจจัยมี ๓ ปัจจัยคือ สหชาตอินทรีย์ปัจจัย ปุเรชาตอินทรีย์ปัจจัย ฐปชีวิตินทรีย์ปัจจัย

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๘. วิปยุตตปัจจัย มี ๔ ปัจจัย คือ สหชาตวิปยุตตปัจจัย ปัจจชาติวิปยุตตปัจจัย วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย

๙. อตติปัจจัย มี ๖ ปัจจัย คือ สหชาตตติปัจจัย ปัจจชาติตติปัจจัย วัตถุปุเรชาตตติปัจจัย อาหารตติปัจจัย อารัมมณปุเรชาตตติปัจจัย อินทริยตติปัจจัย

๑๐. อวิคตปัจจัย มี ๖ ปัจจัย คือ สหชาตอวิคตปัจจัย ปัจจชาติอวิคตปัจจัย วัตถุปุเรชาต อวิคตปัจจัย อาหารอวิคตปัจจัย อารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย อินทริยอวิคตปัจจัย

วิธีสังเกตชาติ ๙ ชาติ ของปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗

ปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗ มีชาติ ๙ อย่าง คือ สหชาตชาติ อารัมมณชาติ อนันตรชาติ วัตถุปุเรชาตชาติ ปัจจชาติ อาหารชาติ รูปชีวิตินทริยชาติ ปกตูปนิสสยชาติ นานักขณิกกัมมชาติ

๑. **สหชาตชาติ** ปัจจัยธรรมกับ ปัจจัยูปันนธรรม (เหตุกับผล) เกิดพร้อมกันมี ๑๕ ปัจจัย คือ สหชาตปัจจัย สหชาตนิสสยปัจจัย สหชาตตติปัจจัย สหชาตอวิคตปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย วิปากปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย สหชาตวิปยุตตปัจจัย เหตุปัจจัย สหชาตาริปีติปัจจัย สหชาตกัมมปัจจัย นามอาหารปัจจัย สหชาตินทริยปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย

๒. **อารัมมณชาติ** ปัจจัยธรรม เป็นอารมณ์ของ ปัจจัยูปันนธรรม (เหตุ เป็นอารมณ์ของผล) มี ๘ ปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัย อารัมมณปฏิปัตติปัจจัย อารัมมณูปนิสสยปัจจัย วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย อารัมมณปุเรชาตปัจจัย วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย อารัมมณปุเรชาตตติปัจจัย อารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย

๓. **อนันตรชาติ** ปัจจัยธรรมเป็นนามเกิดก่อนปัจจัยูปันนธรรมก็เป็นนาม แต่เกิดทีหลังชนิดติดต่อกันไม่มีระหว่างกันมี ๗ ปัจจัยคืออนันตรปัจจัยสมนัน ตรปัจจัย อนันตรูปนิสสยปัจจัยนตติปัจจัย วิคตปัจจัย อาเสวนปัจจัย ปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมปัจจัย(หมายเหตุเฉพาะมรรคเจตนาที่เป็นผู้อุปการะแก่ผลจิต)

๔. **วัตถุปุเรชาตชาติ** ปัจจัยธรรมเป็นวัตถุรูป ๖ มี จักขุ โสตะ เป็นต้นที่เกิดก่อนและยังไม่ได้ดับไป เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปัจจัยูปันนธรรมที่เป็นนาม คือ จิต และเจตสิก ที่เกิดหลัง มี ๖ ปัจจัย คือ วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย วัตถุปุเรชาตปัจจัย วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย วัตถุปุเรชาตตติปัจจัย วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย วัตถุปุเรชาตินทริยปัจจัย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๕.ปัจจัยชาติ ปัจจัยธรรมเป็นนามเกิดทีหลัง ปัจจุปปันนธรรมเป็นรูปเกิดก่อน มี ๔ ปัจจัย คือ ปัจจชาติปัจจัย ปัจจชาติวิปยุตตปัจจัย ปัจจชาติตติปัจจัย ปัจจชาติตอวิคตปัจจัย

๖.อาหารชาติ ปัจจัยธรรมเป็นรูป คือ โอิชา ช่วยอุปการะแก่ปัจจุปปันนธรรมซึ่งเป็นรูปที่ตั้งอยู่ในกลาปอันเดียวกันกับปัจจัยธรรม และรูปกลาปอื่น ๆ มี ๓ คือ รูปอาหารปัจจัย อาหารตติปัจจัย อาหารอวิคตปัจจัย

๗.รูปชีวิตินทริยชาติ ปัจจัยธรรมเป็นรูป คือ รูปชีวิตินทริย์ ช่วยอุปการะแก่ปัจจุปปันนธรรมคือ กัมมชรูป ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกันกับปัจจัยธรรม

๘.ปกตูปนิสสยชาติ ปัจจัยธรรมเป็น จิต เจตสิก รูป บัญญัติ ที่มีกำลังมาก ช่วยอุปการะแก่ปัจจุปปนธรรมคือ จิต เจตสิก ที่เกิดทีหลัง

๙.นันทกณิกกัมมชาติ ปัจจัยธรรมเป็นนาม คือ เจตนากรรม ๒๙ หรือ เจตนากรรม ๓๓ ที่เป็นอย่างเดียวกันช่วยอุปการะแก่ปัจจุปปันนธรรมที่เป็น นามรูป นามคือ โลกียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ หรือวิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ รูป คือ กัมมชรูป ๒๐ ที่เป็นผลของกรรมนั้น ๆ โดยเฉพาะ ๆ

ประโยชน์ของการจำแนกปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗ ออกเป็น ๙ ชาติ

ในปัจจัย ๒๔ นั้น ปัจจัยใดเป็นได้ ๑,๒,๓,๔,๕,๖ ชาติ และชาติเหล่านั้นได้แก่ชาติอะไรบ้าง มีข้อควรสังเกตดังนี้ คือ ปัจจัยใดมีหนึ่งหรือมีหนึ่งปัจจัย ก็เป็นได้หนึ่งชาติ ปัจจัยใดมี ๒-๓ หรือแบ่งเป็น ๒-๓ ปัจจัย ก็เป็นได้ ๒-๓ ชาติดังนี้เป็นต้น แต่มีข้อแม้ว่า กัมมปัจจัยมี ๒ หรือแบ่งเป็น ๒ ปัจจัย แต่หาได้เป็น ๒ ชาติไม่ แต่เป็นได้ถึง ๔ ชาติ

ประโยชน์ของชาติทั้ง ๙

✎ การแบ่งปัจจัยออกเป็นชาติทั้ง ๙ นั้น ก็เพื่อประโยชน์ในการหาปัจจัยสงเคราะห์ได้สะดวกและรวดเร็ว ไม่ต้องไปหาจากปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗ เพราะจะทำให้การหาปัจจัยสงเคราะห์ ได้ยากและช้ามาก หมายความว่าปัจจัยธรรมที่ยกขึ้นมาแสดงนั้นอยู่ในชาติใดเราก็พิจารณาปัจจัยสงเคราะห์ในชาตินั้นก็จะได้อำนาจปัจจัยสงเคราะห์ตามความประสงค์เช่น สังขารเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญาณหรือ โลกียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ ที่ปรากฏเกิดขึ้นเพราะอาศัยสังขาร ๓ เป็นเหตุ สังขาร ได้แก่ เจตนากรรม ๒๙ เมื่อว่าโดยชาติ ก็เป็น นันทกณิกกัมมชาติ และ ปกตูปนิสสยชาติ ดังนั้น สังขาร จึงเป็นปัจจัยแก่ โลกียวิปากวิญญาณ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓๒ เจตสิก ๓๕ นี้ จึงได้ปัจจัยสงเคราะห์ ๒ ปัจจัย คือ นานักขณิกกัมมปัจจัย ปกตูปนิสสยปัจจัย

องค์ปัจจัยสมุปบาท องค์ใดองค์หนึ่ง จะเป็นปัจจัยอะไรบ้าง ในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗ นั้น มีวิธีสังเกตดังนี้

✧ อวิชา องค์ธรรมได้แก่ โมหะเจตสิก แล้วพิจารณาต่อไปอีกว่า โมหะเจตสิกนี้ เป็นเหตุได้ไหม ถ้าเป็นได้ ก็เป็นเหตุปัจจัย เป็นอารมณ์ได้ไหม ถ้าเป็นได้ ก็เป็น อารัมมณปัจจัยได้ เป็นอนันตระคือเกิดติดต่อกันได้ไหม ถ้าเป็นได้ ก็เป็น อนันตรปัจจัย ในทางตรงกันข้าม ถ้าเป็นไม่ได้ก็เป็นปัจจัยนั้น ๆ ไม่ได้

✧ มีปัญหาถามว่า จะทราบได้อย่างไรว่าโมหะเจตสิก เป็นเหตุปัจจัยได้เป็นต้น นี้แหละคือปัญหาที่จะต้องสนใจเป็นพิเศษ จึงจะทราบได้ หมายความว่า เบื้องต้น ก็จะต้องทราบก่อนว่า เหตุปัจจัย องค์ธรรมได้แก่อะไรเสียก่อน ต่อไปก็เอาองค์ธรรมของ ปฏิจจสมุปบาทนั้น ๆ ไปเทียบกับองค์ธรรมนั้น ๆ ถ้าองค์ธรรมทั้งสองเหมือนกัน ก็ทราบได้ทันทีว่า องค์ธรรมขององค์ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นปัจจัยนั้น ๆ ได้

วิธีหาอำนาจปัจจัยที่ถูกต้องที่สุด ต้องพิจารณาองค์ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นปัจจัยควบคู่กันกับองค์ปฏิจจสมุปบาท ที่เป็นปัจจัยุบัน ทุกครั้งไปแล้วจะได้อำนาจปัจจัยที่ถูกต้องที่สุด

✧ สำหรับองค์ปฏิจจสมุปบาทนั้น และองค์ธรรมปัจจัย ๒๔ หวังว่านักศึกษาคงจะกำหนดได้ไม่ยาก โดยอาศัยความรู้เก่าๆ เช่นธรรมที่เป็นเหตุได้ก็เป็นเหตุปัจจัยได้ ธรรมที่เป็นอารมณ์ได้ ก็เป็น อารัมมณปัจจัยได้ เป็นต้น อีกอย่างพึงสังเกตเอาจากปฏิฐานโดยย่อ ที่อยู่ต่อจากปฏิจจสมุปบาทนี้ ก็พอจะเข้าใจได้

✧ การสงเคราะห์ปัจจัยที่เป็นสหชาติชาติเล็ก ในปฏิจจสมุปบาทนี้มีข้อสังเกตเป็นพิเศษ ที่มีความแตกต่างไปจาก มหาปฏิฐาน คือ

ถ้าองค์ธรรมปรมาตถ์นั้น มีเพียงอย่างเดียว เช่น เจตนาเจตสิก ดังนี้เป็นต้น อย่างนี้ไม่มีปัญหา

ถ้าองค์ธรรมปรมาตถ์นั้น ๆ มีรวมกันตั้งแต่ ๒ ขึ้นไปแล้ว มีปัญหาที่จะต้องคิดบ้าง คือให้คือรวมกัน เท่าที่จะเป็นได้พร้อมกัน ไม่ให้คิดแยกออกไปทีละอย่าง เช่น ผัสสะ และ เวทนา เป็น นามอาหารปัจจัยรวมกันได้ แต่เจตนา นอกจากจะเป็น นามอาหารปัจจัยได้แล้ว ยังเป็น สหชาติกัมมปัจจัยได้อีกด้วย ส่วน ผัสสะ เป็น นามอาหารปัจจัย ได้อย่างเดียว เป็น สหชาติ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

กัมมปัจจัยไม่ได้ ดังนั้นความเป็นสหชาตกัมมปัจจัย จึงไม่ต้องแสดง เพราะเป็นความกัน
ทั้งหมดไม่ได้นั่นเอง หรือ เช่น สติ วิริยะ ปัญญา ทั้ง ๓ นี้ เป็น สหชาตินทรีย์ปัจจัย และ มัคค
ปัจจัย รวมกันได้ทั้งหมด แต่ ปัญญา ยังเป็น เหตุปัจจัย ได้อีกด้วย ส่วน สติวิริยะ เป็นเหตุ
ปัจจัย ไม่ได้ ดังนั้น ความเป็นเหตุปัจจัยจึงไม่ต้องแสดง เพราะเกิดเป็นรวมกันไม่ได้ทั้งหมด
นั่นเอง ถ้ามว่า เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ตอบว่า เพราะเหตุว่า ในปัจจุสมุปบาทนี้ ไม่ได้
ยกปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งขึ้นเป็นประธาน เพียงแต่ยกองค์ธรรมปรมาตม ที่จะเป็นองค์ธรรมของ
ปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งหรือหลายปัจจัยได้ตามสมควรเท่านั้นขึ้นแสดง ฉะนั้นการคิดหาปัจจัย
สงเคราะห์ จึงพิเศษแตกต่างไปจากการคิดหาปัจจัยสงเคราะห์ ตามนัยของมหาปัฏฐาน
เล็กน้อย ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นไปในทำนองเดียวกัน

อธิบายความหมายพิเศษขององค์ปัจจุสมุปบาท

๑. อวิชชา

ความไม่รู้ตามความเป็นจริงของ อวิชชา นี้ มีอยู่ ๘ ประการ คือ

๑. **ทุกข อญาณิ** ความไม่รู้ในทุกข์ คือ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเศร้าโศก
เสียใจ รำไหรำพัน ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก
ความไม่สำเร็จตามความประสงค์ ความคับแค้นใจ ล้วนแต่เป็นความทุกข์ทั้งสิ้น ยากที่ผู้ใดจะ
หลีกเลี่ยงได้ ได้รับมากบ้างน้อยบ้างตามสมควรแก่ฐานะและภาวะที่เป็นอยู่

๒. **ทุกขสมุทเย อญาณิ** ไม่รู้เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ คือ เมื่อสาวเข้าไปหาตัวต้นเหตุที่
ให้เกิดทุกข์มี เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น เหล่านี้แล้ว ก็ะทราบได้ว่าโรคคือความอยาก ความ
ยินดี นั่นเองเป็นตัวต้นเหตุ ในการขวนขวายพยายามทำกิจการต่างๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี ในขณะ
กระทำ ก็ต้องเหนื่อยยาก ลำบากกาย ลำบากใจ เมื่อตายไปก็ต้องไป เกิด แก่ เจ็บ ตายอีก

๓. **ทุกขนิโรธ อญาณิ** ไม่รู้ธรรมอันเป็นที่ดับทุกข์ คือผู้ที่ไม่รู้ว่า พระนิพพาน นั้น
สามารถ ทำลายความทุกข์มี ความเกิด เป็นต้นให้สิ้นสุดลงได้ เพราะว่าไม่ว่าเราจะเกิดเป็น
อะไรก็ตาม ก็ย่อมมีภัยติดตามมาด้วยตามสมควร คือ นานาสัตถุศลโลกนภัย ภัยจากการนับ
ถือศาสดาต่างๆ วินิปาตภัย ภัยจากการไปเกิดในสถานที่ๆ ไม่แน่นอน อปายภัย ภัยจากการ
ไปเกิดในอบาย ทุจริตภัย ภัยคือยังไม่พ้นจากการกระทำทุจริตต่าง ๆ

๔. **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อญาณิ** ความไม่รู้หนทางที่ให้เข้าถึงความดับทุกข์
ความทุกข์นี้จัดเป็น ๒ ประเภท คือ ทุกข์สามัญ (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ทุกข์พิเศษ (ญาติพยสนะ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

โศภยสนะ โรคพยสนะ สีสพยสนะ ทิฏฐิพยสนะ) การปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์เหล่านี้มี ๒ อย่าง คือ การปฏิบัติทางโลก ได้แก่ การทำมาหากินต่าง ๆ และการปฏิบัติทางธรรม ได้แก่ การให้ทาน รักษาศีล เจริญสมณะ เป็นต้น ซึ่งการปฏิบัติทั้งสองนี้อาจจะพ้นจากทุกข์ได้ชั่วขณะเท่านั้น ส่วนข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางให้เข้าถึงความดับทุกข์ได้นั้น ก็คือการเจริญองค์มรรค ๘ ที่เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น นอกจากนั้นแล้วก็ไม่ใช่หนทางที่จะชำระกิเลสให้หมดสิ้นไป

๕.ปุพฺพนฺเต อญาณํ ความไม่รู้ใน ชันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่เป็นอดีต กล่าวโดยธรรมาธิษฐาน เมื่อว่าโดยบุคคลาธิษฐานแล้วก็ได้แก่สัตว์ทั้งหลายที่เคยเกิด และตายไปแล้วนั่นเอง ฉะนั้นในข้อที่ว่า ปุพฺพนฺเต อญาณํ นี้ ก็หมายถึงไม่รู้ว่าตัวเองก็ดี หรือคนอื่นก็ดี เคยเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง พรหมบ้าง อบายสัตว์บ้าง นั่นเองแต่สำหรับในชาติต่อไปนั้น รู้ว่า จะต้องเกิดอีก ดังเช่นที่มีความเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายมีพระเจ้าเป็นผู้สร้าง ฉะนั้น เมื่อสัตว์เหล่านั้นตายลงแล้ว ก็ไปเกิดตามคำสั่งของพระเจ้าอีก

๖.อปฺรณฺเต อญาณํ ความไม่รู้ใน ชันธ์อายตนะ ธาตุ ที่เป็นอนาคต ได้แก่ความเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม อบายสัตว์ที่ต่อจากภพนี้ ฉะนั้นในข้อที่ว่า อปรณฺเต อญาณํ นี้ ก็หมายถึงผู้ที่มีความเห็นว่า ตัวเองก็ดี คนอื่นก็ดี เมื่อตายจากชาตินี้ไปแล้วก็ไม่มีเกิดต่อไปอีก แต่มีความเชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมเคยเกิดมาแล้วในชาติก่อน บุคคลจำพวกที่มีความเห็นเช่นนี้ มีกัลยาณัตถิด้วยกัน แม้คนที่ถือลัทธิพุทฺธที่มีความเห็นเช่นนี้ก็ยังมีบุคคลเหล่านี้ไม่เชื่อว่าเมื่อตายแล้วจะเกิดอีกต่อไป แต่เชื่อว่าเคยเกิดมาแล้วในชาติก่อน เพราะอาศัยที่เคยได้พบเห็นผู้ที่ระลึกชาติได้นั่นเอง

๗.ปุพฺพนฺตาปรณฺเต อญาณํ ความไม่รู้ใน ชันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่เป็นอดีตและอนาคต คือ ความเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม และอบายสัตว์ที่เคยเกิดมาแล้วในอดีต และที่จะเกิดต่อไปข้างหน้านั่นเอง ฉะนั้นในข้อที่ว่า ปุพฺพนฺตาปรณฺเต อญาณํ นี้ ก็หมายถึง ผู้ที่ไม่รู้ว่าตัวเราก็คือ คนอื่นก็ดี เคยเกิดมาแล้วและจะเกิดต่อไปข้างหน้า บุคคลจำพวกที่มีความเห็นเช่นนี้ก็มีกัลยาณัตถิเช่นเดียวกัน เป็นเพราะว่าพวกนี้ไม่เคยได้รับการศึกษาในพระสูตรพระอภิธรรม และไม่เคยปฏิบัติวิปัสสนา

๘.อิทฺทปฺปจฺยตาปฏิจฺจสมุทฺตปณฺเนสุ ธมฺเมสุ อญาณํ ความไม่รู้ใน รูป นามที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมีเหตุให้เกิดตามในปฏิจจสมุทฺตปาต หมายความว่าร่างกายของสัตว์ทั้งหลายมี ตา หู เป็นต้น และการเห็น การได้ยิน เป็นต้น เป็นผลที่เกิดมาจากอดีตเหตุ คือการกระทำด้วย กาย วาจา ใจ ทั้งดีและไม่ดี ซึ่งเป็นเหตุเก่า มี อวิชชา ตัณหา เป็นมูล โดยอาศัยมี ตา หู การเห็น การได้ยิน เป็นต้นแล้ว ก็มีการกระทำด้วย กาย วาจา ใจ ทั้งดีและไม่ดีขึ้นอีก ซึ่งเป็น

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

เหตุใหม่ มีต้นหา อวิชชา เป็นมูล ทำให้ร่างกาย และ การเห็น การได้ยิน เป็นต้นที่เรียกกันว่า คนนั้น คนนี้ ซึ่งเป็นผลเกิดต่อไปอีก

ความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายดังที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อพิจารณาแล้วก็แสดงให้เห็นได้ว่า ไม่มีอะไรอื่นนอกจากธรรมที่เป็นเหตุเป็นผล อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเท่านั้น

อวิชชาที่มีสภาพปิดกั้นความจริงไม่ให้เกิดความรู้ขึ้น

แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อวิชชาชนิดหนามาก ได้แก่ อวิชชาของบุคคล ที่ไม่รู้ว่าการกระทำอย่างนี้ดีเป็น กุศล การกระทำอย่างนี้ไม่ดีเป็นอกุศล ด้วยอำนาจแห่งอวิชชาที่ปกปิดไว้ไม่รู้ ฉะนั้นบุคคล พวกนี้จึงกล้าทำในทุจริตต่าง ๆ อย่างไม่รู้สึกรังเกียจและอายใจ

๒. อวิชชาชนิดบางมากแล้ว ได้แก่ อวิชชาของบุคคล ที่รู้ว่าการกระทำอย่างนี้ดีเป็น กุศลการกระทำอย่างนี้ไม่ดีเป็นอกุศล ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้เมื่อขณะที่อกุศลเกิดขึ้น ก็ สามารถระงับได้ ไม่ปล่อยให้ล่วงถึง ภาย วาจา แล้วเปลี่ยนจิตใจและการกระทำนั้นให้เป็น กุศลเกิดขึ้น

๓. อวิชชาชนิดบางที่สุด ได้แก่ อวิชชาของผู้ที่สำเร็จเป็น พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี เพราะท่านเหล่านั้นเห็นแจ้งอริยะสัจ๔ แล้วแต่ยังไม่ได้ทำลายอวิชชาให้หมดสิ้นไป

๒. สังขาร

คำว่า สังขาร นี้ หมายความว่า ธรรมที่ปรุงแต่งให้ผลธรรมเกิดขึ้น ดังแสดง วจนัตถะ ว่า สุขขัต สุขขโรนติ อภิสฺสุขโรนติติ = สุขขารา ธรรมเหล่าใดย่อมปรุงแต่งสังขตธรรมที่เป็นผล โดยตรง ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าสังขาร ได้แก่ เจตนาที่ในอกุศล และโลกียกุศล หรืออีกนัย หนึ่ง สุขขัต กายวจิมโนกมฺมํ อภิสฺสุขโรนติ เอเตหิติ = สุขขารา สัตว์ทั้งหลายย่อมปรุงแต่ง กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่เป็นสังขตธรรมโดย เจตนา เหล่านั้น ฉะนั้น เจตนาที่เป็นเหตุ แห่งการปรุงแต่งเหล่านั้น ชื่อว่า สังขาร ได้แก่ เจตนาที่ในอกุศล และโลกียกุศล

สังขาร ที่เป็นผลของอวิชชา มี ๖ อย่าง คือ

๑. ปุญญาภิสังขาร กุศลเจตนา เป็นผู้ปรุงแต่งโลกียกุศลวิบากและกุศลกัมมชรูป โดยตรง ได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ รูปาวจรกุศลเจตนา ๕

๒. อปุญญาภิสังขาร อกุศลเจตนา เป็นผู้ปรุงแต่งอกุศลวิบาก และอกุศลกัมมชรูป โดยตรง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒

๓. อาเนญยาภิสังขาร กุศลเจตนา ที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เป็นผู้ปรุงแต่งอรุณวิบาก ได้แก่ อรูปาวจรกุศลเจตนา ๔

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๔.กายสังขาร เจตนาที่เป็นผู้ปรุงแต่งกายทุจริตและกายสุจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ มหากุศลเจตนา ๘ ที่เกี่ยวกับทางกาย

๕.วจีสังขาร เจตนาที่เป็นผู้ปรุงแต่งวจีทุจริตและวจีสุจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ มหากุศลเจตนา ๘ ที่เกี่ยวกับทางวาจา

๖.จิตตสังขาร เจตนาที่เป็นผู้ปรุงแต่งมโนทุจริตและมโนสุจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลกียกุศลเจตนา ๑๗ ที่เกี่ยวกับทางใจ

✎ สำหรับโลกุตตรเจตนา นั้น ได้ชื่อว่าเป็นบุญก็จริง แต่ไม่ชื่อว่า บุญญาภิสังขาร เพราะไม่มีหน้าที่ทำให้เกิดภพชาติ ที่เป็นวิภวสงสาร มีหน้าที่ทำลายภพ ชาติเท่านั้น

✎ บุญญาภิสังขาร ที่เกี่ยวกับกามาวจรกุศลเป็น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม สำเร็จด้วยสุจริต ๑๐ และ ทาน ศีล ภาวนา

✎ บุญญาภิสังขารที่เกี่ยวกับรูปาวจรกุศลเป็นมโนกรรมสำเร็จด้วยภาวนา

✎ อบุญญาภิสังขารเป็นกายกรรมวจีกรรม มโนกรรมสำเร็จด้วยทุจริต ๑๐

✎ อานัญญาภิสังขาร เป็น มโนกรรม สำเร็จด้วย ภาวนา

ธรรมที่ชื่อว่า สังขาร ที่มีใช้เป็นผลของอวิชชา มี ๗ อย่าง คือ

๑. **สังขตสังขาร** ธรรมที่ถูกปัจจัย ๔ปรุงแต่งได้แก่ จิต เจตสิก รูปทั้งหมด เช่น อนิจฺจา วต สงฺขารา

๒. **อภิสังขตสังขาร** รูปนามที่ถูกกรรมเป็นผู้ปรุงแต่งโดยตรง ได้แก่ โลกียวิบาก และกัมมชรูป และอภิสังขตสังขาร นี้ ก็สังเคราะห์เข้าในสังขตสังขาร ด้วย

๓. **อภิสังขรณกสังขาร** ธรรมเป็นผู้ปรุงแต่งโลกียวิบาก และกัมมชรูป โดยตรง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลกียกุศลเจตนา ๑๗

๔. **ปโยคาภิสังขาร** ความพยายามปรุงแต่งทางกาย และทางใจ ได้แก่ วิริยะเจตสิก ที่เกี่ยวกับกายกรรม มโนกรรม (ไม่เอาวิริยะที่เกี่ยวกับวจีกรรม เพราะทางวาจา นั้น วิริยะเจตสิกไม่ได้เป็นประธาน เกี่ยวกับ วิตก วิจาร เท่านั้น)

๕. **กายสังขาร** ธรรมชาติที่ปรุงแต่ง ร่างกาย ได้แก่ ลมหายใจเข้าออก

๖. **วจีสังขาร** ธรรมชาติที่ปรุงแต่ง วาจา ได้แก่ วิตก วิจาร

๗. **จิตตสังขาร** ธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิต ได้แก่ สัมมัญญา เวทนา หรือ เจตสิก ๕๐ (เว้น วิตก วิจาร)

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

✧ ปุณฺณภิกษุสงฺฆาร ปราภฺภูเกิตฺถึนเพระอะอศัย อวิชชา เปฺนเหตุคือผู้ที่มีความเลื่อมใส พอใจในการทำบุญต่าง ๆ มีการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา โดยมีความปรารถนา ความสุขความสบายอันเป็นผลแห่งการกระทำนั้น ๆ

บางพวกมีความเห็นว่า ความสุขของพวกรูปพรหมมีความประณีต ยิ่งกว่า ความสุขของพวกเทวดา และมนุษย์ จึงไปทำรูปฌาน

✧ อปฺปณฺณภิกษุสงฺฆาร ปราภฺภูเกิตฺถึนเพระอะอศัย อวิชชา เปฺนเหตุ คือ บางคนไม่เชื่อว่าการกระทำนั้นเป็นบุญการกระทำชั่วเป็นบาป ฉะนั้นคนจำพวกนี้จึงมีความพอใจในการกระทำทุจริตต่าง ๆ มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น หรือบางพวกก็รู้ว่าการกระทำชั่วต่าง ๆ นั้นไม่ดีเป็นบาป แต่ตนก็หาละเว้นไม่ หรือบางพวกมีความเข้าใจว่า ถ้าฆ่าสัตว์แล้วนำไปบูชาเทพเจ้า หรือผีบางตนนี้แล้ว เทพเจ้าหรือผีบางตนนั้นจะบันดาลให้สำเร็จตามความประสงค์ของตนได้

การกระทำทุจริตต่าง ๆ ของบุคคลดังกล่าวมาแล้ว ก็เพราะมองไม่เห็นโทษของทุกขสมุทัย และนึกไปไม่ถึงคุณของนิโรธและมรรค ด้วยอำนาจแห่งโมหะปกปิดไว้นั่นเอง

✧ อาเนญฺชาภิกษุสงฺฆาร ปราภฺภูเกิตฺถึนเพระอะอศัยอวิชชาเปฺนเหตุ คือผู้ที่เห็นว่า ความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ เกิดมาจากรูปธรรมเปฺนเหตุ จึงหาหนทางที่จะไม่ให้มีรูปเกิดขึ้น โดยพยายามทำฌานไปตามลำดับ จนถึงอรุพฌานหรือบางพวกรูปพรหมมีความเห็นว่า ความสุขที่เกิดจากอรุพฌานนั้นประณีตกว่าความสุขที่เกิดจากอรุพฌาน จึงได้ทำอรุพฌาน

แสดง ลักษณะ รส ปัจจุปฺปฐาน ปทฺฐฐาน ของ สังฆาร

อภิสงฺฆรณลกฺขณา มีการปรุงแต่ง เปฺนลักษณะ

อายุหนรสา มีความพยายามให้ปฏิสนธิวิญญานเกิด หรือ พยายามทำให้ธรรมที่เป็นผล ซึ่งได้แก่ รูป นาม ที่เป็นหมวดเบญจกถเกิด เป็นกิจ

เจตนาปัจจุปฺปฐานา เปฺนธรรมชาติที่ชักนำกระตุ้นเตือน เปฺนอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

อวิชฺชาปทฺฐฐานา มี อวิชชา เปฺนเหตุใกล้

ฯลฯ

(มีแสดงโดยพิสดาร ในหลักสูตรชั้นมัธยมศึกษา)

เรียนร้ให้ได้ปณฺหา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ปริเฉทที่ ๙ กัมมัญฐานสังคหิภาค

ในปริเฉทที่ ๙ ซึ่งเป็นปริเฉทสุดท้ายนี้ เป็นการแสดงจิต เจตสิก รูป นิพพาน ที่เรียกว่าปรมัตถธรรม ๔ นี้ โดยกรรมฐาน ๒ อย่าง คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน โดยความเป็นผู้รู้อารมณ์ และโดยความเป็นอารมณ์ (ที่ถูกรู้) และแสดงถึงหลักของการปฏิบัติ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานโดยละเอียด เป็นการสรุปหลักและจุดมุ่งหมายของการศึกษาพระพุทธศาสนา ลงในการปฏิบัติกรรมฐานสังคหะนี้

สมถวิปัสสนานัน ภาวนานมิโต ปริ

กัมมัญฐานัน วุฑฺฒามิ พุริชฌมปิ ยถากุณมํ ฯ

แปลความว่า ภายหลังที่ได้แสดงปริเฉทที่ ๘ จบแล้ว ข้าพเจ้า (พระอรุณธาตุอาจารย์) จักแสดงกัมมัญฐาน ๒ ประเภท ของสมถกัมมัญฐาน และ วิปัสสนากัมมัญฐาน โดยลำดับ

สมถกรรมฐาน

แสดงสมถกัมมัญฐาน ตามคาถาสังคหะ

ตตฺถ สมถสงฺคเห ตาว ทส กสิณานิ ทส อสุภา ทส อนุสฺสติโย จตฺสฺสึ อปฺปมณฺญายเ อเภา สณฺญายเ เอกํ ววตฺถานํ จตฺตาริ อารูปฺปาเจติ สตฺตวิเณ สมถกมฺมญฺฐานสงฺคโห ฯ

แปลความว่า ในสมถกัมมัญฐาน และวิปัสสนากัมมัญฐาน ทั้ง ๒ ประเภทนั้น อันดับแรกในสมถสังคหะ ย่อมมีการรวบรวมสมถกัมมัญฐาน ๗ ประเภท คือ กสิณ ๑๐ อสุภา ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ สัญญา ๑ ววตถาน ๑ อรูป ๔ ฯ

ราคจริตา โทสจริตา โมหจริตา สทฺธจริตา พุทฺธิจริตา วิตกฺกจริตา เจติ จพฺพิเณ จริตสงฺคโห ฯ

จริตสังคหะ คือ การรวบรวมจิตเจตสิก รูป โดยประเภทแห่งจริต ๖ อย่าง คือ ราคจริต ๑ โทสจริต ๑ โมหจริต ๑ ศรัทธาจริต ๑ พุทธิจริต ๑ วิตกจริต ๑

ปริกมฺมภาวนา อูปลารภาวนา อปฺปนาภาวนา เจติ ติสฺสึ ภาวนา ฯ

ภาวนาย่อมมี ๓ ประเภท คือ บริกรรมภาวนา ๑ อูปลารภาวนา ๑ อัปนาภาวนา ๑

ปริกมฺมนิมีตํ อุกฺคหนิมีตํ ปฏิกฺภาคนิมีตตฺถเจติ ติณิ นิมีตตานิ จ เวทิตพฺพานิ

นิमितย่อมมี ๓ ประเภท คือ บริกรรมนิमित ๑ อุกคหนิमित ๑ ปฏิกภาคนิमित ๑ ฯ ดังกล่าวทั้งหมดนี้ นักศึกษาพระอภิธรรมทั้งหลายควรทราบไว้ ฯ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อธิบาย สมถกัมมัฏฐานสังคหะ

คำว่า สมถะ ตามบทวิเคราะห์ว่า “กิเลส สมเด็จพระสังฆราช” แปลว่า คุณธรรมใด ย่อมยังกิเลสทั้งหลายให้สงบลง ฉะนั้น คุณธรรมนั้น จึงชื่อว่า สมถะ ได้แก่ สมถกัมมัฏฐาน ๗ หมวด คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาวัตถตาน ๑ อรูปกัมมัฏฐาน ๔ รวมสมถกัมมัฏฐาน ๔๐ องค์นี้ มีคุณที่ทำให้กิเลสทั้งหลายสงบระงับไป เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สมถกัมมัฏฐาน

ภาวนา หมายถึง การเจริญ หรือธรรมที่ควรเอาใจใส่ให้มาก มีวิเคราะห์ว่า ภาเวตพพาติ ภาวนา แปลว่า คุณชาติที่ควรเจริญ คือ เอาใจใส่ให้มาก ชื่อว่า ภาวนา ได้แก่ ปริกรรมภาวนา ๑ อุปะจารภาวนา ๑ อัปปนาภาวนา ๑

ปริกรรมภาวนา ได้แก่ เบื้องต้นแห่งกรรมฐานคือ ปริกรรมนิमितและอุคคหนิมิต

อุปะจารภาวนา ได้แก่ ท่ามกลางแห่งภาวนาคือปฏิภาคนิมิตตลอดถึงโคตรภู

อัปปนาภาวนา ได้แก่ ที่สุดของภาวนาคือฌาน ตลอดถึงอริยมรรค อริยผล

นิमित ได้แก่ เครื่องหมายให้จิต เจตสิก เข้าไปรับ หรือยึดเกาะไว้ คือ อารมณฺ์ ซึ่งได้แก่ ปริกรรมนิमित อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต

อารมณฺ์สมถกรรมฐาน ๔๐ อย่าง มี ๗ หมวด คือ

๑) กสิณ ๑๐	๒) อสุภะ ๑๐	๓) อนุสสติ ๑๐
๔) อัปปมัญญา ๔	๕) อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑	
๖) จตุธาวัตถตาน ๑	๗) อรูปกรรมฐาน ๔	

๑. กสิณ ๑๐

กสิณ หมายถึง แบบที่สร้างขึ้น หรือ สิ่งที่เป็นนิमितหมายในการเพ่งทำสมาธิเพื่อให้จิตสงบ มี ๑๐ อย่าง คือ

๑) ปฐวีกสิณ	แบบแห่งดินที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ	} ภูตกสิณ ๔
๒) อาโปกสิณ	ขนาดแห่งน้ำที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ	
๓) เตโชกสิณ	ขนาดแห่งไฟ ที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ	
๔) วาโยกสิณ	แบบแห่งลมที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ	
๕) นิลกสิณ	ขนาดของสีเขียวที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ	} วัณณกสิณ ๔
๖) ปิตกสิณ	ขนาดของสีเหลืองที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ	
๗) โลหิตกสิณ	ขนาดของสีแดงที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ	
๘) โอทาทกสิณ	ขนาดของสีขาวที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ	

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๙) **อากาศกสิณ** ขนาดของอากาศที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ

๑๐) **อาโลกกสิณ** ขนาดของแสงสว่างที่สร้างขึ้นเพื่อเพ่งทำจิตให้สงบ

หมายเหตุ..กสิณมณฑล หมายความว่า วงรอบหรือขนาดแห่งกสิณที่สร้างขึ้น

๒. อสุภะ ๑๐

อสุภะ หมายถึง สิ่งที่ไม่สวยไม่งาม หรือสิ่งที่น่ารังเกียจ (นตฺถิ สุภํ เอตฺถาติ สุภํ)ในที่นี้หมายถึงซากศพ สำหรับเพ่งเพื่อทำลายกามราคะ มี ๑๐ อย่าง คือ

- ๑) **อุทฺธุมาทกอสฺสุภะ** ซากศพที่พองขึ้นอืด โดยเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ
- ๒) **วินีลกอสฺสุภะ** ซากศพที่มีสีเขียวปะปนกัน โดยเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ
- ๓) **วิปฺพพกอสฺสุภะ** ซากศพที่มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหลออกมา ฯลฯ
- ๔) **วิจฺฉิทฺทกอสฺสุภะ** ซากศพที่ถูกสับขาดเป็นท่อน ๆ ฯลฯ
- ๕) **วิกฺขายิตกอสฺสุภะ** ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกิน ฯลฯ
- ๖) **วิกฺขิตตกอสฺสุภะ** ซากศพที่ขาดเป็นท่อน ๆ แล้วทิ้งเรี่ยราด ฯลฯ
- ๗) **หตวิกฺขิตตกอสฺสุภะ** ซากศพที่ถูกสับฟันขาดเป็นท่อน ๆ ทิ้งไว้ที่ละอ้น ฯลฯ
- ๘) **โลหิตกอสฺสุภะ** ซากศพที่มีโลหิตไหลเต็มไปหมด ฯลฯ
- ๙) **ปฺพุวกอสฺสุภะ** ซากศพที่เต็มไปด้วยหมู่นอนซ่อนไซ ฯลฯ
- ๑๐) **อํฐฺฐิกกอสฺสุภะ** ซากศพที่เหลือแต่กระดูกขาวเกลื่อน ฯลฯ

๓. อนุสสติ ๑๐

อนุสสติ หมายถึง การระลึกถึงเสมอ ๆ หรือ สิ่งที่ควรระลึกถึงเนื่อง ๆ (อนุปฺปณฺณํ สติ = อนุสฺสติ) มี ๑๐ อย่าง คือ

- ๑) **พุทฺธานุสสติ** การระลึกถึงเนื่อง ๆ ซึ่งคุณของพระพุทธเจ้า
- ๒) **ธัมมานุสสติ** การระลึกถึงเนื่อง ๆ ซึ่งคุณของพระธรรม
- ๓) **สังฆานุสสติ** การระลึกถึงเนื่อง ๆ ซึ่งคุณของพระสงฆ์
- ๔) **จาคานุสสติ** การระลึกถึงเนื่อง ๆ ซึ่งการบริจาคของตน
- ๕) **สีลานุสสติ** การระลึกถึงเนื่อง ๆ ซึ่งศีลที่ตนได้รักษาอย่างบริสุทธิ์ดีแล้ว
- ๖) **เทวตานุสสติ** การระลึกถึงเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา
- ๗) **อุปสมมานุสสติ** การระลึกถึงเนื่อง ๆ ซึ่งพระนิพพาน อันเป็นที่สงบระงับแห่งกิเลสทั้งปวง
- ๘) **มรณานุสสติ** การระลึกถึงเนื่อง ๆ ซึ่งความตายอันจะมีแก่ตน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

- ๙) กายคตาสติ การระลึกไปที่รูปร่างกาย โดยความเป็นของไม่งาม
 ๑๐) อานาปานสติ การระลึกทั่วถึงซึ่งลมหายใจเข้าออก

๔. อัปปมัญญา ๔

อัปปมัญญา หมายถึง ธรรมที่ต้องแผ่ไปหรือสิ่งที่ต้องระลึกรู้โดยไม่มีประมาณ (อปฺปมาเณน ชานาตีติ อปฺปมญฺญา) มี ๔ อย่าง คือ

- ๑) เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดีให้สัตว์ทุกจำพวกเป็นสุข (ในขณะที่เห็นบุคคลผู้เป็นที่รักอยู่ในอาการปกติ ที่เรียกว่า ปิยมนาปัสตว์)
- ๒) กรุณา ความสงสาร ความเห็นใจอยากช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ (ในขณะที่เห็นบุคคลกำลังได้รับความทุกข์ยาก ที่เรียกว่า ทุกขิตัสตว์)
- ๓) มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี (ในขณะที่เห็นบุคคลกำลังประสบกับความทุกข์สบาย หรือประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ยกหมาย ที่เรียกว่า สุขิตัสตว์)
- ๔) อุเบกขา ความวางเฉยต่ออารมณ์นั้น ๆ (ในเมื่อได้ผ่านพ้นอารมณ์ ๓ อย่างข้างต้นมาแล้ว หรือ ตนเองหมดภาวะที่จะต้องชวนชวายเป็นอาการ ๓ อย่างนั้นแล้ว ก็วางใจเป็นกลาง พิจารณาเป็นเรื่องของกรรม ที่เรียกว่า มัชฌัตตัสตว์)

๕. อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑

- ๑) อาหาเรปฏิกูลสัญญา ความสำคัญในอาหารว่าเป็นของน่าเกลียด ไม่น่ายินดี

๖. วัตถาน ๑

- ๑) จตุธาตวัตถาน การกำหนดพิจารณาสังขารทั้งปวงโดยความเป็นธาตุ ทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

๗. อรูปกรรมฐาน ๔

อรูปกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่มีรูปร่างตั้งมั่นเป็นอารมณ์มี ๔ อย่าง คือ

- ๑) อากาสนัญญายตนะ อารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากอากาศ คือ ได้เพ่งอากาศออกไปแล้ว ถือเอาความว่างเปล่าเป็นอารมณ์
- ๒) วิญญานัญญายตนะ อารมณ์ที่สืบเนื่องจากวิญญาน คือ ถือเอาฉานจิตดวงก่อน ในฉานจิตที่ได้ในภพก่อน ซึ่งดับไปแล้วเป็นอารมณ์
- ๓) อากิญจัญญายตนะ อารมณ์ที่สืบเนื่องจากการไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย คือ ถือเอาความว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย เป็นอารมณ์

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๔) เนวส์ัญญานาสัญญายตนะ การถือเอาจิตที่ละเอียดอ่อน เป็นอารมณ์คือ แทบไม่รู้สึกอะไรเลย จะว่ามีความรู้สึกก็ไม่ใช่ จะว่าไม่มีก็ไม่เชิง

แสดงกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จิต ๖ อย่าง

๑. อสุภกรรมฐาน ๑๐ กายคตาสติ ๑ รวม ๑๐ อย่างนี้ ย่อมเหมาะแก่คนราคะจิต
๒. อัปปมัญญา ๔ วรรณกสิณ ๔ รวม ๘ อย่างนี้ ย่อมเหมาะแก่คนโทสะจิต
๓. อานาปานสติ ย่อมเหมาะแก่คนโมหะจิต และวิตกจิต
๔. อนุสสติ ๖ เบื้องต้น มีพุทธานุสสติ เป็นต้นย่อมเหมาะแก่คนศรัทธาจิต
๕. มรณานุสสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุราตุรวัตถาน ๑ รวม ๔ อย่างนี้ ย่อมเหมาะแก่คนพุทธิจิต

ส่วนอารมณ์กรรมฐานที่เหลือ ๑๐ คือ ภูตกสิณ ๔ อากาสกสิณ ๑ อาโลกกสิณ ๑ รูป ๔ ย่อมเหมาะแก่จิตทั้งหมด เรียกว่า สัพพัตถจิตกรรมฐาน

วิธีการเพ่งกสิณ

เมื่อพระโยคีบุคคลได้จัดการทำองค์กสิณเสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่นั่นก็พึงแสวงหาสถานที่ห่างจากหมู่คณะและเสียงต่าง ๆ อันเป็นสถานที่เงียบสงัด สะดวกแก่การที่จะเข้าไปพักอาศัย แล้วเริ่มต้นลงมือปฏิบัติต่อไป การลงมือปฏิบัติเพ่ง ปถวิกสิณนี้ต้องตั้งองค์ปถวิกสิณไว้ในที่จำเพาะหน้า โดยไม่ให้สูงไปหรือต่ำไปจากสายตาของตนนัก เพราะว่าถ้าตั้งสูงไปก็จะต้องแหงนหน้าเพ่งดู ถ้าต่ำไปก็ต้องก้มหน้าเพ่งดู ซึ่งจะทำให้ตนได้รับความลำบากในการเพ่งดูอยู่นั้น ครั้นเมื่อจะเข้าไปนั่งขัดสมาธิทำการเพ่งอยู่ ก็จงนั่งลงภายในหัตถบาท (๒ ศอกกับ ๑ คืบ) ซึ่งไม่ใกล้ไม่ไกลจากองค์กสิณ เพราะว่า ถ้าหากนั่งไกลเกินไปจะทำให้การเห็นปริมณฑลขององค์กสิณไม่ได้ชัด ถ้าหากนั่งใกล้เกินไปก็จะทำให้แลเห็นรอยนิ้วมือ รอยไม้เป็นต้นได้อย่างแจ้งชัด เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นอุปสรรคแก่สมาธิ คือทำให้สมาธิหย่อนไปในขณะที่กำลังเพ่งอยู่ และเมื่อเวลาที่อุคคหนิมิปรากฏเกิดขึ้น

ภายหลังที่ได้นั่งลงเรียบร้อยแล้วต่อแต่นั้นก็จงเริ่มปรารภความพอใจที่จะได้มาซึ่งฌาน ที่จะทำตนให้พ้นออกไปจากกามคุณอารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นตัวฉันทะที่ประกอบด้วยเนกขัมมะสังกัปปะ ด้วยการพิจารณาเห็นโทษของกามคุณ แล้วจงพิจารณาในคุณ พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ไปจนกว่าจิตใจจะบังเกิดความแช่มชื่นอัมเอบปราโมทย์ในพระคุณนั้นๆ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

จากนั้นจึงทำการแผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลาย มีเทวดาและมนุษย์เป็นต้นพอสมควร เสร็จแล้ว จึงค่อยน้อมใจมาพิจารณาถึงตนเองว่าตนนี้มีความตายเป็นธรรมดา ไม่มีสิ่งใดที่จะช่วยตนให้พ้นไปจากความตายได้ ฉะนั้น ก่อนที่ความตายจะมาถึงตน ตนจำเป็นจะต้องพยายาม ขวนขวายหาสรณะที่พึ่ง ให้กับตนเองให้จงได้ พร้อมกับมีความคิดว่าเห็นว่า การปฏิบัติโดยการฟังกถาธรรมนี้ เป็นวิธีปฏิบัติของบัณฑิตทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า ตลอดจนพระอริยสาวก เป็นต้น และท่านเหล่านี้ได้พ้นออกไปจากวัฏฏะทุกข์ มีการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้นั้นก็เพราะอาศัยการฟังกถาธรรมนั่นเอง ดังนั้นการที่ตนจะพ้นไปจากสังสารวัฏได้ ก็โดยอาศัยการฟังกถาธรรมเช่นเดียวกัน เมื่อคิดเห็นเช่นนี้แล้ว ก็จงยกมือขึ้นทำการอัญชลีกรรม ต่อองค์กษัตริย์นั้น แล้วทำการฟังดูพร้อมแผ่ใจไปตลอดทั่วไป ภายในขอบเขตแห่งองค์กษัตริย์นั้น อย่าได้ใช้สายตาฟังดู หรือ ให้ใจไปจดจ่อแต่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่งขององค์กษัตริย์เป็นอันขาด

เมื่อทำการฟังแผ่ใจโดยทั่วๆ ไปอยู่นั้น ก็จงอย่าไปสนใจอยู่ในสี่ของปถวิที่เป็นองค์กษัตริย์ และสภาวะลักษณะปถวิ ที่มีความแข็ง อ่อน แต่อย่างใด ๆ ทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีได้ทำ ฟัง วัฒนธรรมกถา แต่กำลังฟัง ปถวิกถา อยู่ทั้งไม่ต้องไปทำการพิจารณาถึงปรมัตถ์ปถวิแต่ประการใดอีกด้วยหากแต่ต้องตั้งใจฟังดูอยู่เฉพาะแต่ในบัญญัติปถวิอย่างเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้แหละพระโยคีบุคคลจึงไม่ควรไปสนใจในสี่ของปถวิ และสภาวะปถวิแต่อย่างใด ๆ

ฝ่ายภายในด้านจิตใจนั้น ก็จงทำความเข้าใจ อิมใจ ตั้งมั่นอยู่อย่างจริงจังในองค์กษัตริย์ให้เหมือนกันกับสิ่งที่กำลังกัดตึงเอาแต่เฉพาะเนื้อเต้าออกมาจากกระดูกแต่อย่างใด เมื่อ กำลังฟังดูอยู่ก็จงลืมตาอยู่อย่างธรรมดาอย่าลืมตาให้โตหรือหรีตาให้เล็กลงไปแต่อย่างใด นัก พร้อมกันนั้นก็จงใช้ปากบรกรรมว่า ปถวิๆ หรือดินๆ เป็นระยะไป ไม่จำเป็นจะต้องบรกรรม โดยไม่หยุดหย่อน ซึ่งจะทำให้กลายเป็นการเสกคาถาไป และจงพยายามลืมตาบรกรรม ให้มากที่สุดที่จะทำได้ ส่วนการหลับตาบรกรรมนั้น ก็จงใช้เป็นบางครั้งบางคราว แต่อย่าให้บ่อยนัก ทำอยู่เช่นนี้เรื่อย ๆ ไปจนกว่า อุกคหนิมิต จะมาปรากฏขึ้น

หมายเหตุ การงานที่จะพึงปฏิบัติในการฟังองค์กษัตริย์ที่เหลืออีก ๙ นั้น ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ทุกประการ

วิธีป้องกันอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากใจในระหว่างที่อุคคหนิมิตยังไม่ปรากฏ

ในระหว่างที่กำลังฟังดูสัณนิษฐานปถวิ หรืออุตุชปถวิองค์กษัตริย์ พร้อมกับใช้ปากบรกรรมว่า ปถวิ ๆ อยู่ นั้น พระโยคีบุคคลนั้น ย่อมมีความต้องการให้อุคคหนิมิตปรากฏเกิดขึ้นโดยเร็วที่สุดที่จะเร็วได้ แต่อุคคหนิมิตนั้นก็มีปรากฏได้โดยเร็วตามความประสงค์ของพระโยคี

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ฉะนั้น จิตใจของพระโยคีจึงรู้สึกเหน็ดเหนื่อย เมื่อจิตใจรู้สึกเหน็ดเหนื่อยขึ้นมาแล้ว ร่างกายก็พลอยอ่อนเพลียและเหน็ดเหนื่อยตามไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ถิ่นมิตินิรอรณ ก็ได้ออกาสเกิดขึ้นครอบงำ โดยทำให้อยากหยุดพัก หรือไปทำกิจอย่างอื่น ๆ มีการปวดทรมาน ทำความสะอาดสวดมนต์ให้พระ เป็นต้น ที่เป็นปฏิกิริยาเครื่องกังวลต่าง ๆ ดังนั้น ถ้าอาการดังกล่าวนี้บังเกิดขึ้นแก่พระโยคีบุคคลแล้วไซ้ร ก็จงเตือนตนเองว่า มิวันใดก็วันหนึ่งความตายก็จะบังเกิดมีแก่เราอย่างแน่แท้ ทั้งอุคคหนิมิตก็ยังมิได้เกิดขึ้นเลย ถ้าตนขึ้นหยุดพัก หรือ มัวไปกังวลอยู่กับงานอื่น ๆ แล้ว สมรรถภาพของตนก็จะเสียไป ทั้งการงานเหล่านี้ตนก็เคยกระทำมาแล้วหลายภพหลายชาติ จนกระทั่งภพนี้ก็ยังกระทำอยู่ ฉะนั้นในขณะที่ตนกำลังเพ่งปลงวิภังคิณอยู่นี้ ไม่ควรไปทำกิจอย่างอื่นเลย แล้วจึงมีความพยายามเพ่งดูอยู่ต่อไปให้มาก และอย่ากระพริบตาบ่อยนัก ประมาณ ๒- ๓ นาที จึงค่อยใช้ปากบิรกรรมว่า ปลวี่ ๆ หรือดิน ๆ เสียครั้งหนึ่ง เป็นระยะห่างกันไปตามสมควร จนกว่าอุคคหนิมิตจะปรากฏ

เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว เมื่อพระโยคีกำลังเพ่งปลงวิภังคิณ ที่ยังเป็นบริกรรมนิมิตอยู่นั้น บางท่านก็ได้อุคคหนิมิตช้า บางท่านก็ได้อุคคหนิมิตเร็ว คือต้องพยายามอดทนต่อสัณฐานกับนิรอรณซึ่งเป็นตัวอุปสรรคคอยขัดขวางอย่างยิ่ง อุคคหนิมิตจึงปรากฏขึ้นได้ เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นทางใจแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องเพ่งปลงวิภังคิณที่เป็นบริกรรมนิมิตซึ่งเป็นอารมณ์ภายนอกอีก แต่กลับเพ่งอุคคหนิมิต อันเป็นอารมณ์ที่ปรากฏขึ้นทางใจ และในเวลา นั้น ความเป็นไปของปลงวิภังคิณที่เป็นอุคคหนิมิตกับจิตใจของพระโยคีบุคคลนั้น เสมือนแม่เหล็กที่มีกำลังดึงดูดเอาสิ่งของ ที่เป็นเหล็กด้วยกันให้มาติดกันได้ฉันใด จิตใจของพระโยคีบุคคลก็ดึงดูดเอาปลงวิภังคิณ ที่เป็นอุคคหนิมิตให้ติดแนบอยู่กับใจได้ฉันนั้น ฉะนั้นการเห็นสิ่งของอื่น ๆ ได้ก็เฉพาะแต่ในเวลาที่เราโยคีลืมหาดูอยู่เท่านั้น ครั้นหลับตาลงก็ก็คงเห็นแต่เพียงภาพปลงวิภังคิณอยู่อย่างเดียว แม้ที่สุดจะลืมหาดูอยู่ในที่มีด จักขุทวารวิธียังไม่เกิด คงเห็นแต่ภาพปลงวิภังคิณที่เป็นอุคคหนิมิตเท่านั้น ความมัวมัวเหงาหาวนอนและเกียจคร้านอ่อนแอห่อเหี่ยว ซึ่งเป็นตัวถ่วงนิรอรณก็ค่อย ๆ ถอยห่างออกไป พร้อมด้วยนิรอรณที่เหลือนอกนั้นก็ค่อย ๆ ทุเลาเบาบางลงไปด้วย

เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว พระโยคีบุคคลที่ทำการเพ่งปลงวิภังคิณ จนถึงอุคคหนิมิตปรากฏขึ้นทางใจแล้วนั้น พระโยคีบุคคลก็ไม่ต้องนั่งเพ่งปลงวิภังคิณนั้นอีก แต่ต้องย้ายที่ไปเสียที่อื่น สุดแต่จะเห็นว่าที่ใดจะสะดวกสบายและสมควร ก็จงพักอาศัยอยู่ ณ ที่แห่งนั้นแล้วตั้งต้นเพ่งอุคคหนิมิตที่ได้มาแล้วนั้นต่อไป ถ้าอุคคหนิมิตที่กำลังเพ่งบริกรรมอยู่นั้นเกิดเลือนหายไป เนื่องมาจากปฏิกิริยา เครื่องกังวลอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จงรีบกลับไปยังที่เก่า

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

เริ่มต้นเพ่งปถวิองค์สณเสียใหม่ ต่อเมื่อได้อุคคหนิमितแล้ว จึงกลับไปยังที่ใหม่ตามเดิม แล้วเริ่มเพ่งอุคคหนิमितนั้นต่อไป ทั้งนี้ก็เพราะว่า ถ้ายังเพ่งปถวิองค์สณเดิมอยู่อีก จะทำให้ปฏิภาคนิमितปรากฏขึ้นได้โดยยาก ครั้นพยายามเพ่งอุคคหนิमितอยู่ต่อไปอย่างไม่ขาดสายแล้ว อุคคหนิमित ที่ถูกเพ่งอยู่นั้นก็จะมีสภาพสะอาดปราศจากรั้วรอย ต่างพร้อย ด้วยมลทินต่าง ๆ มีความละเอียดประณีตยิ่งขึ้นมามากกว่า อุคคหนิमितที่ปรากฏเมื่อขณะแรก คือ ค่อย ๆ ใส ขึ้นมาเป็นลำดับเหมือนหนึ่งเนื้อกระจก จิตใจในขณะนั้นก็แต่ความชุ่มชื้นเอิบอ้อมอยู่โดยไม่รู้เบื่อในการนั้นเลย อุคคหนิमितที่มีคุณภาพเช่นนั้นแหละ จึงกลับเปลี่ยนชื่อเรียกว่า ปฏิภาคนิमत กามาวจรสมาธิของพระโยคีบุคคล นับจำเดิมแต่ปฏิภาคนิमतปรากฏขึ้นจะถูกเปลี่ยนชื่อเรียกว่า อุปจารภavanaและด้วยอำนาจแห่งอุปจารภavanานี้แหละ นิเวศน์ธรรมต่างๆ ย่อมสงบลง เป็นอย่างดี ไม่มีโอกาสเกิดเป็น ปริยภูฐานะได้

วิธีการรักษาปฏิภาคนิमत

เมื่อพระโยคีบุคคลได้ปฏิภาคนิमतแล้ว ถ้าพระโยคินั้นเป็นตักขบุคคล ในไม่ช้าก็จะบรรลุปฐมฌานที่ชื่อว่า อัปปนาภavanaหรืออัปปนาสมาธิ แต่ถ้าหากเป็นมันทนุคคลก็จะบรรลุปฐมฌานช้า ฉะนั้นในระหว่างที่รูปาวจรปฐมฌานยังไม่เกิดนั้น พระโยคีบุคคลจำเป็นจะต้องมีการรักษาปฏิภาคนิमतไว้เป็นอย่างดี เสมือนหนึ่งพระราชินีที่กำลังทรงพระครรภ์ อันพรหมณ์บุโรหิตทั้งหลายทำนายว่า พระกุมารในพระครรภ์นี้เป็นพระโอรส และจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฉะนั้น จึงทระนุณอมบำรุงรักษา พระครรภ์นั้นเป็นอย่างดี มิให้มีอันตรายใด ๆ มาพ้องพานกล้ำกลายได้ฉนั้นใด พระโยคีบุคคลก็ต้องรักษาปฏิภาคนิमतไว้ให้จงดีฉนั้นนั้น ถ้าหากไม่ระวังรักไว้ให้ดีแล้วปฏิภาคนิमतนั้นก็จะเลือนหายไป เมื่อเป็นเช่นนั้น ภavanaจิตของพระโยคีบุคคลนั้นก็จะลดต่ำลงไปอยู่ในชั้น บริกรรมภavana ตามไปด้วย

ฉะนั้น พระโยคีบุคคล เมื่อมีความประสงค์ที่จะรักษาปฏิภาคนิमतไว้ให้เป็นอย่างดีนั้น พึงเว้นจากอสัปปายะ อันเป็นสิ่งที่ไม่สมควรแก่การภavanaสมาธิ ๗ อย่าง คือ อาวาส ที่อยู่ที่อาศัยหลับนอน โคจระ หมู่บ้านที่จะต้องเข้าไปบิณฑบาต ภัสสะ ถ้อยคำ โภชนะ อาหาร อุตุ ฤดูแล้ง การย่ำเดิน นั่ง นอน แล้วพึงเสพแต่ สัปปายะ อันเป็นสิ่งที่สมควรแก่การภavanaสมาธิ ๗ อย่างเช่นเดียวกัน เมื่อพระโยคีบุคคลได้ปฏิบัติตามดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ บางท่านก็ได้อัปปนาฌาน ในกาลไม่นานนัก

อสัปปายะและ สัปปายะ ๗ อย่าง

๑. อาวาสะ ที่อยู่ มี ๒ อย่าง คือ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑) **อวาสสัปปายะ** หมายถึง เมื่อพระโยคีบุคคลเข้าไปพักอาศัยอยู่ในสถานที่ใด นิमितที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็สูญหายไป สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏขึ้น จิตใจที่ยังไม่สงบยังไม่ตั้งมั่น ก็คงเป็นไปอยู่อย่างเดิม ฉะนั้นสถานที่นั้นจึงเป็น อวาสสัปปายะ แก่พระโยคินั้น

๒) **อวาสสัปปายะ** หมายถึง สถานที่ใดพระโยคีบุคคลเข้าไปพักอาศัยอยู่แล้ว นิमितที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ตั้งมั่นอยู่ได้ไม่หายไป สติที่ไม่ปรากฏก็ปรากฏขึ้น จิตใจที่ยังไม่สงบ ยังไม่ตั้งมั่น ก็มีความสงบตั้งมั่นได้ ฉะนั้น สถานที่นั้นจึงเป็น อวาสสัปปายะ แก่พระโยคินั้น

ดังนั้นถ้าสำนักใด บ้านใด มีภูมิมีเรือนอยู่หลายหลัง หรือท้องถื่นใด ตำบลใด มีที่พักอยู่หลายแห่งพระโยคีบุคคลก็จะไปทำการปฏิบัติอยู่ในภูมินั้น เรือนนั้น สถานที่นั้น ๆ แห่งละ ๓ วัน ๆ เพื่อเป็นการทดลองดูว่า แห่งใดเป็นที่สัปปายะแก่ตนได้ ถ้าที่นั้นเป็นอัสสัปปายะแก่ตนแล้ว ก็จงเว้นเสียจากที่นั้นแห่งนั้น

๒. โคจร ที่เที่ยวไป (บ้านบิณฑบาต) มี ๒ อย่าง

๑) โคจรสัปปายะ มี ๓ ประเภท

(๑) หมู่บ้าน หรือ ท้องถื่น ที่มีอยู่จากเสนาสนะไปทางด้านทิศตะวันออก หรือ ทิศตะวันตก ที่มีแสงอาทิตย์ขึ้นส่องหน้า ในเวลาไป หรือ กลับจากบิณฑบาต

(๒) หมู่บ้าน หรือ ท้องถื่น ที่มีอยู่ห่างไกลออกไปจากเสนาสนะเกินกว่า หนึ่งโกสะครึ่ง เท่ากับมากกว่า ๓ ไมล์ หรือ ๕ กิโลเมตร ที่มีการคมนาคมไปมาไม่สะดวก

(๓) หมู่บ้าน หรือ ท้องถื่นที่เข้าไปรับบิณฑบาตนั้นได้อาหารมาไม่พอฉัน

๒) โคจรสัปปายะ มี ๓ ประเภท

(๑) หมู่บ้าน หรือ ท้องถื่น ที่มีอยู่ห่างจากเสนาสนะไปทางด้านทิศเหนือ หรือ ทางทิศใต้ ที่พ้นจากแสงอาทิตย์ขึ้นส่องหน้าในเวลาไป หรือกลับจากบิณฑบาต

(๒) หมู่บ้านหรือท้องถื่น ที่มีอยู่ใกล้กันกับเสนาสนะ ประมาณหนึ่งโกสะครึ่ง เท่ากับ ๓ ไมล์ หรือ ๕ กิโลเมตร ที่มีการคมนาคมไปมาสะดวกสบาย

(๓) หมู่บ้านหรือท้องถื่นใด ที่เข้าไปรับบิณฑบาตนั้น ได้อาหารเพียงพออย่าง บริบูรณ์แก่การฉัน

๓. ภัตตะ ถ้อยคำพูด มี ๒ อย่าง

๑) **ภัตสสัปปายะ** หมายถึง ถ้อยคำที่ไม่สมควร ได้แก่ ถ้อยคำที่นับเนื่องอยู่ในติรัจฉานกถา ๓๒ และ วิชาหิกวัตถุ ๑๔

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒) **ภัสสสัปปายะ** หมายถึง ถ้อยคำที่สมควร ได้แก่ ถ้อยคำที่นับเนื่องอยู่ในกถาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) อับปิจุตตากถา ถ้อยคำที่กล่าวเกี่ยวกับเรื่องให้เกิดความมักน้อย
- ๒) สันตุฏฐีกถา ถ้อยคำที่กล่าวเกี่ยวกับเรื่องให้เกิดความสันโดษ
- ๓) ปวิเวกกถา ถ้อยคำที่กล่าวชักนำให้ยินดีในความสงัด
- ๔) อสังสัคคกถา ถ้อยคำที่กล่าวชักนำไม่ให้เกิดคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
- ๕) วิริยารัมภกถา ถ้อยคำที่กล่าวชักนำให้ปรารภความเพียร
- ๖) สीलกถา ถ้อยคำที่กล่าวชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล
- ๗) สมาธิกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความยินดีในการเจริญสมาธิ
- ๘) ปัญญาภกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา รุ้ยิ่งให้จริง รู้ชอบเห็นถูก
- ๙) วิมุตติกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ยินดีในความหลุดพ้น
- ๑๐) วิมุตติญาณทัสสนกถา ถ้อยคำที่กล่าวชักนำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งความหลุดพ้นด้วยปัญญาญาณ

กถาวัตถุ ๑๐ ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ แม้จะเป็นถ้อยคำที่ไม่ขัดกับมรรคผลนิพพาน แต่ประการใดก็จริง สำหรับผู้ปฏิบัติไม่ควรจะพูดมาก ควรพูดแต่พอประมาณ

๔. บุคคละ บุคคล มี ๒ ประเภท

๑) **บุคคลอสัปปายะ** หมายถึง บุคคลที่ไม่สมควรที่จะเข้าไปสนทนาปราศรัย ในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น มี ๒ จำพวก คือ ๑) กายทัฬหีพหุโล ผู้ที่มีปกติชอบบำรุงตกแต่งร่างกาย ๒) ตีรจฺฉานกถิกิ ผู้ที่มีปกติชอบพูดแต่ในตีรจฺฉานกถา ๓๒

๒) **บุคคลสัปปายะ** หมายถึง บุคคลที่สมควรแก่การเข้าไปสนทนาปราศรัยในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น มี ๒ จำพวกด้วยกัน คือ ๑) อตีรจฺฉานกถิกิ ผู้ที่มีปกติไม่ใคร่คุย ไม่ใคร่พูดในตีรจฺฉานกถา ๒) สีลาทิคุณสัมปันโน ผู้ที่ถึงพร้อมด้วย ศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ

๕. โภชนะ อาหาร มี ๒ อย่าง

๑) **โภชนอสัปปายะ** หมายถึง อาหารที่ไม่สมควร

๒) **โภชนสัปปายะ** หมายถึง อาหารที่สมควร

ให้สังเกตหลังจากเมื่อทานอาหารเข้าไปแล้ว จิตไม่ชุ่มชื่น อาหารนั้นก็ เป็น อสัปปายะ ถ้าจิตใจชุ่มชื่น อาหารนั้นก็ เป็น สัปปายะ

๖. อุตฺต อากาส, ฤตฺถ มี ๒ อย่าง

๑) **อุตฺตอสัปปายะ** หมายถึง อากาส หรือ ฤตฺถ ที่ไม่เป็นที่สบาย

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒) **อุตุสัปปายะ** หมายถึงอากาศหรือฤดูเป็นที่สบาย

ให้สังเกตจากการได้รับอากาศนั้น ๆ แล้ว จิตใจไม่แจ่มใส อากาสนั้นก็เป็น อสัปปายะ ถ้าจิตใจสบาย อากาสนั้นก็เป็น สัปปายะ

๗. **อิริยาบถ มี ๒ อย่าง คือ อิริยาปถสัปปายะ กับ อิริยาปถอสัปปายะ** หมายถึงอิริยาบถไม่สบาย และ สบายให้สังเกตจากการใช้อิริยาบถนั้นๆแล้ว ถ้ารู้สึกง่วงเหงาหาวนอน อิริยาบถนั้นก็เป็นอสัปปายะ ถ้ารู้สึกสบายใจการปฏิบัติได้รับผลดีอิริยาบถนั้นก็เป็นสัปปายะ

H พระโยคีบุคคลที่กำลังเพ่งปฏิภาคนิมิตอยู่ โดยมีการเว้นจากอัสปายะ ๗ อย่าง แล้วเสพอัสปายะ ๗ อย่าง ตามที่ได้พรรณานามาแล้วนี้ ต่อจากนี้ไม่นานนักบางท่านก็จะบรรลุปฐมฌานได้ แต่ถ้าหากไม่บรรลุแล้วไซ้ พระโยคีบุคคลนั้นพึงบำเพ็ญ อปัณนาโกศล ๑๐ ประการ ให้เกิดขึ้นในสันดานของตนอย่างบริบูรณ์

อปัณนาโกศล ๑๐ ประการ คือ

๑. **วัตถุวิสทกรียตา** จงชำระร่างกายและเครื่องนุ่งห่มให้สะอาด
๒. **อินทริยสมัตตปฏิปาทนต์ตา** ปรับอินทริย์ทั้ง ๕ (ศรัทธากับปัญญา, วิจารณ์ กับสมาธิ, สติต้องกระทำให้มาก เพื่อป้องกันรักษาจิตไม่ให้ตกไปสู่นิรวรณ)
๓. **นิमितตกุลสลดตา** มีความฉลาดในการรักษานิมิตกรรมฐาน
๔. **จิตตปคฺคโ** เมื่อจิตทอดถอนเนื่องมาจาก ปัสสัทธิ สมภามิ อุเบกขา ในขณะนั้น ควรยกจิตขึ้น ด้วยการเจริญ ัมมวิจยะ วิริยะ ปิตีสัมโพชฌงค์
๕. **จิตตนิคฺคโ** เมื่อจิตใจฟุ้งซ่านเนื่องมาจาก ัมมวิจยะ วิริยะ ปิตี ในขณะนั้น ควรข่มจิตไว้ด้วยการเจริญ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา
๖. **จิตตสัมปหังโส** เมื่อจิตใจเบื่อหน่ายในการเจริญกรรมฐาน ควรปลูกความเชื่อ เพื่อยังจิตให้ร่าเริง ด้วยการนึกถึงสังเวควัตถุ และคุณของพระรัตนตรัย
๗. **จิตตอัชชูปะโก** เมื่อจิตใจไม่ทอดถอนฟุ้งซ่าน เบื่อหน่าย เวลานั้นควรเพ่งเฉยอยู่
๘. **อสมานิตปคฺคปริวัชชณัง** เว้นจากบุคคลที่มีจิตไม่สงบ (ผู้ที่ไม่ได้ฌาน)
๙. **อสมานิตปคฺคเสวนัง** คบบุคคลที่มีจิตสงบ (ผู้ที่ได้ฌาน)
๑๐. **ตถมิมุติ** น้อมใจอยู่แต่ในเรื่องของฌานสมาธิ ในทุก ๆ อิริยาบถ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

การเกิดขึ้นแห่งปฐมฌาน

เมื่อพระโยคีบุคคลได้ปฏิบัติถูกต้องดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ รูปาวจรปฐม ฌาน ที่มีองค์ ฌาน ๕ ก็เกิดขึ้นแก่พระโยคีเป็นไปดังนี้ คือ มโนทวาราวชชนะ ที่มีปถวีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นตัดกระแสภวังค์ขาด ในลำดับนั้นมหากุศลญาณสัมปยุตตชวณะดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้น ๔ ชณะ แก่มั่นทนบุคคล หรือ ๓ ชณะแกติกชนบุคคล ซึ่งมีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ ในฐานะที่เป็นปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู หรือ อุปจาร อนุโลม โคตรภู เรียกว่า อุปจารสมาธิชวณะ ในฌานวิถิแล้วก็ดับไป ต่อจากนั้นปฐมฌานกุศล ที่เป็น อัปปนาสมาธิ ที่มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ๑ ชณะแล้วก็ดับลง จากนั้นภวังค์ก็เกิดต่อไป หลังจากภวังค์จิตปัจจุเวกชนวิถิ ที่มีมโนทวาราวชชนะจิต ๑ ชณะ มหากุศลชวณะ ๗ ชณะ ก็เกิดขึ้นหลาย ๆ รอบทำการพิจารณาองค์ฌานทั้ง ๕ โดยเฉพาะ ๆ ว่าเป็นวิตก วิจาร ปีติสุข เอกัคคตา เสมือนผู้ที่ตื่นจากหลับ แล้วพิจารณาถึงความฝันของตนว่าฝันเรื่องอะไรบ้าง

ติกชนบุคคล ภ น ท ม อุ นุ โค ฌ ภ ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ช

มั่นทนบุคคล ภ น ท ม ปริ อุ นุ โค ฌ ภ ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ช

มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ พิจารณาองค์ฌานทั้ง ๕

เหตุที่ทำให้รู้ได้ว่า เป็นอัปปนาฌานหลังจากฌานวิถิได้ดับลงแล้ว

ในฌานวิถินี้อารมณ์ของปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู ที่เป็นกามชวณะกับอารมณ์ของอัปปนาฌานที่เป็นอัปปนาชวณะนั้น แม้ว่าจะมีปถวีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เหมือนกันก็จริง แต่ขณะที่กามชวณะเกิดอยู่นั้น อำนาจของกามตัณหา หาได้สงบราบคาบไม่ จิตใจก็ยังไม่มีการตั้งเต็มที่ ต่อเมื่อ ปฐมฌานเกิดขึ้นนั้นแม้ว่าเกิดเพียงขณะจิตเดียวก็จริง แต่สามารถข่มกามตัณหาให้สงบลงได้อย่างราบคาบเป็นพิเศษ จิตใจก็มีกำลังกล้าแข็งเต็มที่ องค์ฌานทั้ง ๕ ก็ปรากฏขึ้นมาอย่างเด่นชัด อุปมาเหมือนกับการตอกตะปูลงไปบนแผ่นกระดานจนแน่น จนใด การเข้าสู่อารมณ์ของปฐมฌานก็ไม่หวั่นไหวคลอนแคลน ฉะนั้น ฉะนั้นจึงทำให้รู้ได้ว่า ฌานเกิดขึ้นแล้วแก่ตน ส่วนจะพูดได้หรือไม่นั้น เกี่ยวกับความรู้ในด้านพระอภิธรรมโดยตรง ถ้าได้รับการศึกษาดีพอก็พูดได้ ถ้าไม่ได้รับการศึกษาดีพอก็พูดไม่ถูก

ปฐมฌาน ที่ได้ชื่อว่ารูปาวจรจิตเพราะเจตนาที่อยู่ในปฐมฌานกุศลนี้ไม่มี กามตัณหา คือ ความพอใจในกามคุณทั้ง ๕ ฉะนั้นจึงไม่มีการส่งผลให้ ปฐมฌาน ลาภีบุคคลได้บังเกิดในกามภูมิอีก แต่กลับส่งผลให้ไปเกิดในรูปภูมิ ฉะนั้น ปฐมฌานกุศลนี้ จึงได้ชื่อว่า รูปาวจรจิต

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

การปฏิบัติต่อไปเพื่อให้ ทุติยฌาน เป็นต้นเกิดขึ้น

สำหรับการปฏิบัติเพื่อให้ ทุติยฌาน เป็นต้นเกิดขึ้น ในขั้นแรก ฌานลาภิบุคคลพึงกระทำ ปฐมฌานกุศลให้เกิดติดต่อกันอยู่ตลอด ๑ วัน ถึง ๗ วัน เสียก่อนเพื่อจะได้อบรมจิตใจให้มีสมาธิกล้าแข็งขึ้น เพื่อเป็นบาทแห่งการฝึกวิธีทั้ง ๕ ประการต่อไป

การที่จะให้ ปฐมฌานกุศลชวณะ เกิดขึ้นเสมอ ๆ นั้น ก็ต้องเพ่งปฏิภาคนิมิตเสียก่อน ทั้งนี้ก็เพราะว่า เมื่อเพ่งปฏิภาคนิมิตเวลาใด เวลานั้นฌานจิตก็ต้องเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แต่ทว่าในวิธีหนึ่ง ๆ นั้น คงมีแต่ปฐมฌานกุศลชวณะเกิดขึ้นเพียง ๑ ชวณะ ๒ - ๓ ชวณะ แล้วภวังค์จิตก็เกิดต่อไป เป็นไปอยู่ดังนี้ ฉะนั้น ชวณะใดที่รู้สึกว่ ฌานจิตที่เกิดขึ้นนั้นได้ดับไปแล้ว ชวณะนั้นต้องรีบเพ่งปฏิภาคนิมิตอีก เพื่อจะได้กลับเข้าปฐมฌานอีก อย่างนิ่งนอนใจ และอย่าสนใจในเรื่องอื่นใดทั้งสิ้น จงพยายามเข้าปฐมฌานไว้เสมอ ๆ อย่าให้ขาดสาย เพื่อเป็นการอบรมจิตใจให้สมาธิมีกำลังกล้าแข็งขึ้น ในระหว่างที่กำลังพยายามเข้าปฐมฌานอยู่ ยังเข้าไม่ได้ตลอด ๑ วัน ๒ วัน เป็นต้นนั้น ในเวลานั้นอย่าสนใจในการพิจารณาองค์ฌาน ๕ มีวิตก เป็นต้น ให้มากนัก ควรสนใจแต่ในการเพ่งปฏิภาคนิมิต เพื่อจะได้เข้าปฐมฌานประการเดียว เพราะว่า ถ้าพิจารณาองค์ฌานมากไปในชวณะนั้น องค์ฌานเหล่านั้น ก็จะปรากฏขึ้นเป็นของหายาบและมีกำลังน้อย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะทำให้ปฐมฌานที่ได้มาแล้วเสื่อมไป ทุติยฌานที่จะเกิดขึ้นใหม่ก็เกิดไม่ได้ เมื่อพยายามเข้าปฐมฌานได้เสมอ ๆ ตลอด ๑ วันถึง ๗ วัน ดังนี้แล้ว ต่อจากนั้นก็ควรฝึกหัดในด้านการกระทำวสีภาวะทั้ง ๕ ให้ชำนาญต่อไป

วสี ๕ อย่าง คือ

๑. **อาวัชชนวสี** สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของมโนทวาราวชชนะ คือเมื่อ ฌานจิตดับลงแล้วมีภวังค์คั่นเพียง ๔ - ๕ ชวณะ ในระหว่างวิธีต่อวิธี ที่มีการพิจารณาองค์ฌาน โดยเฉพาะ ๆ

๒. **สมาปัชชนวสี** สามารถในการเข้าฌาน คือเมื่อประสงค์จะเข้าฌานก็เข้าได้ก็เข้าได้ทันที โดยมีการเพ่งปฏิภาคนิมิตเพียงเล็กน้อย และมีภวังค์คั่นเพียง ๔-๕ ชวณะฌานวิธีก็เกิดขึ้น

๓. **อธิษฐานวสี** สามารถในการกำหนดเวลาเข้า คืออยู่ในฌานได้ตามกำหนดเวลา

๔. **วุฏฐานวสี** สามารถในการกำหนดเวลาออก คือออกจากฌานได้ตามกำหนดเวลา

๕. **ปัจจุเวกชนวสี** สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของชวณะ คือ เมื่อมโนทวาราวชชนะเกิดขึ้นแล้วดับไป ชวณะจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาองค์ฌานนั้น ๆ เกิดเพียง ๔-๕ ชวณะ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

เท่านั้น หมายความว่า เมื่อได้อาวชชนวสีแล้ว ปัจจุบันวสีก็สำเร็จไปในขณะเดียวกันนั่นเอง

การปฏิบัติเพื่อให้ได้ทุติยฌาน เป็นต้น

ปฐมฌานลาภบุคคลมีกวลี ๕ อย่าง คือ อวชชนวสี สมาปชชนวสี อธิษฐานวสี วุฏฐานวสี ปัจจุบันวสี จนชำนาญแล้ว จากนั้นจึงเข้าปฐมฌานก่อน ออกจากปฐมฌานแล้วพิจารณาเห็นโทษของวิตก องค์ฌานว่า “ยังมีสภาพที่ยากกว่าองค์ฌานที่เหลือ อันเป็นสาเหตุทำให้สมาธิไม่มั่นคง นิเวศน์ที่สงบลงไปแล้ว อาจกำเริบขึ้นมาได้อีก” จากนั้นก็น้อมใจพิจารณาองค์ฌานที่เหลือนี้อีก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา ว่ามีสภาพละเอียดสุขุม ทั้งทุติยฌานก็ห่างไกลจากนิเวศน์ ทั้งสมาธิก็มั่นคงกว่าปฐมฌาน

จากนั้นก็กลับไปเพ่งปฏิภาคนิมิต ด้วยวิตกกิริยาคาวนา เมื่ออยากทราบว่าเป็นขณะนั้นจิตเป็นไปอย่างไร ให้เข้าปฐมฌานก่อน ออกจากปฐมฌานแล้ว เห็นวิตกเป็นสภาพที่ยากกว่าองค์ฌานที่เหลือ และในเวลาใด จิตปราศจากนิกันตัตถนาในปฐมฌาน ในเวลานั้นจิตลงสู่ภวังค์ ต่อจากนั้นปัจจุเวกชนวสีก็เกิดขึ้นพิจารณาองค์ฌานทั้ง ๔ มี วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา

หมายเหตุ ...

ตติยฌาน พิจารณาเห็นโทษของวิจารณ์แล้วเพ่งปฏิภาคนิมิต ด้วยวิจารณ์วิราคาวนา

จตุตถฌาน พิจารณาเห็นโทษปิติ แล้วจึงเพ่งปฏิภาคนิมิต ด้วยวิราคาวนา

ปัญจฌาน พิจารณาเห็นโทษสุข แล้วจึงเพ่งปฏิภาคนิมิต ด้วยสุขวิราคาวนา

กรรมฐานที่ให้สำเร็จ อปัณณานาน มี ๓๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อานาปานัสสติ ๑ กายคตาสติ ๑ อัปปมัญญา ๔ อรูป ๔ ถ้าได้รูปปัญจฌานแล้ว ถ้ามีवासนาเกี่ยวกับอภิญญา คือเคยได้อภิญญา ในชาติที่ใกล้ ๆ กันกับชาตินี้ ก็สามารถที่จะฝึกอภิญญาได้ ถ้าไม่มี ต้องได้ฌานถึงอรูปฌาน ๔ จึงจะสามารถฝึกอภิญญาได้สำเร็จ และอภิญญาจิต จะเกิดขึ้นได้นั้น จะเกิดผู้ที่ทำฌานได้มา จากการเจริญกสิณทั้ง ๑๐ เท่านั้น ฌานนั้นมีอันสงฆ์มาก เช่น ทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนา ถ้าฌานไม่เสื่อม ตายแล้วก็ไปเกิดบนพรหมโลก ความปรารถนาของผู้ที่ได้ฌาน ย่อมสำเร็จเร็วพลัน

การเจริญอรูปฌาน

ผู้ที่ได้ปัญจฌานแล้วเป็นผู้ที่มีสติสมบุรณ์ จึงได้มีความคิดความเห็นต่างกันเป็นสองฝ่ายคือ ในเวลาที่ว่างจากพระพุทธานุสาสนา ปัญจฌานลาภบุคคล มีความเห็นว่า การประหัตประหารกันก็ดี โรคต่าง ๆ ก็ดี ความกำหนดรักใคร่กันก็ดี เหล่านี้ล้วนเนื่องมาจาก

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ร่างกายนั่นเองเป็นต้นเหตุและร่างกายนี้ก็เกิดมาจากโลหิตของพ่อแม่ อันเป็นของไม่สะอาด อีกด้วย ส่วนในอรูปภูมินั้นปราศจากร่างกาย มีแต่จิตใจอย่างเดียว ฉะนั้น เรื่องเดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกายนี้ จึงได้ถูกระงับไปสิ้น เป็นความสุขอย่างยิ่ง เมื่อได้มีความคิดเห็นเช่นนี้ ก็เกิดความเบื่อหน่ายในร่างกาย มีแต่ความอยากจะไปเกิดในอรูปภูมิ พร้อมกันนั้น ก็มีความหวาดกลัวในปฏิภาคนิมิต ที่เป็นอารมณ์ของปัญจฌานที่เนื่องต่อกันมาจากรูปที่เป็นองค์ กสิณอีกด้วย เหมือนหนึ่งผู้ที่กลัวผีในเวลากลางคืน เห็นตอไม้เข้า ก็เข้าใจว่าผีหลอกมีความ สะดุ้งกลัวฉนั้นใด ปัญจฌานลาภบุคคลที่มีการเห็นโทษในร่างกายก็ฉนั้น

ส่วนความเห็นในสมัยที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นแล้ว ปัญจฌานลาภบุคคล หาได้ พิจารณาเห็นโทษในร่างกายแต่ประการใดไม่ เพียงแต่มีความเห็นว่า สมานัตถิที่เกิดจากอรูป ฌานนั้นมีกำลังมั่นคง และประณีตมากกว่าสมานัตถิที่เกิดจากรูปฌาน ฉะนั้นจึงอาจทำอภิญญา ได้ หรือถ้าเป็นพระอนาคามี พระอรหันต์เวลาใด ก็สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้อีกด้วย จากนั้นจึงปฏิบัติในรูปปัญจฌาน จนชำนาญในวิสัณขะทั้ง ๕ แล้ว เมื่อออกจากปัญจ ฌานแล้วก็พึงปฏิภาคนิมิตต่อไปอย่างไม่สนใจ มีแต่ความพยายามที่จะพรวดใจออกจาก ปฏิภาคนิมิตนั้นแล้วกลับพยายามยัดห่วงเอาอากาศบัญญัติมาปรากฏแทนที่ โดยคิดว่าปถวี ปฏิภาคนิมิตไม่มี มีแต่อากาศว่างเปล่าอยู่เท่านั้น พร้อมกับบริกรรมภายในใจว่า อากาโส อนันโต ฯ ฯ ฯ ฯ ฯ ฯ

เมื่อปัญจฌานลาภบุคคลพยายามเจริญเช่นนี้เสมอไป ในเวลาใด จิตปราศจากนิกัน ทิตัณหารูปปัญจฌาน เวลานั้นจิตขึ้นสู่อุปปจารภาวนา ต่อไปไม่ช้านัก ปฏิภาคนิมิตที่เป็น นิมิตกรรมฐานก็จะสูญหายไปจากใจ คงเหลือแต่อากาศว่างเปล่าที่เป็นภายในบริเวณของ ปฏิภาคนิมิตแผ่ไป อุปมาดังบุคคลที่เพ่งดูผ้าผืนที่ติดอยู่ที่ช่องหน้าต่างอย่างไม่สนใจ ในขณะที่ นั้น ผ้าผืนก็หลุดลงไป ด้วยอำนาจลมที่พัดมาแรง จึงมองเห็นแต่อากาศที่ว่าง ๆ อยู่เท่านั้น ฉนั้นใด พระโยคีบุคคล ก็เพิกปฏิภาคนิมิตก็ฉนั้น

เมื่อเพิกปฏิภาคนิมิตที่ติดอยู่กับใจได้เสียในเวลาใด เวลานั้นอากาศบัญญัติ ก็ปรากฏ ขึ้นมาแทนที่ พร้อมด้วย อากาสนัญญายตนฌาน ที่มีองค์ฌาน ๒ ก็เกิดขึ้นเป็นไปดังนี้คือ ภวังค์ ภวังคจลนะ ภวังคูปัจเฉทะ มโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู อากาสนัญญายตนฌาน ๑ ขณะ แล้วดับไป จากนั้นภวังค์เกิดเล็กน้อย แล้วปัจจเวกขณะวิถีที่ พิจารณาอุเบกขา เอกัคคตา ก็เกิดขึ้นตามสมควร

ภ ภ น ทม ปริ อู ญ โค ฌ ภ ภ ภ ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ช

ปฏิภาคนิมิต	กสิณุคชาภูมิอากาศ	ปัจจเวกขณะวิถี
-------------	-------------------	----------------

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อากาสนัญจายตนฉนมีชื่อ ๓ อย่างคือ

๑. อรูปฉน เพราะฉนนี้ปราศจากรูปเป็นอรรณ

๒. อากาสนัญจายตนฉน เพราะฉนนี้มีความมั่นคงตั้งอยู่อย่างไม่วุ่นไหว เกิดขึ้นโดยอาศัยอากาสนัญญิตินี้ไม่ปรากฏว่า เบื้องต้นคือความเกิด และเบื้องปลาย คือ ความดับ อยู่ตรงไหน

๓. ปฐมารูปฉน เพราะฉนนี้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในบรรดาอรูปฉนทั้ง ๔

การปฏิบัติเพื่อให้ได้วิญญานัญจายตนฉน

ขั้นแรกต้องปฏิบัติในอากาสนัญจายตนฉน ให้ชำนาญในวสีภาวะทั้ง ๕ ก่อน จากนั้น จงเข้าอากาสนัญจายตนฉนก่อน ออกแล้วก็พิจารณาเห็นโทษของอากาสนัญจายตนฉนว่า “ยังเป็นฉนที่ใกล้กับปัญจฉน ที่เป็นข้าศึกกันอยู่ ถ้าไม่หมั่นเข้า สมาธิก็อาจจะตกไปอยู่ในปัญจฉนอีกได้ ทั้งสมาธิที่เกิดจากฉนนี้ก็ยิ่งหยาบกว่าสมาธิที่เกิดจากวิญญานัญจายตนฉนด้วย เมื่อพิจารณาเห็นโทษเช่นนี้ ก็เกิดความฝักใฝ่ในอากาสนัญจายตนที่ดับไปแล้วจากจิตสันดานของตน โดยพยายามพรากใจออกจากอากาสนัญญิตินั้นเสีย แล้วกลับพยายามยึดหน่วงอากาสนัญจายตนฉนมาปรากฏ โดยปริกรรมว่า วิญญานัง อนันตัง หรือ วิญญานัง อยู่ดังนี้เรื่อย ๆ

ในเวลาใด จิตปราศจากนิกันตัตถหาในอากาสนัญจายตนฉน เวลานั้น จิตขึ้นสู่อุปปจารภาวนา การเจริญภาวนาต่อไป ไม่เข้าอากาสนัญญิตินี้เป็นนิमितกรรมฐานก็จักสูญหายไปจากใจ การพยายามก้าวล่วงอากาสนัญญิตินี้เป็นกรรม ฐานที่ติดใจได้เวลาใด เวลานั้น อากาสนัญจายตนฉนก็ปรากฏเข้ามาแทนที่ พร้อมด้วยวิญญานัญจายตนฉนที่องค์ฉน ๒ ก็ปรากฏเกิดขึ้นตามลำดับดังนี้

หมายเหตุ...การที่พระโยคีบุคคลเห็นโทษของอากาสนัญจายตนฉนแล้วเหตุไฉนเมื่อจะเจริญฉนเบื้องบนต่อไป ทำไมจึงต้องฝักใฝ่สนใจในอากาสนัญจายตนฉนอีกเล่า ข้อนี้เป็นเพราะวิญญานัญจายตนจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยอากาสนัญจายตนเป็นเหตุอุปมาเหมือนมหาดเล็กที่แลเห็นโทษของพระราชาด้วยประการต่าง ๆ ก็ต้องมีใจเคารพรักและคอยปฏิบัติรับใช้ต่อพระองค์อยู่นั่นเอง เพื่อเป็นที่พักพิงอาศัย และความเจริญก้าวหน้าต่อไป

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

การปฏิบัติเพื่อให้ได้อากิณฺญญายตนฌาน

ขั้นแรกต้องปฏิบัติในวิญญานัญญายตนฌานให้ชำนาญในวสีภาวะทั้ง ๕ เสียก่อน จากนั้น จึงเข้าวิญญานัญญายตนฌาน ออกแล้วพิจารณาเห็นโทษของวิญญานัญญายตนฌาน ว่า วิญญานัญญายตนฌานนี้ยังใกล้ต่ออากาสานัญญายตนฌานที่เป็นปฏิปักษ์กันอยู่ เมื่อไม่หมั่นเข้า อาจเลือนหายไปได้ กลับทำให้สมาธิระดับลงในอากาสานัญญายตนฌานก็ได้ ทั้งสมาธิของวิญญานัญญายตนฌานนี้ ยังหยابกว่าสมาธิที่ในอากิณฺญญายตนฌาน ดังนั้นแล้ว ก็ฝึกฝึสนใจในอากาสานัญญายตนฌานที่ดับไปแล้ว แม้เพียงภังคฺกขณะของอากาสานัญญายตนฌานนั้นก็หาได้มีอยู่ไม่โดยการพยายามพรากใจออกจาก อากาสานัญญายตนฌานเสีย แล้วกลับทำการยึดหน่วงเอา นัตถิภาวบัญญัติมาปรากฏแทนที่ โดยปริกรรมว่า นัตถิ กิณฺญจิ นัตถิ กิณฺญจิ

ในเวลาใด จิตปราศจากนิกันตติตฺถหาในวิญญานัญญายตนฌาน ในขณะนั้นจิตขึ้นสู่ อุปจารภาวนา ในไม่ช้า อากาสานัญญายตนฌานที่เป็นนิมิตติดใจก็สูญหายไป การพยายามพรากใจออกจากอากาสานัญญายตนฌานได้ในเวลาใดเวลานั้นนัตถิภาวบัญญัติก็มาปรากฏแทนที่ พร้อมด้วยการเกิดขึ้นของอากิณฺญญายตนฌานที่มีองค์ฌาน ๒ ตามลำดับดังนี้

ภ น ท ม ปริ อุ ญฺ โค ฌ ภ ภ

อากาสานัญญายตน

นัตถิภาวบัญญัติ

(ความไม่มีของอากาสานัญญายตนฌาน)

การปฏิบัติเพื่อให้ได้เนวสัณฺญานาสัณฺญายตนฌาน

ฝึกอากิณฺญญายตนฌาน จนถึงวสีภาวะแล้ว จงเข้าอากิณฺญญายตนฌานก่อน ออกแล้ว ก็พิจารณาเห็นโทษของอากิณฺญญายตนฌาน คล้ายกับที่กล่าวมาแล้ว ก็สนใจนึกถึงอากิณฺญญายตนฌาน และพยายามพรากใจออกจากนัตถิภาวบัญญัติ แล้วพยายามหน่วงเอาอากิณฺญญายตนฌานมาปรากฏแทนที่ โดยปริกรรมว่า สันตเมตัง ปถีตเมตัง หรือ สันตัง ๆ ปถีตัง ๆ

ในเวลาใดที่จิตปราศจากนิกันตติตฺถหาในอากิณฺญญายตนฌานในเวลานั้น จิตขึ้นสู่ อุปจารภาวนา ไม่ช้านัตถิภาวบัญญัติหายไป เวลานั้น อากิณฺญญายตนฌานปรากฏขึ้นมาแทนที่ พร้อมด้วยเนวสัณฺญานาสัณฺญายตนฌานก็เกิดขึ้น ตามลำดับดังนี้คือ

ภ น ท ม ปริ อุ ญฺ โค ฌ ภ ภ

อากิณฺญญายตน-นัตถิภาวบัญญัติ

อากิณฺญญายตน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

— — —

บทที่ ๓

การศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทย

ในสมัยก่อนก็เคยมีการเรียนการสอนพระอภิธรรมกันอยู่บ้าง แต่ก็สอนกันเพียง อภิธัมมัตถสังคหะ ๙ ปริจเฉท เช่น สมัยเมื่อพระอมราภิกษิต วัดบรมนิวาสได้เคยแปลไว้ หรือของพวกเปรียญธรรมก็ได้เคยแปลไว้ อีกฉบับหนึ่งของพระโยธาทรรณิเทศก็ได้เคยแปลไว้ และก็มีการสอนกันบ้าง แต่ไม่กว้างขวางพิสดารเท่าไรนัก เพราะไม่ได้ยกเอาเนื้อหาสาระใน พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์มาเรียนกันโดยตรง แม้ในวงการคณะสงฆ์ไทยเราเอง ก็ได้ยกเอา อภิธัมมัตถสังคหบาลี ๙ ปริจเฉท และฎีกาวิภาวินีแก้ อธิบายสังคหบาลีทั้ง ๙ ปริจเฉท ไปวางไว้เป็นหลักสูตรของประโยคป.ธ.๙ ก็จริง แต่ทว่า ก็เป็นแต่เพียงเรียนแปลจากภาษาบาลี ออกมาเป็นภาษาไทยเท่านั้น ในส่วนความเกี่ยวโยงด้านสภาวะ ก็ได้เน้นสอนกันเป็น กิจลักษณะอะไรเลย ครั้นต่อมาประมาณปี พ.ศ.๒๔๘๙ ถึง ๒๔๙๐ ก็ได้มีการสอนพระ อภิธรรมและวิปัสสนากันขึ้นที่สำนักวัดปรก ยานนาวา บ้านทวาย ตรอกจันทร์ สมัยนั้น ก็มี อาจารย์แนบ มหานิรานนท์ เป็นประธานได้ศึกษาเล่าเรียนจากพระอาจารย์ภททันตะ วิลาส เถระ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่นิมนต์มาจากประเทศพม่า ต่อจากนั้นก็ยังมีอาจารย์ ส. สายเกษม มา สอนต่ออีก แต่ก็สอนกันอยู่ในอภิธัมมัตถสังคหะ ๙ ปริจเฉทเท่านั้นเอง ผลงานของท่าน อาจารย์ ส. เท่าที่ปรากฏก็คืออภิธรรมพิสดาร เล่ม ๑ - ๒

ครั้นต่อมา เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๒ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภ มหาเถระ) ครั้นเมื่อดำรงสมณศักดิ์ ที่ พระพิมลธรรม มีตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์ โดยเป็นสังฆมนตรีว่าการปกครอง ได้มีความเลื่อมใสในพระอภิธรรม และได้ปรารภถึง การศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยว่า ยังไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร คือ มีเฉพาะพระวินัย กับ

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

พระสูตร ส่วนพระอภิธรรมนั้น ยังมีไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร มีความประสงค์ที่จะให้มีการศึกษา พระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างครบถ้วน จึงได้ติดต่อกับท่านเซอร์อูตวัน ประธานสภา พระพุทธศาสนาแห่งสหภาพพม่าในครั้งนั้น โดยขอให้ทางการแห่งสหภาพพม่าได้จัดส่งพระ อาจารย์ผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ภิกขา อนุภิกขา มาสอนยังประเทศไทย เมื่อ ทางการแห่งสหภาพพม่าได้รับการทาบตามติดต่อนั้นก็มีความยินดีสนองเจตนารมณ์ของ พระเดชพระคุณหลวงพ่อบุญธรรมเป็นอย่างดี เพราะสมัยนั้น ทางการสหภาพพม่า ทราบเกียรติประวัติและมีความเคารพเลื่อมใสในศิลาจารวัตรของพระเดชพระคุณหลวงพ่อบุญธรรมเป็นพิเศษ จึงได้ส่งพระอาจารย์พระอภิธรรมมาให้ตามความประสงค์ รูป คือ

๑. พระอาจารย์ภัททันตะโชติกะธรรมาจริยะ หรือ พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ

๒. พระอาจารย์เตชินทะ ธรรมาจริยะ

เมื่อพระอาจารย์ทั้ง ๒ ได้เดินทางมาถึงประเทศไทยแล้ว ก็ได้ทำการสอนพระอภิธรรม กันขึ้นที่วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ เป็นแห่งแรก ส่วนพระอาจารย์เตชินทะ นั้น ก็ได้ทำการสอนอยู่ที่สำนักวัดสามพระยา โดยมีคุณพิชิต มณฑลวงษ์ เป็นล่ามแปลเป็น ไทยให้ ส่วนทางสายวัดระฆังโฆสิตารามนั้น ก็มีคุณพระทิพย์ปริญา ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ และศิษย์อีกหลายคน ได้ช่วยกันแปลเป็นภาษาไทยให้ เพราะขณะนั้นพระอาจารย์ทั้ง ๒ ยังมีความเข้าใจในภาษาไทยไม่ดีพอ ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน แต่ก็ได้อาศัยความอนุเคราะห์ จากผู้ที่สนใจหลายฝ่ายได้ช่วยกันถ่ายทอดความรู้จากพระอาจารย์ตลอดมา เมื่อพระอาจารย์ พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ มีความรู้ความเข้าใจในภาษาไทยดีพอแล้ว ก็ได้อาศัยศิษย์ผู้ ไกล่ชิดหลายคนมี คุณโยม วรณี โกเมศ และ คุณโยมถวิล อภัยภูมินารถ เป็นต้น ได้ ช่วยกันแปล เกลาสำนวน ทำเป็นคัมภีร์ออกสู่ภาษาไทยหลายคัมภีร์ แล้วใช้เป็นหลักสูตรในการ เรียนการสอนกันมาจนทุกวันนี้

โดยพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ ได้จัดเรียบเรียงหลักสูตรการเรียนการสอนเป็นชั้น ๆ ซึ่งมีคัมภีร์ที่เป็นผลงานของท่านเท่าที่ทราบ คือ

๑. พระอภิธัมมัตถสังคหะ ๙ ปริเฉท แปลเป็นไทย ขยายความตามแนวของ อภิธัมมมหาฎีกาของพระอาจารย์เลติมหาเถระ และ จากพระไตรปิฎก – อรรถกถา – ฎีกา เป็นต้น ที่กำลังใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาชั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย – มัชฌิมคัมภีร์ – มัชฌิมนิคาเยก พร้อมปัญหาเฉลย

๒. ติกมัตติกาและทุกมัตติกา พร้อมทั้งปัญหา–เฉลย ที่ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาชั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓. **คัมภีร์ยมก ๕ คัมภีร์ตัน** พร้อมทั้งปัญหา-เฉลย ที่ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาชั้นมหาอาภิธรรมิกะตรี และมหาอาภิธรรมิกะโท (ชั้นที่ ๗ - ๘)

๔. **คัมภีร์มหาปฏฐาน** พร้อมทั้งปัญหา-เฉลย ที่ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาชั้นมหาอาภิธรรมิกเอก (ชั้นที่ ๙)

๕. **คัมภีร์ต่าง ๆ อีกหลายเล่ม** เท่าที่ได้เคยจัดพิมพ์ไว้แล้ว

นับว่า อาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้มีส่วนฟื้นฟู เติบโต และฝังรากการเรียนรู้การสอนพระอภิธรรมไว้ในประเทศไทย ช่วยให้พุทธบริษัทชาวไทยได้เรียนรู้และเกิดความแตกฉานในเนื้อหาสาระของพระอภิธรรมขึ้นเป็นอย่างมาก แต่เป็นที่น่าเสียดายที่พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ มีบุญได้ช่วยเหลือพวกเราชาวไทยน้อยเกินไป ยังมีท่านที่จะสมความตั้งใจของท่านพระอาจารย์ที่จะช่วยเหลือประเทศไทยท่านก็มาด่วนจากไปเสียก่อนอย่างน่าเสียดายเมื่อ พ.ศ.๒๕๐๙ แม้ว่าพระคุณท่านพระอาจารย์จะได้จากไปแล้ว ตามคติธรรมดาของสังฆารที่ใคร ๆ เกิดมาแล้ว จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ตาม แต่ท่านก็ยังได้ทิ้งผลงานไว้เป็นอนุสรณ์ให้ศิษยานุศิษย์ผู้สนใจในการศึกษาพระอภิธรรมในภายหลังได้ระลึกนึกถึงพระคุณของท่านอย่างไม่มีวันลืม และได้อาศัยศึกษาค้นคว้าเป็นการสร้างบารมีต่อไปตลอดกาลนาน⁷

หลักสูตรพระปริยัติธรรม ๑๕ ชั้น ของพระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ

หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมที่อาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้วางโครงร่างไว้ เริ่มแรกมี ๑๕ ชั้น กำหนดวิชา ขอบข่ายการศึกษา ปกครองที่กำหนดเกี่ยวกับไวยากรณ์บาลี พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย และวิชาพิเศษ ตามลำดับขั้นนั้น เนื้อหาสาระและขอบข่ายที่จะต้องศึกษา มีความละเอียด ลึกซึ้งกว้างขวาง เหมาะสมที่จะทำให้ผู้สอบผ่านแต่ละชั้นเป็นผู้ทรงความรู้ความสามารถสมฐานะที่ได้รับเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อศึกษาเปรียบเทียบกับหลักสูตรในปัจจุบัน (ซึ่งเหลืออยู่เฉพาะหลักสูตรนักศึกษา^๘ ชั้น) ที่ความสามารถของผู้ศึกษาเข้าถึงได้ จะเห็นได้ว่า ถ้าผู้ศึกษาในปัจจุบันไม่พยายามศึกษาหรือค้นคว้าเพิ่มเติมให้มากขึ้นกว่าที่ได้ในหลักสูตรที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ จะทำให้ห่างไกลจากพระสัทธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าออกไปทุกที จะป่วยกล่าวไปไยกับผู้ที่มีได้มีโอกาสศึกษาตามหลักสูตรในปัจจุบันเล่า

⁷ หนังสืออาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ผู้ปรารถนาพระปัญญาธิกสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้วางรากฐานหลักสูตรการเรียนการสอนพระอภิธรรมในประเทศไทย : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ ท่านพระจันทร์ กรุงเทพฯ

พ.ศ. ๒๕๓๗

หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมของอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ๑๕
ชั้นนั้น ได้รับรวบรวมจากสมุดบันทึกของอาจารย์วรรณ โกเมศ ศิษย์รุ่นแรกของพระอาจารย์
สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ที่ได้ช่วยบันทึกจำนวนคำสอนเป็นภาษาไทย สมัยที่เริ่มมี
การศึกษาพระอภิธรรมกับพระอาจารย์ ซึ่งพระครูธรรมธรมณต์ นนฺทโก ได้รับจากอาจารย์
วรรณ โกเมศก่อนที่จะท่านจะเสียชีวิต

หลักสูตรปริยัติธรรม ๑๕ ชั้นนั้น คือ

๑. ชั้นมูล	๙. ชั้นอัฐฐมะ
๒. ชั้นปฐม	๑๐. ชั้นธัมมาจริยะ เอกปิฎก
๓. ชั้นทุติยะ	๑๑. ชั้นธัมมาจริยะ ทวิปิฎก
๔. ชั้นตติยะ	๑๒. ชั้นธัมมาจริยะ ตติปิฎก
๕. ชั้นจตุตถะ	๑๓. ชั้นอัครมหาบัณฑิตนิกายปารค
๖. ชั้นปัญจมะ	๑๔. ชั้นอัครมหาบัณฑิตจตุตถนิกายปารค
๗. ชั้นอัฐฐะ	๑๕. ชั้นอัครมหาบัณฑิตปัญจนิกายปารค
๘. ชั้นสัตตมะ	

กำหนดวิชาในหลักสูตร ๑๕ ชั้น คือ

๑. ไวยากรณ์ ๒. พระวินัย ๓. พระสูตร ๔. พระอภิธรรม ๕. วิชาพิเศษ

ปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับไวยากรณ์บาลี คือ

๑. กัจจายณะ ๒. รูปลัทธิตี ๓. สัททนีติ (ธาตุมาลา)

ปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระวินัย คือ

๑. ภิกขุปาติโมกข์ ๒. กังขาวิตรณอัฐสูกถา
๓. สมันตปาสาทิกาอัฐสูกถา พร้อมด้วยวินัยบาลี ๕ คัมภีร์

ปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระสูตร คือ

๑. ธัมมปัทสูกถา
๒. สุมังคลวลลีสนีอัฐสูกถาพร้อมด้วยพระบาลี ๓ วรรค คือ สีสันธวรรค, มหาวรรค,
ปาฏิการวรรค

๓. ปัณณาสอัฐสูกถา ๓ และพระบาลี ๓ คัมภีร์
๔. สังยุตตอัฐสูกถา ๕ และพระบาลี ๕ คัมภีร์
๕. อังคุตตรอัฐสูกถา ๑๑ และพระบาลี ๑๑ คัมภีร์

ปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระอภิธรรม คือ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑. อภิธัมมัตถสังคหะ ๒. ฎีกา ๓. ธัมมสังคณีมาติกา ๔. ธาตุกถา ๕. ยมก
๖. ปฏฐาน ๗. อัฐฐสาลินีอัฐฐกถา
๘. สัมโมหวิโนทนีอัฐฐกถา พร้อมด้วยวิมังศพระบาลี
๙. ปัญจปกรณอัฐฐกถา พร้อมด้วยบุคคลบัญญัติและกถาวัตถุพระบาลี

ปกรณ์ที่เกี่ยวกับวิชาพิเศษนั้น คือ

๑. วิสุทธิมรรคอัฐฐกถา ๒. วุตโตทยฉันท ๓. สุโพธาลังการ

ปกรณ์ต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ใน ๑๕ ชั้นนั้น ผู้ศึกษาต้องศึกษาให้รู้ถึงการอธิบาย องค์ธรรมปรมัตถ์ การแปลจณณียบาลีและคาถาบาลีเป็นไทย แปลไทยเป็นจณณียบาลีและคาถาบาลี การสัมพันธ์ การจำแนกวากยะ การจำแนกสังวรรณนา การวินิจฉัย การแสดงอาคมบาลี ตามสมควรแก่ปกรณ์ และชั้นดังต่อไปนี้

ปัญหาที่เกี่ยวกับไวยากรณ์ จะต้องมีการอธิบาย แปลบาลีเป็นไทย อาคมบาลี

ปัญหาที่เกี่ยวกับภิกขุปาติโมกข์ จะต้องมีการอธิบาย แปลบาลีเป็นไทย แสดงอาคมบาลี

ปัญหาที่เกี่ยวกับกัณฑ์ไตรปิฎกอัฐฐกถา จะต้องมีการอธิบาย แปลบาลีเป็นไทย การสัมพันธ์การจำแนกวากยะ ต้องรู้วินิจฉัย

ปัญหาที่เกี่ยวกับอภิธัมมัตถสังคหะ จะต้องมีการอธิบาย องค์ธรรมปรมัตถ์ แปลบาลีเป็นไทย แสดงอาคมบาลี

ปัญหาที่เกี่ยวกับธัมมสังคณีมาติกา จะต้องมีการอธิบาย องค์ธรรมปรมัตถ์ แปลบาลีเป็นไทย แสดงอาคมบาลี

ปัญหาที่เกี่ยวกับธาตุกถา จะต้องมีการอธิบาย องค์ธรรมปรมัตถ์ แปลบาลีเป็นไทย แปลไทยเป็นบาลี

ปัญหาที่เกี่ยวกับ ยมก จะต้องมีการอธิบาย องค์ธรรมปรมัตถ์ แปลบาลีเป็นไทย แปลไทยเป็นบาลี

ปัญหาที่เกี่ยวกับมหาปฏฐาน จะต้องมีการอธิบาย องค์ธรรมปรมัตถ์ แปลบาลีเป็นไทย แปลไทยเป็นบาลี

**ปัญหาที่เกี่ยวกับธรรมปทัฏฐกถา สำหรับบาลีจณณียะ แปลเป็นไทย
สำหรับคาถา แปลเป็นไทย และแปลไทยเป็นคาถาบาลี**

คำอธิบาย การสัมพันธ์ แสดงอาคมคาถาบาลี

ปัญหาเกี่ยวกับ **วิสุทธิมรรค** จะต้องมีความอธิบาย และวินิจฉัย การจำแนกวากยะ การสัมพันธ์ แปลบาลีเป็นไทย

ปัญหาเกี่ยวกับ **วุดโตทยฉันท** แปลบาลีเป็นไทย จำแนกคาถา

ปัญหาเกี่ยวกับ **สุโพธาลังการ** แปลบาลีเป็นไทย จำแนกคาถา

ปัญหาเกี่ยวกับ พระอัฐฐกถาและพระบาลี ที่กำหนดไวยากรณ์ในชั้น อัมมาจริยะ และชั้นอัคคมหาบัณฑิต นั้น แปลเป็นไทย การสัมพันธ์ การจำแนกวากยะ การจำแนกวากยะ การจำแนกสังวรพรรณ คำอธิบายและวินิจฉัย

ปกรณ์ที่กำหนดไว้ใน ๑๕ ชั้นโดยลำดับดังนี้

ชั้นมูล

๑. ไวยากรณ์กัจจายณะ (อธิบายและอาคมคือท่องจำ)
๒. ธรรมบท ภาค ๑
๓. อภิธัมมัตถสังคหะ ๙ ปริเฉท อาคม คือท่องจำเท่านั้น

ชั้นปฐม

๑. ภิกขุปาติโมกข์ ตั้งแต่นิทานนุทเทส ถึง นิสสัคคียปาจิตติยะ
๒. ธรรมบท ภาค ๒
๓. อภิธัมมัตถสังคหะ และฎีกา ปริเฉทที่ ๑ - ๒ - ๓
๔. รูปสิทธิ สนิธิกัณฑ์ นามกัณฑ์

ชั้นทุติยะ

๑. ภิกขุปาติโมกข์ ตั้งแต่สุทธปาจิตติย ถึง สัตตาทิภรณ์สมณะ
๒. ธรรมบท ภาค ๓
๓. อภิธัมมัตถสังคหะ และฎีกา ปริเฉทที่ ๕ - ๖ - ๗
๔. รูปสิทธิการกัณฑ์ สมาสกัณฑ์

ชั้นตติยะ

๑. กังขาวิตรณอัฐฐกถาตั้งแต่นิทานนุทเทส ปาราชิกุทเทสสังฆาติเสสุทเทส
๒. ธรรมบท ภาค ๔
๓. อภิธัมมัตถสังคหะ และฎีกา ปริเฉทที่ ๔ - ๘ - ๙
๔. รูปสิทธิตัทธิตกัณฑ์ อาชยาตกัณฑ์

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ชั้นจตุตตะ

๑. กังขาวิตรณีนีอัฐฐกถา ตั้งแต่อนินยตฺตเทส นิสัคคียปาจิตติยะ
๒. ธรรมบท ภาค ๕ ๓. ธัมมสังคณีมาติกา ๔. รูปสิทธิกิพพิธานกัณฑ์

ชั้นปัญจมะ

๑. กังขาวิตรณีนีอัฐฐกถา ตั้งแต่สุทธปาจิตติยะปาฏิเทสนีเยสเสขิยะ สัตตาริกรณสมณะ
๒. ธรรมบท ภาค ๖
๓. ธาตุกถา
๔. สัททนีติ ปริจเฉทที่ ๑๕ คือ สรวัคคปัญจกันติกะ

ชั้นฉัฏฐะ

๑. วิสุทธีมัคค์ สीलนินทเทส ๒. ธรรมบท ภาค ๗ ๓. ยมกปกรณ ภาคแรก ๕
๔. สัททนีติ ปริจเฉทที่ ๑๖ - ๑๗ คือ ภูวาทิกณิกะ สุรชาติฉกกะ

ชั้นสัตตมะ

๑. วิสุทธีมัคค์ สมานินทเทส ๒. ธรรมบท ภาค ๘ ๓. ยมกปกรณ ภาคหลัง ๕
๔. สัททนีติ ปริจเฉทที่ ๑๘ - ๑๙ คือ จุราทิกณปริทีปนะ และ สัพพคณวินิจจนะ

ชั้นอัฐฐมะ

๑. วิสุทธีมัคค์ ปัญญาภูมินิทเทส ๒. วุตโตทยฉันท ๓. สุโพธาลังการ
๔. แต่งไทยเป็นคาถาบาลี แต่ง จุณณิยาบาลีเป็นคาถาบาลี
๕. มหาปัญฐาน

ปกรณ์ที่กำหนดในชั้นธัมมาจริยะทั้ง ๓ นั้น คือ

๑. สมนตปาสาทิกอัฐฐกถา พร้อมด้วยพระวินัยบาลี ๕ ปกรณ์
๒. สุมังคลวิลาสินีอัฐฐกถา พร้อมด้วยพระบาลี ๓ วรรคคือ สीलขันธวรรค, มหาวรรค, ปาฏิการวรรค
๓. อัฐฐสาลินีอัฐฐกถา สัมโมหวินทนีอัฐฐกถา ปัญจปกรณอัฐฐกถา พร้อมด้วยวิภังคบาลี ปุคคลบัญญัติพระบาลี กถาวัตถุพระบาลี

ในปิฎกทั้ง ๓ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ถ้าผู้ใดสอบได้ปิฎกเดียว อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เรียกว่า ธัมมาจริยะ เอกปิฎกธร ถ้าสอบได้ ๒ ปิฎก เรียกว่า ธัมมาจริยะ ทวิปิฎกธร ถ้าสอบได้ทั้ง ๓ ปิฎก ก็เรียกว่า ธัมมาจริยะ ตติปิฎกธร

ปกรณ์ที่กำหนดในชั้นอัคคมหาบัณฑิตทั้ง ๓ นั้น คือ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. มัชฌิมนิกายอัฐกถา ๓ ปกรณ์ คือ มูลปณณาสก มัชฌิมนิพนณาสก อุปริ
ปณณาสก พร้อมด้วยพระบาลี ๓ ปกรณ์

๒. สังยุตตนิกายอัฐกถา ๕ ปกรณ์ คือ สคาถวัคคสังยุตต์ นิทานวัคคสังยุตต์ ชันธ
วัคคสังยุตต์ สฬายตนวัคคสังยุตต์ มหาวัคคสังยุตต์ พร้อมด้วยพระบาลี ๕ ปกรณ์

๓. อังคุตตรนิกายอัฐกถา ๑๑ ปกรณ์ คือ ตั้งแต่ เอกังคุตตระ ถึง เอกาทสังคุตตระ
พร้อมด้วยพระบาลีในนิกายทั้ง ๓ ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ถ้าผู้ใดสอบได้หนึ่งนิกาย อย่างใด
อย่างหนึ่ง เรียกว่า อัคคมหาบัณฑิตนิกายปารคฺ

ถ้าผู้ใดสอบได้สองนิกาย เรียกว่า อัคคมหาบัณฑิตจตุรณิกายปารคฺ

ถ้าผู้ใดสอบได้ทั้ง ๓ นิกาย เรียกว่า อัคคมหาบัณฑิตปัญจนิกายปารคฺ

สำหรับการสอนและการสอบในอธิธรรมมหาวิทยาลัย วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอก
น้อย ธนบุรี มีชั้นนักศึกษา ๙ ชั้น และชั้นอาจารย์ ๙ ชั้น

ชั้นนักศึกษา ๙ ชั้น คือ

๑. จุฬาทิธรรมมิกะตรี (จุฬตรี) กำหนดปกรณ์ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖
๒. จุฬาทิธรรมมิกะโท (จุฬโท) กำหนดปกรณ์ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๓ - ๗
๓. จุฬาทิธรรมมิกะเอก (จุฬเอก) กำหนดปกรณ์ คือ ธัมมสังคหะสูตรปฏินิสสยะ
๔. มัชฌิมาภิธรรมมิกะตรี (มัชฌิมาตรี) กำหนดปกรณ์ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๔ - ๕
๕. มัชฌิมาภิธรรมมิกะโท (มัชฌิมาโท) กำหนดปกรณ์ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๘ - ๙
๖. มัชฌิมาภิธรรมมิกะเอก (มัชฌิมาเอก) กำหนดปกรณ์ คือ ธาตุกถาสฐูปฏินิสสยะ
๗. มหาาทิธรรมมิกะตรี (มหาตรี) กำหนดปกรณ์ คือ ยมกสฐูปฏินิสสยะ ภาค ๑
๘. มหาาทิธรรมมิกะโท (มหาโท) กำหนดปกรณ์ คือ ยมกสฐูปฏินิสสยะภาค ๒-๓
๙. มหาาทิธรรมมิกะเอก (มหาเอก) กำหนดปกรณ์ คือ มหาปัฏฐานสฐูปฏินิสสยะ

จบ ๙ ชั้น ได้วุฒิการศึกษา **อธิธรรมบัณฑิต**

ชั้นอาจารย์ มี ๖ ชั้น คือ

๑. อภิธรรมภิกษุตรี กำหนดปกรณ์ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๓
พร้อมทั้งคำอธิบายมาจากอรรถกถา ฎีกา

๒. อภิธรรมภิกษุโท กำหนดปกรณ์ คือ อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๓ - ๗ พร้อม
ทั้งคำอธิบายมาจากอรรถกถา ฎีกา

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓. **อภิธรรมกถิกะเอก** กำหนดปกรณ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๔ - ๘ - ๙
พร้อมทั้งคำอธิบายมาจากอรรถกถา ฎีกา

๔. **อภิธรรมมาจริยะตรี** กำหนดปกรณ คือ ธัมมสังคณีและธาตุกถาสฐูปัตถนิสสยะ

๕. **อภิธรรมมาจริยะโท** กำหนดปกรณ คือ ยมกสฐูปัตถนิสสยะภาค ๑-๒ -๓

๖. **อภิธรรมมาจริยะเอก** กำหนดปกรณ คือ มหาปัฏฐานสฐูปัตถนิสสยะ และบาลี
ไวยากรณ์ แปลธรรมบท อรรถกถา

ผู้ที่สอบผ่าน ๖ ชั้นนี้ ได้วุฒิการศึกษา **อภิธรรมมหาบัณฑิต**

(ชั้นอาจารย์ ๖ ชั้นนี้ มีเรียนและสอบเฉพาะในอภิธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย)

— — — — —

บทที่ ๔

พระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือไม่?

หลักฐานอ้างอิงพระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์แท้

การศึกษาพระปริยัติธรรม ยังดำรงอยู่ตราบไต่ พระปริยัติศาสนานี้ก็ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่การปฏิบัติและปฏิเวธคือผลแห่งการปฏิบัติอยู่ตราบนั่นจุดมุ่งหมายและอุดมการณ์ของการศึกษาพระปริยัติธรรมนี้ ก็เพื่อเป็นพื้นฐานหรือเป็นแนวทางในการที่จะดำเนินชีวิตของบุคคลผู้ศึกษาให้เข้าสู่หนทางปฏิบัติ มิใช่ออย่างอื่น แท้จริงก็เพื่อออกจากทุกข์ เพื่อไม่สะสมกองกิเลส เพื่อคลายความโลภ โกรธ หลง เพื่อขัดเกลาคความชั่วของตัวให้เบาบาง เพื่อมักน้อย สันโดษ เพื่อสงบบากบาปอกุศลทั้งปวง เพื่อกำจัดความเกียจคร้าน เพื่อเพิ่มพูนความขยันหมั่นเพียรสร้างคุณงามความดี เพื่อความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย สะดวกและประหยัด การศึกษาพระปริยัติศาสนาก็เพื่อจะให้ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องตามหลักพุทธวิธี ถ้าการเรียนการสอนธรรมออกนอกจากแนวทางเหล่านี้ ก็เรียกว่า ผิดเป้าหมาย ออกนอกทาง ผู้ศึกษาธรรมจึงควรพิจารณาให้ดี พระพุทธทศนจะทั้ง ๓ ปีกุญ ควรศึกษาให้ครบถ้วนด้วยความเคารพในพระปัญญาตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านจะได้รับอรรถรสและธรรมรสอย่างซาบซึ่งในรสพระธรรม รู้เหตุผลตามหลักสัจธรรมความเป็นจริง

จากการที่ได้ยินได้ฟังพุทธบริษัทบางพวกทั้งพระภิกษุ อุบาสกอุบาสิกา โดยเฉพาะที่เป็นคณาจารย์ และนิสิตนักศึกษา พูดกันต่อ ๆ มาหลายต่อหลายท่านว่า “ พระอภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ ” แล้วพากันละเลยไม่สนใจในการศึกษา ข้าบางคนบางท่านยังต่อต้านมิให้ศึกษาเล่าเรียน โดยอ้างว่า เป็นเรื่องที่พระเถระบางรูปแต่งขึ้นทีหลัง มิใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า หรือบางท่านพูดว่า “ พระอภิธรรมนั้น เป็นธรรมะที่พระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นเทวดาฟัง พวกมนุษย์ฟังไม่รู้เรื่องหรอก ” ก็เลยไม่ยอมศึกษาเช่นกัน หรือบางพวกก็พูดว่า “ พระอภิธรรมที่เป็นพุทธพจน์นั้น มีนิดเดียว นอกนั้นแต่งเติมขึ้นทีหลัง ” ดังนี้ เป็นต้น

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้จึงมีท่านพุทธบริษัทที่ได้ทำการศึกษาพระอภิธรรมมีความรู้มีความเข้าใจดีพอสมควรแล้ว ได้ออกมาแตกต่างกัน และให้ข้อเปรียบเทียบ จึงขอเสนอข้อวิเคราะห์ เรื่อง “พระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์แท้” เพื่อเป็นข้อวินิจฉัยในการใคร่ครวญ ถือเอาหลักอันเป็นสาระ เป็นประโยชน์ในการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องต่อไป

อาจารย์ทอง หงส์ลดาธรรม ศิษย์วัดมหาธาตุฯ ได้กล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่อง “พระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์แท้” ว่าในปัจจุบันนี้ได้มีพุทธบริษัทบางพวกยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในคัมภีร์พระอภิธรรม ซึ่งเป็นพุทธพจน์อันแท้จริงก็เลยปฏิเสธว่า “พระอภิธรรม มิใช่เป็นพุทธพจน์” “แล้วก็พากันละเลยต่อพระสัทธรรมส่วนนี้ไปเพื่อให้เกิดความเข้าใจถูกต้องตรงกันต่อคัมภีร์พระอภิธรรมและเพื่อรักษาพระปริยัติธรรมส่วนนี้ไว้ให้ดำรงอยู่ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พุทธบริษัทตลอดไป

อนึ่ง ในหนังสือ ธ.จ. ๔ มีนาคม ๒๔๙๙ กล่าวว่า

(ข้อ ๑) หนังสือ ธ.จ. ได้อ้างปฐมสังคีติ วินัยปิฎก จุลวรรคว่า ธมฺมวินยสงคีติ แปลว่า “ในสังคายนาครั้งที่ ๑ สังคายนาแต่ธรรมะกับวินัยเท่านั้น ไม่มีคำว่า พระอภิธรรม และเสริมต่อไปว่าปราชญ์ทางยุโรปส่วนมากยืนยันว่า อภิธรรมปิฎกเป็นของเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังปฐมสังคายนา,แต่นักปราชญ์ฝ่ายตะวันออกโดยเฉพาะนักปราชญ์ชาวพม่า ได้แย้งว่า อภิธรรมปิฎกมีมาแล้วแต่ปฐมสังคายนา

ข้อนี้ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า “พระอภิธรรมปิฎกสังคายนากันมาแล้ว พุตกันมาแล้วแต่ปฐมสังคายนา จะถือว่า “ธรรม” กับ “วินัย” ๒ คำนี้ไม่รวมพระอภิธรรมด้วย หาได้ไม่ เพราะในธัมมสังคณี ซึ่งเป็นคัมภีร์ต้นในอภิธรรมปิฎกนั่นเองก็มีอาบัติติกุสลตาซึ่งแสดงว่า รวมวินัยเข้าไว้ด้วยและในพระสูตรก็มีข้อความตรงกับพระอภิธรรมทั้งนั้น และคำว่า “ธรรม” นั้นตรงกับคำว่า “อภิธรรม” มากกว่าตรงกับคำว่า “พระสูตร” ยิ่งกว่านั้น สำหรับพระสูตรจะถือว่าเอามาจากพระอภิธรรมทั้งหมด หรือพระอภิธรรมเอามาจากพระสูตรทั้งหมด ก็ถูกทั้ง ๒ ทาง เพราะข้อความตรงกัน ไม่ขัดแย้งกัน แต่พระสูตรแสดงโดยเอกเทศ คือ บางส่วนหมายความว่าเทศนาตามเนื้อผ้า พุทธตามเหตุเช่นมีคนมาถาม ส่วนพระอภิธรรมแสดงโดยนิปเทศ คือ โดยสิ้นเชิง ความข้อนี้อัฐฐสาธินี อัฐฐกถาธัมมสังคณี ยืนยันไว้หน้า ๓ และหน้า ๔

หากจะถือว่า “พระอภิธรรมปิฎกเอามาจากพระสูตร” ก็เมื่อรับแล้วว่า “พระสูตรเป็นพุทธพจน์ เหตุใดจึงจะมาว่า พระอภิธรรมไม่ใช่พุทธพจน์ด้วยเล่า” แม้จะถือว่า “พระอภิธรรมปิฎกเป็นพุทธพจน์ส่วนรวม และพระสูตรต่างหากเอามาจากพระอภิธรรม” ก็เหตุไฉนจะไปปฏิเสธพระอภิธรรมว่าไม่ใช่พุทธพจน์เล่า! เป็นเรื่องที่ควรสนใจ ความจริงพระอภิธรรมก็

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

มาจากพระพุทธเจ้า พระสูตร พระวินัย ทั้ง ๓ ปิฎกเป็นพุทธพจน์ทั้งนั้น นอกจากสังคหกรรม ปฎิรูปที่ปลอมอยู่ การที่จะรู้ว่าใช้พุทธพจน์หรือไม่นั้น มีลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าให้ไว้แล้ว ไม่ใช่มาสันนิษฐานกันโดยสักแต่ว่า “ คำ ”

ปัญหาที่ว่าในมหาปริณิพพานสูตรแสดงไว้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทีในที่ประชุมสงฆ์ว่า ถ้าใครเอาข้อธรรมอันใดมาอ้างว่าเป็นคำของพระศาสดาก็ให้สอบเทียบกับพระสูตรและพระวินัยก่อนไม่มีว่าให้สอบเทียบกับพระอภิธรรมเลยเพราะเหตุใด

แก้ว่า สำหรับปัญหานี้ เมื่อได้กล่าวแล้วว่า คำว่า ธมฺโม ได้แก่ พระสูตรและพระอภิธรรมแล้วก็ไม่มีอะไรจะกล่าวอีก แต่เพื่อให้เห็นลักษณะที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้สำหรับการสอบเทียบว่าธรรมใดที่เป็นพระพุทธพจน์หรือไม่ อันเป็นส่วนใหญ่ ๘ ประการ ได้แก่

ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการ

๑. ธรรมเหล่าใด ที่เป็นไปเพื่อความกำหนดย่อมใจ ธรรมเหล่านั้นไม่ใช่พุทธพจน์ ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด ธรรมเหล่านั้น เป็นพุทธพจน์แท้

๒. ธรรมเหล่าใด ที่เป็นไปเพื่อประกอบกับทุกข์ ธรรมเหล่านั้นไม่ใช่พุทธพจน์ ส่วนธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อออกจากทุกข์ ธรรมเหล่านั้น เป็นพุทธพจน์แท้

๓. ธรรมเหล่าใด ที่เป็นไปเพื่อสะสมกองกิเลสมลทิน ธรรมเหล่านั้นไม่ใช่พุทธพจน์ ส่วนธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อไม่สะสมกองกิเลสมลทิน ธรรมเหล่านั้นเป็นพุทธพจน์แท้

๔. ธรรมเหล่าใด ที่เป็นไปเพื่อความทะยานอยาก ธรรมเหล่านั้นไม่ใช่พุทธพจน์ ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลสความทะยานอยาก ธรรมเหล่านั้น เป็นพุทธพจน์แท้

๕. ธรรมเหล่าใด ที่เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่พุทธพจน์ ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความสันโดษ ธรรมเหล่านั้น เป็นพุทธพจน์แท้

^๖ หนังสือ “ อภิธรรมเป็นพุทธพจน์แท้ ” รวบรวมคำถามคำตอบ โดย พระชาญบรรณกิจ เป็นผู้ตอบปัญหา จากนักศึกษาพิมพ์ที่โรงพิมพ์รัชดาภิเษกการพิมพ์ กันยายน ๒๕๐๔ (พระชาญบรรณกิจ เป็นอาจารย์สอนพระอภิธรรมที่สำนักเรียนพระอภิธรรมวัดสามพระยา สำนักเรียนวัดพระอภิธรรมวัดมหาธาตุ สำนักเรียนพระอภิธรรมวัดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ เป็นบรรณาธิการวิปัสสนาสาร และเป็นผู้บรรยายพระอภิธรรม ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นเลขานุการของอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมจารียะ ในเวลาหนึ่ง ท่านเป็นผู้มีความรู้แตกฉาน และแม่นยำในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา อย่างยิ่ง การตอบคำถามของท่านมีความชัดเจนตรงประเด็น มีองค์ธรรมรองรับ มีหลักฐานอ้างอิง เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธามาก ทุกคำถามคำตอบที่นำมาเสนอนี้ น่าสนใจ เหมาะสมกับปัญญาของผู้สนใจค้นคว้า เพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาให้กับตนเองและผู้อื่นได้ต่อไป)

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๖. ธรรมเหล่าใด ที่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ (จนเสียผล) ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่พุทธพจน์ ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความไม่สงัดจากหมู่ ธรรมเหล่านั้น เป็นพุทธพจน์แท้

๗. ธรรมเหล่าใด ที่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่พุทธพจน์ ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความขยัน ไม่เกียจคร้าน ธรรมเหล่านั้น เป็นพุทธพจน์แท้

๘. ธรรมเหล่าใด ที่เป็นไปเพื่อความเลี้ยวยาก ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่พุทธพจน์ ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความเลี้ย่ง่าย ธรรมเหล่านั้น เป็นพุทธพจน์แท้

นอกจากนั้นสำหรับพระวินัยซึ่งมีข้อบังคับไว้โดยเฉพาะแล้ว ยังได้ทรงกำหนดลักษณะสำหรับตัดสินไว้เป็นส่วนจำกัด ซึ่งเรียกว่า มหาปเทศ (ข้ออ้างอิงใหญ่) ๔ ประการ คือ

มหาปเทศ ๔

๑. สิ่งใดที่พระศาสดาไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ไม่ควร ขัดต่อสิ่งที่ควร สิ่งนั้น ไม่ควร

๒. สิ่งใดที่พระศาสดาไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ควร ขัดต่อสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้น ควร

๓. สิ่งใดที่พระศาสดาไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่า เป็นสิ่งที่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ไม่ควร ขัดต่อสิ่งที่ควร สิ่งนั้น ไม่ควร

๔. สิ่งใดที่พระศาสดาไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่า เป็นสิ่งที่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ควร ขัดต่อสิ่งที่ควร สิ่งนั้น ควร

หมายความว่า สำหรับพระวินัยนั้น นอกจากจะต้องพิสูจน์ตามลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการแล้ว ยังต้องพิสูจน์ตามมหาปเทศอีก ๔ ประการด้วย

ปัญหาที่พึงพิจารณาก็คือว่า พระอภิธรรมปิฎกนี้ มีข้อใดคำใดขัดแย้งกับลักษณะสำหรับตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการนี้บ้าง ถ้าไม่มี การขัดแย้งก็เป็นพุทธพจน์แท้ โดยไม่ต้องสงสัย แม้ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้ายังทรงรับรอง มรอุปัฏฐากของพระมหาโมคคัลลานะว่า เป็นพระพุทธพจน์ เป็นตัวอย่างมีอยู่

ปัญหาที่ถามว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเทศน์พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพระพุทธมารดา แต่เทศน์ข้อธรรมอันเนื่องด้วยอริยสัจ ๔ โปรดพระพุทธบิดา เพราะพระอภิธรรมสงวนไว้สำหรับพระพุทธมารดาโดยเฉพาะ ส่วนผลที่ได้ พระพุทธบิดาสำเร็จพระอรหันต์ พระพุทธมารดาไม่ได้อะไรเลย และพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ พระพุทธองค์ไม่ได้แสดงแก่พระอานนท์เลย จริงหรือ ?

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

กันว่า การเทศนาโปรดเวไนยสัตว์นั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายอมเทศนาให้เหมาะสมแก่อุปนิสัยของผู้ฟังแต่ละบุคคล หรือแก่ส่วนใหญ่แห่งสังคมนั้น โดยเพ่งประโยชน์เป็นสำคัญ ไม่ได้เพ่งฐานะของบุคคลเป็นสำคัญ การเทศนาโปรดพระพุทธรูปและพระพุทธรูปิตาด้วยคัมภีร์ต่างกันนั้น ก็เพื่อให้เหมาะสมแก่อุปนิสัยดังกล่าวแล้ว แท้จริงเมื่อสรุปองค์ธรรมลงแล้วก็เป็นอย่างเดียว และที่ว่าพระพุทธรูปไม่ได้อะไรเลยนั้น ยังคลาดเคลื่อนอยู่ ที่จริงปรากฏตามสังคิตติกาสำนวนเก่า ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงชำระเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๕ และปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ชำระเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๐ ทั้ง ๒ ฉบับนี้ รับรองต้องกันว่า ในการที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเทศนาพระอภิธรรมโปรดพุทธรูปครั้งนั้น นอกจากเทพยดาและพรหมทั้งหลายได้มรรคผลกันเป็นอันมากแล้ว พระพุทธรูปก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลด้วย ไม่ใช่ไม่ได้อะไรเลย สอนที่ว่าพระอภิธรรมเป็นของสงวนสำหรับพระพุทธรูปนั้น ไม่ปรากฏว่าใครกล่าว แต่ความจริงปรากฏอยู่ว่าได้ทรงแสดงแก่พระสารีบุตร และโปรดให้พระสารีบุตรสอนแก่เวไนยนิกรทั่วไป การที่ไม่ได้แสดงแก่พระอานนท์ เพราะไม่ใช่โอกาส กล่าวคือ ขณะที่ทรงแสดงพระอภิธรรมในดาวดึงส์เทวโลกนั้น เมื่อถึงเวลาที่จะต้องฉันภัตตาหารตามวิสัยของมนุษย์ พระพุทธรูปก็ได้เสด็จลงมาฉันที่ป่าไม้ฉันทนใกล้สระอนิตตาดินในป่าหิมพานต์ ซึ่งพระสารีบุตรไปคอยถวายการอุปัฏฐากอยู่ ณ ที่นั้น และพระพุทธรูปก็ได้ทรงแสดงแก่พระอภิธรรมแก่พระสารีบุตรในขณะนั้น แต่เป็นการแสดงโดยย่อ เรียกว่า สังเขปนัย ต่างกับทรงแสดงในดาวดึงส์เทวโลก ซึ่งทรงแสดงอย่างพิสดารมาก เรียกว่า วิถารนัย ส่วนที่พระสารีบุตรแสดงแก่ศิษยานุศิษย์นั้น แสดงอย่างกลาง ๆ ชื่อว่า นาติวิตถารนาติสังเขปนัย ไม่มีโอกาสที่พระพุทธรูปจะทรงแสดงแก่พระอานนท์ได้ เมื่อพระพุทธรูปทรงแสดงแก่พระสารีบุตรแล้ว พระสารีบุตรก็แสดงแก่ศิษยานุศิษย์ซักถามกันจนเป็นที่เข้าใจแล้ว จึงแสดงแก่พระสาวกทั่วๆ ไปมีพระอานนท์ เป็นต้น และเมื่อพระอานนท์ได้ทราบอยู่แล้วก็ไม่มีความจำเป็นอันใดที่พระพุทธรูปจะต้องแสดงแก่พระอานนท์ซ้ำอีก

ปัญหาที่ถามว่า พระอภิธรรมปิฎก เป็นเรื่องที่มีผู้แต่งปลอมแปลงเข้ามาในพระพุทธศาสนา ภายหลังพระพุทธปรินิพพาน จริงหรือ ?

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

แล้วว่า ตามพระพุทธประวัติ⁹ ปรากฏว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้เสวยวิมุตติสุขอยู่ในบริเวณที่ตรัสรู้ใน ๗ สัปดาห์ คือ ประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ที่ตรัสรู้ในตลอดสัปดาห์ที่ ๑ แล้วเสด็จไปประทับยืนอยู่ในทิศอีสานแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ จ้องพระเนตรดูต้นพระมหาโพธิ์ในตลอดสัปดาห์ที่ ๒ สถานที่นั้นเรียกว่า อนิมิสเจดีย์ แล้วเสด็จจกรมในทิศอุดรแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตลอดสัปดาห์ที่ ๓ แล้วเสด็จประทับนั่งยังรัตน ฆระเจดีย์ เรือนแก้ว ในทิศปัจฉิม หรือทิศพายัพแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงพิจารณาพระอภิรรม ตลอดสัปดาห์ที่ ๔ แล้วเสด็จไปประทับยังร่มไม้ไทร ซึ่งเป็นที่อาศัยพักรมของคนเลี้ยงแพะอันมีนามว่า อชปาลนิโครธ ตลอดสัปดาห์ที่ ๕ ได้ทรงขับธิดามารที่เข้ามาเฝ้าโลม ต่อมาได้ทรงตอบปัญหาของพราหมณ์ผู้หนึ่ง ผู้มีปกติवादคนอื่น ว่า นี หี แล้วเสด็จไปประทับนั่งขัดสมาธิยังร่มไม้จักอันมีนามว่า มุจลินท์ ซึ่งอยู่ในทิศบูรพาหรือทิศอาคเนย์แห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ตลอดสัปดาห์ที่ ๖ ในกาลนั้น ฝนตกพรำๆ ตลอด ๗ วัน พญานาคมีนามว่ามุจลินท์ ได้มาขดกายและแผ่พังพานใหญ่ป้องกันฝนและลมถวายเป็นอันดี แล้วเสด็จไปยังร่มไม้เกตุอันมีนามว่า ราชายตนะ ซึ่งอยู่ในทิศทักษิณแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ตลอดสัปดาห์ที่ ๗ ในกาลนั้น ท้าวสักกะอมรินทราธิราช น้อมผลสมออันเป็นทิพยโอสถเข้าไปถวาย

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระอภิรรมนั้น เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ ไม่ใช่มีผู้แต่งปลอมแปลงเข้ามา นอกจากนั้น ยังปรากฏต่อไปอีกว่า พระอภิรรมนี้เป็นวิสัยของพระสัมพัญญพุทธเจ้าโดยเฉพาะหาเป็นวิสัยของพระสาวก หรือบุคคลเหล่าอื่นไม่¹⁰

ต่อมา เมื่อพระบรมศาสดาทรงตรัสรู้ครบ ๗ พรรษา ในวันเพ็ญเดือน ๘ ภายหลังที่ได้ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วเสด็จไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก ทรงเทศนาโปรดพุทธมารดาพร้อมด้วยเทวดาและพรหมตลอด ๓ เดือนเต็มบริบูรณ์ ส่วนในมนุษยโลก นับแต่แรมค่ำหนึ่งเดือนนั้น เป็นต้นไป พระพุทธองค์ได้เสด็จไปกลับมาทรงแสดงพระอภิรรมให้พระสาวกผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาฝั่ง ที่สระอนดาตในป่าหิมพานต์ และมีกระแสน้ำส่งให้พระสาวกผู้เป็นแสดงแก่ชาวมนุษยนิกรทั่วไป¹¹

ตั้งแต่วันเริ่มสอนพระอภิรรมแก่มนุษยนิกรเป็นต้นมา พระอภิรรมปรากฏแก่แพร่หลายทั่วไปในหมู่พระสาวกทั้งหลาย ดังที่มีกล่าวอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น ในพระสูตรตันตปิฎก อัง

⁹ พุทธประวัติ พระสูตรมหาวารบาลในพุทธทศนิกาย พุทธวงศ์ พระบาลี ในพระวินัย มหาวารพระบาลีพร้อมทั้งอรรถกถา

¹⁰ อภิธัมมัตถกาวินี อภิธรรมสาธินี อภิธรรมกถาภังค์ชาวดนนาปวรา พระบาลีวินัยปิฎก

¹¹ อรรถกถาธรรมบทและปรหมัตถกปิณี

คุตตรนิกาย มีข้อความว่าพระภิกษุประชุมสนทนาพระอภิธรรมกันอยู่ ในพระสูตรต้นปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มหาโคสิงคาลสูตร พระมหาโมคคัลลานะแสดงมติของท่านว่า ปาโคสิงคาละนี้ เหมาะสมที่จะวิสังขนาพระอภิธรรม ในพระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย เถรีปาทานว่า นางเขมาเถรีรับสั่งแห่งพระอภิธรรม ในวินัยปิฎกมหาวิภังค์ ทัพพมัลลปุตตเถรวัตถุมีว่า ท่านมีหน้าที่จัดแจงเสนาสนะถวายแก่สงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ ท่านเป็นผู้ฉลาดย่อมจัดแจงเสนาสนะสำหรับพวกภิกษุผู้ทรงพระวินัยไว้ร่วมกัน ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้น จักได้สาธยายพระวินัยร่วมกันย่อมจัดแจงเสนาสนะสำหรับพวกภิกษุผู้ทรงพระสูตรไว้ร่วมกัน ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้น จักได้สาธยายพระสูตรร่วมกัน ย่อมจัดแจงเสนาสนะสำหรับพวกภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมไว้ร่วมกัน ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้น จักได้สาธยายพระอภิธรรมร่วมกัน ในวินัยปิฎก ภิกษุณีวิภังค์มีความว่า นางภิกษุณีทำปุจฉาแก่พระภิกษุหนึ่ง ขอโอกาสอันใดต้องถามอันนั้น คือ ถ้าขอโอกาสพระวินัย ต้องถามพระวินัย ถ้าขอโอกาสพระสูตร ต้องถามพระสูตร ถ้าขอโอกาสพระอภิธรรม ต้องถามพระอภิธรรม แต่ถ้าขอโอกาสพระวินัย แล้วถามพระสูตรก็ดี พระอภิธรรมก็ดี หรือขอโอกาสพระสูตร แล้วถามพระวินัยก็ดี พระอภิธรรมก็ดี อนึ่ง ถ้าขอโอกาสพระอภิธรรมแล้วถามพระวินัยก็ดี พระสูตรก็ดี เธอต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดังนี้ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ในสมัยพุทธกาลนั้น มีพระเถรานุเถระตลอดจนภิกษุภิกษุณี ศึกษาพระอภิธรรมกันอยู่เป็นอันมาก แม้ในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งท่านพระมหากัสสปะ เป็นประมุข มี พระอุบาลี พระอาณนที พร้อมด้วยพระอรหันต์สาวก รวม ๕๐๐ รูปล้วนเป็นปฏิสัมภิทาปัตตะ ฉฬภิญญา เทววิชา ก็ได้ยกย่องพระอภิธรรมว่า *โดยปิฎก* พระอภิธรรมเป็น อภิธรรมปิฎก *โดยนิกาย* พระอภิธรรมเป็น ขุททกนิกาย *โดยองค์* คือ *นวงค์สัตตสุต* พระอภิธรรมเป็น เวชยারণะ และในการทำสังคายนาครั้งหลัง ๆ ต่อมาพระอภิธรรมก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นปิฎกที่สำคัญตลอดมา ยิ่งในสมัยการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งกระทำเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงแล้ว ๒๐๐ ปีเศษ โดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน พร้อมด้วยพระอรหันต์รวม ๑,๐๐๐ รูป ยิ่งแสดงว่า สมัยนั้น มีผู้นิยมศึกษาพระอภิธรรมกันมาก ถึงกับคณะสังคายนาต้องวินิจฉัยปัญหาพระอภิธรรมตั้ง ๑,๐๐๐ ข้อ ไว้ในพระกถาวัตถุพระบาลี เพื่อระงับข้อโต้แย้งกันในนานาประเทศ ให้ยุติลงด้วยคัมภีร์พระอภิธรรม เป็นบรรทัดฐาน

ในที่สุดปรากฏในบาลีอัฐฐานสูตร เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย กล่าวถึงปัจจุอันตรายาน ๕ ประการ ว่า ปริยัตติอันตรายานก่อน แล้วปฏิบัติ ปฏิเวธ ลิงคะ ธาตุ จึงอันตรายานตามลำดับกัน เมื่อพระปริยัติธรรมเสื่อมนั้น พระอภิธรรมเสื่อมก่อน เมื่อพระอภิธรรมเสื่อมนั้น เสื่อมตั้งแต่ปลายลงมา คือ มหาปัฏฐาน เสื่อมก่อนแล้ว ยมก กถาวัตถุ ปุคคัลลัญญัตติ ธาตุกถา

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

วิงศ์ รัชมังคลาภิเษก ก็เสื่อมตาม ๆ กัน ตามลำดับ นี่ก็เป็นหลักฐานอีกประการหนึ่งที่ว่า พระอิทธิธรรมนี้มีกล่าวอ้างถึงตั้งแต่เริ่มปรากฏขึ้นจนถึงที่สุดอันตรธานไป

โดยหลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ ซึ่งได้มาจากทั้งพระสุตตันตปิฎกและพระวินัยปิฎก ไม่ใช่มาเฉพาะพระอิทธิธรรมปิฎกเท่านั้น เช่นนี้ จะเห็นได้ว่า พระอิทธิธรรมเป็นพุทธพจน์แท้ ๆ และเป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเฉพาะ มิใช่วิสัยที่บุคคลอื่นจะกล่าวได้ ผู้ที่กล่าวกล่าวว่าพระอิทธิธรรมไม่ใช่พุทธพจน์ ก็เพราะไม่เคยรู้ไม่เคยเรียนพระอิทธิธรรม และไม่ได้สนใจที่จะศึกษาให้รู้จริงด้วย ถ้าได้สนใจศึกษาพระอิทธิธรรมให้เกิดความเข้าใจบ้างแล้ว จะเห็นความวิจิตรพิสดารในพระอิทธิธรรม จะเห็นพระปัญญาคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ประเสริฐที่สุด ไม่มีสิ่งใดหรือผู้ใดจะเทียบเทียมได้ และจะเห็นว่า พระอิทธิธรรมปิฎกนี้นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว บุคคลอื่นใดไม่สามารถจะกล่าวได้โดยลำพังเลย

วรรณกรรมอ้างอิงว่าพระอิทธิธรรมเป็นพุทธพจน์

๑. อาจารย์วรณี โกเมศ (๒๕๑๔) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ประวัติพระอิทธิธรรม มีเนื้อความโดยสรุป ดังนี้

พระอิทธิธรรมนี้มีอยู่ ๗ คัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. รัชมังคลาภิเษก	๒. วิงศ์	๓. ธาตุกถา	๔. ปุคคลบัญญัติ
๕. กถาวัตถุ	๖. ยมก	๗. ปิฎฐาน	

และกล่าวว่า ที่ชื่อว่า พระอิทธิธรรม เพราะ

๑. เนื้อความที่อยู่ในหลักธรรม ๗ คัมภีร์นี้ เป็นสิ่งที่รู้ได้ยากหนึ่ง
๒. เป็นธรรมมีเนื้อความละเอียดมากอย่างหนึ่ง
๓. เป็นธรรมมีเนื้อความลึกซึ้งคัมภีร์ภาพมากอย่างหนึ่ง
๔. เป็นธรรมที่ไม่สามารถจะคิดนึกเอาเองได้อย่างหนึ่ง
๕. เป็นธรรมที่มีถ้อยคำในการแสดงวิจิตรพิสดารมากอย่างหนึ่ง
๖. เป็นธรรมที่มีเนื้อความอันสูงสุดอย่างหนึ่ง
๗. เป็นธรรมที่มีเนื้อความอันพิเศษมากอย่างหนึ่ง

เนื้อความในพระอิทธิธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตถ์แล้ว มี ๕ ประการคือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ ทั้ง ๕ อย่างนี้แหละเรียกว่า พระอิทธิมัตถะ

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอิทธิธรรม

พระอภิธรรม ที่ปรากฏขึ้นในหมู่สัตว์โลกได้ ก็โดยอาศัยอำนาจแห่งพระสัพพัญญุตญาณของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น นอกจากนี้แล้ว ถึงแม้ว่า จะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ตาม ก็ไม่สามารถที่จะทำให้ปรากฏขึ้นในโลกได้เลย

๒. อาจารย์ถวิล อภัยภูมินารถ (๒๕๑๓) หนังสือ **ประมวลปกิณณกรรม** ปรุงฉา-
วิสัยชนา ปฐมภาค (หน้า ๗ - ๑๓ โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๓) กล่าวถึงเรื่อง
ปรินิพพานสามประการของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และความสำคัญของปริยัติศาสนา
ข้อความโดยสรุปดังนี้

ปรินิพพาน ๓ ประการ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น คือ ๑) กิเลสปรินิพพาน ๒)
ขันธปรินิพพาน ๓) ธาตุปรินิพพาน กิเลสปรินิพพานนั้น ได้มีแล้วบนรัตนบัลลังก์ภายใต้ร่มไม้
พระศรีมหาโพธิ์ ขณะเมื่อตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานด้วย
อรหัตมรรคญาณขันธปรินิพพาน ได้มีแล้วเหนือพระแท่น ระหว่างนางรังทั้งคู่ แดบใกล้เมืองกุ
สินาราราชาธานี ธาตุปรินิพพาน จะมีในโอกาสข้างหน้าทีโพธิบัลลังก์อันเป็นสถานที่ที่ กิเลส
ปรินิพพาน อนึ่งสัตว์ทั้งหลาย ที่เกิดเป็นมนุษย์นั้น ซึ่งไม่มีโอกาสที่จะได้พบเห็นธาตุปรินิพพาน
และจะไปในสถานที่นั้นไม่ได้ มวลสัตว์ที่จะได้พบเห็นจะมีแต่เทพยดาทั้งหลายเท่านั้น ที่มี
โอกาสได้พบเห็นพระบรมธาตุทรงถือเพศเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกอบด้วยทวัตติง
สะมหาบุรุษลักษณะ และอสีตยานุพยัญชนะ ประกอบด้วยพระฉัพพัตถนรังสี บังเกิดความ
ชื่นชมโสมนัสอย่างแรงกล้าสามารถได้มรรคผลในขณะนั้นโดยแน่แท้

๓. พระชาฎาบรรณกิจ หนังสือ “ **พระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์แท้** ” (๒๕๐๔) เป็น
หนังสือที่รวบรวมคำถามคำตอบ โดยพระชาฎาบรรณกิจ เป็นผู้ตอบคำถาม พิมพ์ที่โรงพิมพ์รัช
ดารมภ์การพิมพ์ กันยายน ๒๕๐๔

๔. อาจารย์ทอง หงส์ลัดดารมภ์ ศิษย์วัดมหาธาตุฯ ได้กล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่อง “**พระ
อภิธรรมเป็นพุทธพจน์แท้**”ว่าในปัจจุบันนี้ได้มีพุทธบริษัทบางพวกยังไม่มีความรู้ความ
เข้าใจในคัมภีร์พระอภิธรรม ซึ่งเป็นพุทธพจน์อันแท้จริงก็เลยปฏิเสธว่า “**พระอภิธรรมมิใช่เป็น
พุทธพจน์**” แล้วก็พากันละเลยต่อพระสัทธรรมส่วนนี้ไปเพื่อให้เกิดความเข้าใจถูกต้องตรงกัน
ต่อคัมภีร์พระอภิธรรมและเพื่อรักษาพระปริยัติธรรมส่วนนี้ไว้ให้ดำรงอยู่ เป็นประโยชน์เกื้อกูล
แก่พุทธบริษัทตลอดไป

อนึ่ง ในหนังสือ ธ.จ. ๔ มีนาคม ๒๔๙๙ กล่าวว่า

(ข้อ ๑) หนังสือ ที่ ธ.จ. ได้อ้างปฐมสังคีติ วินัยปิฎก จุลวรรคว่า ทุมมวินยสงคีติ
แปลว่า “ในสังคายนาครั้งที่ ๑ สังคายนาแต่ธรรมะกับวินัยเท่านั้น ไม่มีคำว่า พระอภิธรรม

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

และเสริมต่อไปว่าปราชญ์ทางยุโรปส่วนมากยืนยันว่า อภิธรรมปิฎกเป็นของเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังปฐมสังคายนา,แต่นักปราชญ์ฝ่ายตะวันออกโดยเฉพาะนักปราชญ์ชาวพม่า ได้แย้งว่า อภิธรรมปิฎกมีมาแล้วแต่ปฐมสังคายนา

ผลการวิจัยพบว่า บุคคลเหล่านี้ เป็นผู้ที่มีการศึกษาทางด้านฝ่ายโลก ก็สูงพอสมควร และทางด้านฝ่ายธรรม ก็มีความรู้ดีพอ ทั้งทางด้านปริยัติ และปฏิบัติ จึงเป็นบุคคลที่เชื่อถือได้ (ถ้าพิจารณาโดยแยบคายและวางใจเป็นกลาง) จึงทำให้สามารถใช้เป็นตัวอย่างในการประเมินการวิจัยทัศนะของคณาจารย์และนิสิตบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยต่อไป

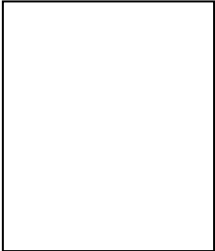
— — —

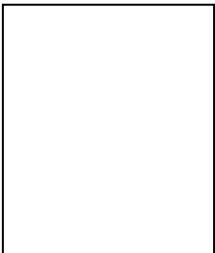
ภาคผนวก ก.

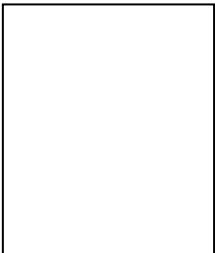
 ยนามอภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๔๑ / ๒๕๔๗

พระวัชรินทร์ ปิยธมฺโม อายุ ๕๙ พรรษา ๙
 วุฒิการศึกษา ม.ศ.๓ (ม.๖ เดิม) น.ธ.เอก, อภิธรรมบัณฑิต
 ที่อยู่ปัจจุบัน วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่
 คติธรรมประจำใจ

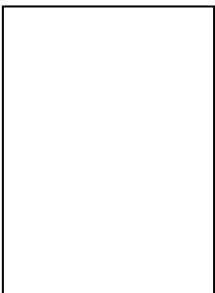
“หนทางแห่งความสำเร็จ คือ อิทธิบาท ๔”

 แม่ชีระเปียบ จันทรใด อายุ ปี
 วุฒิการศึกษา อภิธรรมบัณฑิต
 ที่อยู่ปัจจุบัน วัดสระโบสถ์ ต.ดอนคา อ.เมือง จ.นครสวรรค์
 คติธรรมประจำใจ

 แม่ชีอารีย์ อนุกุลวงศ์ อายุ ๔๙ ปี
 วุฒิการศึกษา อภิธรรมบัณฑิต
 ที่อยู่ปัจจุบัน วัดเขาสมโกชน์ ต.บัวชุม อ.ชัยบาดาล จ.ลพบุรี
 คติธรรมประจำใจ

 แม่ชีสำลี สิงหรา อายุ ๔๖ ปี
 วุฒิการศึกษา อภิธรรมบัณฑิต
 ที่อยู่ปัจจุบัน วัดเขาสมโกชน์ ต.บัวชุม อ.ชัยบาดาล จ.ลพบุรี
 คติธรรมประจำใจ

“วันไหน ๆ ก็ไม่สำคัญเท่าวันนี้ จงทำวันนี้ให้ดีที่สุด
 แล้ววันข้างหน้าจะดีเอง”

 แม่ชีโสภา ธีระแก้ว อายุ ๓๖ ปี
 วุฒิการศึกษา ป.๖ ธศ.เอก อภิธรรมบัณฑิต
 ที่อยู่ปัจจุบัน วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ต.ทัพหลวง อ.บ้านไร่ จ.อุทัยธานี

คติธรรมประจำใจ

“ความพยายามอยู่ที่ไหน ความสำเร็จย่อมอยู่ที่นั่น
มองให้ไกล และพยายามไปให้ถึง”

นางจันทิ เจษฎาภักตร์กุล อายุ ๔๕ ปี

วุฒิการศึกษา อภิธรรมบัณฑิต

ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๖/๗๔ ม.๘ ขว.บางบอน ข.บางบอน กรุงเทพฯ

คติธรรมประจำใจ

นางชุตริ บุรณทอง อายุ ๕๐ ปี

วุฒิการศึกษา ปริญญาตรี, ธศ.เอก อภิธรรมบัณฑิต

ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๐๘/๓๙ ม.๑ ต.หนองหอย อ.เมือง จ.เชียงใหม่

คติธรรมประจำใจ

“พยายามก้าวต่อไป ถึงกายจะอ่อนหัด แต่จิตใจ ไม่อ่อนแอ
และท้อแท้ เหนื่อยหน่าย เป้าหมายยังรออยู่ข้างหน้า”

นางทัศน พงศ์สุวรรณ อายุ ๗๔ ปี

วุฒิการศึกษา ครูพิเศษมัธยม (พ.ม.) อภิธรรมบัณฑิต

ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๐๘/๖ ม.๑ ต.หนองหอย อ.เมือง จ.เชียงใหม่

คติธรรมประจำใจ

“ทุกอย่าง ขึ้นอยู่ที่ใจ เป็นดังเข็มทิศ นำพอสีวิต ก้าวไปข้างหน้า”

นางผ่องพรรณ ขจรไชยกุล อายุ ๕๙ ปี

วุฒิการศึกษา ปริญญาตรี เศรษฐศาสตร์ (มธ.)

เนติบัณฑิตศาสตร์ (นบ.) อภิธรรมบัณฑิต

ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๒/๒๓ ซ.ไทรยวนนท์ ๔ ถ.สนามบินน้ำ ม.๕

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ต.ท่าทราย อ.เมือง จ.นนทบุรี

คติธรรมประจำใจ “การศึกษา คือ หัวใจของชีวิต”

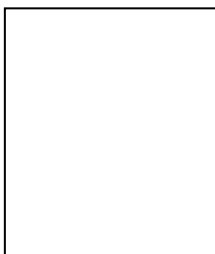
นายบรรจง ขจรไชยกุล อายุ ๕๔ ปี

วุฒิการศึกษา ปริญญาโท (M.A.) , อภิธรรมบัณฑิต

ที่อยู่ปัจจุบัน ๑๒/๒๓ ซ.ไทรยวนนท์ ๔ ถ.สนามบินน้ำ ม.๕

ต.ท่าทราย อ.เมือง จ.นนทบุรี

คติพจน์ ละชั่ว ประพฤติดี ทำใจให้บริสุทธิ์

นางบุญชิต อุ่สุวรรณธรรม อายุ ๗๖ ปี

วุฒิการศึกษา ครูพิเศษมัธยม (พ.ม.) อภิธรรมบัณฑิต

ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ ๑๙ ถ.หลวงนายฤทธิ์ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี

คติพจน์ “ทำวันนี้ให้ดีที่สุด”

ภาคผนวก ข.

รายนามนักศึกษาอภิธรรมที่สอบผ่าน

อภิธรรมมหาวิทยาลัย แห่งประเทศไทย วัดระฆังโฆสิตา

ราม

ภาคที่ ๒ / ๒๕๔๓

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ชั้นอนุพ - ตริ						
เลขที่	ชื่อ	ฉายา/นามสกุล	ที่อยู่	จังหวัด	คะแนน	ลำดับที่
๑	พระศิริชัย	ปภัสสรโร	วัดมหาสวัดดี ฯ	นครปฐม	๑๗๐	๑
๒	แม่ชีม่วย	คำตะ	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๖๙	๒
๓	พระมหาธิรพุทธิ	โอทาโต	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๖๘	๓
๔	พระชัยพฤกษ์	ปญญาทีโป	วัดมหาสวัดดี ฯ	นครปฐม	๑๖๘	๓
๕	แม่ชีบุญประจักษ์	พลเก่า	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๖๘	๓
๖	นางชนากานต์	นาคบุญนำ	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร	๑๖๘	๓
๗	นางจาวรรณ	ชนะภัย	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๖๘	๓
๘	นางปณณภา	ศุภชวลพร	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๖๘	๓
๙	นางบุหลิน	ไทยพิทักษ์พงษ์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๖	๔
๑๐	นางสาวเตือนใจ	ประสิว	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๖๖	๔
๑๑	พระมะออย	จิตตธมโม	วัดใหญ่อินทาราม	ชลบุรี	๑๖๕	๕
๑๒	พระอมรชัย	จาวรรณโณ	วัดโสภณาราม	เชียงใหม่	๑๖๕	๕
๑๓	คุณารันต์	ศานตินานนท์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๕	๕
๑๔	นางสาววราภรณ์	แซ่จิ๋ว	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๖๕	๕
๑๕	แม่ชีนงเยาว์	รอดพึ่งพา	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๖๓	๖
๑๖	แม่ชีมนิต	นุ่มไม้	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๖๒	๗
๑๗	พระแก้ว	สิริธมโม	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๖๑	๘
๑๘	พระมหาลักษณ	สุเชธิโต	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๕๙	๙
๑๙	นายนิคม	ลักษณะวิมล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๙	๙
๒๐	พระเกียรติศักดิ์	ฉนุทธมโม	มูลนิธิแนมหานันท	นครปฐม	๑๕๘	๑๐
๒๑	พระวิทยากร	วิทยากรโร	วัดโสภณาราม	เชียงใหม่	๑๕๘	๑๐
๒๒	พระเศวตอมร	ฐิตวิโส	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๕๗	๑๑
๒๓	นางพูนสุข	มณีสวัดดี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๗	๑๑
๒๔	พระกานต์	ธมมสโร	วัดกำแพงระธาตุเมืองเทพ	อุทัยธานี	๑๕๗	๑๑
๒๕	พระปิ่น	ธมมโฆสโก	วัดกำแพงระธาตุเมืองเทพ	อุทัยธานี	๑๕๖	๑๒
๒๖	พระเบญจรงค์	ภทฺทโก	มูลนิธิแนมหานันท	นครปฐม	๑๕๕	๑๓
๒๗	พระมหาศักดิ์ดา	วรสกุโก	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๕๕	๑๓
๒๘	พระมหาจักรวุฒิ	ธมฺมวฑฺฒโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๕๔	๑๔
๒๙	สามเณรอนุศิษฐ์	วงษ์จิต	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๕๔	๑๔

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓๐	พระไครสี	ขนุติผโล	วัดโสมนาราม	เชียงใหม่	๑๕๓	๑๕
๓๑	แม่ชีทรงมาศ	สุวรรณราช	วัดชนะสงคราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๓	๑๕
๓๒	นายอรรถพงษ์	ฟ้ามงคลชัย	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร	๑๕๓	๑๕
๓๓	พระมหาศรัย	สุรขโย	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๕๒	๑๖
๓๔	พระยุทธนา	สุวณฺโณ	วัดพรหมจริยาวาส	นครสวรรค์	๑๕๒	๑๖
๓๕	นายธนะ	ภวาทานนท์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๒	๑๖
๓๖	นายชัยณรงค์	แช่บัว	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๒	๑๖
๓๗	สามเณรสุภกร	วัฒนาศิรินันท์	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๕๑	๑๗
๓๘	นางดาวระดา	ธรรม	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๑	๑๗
๓๙	นางแววดาว	เกลี้ยงพร้อม	วัดเขาสมโขชน์	ลพบุรี	๑๕๑	๑๗
๔๐	แม่ชีวัชร	บุญวีระ		ตาก	๑๕๐	๑๘
๔๑	พระเอกราช	โชติกโร	มูลนิธิแนมหานันท	นครปฐม	๑๔๙	๑๙
๔๒	นางสาวสุวรรณา	ไชยชุมพร	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๙	๑๙
๔๓	พระมหาประกิจ	สุจิตโต	มูลนิธิแนมหานันท	นครปฐม	๑๔๘	๒๐
๔๔	พระกิตติศักดิ์	สีลานนุโท	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๗	๒๑
๔๕	นายพิษณุ	สัพโส	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๗	๒๑
๔๖	พระมหาทองคำ	สุทธิญาโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๖	๒๒
๔๗	สามเณรพรหมพินิจ	วิชากรกุล	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๖	๒๒
๔๘	นายภาณุวัฒน์	แก้วมณี	วัดเขาสมโขชน์	ลพบุรี	๑๔๖	๒๒
๔๙	พระประเสริฐ	จันทวโส	วัดเขাপ่อน้ำซับ	ชลบุรี	๑๔๕	๒๓
๕๐	แม่ชีบุญศรี	อยู่รอด	วัดเขาสมโขชน์	ลพบุรี	๑๔๕	๒๓
๕๑	นางชื่นจิต	ชันฐูลา	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๔	๒๔
๕๒	นางจตุพร	ชวชาติ	ร้างโปธาราม	เชียงใหม่	๑๔๔	๒๔
๕๓	พระเบญจะ	อภาจาโร	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๔๓	๒๕
๕๔	พระมหาสมเกียรติ	กฤษณโร	มูลนิธิแนมหานันท	นครปฐม	๑๔๒	๒๖
๕๕	พระมหาไสว	อภาทุโร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๒	๒๖
๕๖	พระมหาจรัส	ภัสสรญาโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๒	๒๖
๕๗	พระมหาประยูร	มหาบุญญ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๒	๒๖
๕๘	พระมหาไกรศักดิ์	อภิษฐโว	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๒	๒๖
๕๙	พระมหาวิชาเพชร	ธีรวโร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๑	๒๗
๖๐	พระวีระพงษ์	นิมฺมโล	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๑	๒๗
๖๑	พระอำไพ	ฐานากโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๔๑	๒๗

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๖๒	นางสุกัญญา	อักขระกุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๑	๒๗
๖๓	พระมหานิราศ	สุสุทธิภาโส	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๐	๒๘
๖๔	นายจรววย	อรชร	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๐	๒๘
๖๕	สามเณรวาทิ	ลือชา	วัดเขาปอ้นน้ำซับ	ชลบุรี	๑๓๙	๒๙
๖๖	แม่ชีภัทรา	เกษสุวรรณ	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๓๙	๒๙
๖๗	นางไสว	ตรุโนภาส	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๓๘	๓๐
๖๘	สามเณรพุดศักดิ์	กระแสง	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๓๗	๓๑
๖๙	พระไพฑูรย์	กตธมโม	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๓๖	๓๒
๗๐	พระมหาไพรัตน์	ธมฺมโชโต	มูลนิธิแนมหานิรานนท์	นครปฐม	๑๓๕	๓๓
๗๑	พระเกษม	ธมฺมธโร	วัดโสภณาราม	เชียงใหม่	๑๓๕	๓๓
๗๒	พระคำสาย	อินุทปญฺโญ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๓๔	๓๔
๗๓	พระสมควร	พรมุทฺธโม	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๓๔	๓๔
๗๔	พระสุระ	ญาณปญฺโญ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๓๔	๓๔
๗๕	พระจำนงค์	ติสฺสโร	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๓๔	๓๔
๗๖	พระปัญญา	อภิปญฺโญ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๓๓	๓๕
๗๗	พระณรงค์	ฐิตสาโร	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๓๒	๓๖
๗๘	แม่ชีอนงค์	ไชยวงศ์	วัดปากน้ำภาษีเจริญ	กรุงเทพมหานคร	๑๓๑	๓๗
๗๙	พระมหาจุ	สุญาโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๓๐	๓๘
๘๐	สามเณรกฤษณะ	คำมวง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๓๐	๓๘
๘๑	พระสมหมาย	คุตฺตธมฺโม	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๙	๓๙
๘๒	สามเณรวัชรพล	วงศ์มณี	วัดท่ามะโอ	ลำปาง	๑๒๙	๓๙
๘๓	นายสมพิศ	ทวิสุข	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๙	๓๙
๘๔	นางสาวสิริจิตต์	หฤทัยปรีย์	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร	๑๒๙	๓๙
๘๕	พระณัฐพล	ณัฐวโร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๒๘	๔๐
๘๖	พระพิรุณ	โชติญาโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๒๗	๔๑
๘๗	เด็กหญิงกรรณิการ์	ก้องนอก	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๗	๔๑
๘๘	นายสัมพันธ์	รุกษะ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๖	๔๒
๘๙	นายชาญชัย	การรุ่งเรือง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๔	๔๓
๙๐	พระสถาพร	ญาณวโร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๒๓	๔๔
๙๑	นายอนุวัฒน์	จันทร์สูงเนิน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๓	๔๔
๙๒	พระมหาอุดมพร	อุตุตโม	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๒๑	๔๕
๙๓	นายสราวุธ	ดาวขุนทด	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๑	๔๕

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๙๔	เด็กชายกิตติพงษ์	ศรีชุม	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๑	๔๕
๙๕	เด็กหญิงพัชรินทร์	ใจรักเรียน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๑	๔๕
๙๖	พระอภิวิชญ์	ธมฺมทินฺโน	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๒๐	๔๖
๙๗	เด็กชายอดิสร	มะโนรส	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๐	๔๖
๙๘	พระสมคิด	ติคุชฺโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๙	๔๗
๙๙	พระเอกลักษณะณ์	สุภธมฺโม	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๘	๔๘
๑๐๐	พระมหาสาธิต	สมาจาโร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๗	๔๙
๑๐๑	พระจักรกฤษ	ธีรมูลิ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๗	๔๙
๑๐๒	พระปราเมตร์	อตุตฺตยาโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๗	๔๙
๑๐๓	นางสาวปรีชญาภรณ์	วิเศษภักดี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๑๗	๔๙
๑๐๔	เด็กหญิงจิตตราพร	เปลื้องกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๗	๔๙
๑๐๕	เด็กหญิงศิริชล	เสนากลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๗	๔๙
๑๐๖	พระโสภา	ปภัสสโร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๖	๕๐
๑๐๗	พระปิยะ	จารุณฺโณ	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๑๕	๕๑
๑๐๘	นางสาวภรณ์ทิพย์	สุวรรณกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๕	๕๑
๑๐๙	นางสาวเพ็ญภา	ทรงวโร	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๕	๕๑
๑๑๐	เด็กหญิงสุจิรา	เอ็นสันเทียบะ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๕	๕๑
๑๑๑	เด็กชายณัฐกิจ	กัมมะชัยคำ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๕	๕๑
๑๑๒	อุบาสีการัตนา	ไทยทวี	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๑๓	๕๒
๑๑๓	พระชัยกาญจน์	กาญจนชโย	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๒	๕๓
๑๑๔	พระวุฒิพงษ์	วุฒฺมณฺโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๒	๕๓
๑๑๕	พระอดิเรก	เขมปฺณฺโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๒	๕๓
๑๑๖	นายจักรพันธ์	ถวิลนอก	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๒	๕๓
๑๑๗	นางสาวศิริรัตน์	ดำนนาคิน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๒	๕๓
๑๑๘	นางสาวปนัดดา	ตุ่มกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๒	๕๓
๑๑๙	พระมหาลิขิต	ทิวาโกโร	วัดมหาสวัสดิ์ ฯ	นครปฐม	๑๑๑	๕๔
๑๒๐	พระดิเรก	พนฺธมฺโต	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๐	๕๕
๑๒๑	นายสุนทร	คะดาษ	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร	๑๑๐	๕๕
๑๒๒	เด็กหญิงอัษฎสิพร	พยุพล	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๐	๕๕
๑๒๓	นายณัฐกร	สุวรรณกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๙	๕๖
๑๒๔	พระศราวุธ	ภทฺทราวุโธ	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๐๗	๕๗
๑๒๕	นางสิริบงอร	กุ่มมะไลหิต	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๐๗	๕๗

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๒๖	พระมหาสุกัณ	ปฐสญาโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๐๖	๕๘
๑๒๗	สามเณรเทวีญ	สิทธิ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๖	๕๘
๑๒๘	พระมหาอิทธิพล	อิทธิชโย	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๐๕	๕๙
๑๒๙	พระภิกษุวัจจ์	อิทธิมโม	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๐๕	๕๙
๑๓๐	เด็กชายวีรวิฑ	โนนทอง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๕	๕๙
๑๓๑	เด็กหญิงนลินรัตน์	พูนจันทร์	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๔	๖๐
๑๓๒	เด็กหญิงเพ็ญนา	พวกเกาะ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๒	๖๑
๑๓๓	พระพิเชษฐ	พุทธิสาร	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๐๑	๖๒
๑๓๔	นายศุภกร	ใจทน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๑	๖๒
๑๓๕	พระเปลี่ยน	สนตจิตโต	วัดพุทธปัญญา	กรุงเทพมหานคร	๑๐๐	๖๓
๑๓๖	พระภาคภูมิ	วิสุทธิโก	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๐	๖๓
๑๓๗	เด็กหญิงจิรารัตน์	บำรุงเกาะ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๐	๖๓
๑๓๘	เด็กหญิงอรทัย	หวังโตกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๙	๖๔
๑๓๙	เด็กชายบัณฑิต	หวังแวกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๙	๖๔
๑๔๐	เด็กหญิงเสาวลักษณ์	แก้วกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๘	๖๕
๑๔๑	นายพงษ์ศักดิ์	การบรจ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๗	๖๖
๑๔๒	พระสิงห์	เดชมโม	วัดนราภิรมย์	นครปฐม	๙๖	๖๗
๑๔๓	พระวราพงษ์	โฆสญาโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๙๖	๖๗
๑๔๔	พระนพจร	ธชมโม	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๙๖	๖๗
๑๔๕	เด็กชายนพรัตน์	หวังรวมกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๖	๖๗
๑๔๖	เด็กชายอภิรัฐ	ทองอินทร์	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๖	๖๗
๑๔๗	สามเณรนิรันดร์	บุญวงศ์	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๕	๖๘
๑๔๘	เด็กหญิงสุดารัตน์	พื้นบาท	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๕	๖๘
๑๔๙	เด็กหญิงจวีวรรณ	สุวรรณโค	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๕	๖๘
๑๕๐	เด็กหญิงเพ็ญวดี	แคล้นเทียบะ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๓	๖๙
๑๕๑	นางสาวอารีย์	เกษศรี	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๙๒	๗๐
๑๕๒	เด็กหญิงรัตนาวรณ	พิมพ์โคสูง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๒	๗๐
๑๕๓	เด็กหญิงจิราณูช	หาสูงเนิน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๒	๗๐
๑๕๔	เด็กชายภูมิรินทร์	พระอินทร์	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๒	๗๐
๑๕๕	เด็กชายวรนนท์	แพงเงิน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๐	๗๑
๑๕๖	เด็กหญิงปนิษฐา	จารีกกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๐	๗๑
๑๕๗	เด็กชายชัยยา	ยิ่งจอหา	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๐	๗๑

เรียนรู้ให้ได้ใจยา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑๕๘	เด็กชายวิริยะ	จิสันเทียะ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๐	๗๑
๑๕๙	เด็กชายอนุพงษ์	หมายดำนกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๐	๗๑
๑๖๐	พระชราวุฒิ	วิชาโร	วัดโสมนาราม	เชียงใหม่	๘๙	๗๒
๑๖๑	เด็กชายวัฒนศักดิ์	ชูแสงทอง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๙	๗๒
๑๖๒	เด็กหญิงวรรณ	ทองอินทร์	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๙	๗๒
๑๖๓	เด็กหญิงนิภาวรรณ	เกิดกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๙	๗๒
๑๖๔	เด็กชายเกรียงศักดิ์	ศรีนอก	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๙	๗๒
๑๖๕	พระธีรพล	คุณสโน	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๘๘	๗๓
๑๖๖	พระวิตาลิน	สมตฺโต	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๘๘	๗๓
๑๖๗	พระสุพรรณ	ธมฺมโร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๘๘	๗๓
๑๖๘	พระอนุรักษ์	อคฺคธมฺโม	วัดเขาปอ้นน้ำซับ	ชลบุรี	๘๘	๗๓
๑๖๙	สามเณรหษ์ทอง	โพธิราช	วัดป่าโปธาราม	เชียงใหม่	๘๘	๗๓
๑๗๐	เด็กหญิงวิริยากร	ม่งสระกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๘	๗๓
๑๗๑	เด็กหญิงนารีรัตน์	หวังรักกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๘	๗๓
๑๗๒	เด็กหญิงอภิวันตรี	เปลวเพลิง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๘	๗๓
๑๗๓	ด.ญ. เบญจมาภรณ์	หวังประสพกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๘	๗๓
๑๗๔	ด.ช. ศรีสรรเพชญ์	ม่งสระกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๘	๗๓
๑๗๕	เด็กหญิงจิราวรรณ	เกิดกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๘	๗๓
๑๗๖	เด็กชายอานนท์	จีบคางพลู	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๗	๗๔
๑๗๗	เด็กหญิงสุลักษณ์	พิณมล	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๗	๗๔
๑๗๘	เด็กหญิงจุฬาลักษณ์	อุดนอก	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๗	๗๔
๑๗๙	เด็กหญิงนิภาพร	หวังมวนกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๗	๗๔
๑๘๐	เด็กหญิงทิวาพร	ปลั่งกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๗	๗๔
๑๘๑	พระทรงพล	ขนฺติธมฺโม	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๘๖	๗๕
๑๘๒	พระสุวิทย์	สุทฺธวิฑฺโธ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๘๖	๗๕
๑๘๓	เด็กหญิงปนัดดา	ดีพันดุง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๖	๗๕
๑๘๔	เด็กหญิงดวงหทัย	ศรีประทีป	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๖	๗๕
๑๘๕	พระเดช	อาสโก	วัดป่าโปธาราม	เชียงใหม่	๘๕	๗๖
๑๘๖	พระนิกร	สุทฺธปสนฺโน	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๘๕	๗๖
๑๘๗	สามเณรชัชวาล	เลื่อมใส	วัดเขาปอ้นน้ำซับ	ชลบุรี	๘๕	๗๖
๑๘๘	เด็กหญิงสุนิสา	ศุณย์สันเทียะ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๘๙	เด็กหญิงปาริชาติ	เนินกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๙๐	เด็กหญิงสุชานุช	ห้วยห้วงกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๑	เด็กหญิงมูจลินทร์	มุงแฝกกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๒	เด็กชายวัชรระ	ดีสูงเนิน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๓	เด็กชายเบญจรงค์	ห้วยหีบกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๔	เด็กหญิงศศิวิมล	แก้วกระโทก	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๕	ด.ญ.ศศิประภา	พรมสกุล	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๖	เด็กหญิงพรพิมล	ห้วยปรุงกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๗	เด็กหญิงวาสนา	เขยวิจิตร	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๘	เด็กหญิงรุ่งนภา	เขยูกกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๑๙๙	เด็กหญิงกัลยา	ไม้อ่อน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๒๐๐	เด็กหญิงวิลาวัลย์	ห้วยรวมกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๒๐๑	เด็กหญิงปิยะรัตน์	ใจทน	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖
๒๐๒	เด็กหญิงมาริษา	แก้วระหานนอก	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๗๖

ชั้นอนุ - โท

เลขที่	ชื่อ	ฉายา/นามสกุล	สำนักเรียน	จังหวัด	คะแนน	ลำดับที่
๒๐๓	นางสาวปิยดา	สิงห์สาโรจน์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๘	๑
๒๐๔	นางสาวอุษณีย์	วงศ์มาศา	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๘	๑
๒๐๕	นางสาวจารุวรรณ	เพชรลา	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๗	๒
๒๐๖	นางอัมรินทร์	อารีกุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๖	๓
๒๐๗	นางรุ่งฤดี	พงศ์มันิจิต	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๖	๓
๒๐๘	แม่ชีสมัย	ผิวทอง	วัดบรมนิวาส	กรุงเทพมหานคร	๑๖๔	๔
๒๐๙	นางสาวจิตติมา	วิถิแมน	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๒	๕
๒๑๐	แม่ชีจุฑาทิพย์	มนแก้ว	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๙	๖
๒๑๑	พระมหาประสงค์	เขมจาโร	วัดท่ามะโอ	ลำปาง	๑๕๔	๗
๒๑๒	นางกาญจนา	สิริเวชกุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๒	๘
๒๑๓	แม่ชีจันฐพรรณ	อินโต	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๕๒	๘
๒๑๔	พระอนุชา	บุญญกุลโส	วัดเขาบ่อน้ำซับ	ชลบุรี	๑๕๑	๙
๒๑๕	นางกรกต	มีพูน	วัดเขาสมโภชน	ลพบุรี	๑๕๑	๙
๒๑๖	นางสาวเกศสิริ	ธรรมจุฑกุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๐	๑๐
๒๑๗	นายณรงค์พร	เต็มพันธ์ทุนันท์	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๕๐	๑๐
๒๑๘	นางสาวนพรัตน์	เยี่ยมอดุง	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๕๐	๑๐

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒๑๙	พระประยูร	กตสโร	วัดเขาปอ้น้ำชัย	ชลบุรี	๑๔๙	๑๑
๒๒๐	แม่ชีประทีน	อย่างกลิ่น	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๔๙	๑๑
๒๒๑	แม่ชีอุษิณ	แก้วคำ	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๔๘	๑๒
๒๒๒	พระสำเร็จ	ปภสฺสโร	มูลนิธิแนบมหานันท	นครปฐม	๑๔๗	๑๓
๒๒๓	นางมณฑา	พูนทวี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๗	๑๓
๒๒๔	นางสาวจิรายุ	บุญวีระ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๗	๑๓
๒๒๕	นางชลิตา	รัตนพิทักษ์กุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๕	๑๔
๒๒๖	แม่ชีอุดมพร	กิตติสารวัฒน์	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๔๔	๑๕
๒๒๗	แม่ชีสายพิน	แก้วคำ	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๔๓	๑๖
๒๒๘	แม่จันทร์สม	ใจปัญญา	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๑๔๓	๑๖
๒๒๙	นางสาวอุษิตาวัน	ศิริพิช	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๑	๑๗
๒๓๐	แม่ชีลัดดา	อันมงคล	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๔๐	๑๘
๒๓๑	นายสุรเชษฐ์	ทวิสอน	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๓๙	๑๙
๒๓๒	แม่ชีเล็ก	ฤทธิ์เดช	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๓๙	๑๙
๒๓๓	นางอาภา	มลิซ้อน	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๓๗	๒๐
๒๓๔	พระเสริมศักดิ์	สนุดจิตโต	วัดท่ามะโอ	ลำปาง	๑๓๔	๒๑
๒๓๕	นายสาลี	นิรามัย	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๓๔	๒๑
๒๓๖	แม่ปองแก้ว	โตดธรรม	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๑๓๔	๒๑
๒๓๗	นางเบญจวรรณ	ศรีทรัพย์สกุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๙	๒๒
๒๓๘	สามเณรสำนาง	นวน	วัดท่ามะโอ	ลำปาง	๑๒๔	๒๓
๒๓๙	นางสาวบุญปั่น	พรมพิชัย	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๑๒๓	๒๔
๒๔๐	พระธนกร	กตปุญโญ	วัดโสภณาราม	เชียงใหม่	๑๒๑	๒๕
๒๔๑	พระเชิด	ทีปมโม	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๒๐	๒๖
๒๔๒	พระมหาวรพงษ์	กุศลชโย	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๘	๒๗
๒๔๓	พระวชิรศักดิ์	โสภณปุญโญ	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๑๘	๒๗
๒๔๔	นายศักดิ์ดา	บุญค่อม	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๑๗	๒๘
๒๔๕	แม่จันทร์ทิพย์	ลือชา	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๑๑๖	๒๙
๒๔๖	นางอุษา	แย้มเดช	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๐๙	๓๐
๒๔๗	พระวิมล	อัสสิโล	วัดท่ามะโอ	ลำปาง	๑๐๓	๓๑
๒๔๘	พระสมมาท	ปญญาพล	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๐๐	๓๒
๒๔๙	พระพรม	วิสุทฺธสฺสโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๐๐	๓๒
๒๕๐	สามเณรฤติน	หอมชื่น	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๐๐	๓๒

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒๕๑	พระทวีศักดิ์	มนุชชาติ	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๙๙	๓๓
๒๕๒	สามเณรเกรียงไกร	คำกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๗	๓๕
๒๕๓	พระรัตนะ	วินยปญโญ	วัดป่าเป้งตโปทาราม	เชียงใหม่	๙๐	๓๖
๒๕๔	สามเณรล้ำมุน	สุวรรณคาม	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๐	๓๖
๒๕๕	พระสิงห์	สมุตโต	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๘๘	๓๗
๒๕๖	แม่บัวจัน	วิริยะ	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๘๘	๓๗
๒๕๗	พระเทพารักษ์	เขมปญโญ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๓๘
๒๕๘	พระสุรัชย์	ญาณเตโช	วัดป่าเป้งตโปทาราม	เชียงใหม่	๘๕	๓๘
๒๕๙	แม่มาลี	ไชยคำวัง	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๘๕	๓๘
ชั้นอุปัชฌาย์ - เอก						
เลขที่	ชื่อ	ฉายา/นามสกุล	สำนักเรียน	จังหวัด	คะแนน	ลำดับที่
๒๖๐	แม่ชีประทุม	หยดน้ำ	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๗๐	๑
๒๖๑	นายชาญเดช	พุดวิริยโรจน์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๗๐	๑
๒๖๒	นางสาวสิริพร	ตั้งไพศาลสัมพันธ์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๗๐	๑
๒๖๓	นางศรีอารี	วีระประดิษฐ์ศิลป์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๗๐	๑
๒๖๔	แม่ชีณัฐกานต์	จันทร์น้อย	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๖๘	๒
๒๖๕	นางสาวสมณทนา	กระจาดทอง	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๘	๒
๒๖๖	นายพยุ่ง	พุ่มพวง	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๘	๒
๒๖๗	นางสาวจิตสุภา	เจริญศรี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๘	๒
๒๖๘	นางสาวสุทีป	สกุณี	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๖๘	๒
๒๖๙	พันโทสมชาย	มัชฌิมาทศน์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๗	๓
๒๗๐	อุบาสิกานุปภา	จันแชน	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๖๗	๓
๒๗๑	พระกนก	กนกโก	วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ	อุทัยธานี	๑๖๕	๔
๒๗๒	นายธีรศักดิ์	วัฒนถาวรวงศ์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๓	๕
๒๗๓	นางชนกพรรณ	พุทธชาติทวี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๓	๕
๒๗๔	นายพิศุทธิ์	สุธนะวุฒิ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๐	๖
๒๗๕	นางยอดขวัญ	ไชยสายใจ	วัดเขาสมโขชน	ลพบุรี	๑๕๙	๗
๒๗๖	นางสาวโสภิตา	เลิศพิทักษ์สิทธิ์	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๕๗	๘
๒๗๗	พระสายชล	เดชปญโญ	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๕๕	๙
๒๗๘	แม่ชีทองดี	ดนตรีเสนาะ	วัดปรีณายกวรวิหาร	กรุงเทพมหานคร	๑๕๕	๙

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒๗๙	นางสาวพิมพ์ปวีณ์	สุริยมมา	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๕	๙
๒๘๐	พระราชปัญญภรณ์	ชยวิไล	วัดนางชีวรวิหาร	กรุงเทพมหานคร	๑๕๔	๑๐
๒๘๑	พระอภิศักดิ์	ธมฺมวโร	วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ	อุทัยธานี	๑๕๔	๑๐
๒๘๒	นายรัชกร	มูลานนท์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๔	๑๐
๒๘๓	พระณรงค์	กิตติญาโณ	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๕๓	๑๑
๒๘๔	นางลมัย	โพธิ์ทองคำ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๗	๑๒
๒๘๕	นางกุหลาบ	แซ่ใจ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๔	๑๓
๒๘๖	นายเกษม	เชมะรังษี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๐	๑๔
๒๘๗	นางสาวโสภณภรณ์	เลิศพิทักษ์สิทธิ์	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๓๐	๑๕
๒๘๘	พระพร้อม	ฐิตญาโณ	วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ	อุทัยธานี	๑๒๘	๑๖
๒๘๙	นางพรรณี	บุญทะสิริ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๘	๑๖
๒๙๐	นางสาวพวงผกา	บุญเรือง	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๖	๑๗
๒๙๑	นางสาวจรรยา	จิตธรรมพงษ์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๑๙	๑๘
๒๙๒	พระอุดม	คุณธมฺโม	วัดฉิมทายกาวาส	กรุงเทพมหานคร	๑๑๘	๑๙
๒๙๓	พระครูสุนทรบุญยานุยุต	คุตตจิตโต	วัดบึงกาสาม	ปทุมธานี	๑๑๗	๒๐
๒๙๔	พระมหาเจริญชัย	กฤษณวฑฺฒโน	ไร่เปิงตโปธาราม	เชียงใหม่	๑๑๑	๒๑
๒๙๕	พระเทพวิสุทธิ	วิสุทธิญาโณ	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๒	๒๒
๒๙๖	พระศุภมิตร	สุธมฺโม	ไร่เปิงตโปธาราม	เชียงใหม่	๘๗	๒๓

ชั้นมัธยม - ตรี

เลขที่	ชื่อ	ฉายา/นามสกุล	สำนักเขียน	จังหวัด	คะแนน	ลำดับที่
๒๙๗	นางสาววนิดา	วิฑิตถิรนนท์	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๖๘	๑
๒๙๘	นางสาวณัฐมณี	ประเวศจิตติกุล	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๖๘	๑
๒๙๙	นางสาวสุวรรณี	เหมมาลา	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๖๕	๒
๓๐๐	แม่ชีนพวรรณ	เอกบุตร	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๖๕	๒
๓๐๑	พระเลื่อน	สุทนต์โล	วัดวรจรรยาวาส	กรุงเทพมหานคร	๑๖๓	๓
๓๐๒	แม่ชีศรีจันทร์	เลิศไผ่คุณธรรม	วัดบรมนิวาส	กรุงเทพมหานคร	๑๖๓	๓
๓๐๓	พระฉลอง	กิตติญาโณ	วัดเขาน้ำซับ	ชลบุรี	๑๖๒	๔
๓๐๔	นางสาวชุตติกาญจน์	ศรีอาจ	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๖๒	๔
๓๐๕	พระฉัตร	ตปสี	วัดเก่าโบราณ	ชลบุรี	๑๕๙	๕
๓๐๖	แม่ชีเกษรา	ชาญตีสังห์	วัดเขาน้ำซับ	ชลบุรี	๑๕๙	๕
๓๐๗	แม่ชีณัชชามน	พูนไพบูลย์โรจน์	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๕๘	๖

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓๐๘	นางสาวจิรวรรณ	จันทร์พุ่ม	วัดเขาสมโกชน์	ลพบุรี	๑๕๕	๗
๓๐๙	แมชีวรรณี	ชะตางาม	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๕๔	๘
๓๑๐	แมชีสมใจ	ค่าน้อย	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๕๒	๙
๓๑๑	แมชีปิ่น	ป้อนเขียว	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๕๒	๙
๓๑๒	พระเชาว์	อภิวณโณ	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๕๑	๑๐
๓๑๓	แมชีปราณี	บุญจำรูญ	วัดเขาบ่อน้ำซับ	ชลบุรี	๑๕๑	๑๐
๓๑๔	พระธีระวัฒน์	นาคสีโส	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๔๗	๑๑
๓๑๕	นายอรุณ	ปราชญ์เปรี๊ยะ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๖	๑๒
๓๑๖	พระพูนศักดิ์	ภูริทตฺโต	วัดกันตทาราราม	กรุงเทพมหานคร	๑๔๔	๑๓
๓๑๗	พระสิงห์เทพ	จิตตสวโร	วัดเขาบ่อน้ำซับ	ชลบุรี	๑๔๒	๑๔
๓๑๘	พระนิกร	ญาณวีโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๔๑	๑๕
๓๑๙	พระวสันต์	สบุญโม	วัดกำแพงระฆังเมืองเทพ	อุทัยธานี	๑๔๐	๑๖
๓๒๐	พระอดิศักดิ์	เดชโร	วัดทิพพาวาส	กรุงเทพมหานคร	๑๓๙	๑๗
๓๒๑	พระจกกพันธ์	จารุวโร	วัดเขาสมโกชน์	ลพบุรี	๑๓๙	๑๗
๓๒๒	นายวิจิตร	เจนสุริยา	ไร่เป็ตโปทาราม	เชียงใหม่	๑๓๙	๑๗
๓๒๓	นางจุฑามาศ	อันพรพันธ์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๓๗	๑๘
๓๒๔	แมชีสมคิด	แสงโพธิ์	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๓๕	๑๙
๓๒๕	นางสาวกัญญารัตน์	โตกนกวรณ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๓๓	๒๐
๓๒๖	พระชัยทัต	กวิสโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๓๐	๒๑
๓๒๗	พระสมศักดิ์	อินทวโร	วัดกันตทาราราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๘	๒๒
๓๒๘	นางสาวจินตนา	เนียมน้อย	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๒๗	๒๓
๓๒๙	นางสาวสุติวันต์	พิทักษ์จวงวัฒนา	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๒	๒๔
๓๓๐	พระสุทธิชัย	ธมฺมเตโช	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๑๘	๒๕
๓๓๑	พระพุทศศักดิ์	พุทธญาโณ	ไร่เป็ตโปทาราม	เชียงใหม่	๑๑๗	๒๖
๓๓๒	พระวิทยา	ธมฺมวโร	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๑๐	๒๗
๓๓๓	แมชีจำเนียร	ยี่สุน้อย	สำนักบุญกัญจนาราม	ชลบุรี	๑๐๕	๒๘
๓๓๔	พระสมยง	สุภาจาโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๐๒	๒๙
๓๓๕	แมชีน้ำทิพย์	นวอนรักษ์	วัดบรมนิวาส	กรุงเทพมหานคร	๑๐๐	๓๐
๓๓๖	พระตรง	พุทธภุชิตโต	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๙๘	๓๔
๓๓๗	พระไทย	ติคุญญาโณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๙๖	๓๑
๓๓๘	นางสาวบุษรินทร์	นาคะวะรังค์	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๙๖	๓๑
๓๓๙	นางเกสินี	สุชายะ	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๙๕	๓๒

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓๔๐	นางสาวเพ็ญประภา	สอาดไพร	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๙๓	๓๓
๓๔๑	นางสาวเสาวภา	ดำนดำรงสิน	วัดโคกก่อง	ยโสธร	๙๓	๓๓
๓๔๒	สามเณรวชิรินทร์	กาย๊ะ	วัดรำเป้งโตไพทาม	เชียงใหม่	๙๒	๓๔
๓๔๓	สามเณรภูวนัย	บุริกา	วัดรำเป้งโตไพทาม	เชียงใหม่	๘๘	๓๕
ชั้น มัธยมศึกษา - โท						
เลขที่	ชื่อ	ฉายา/นามสกุล	สำนักเรียน	จังหวัด	คะแนน	ลำดับที่
๓๔๔	นางสาวนิรมล	เตียงพิทยากร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๗๐	๑
๓๔๕	นางสาวอมรรัตน์	จิตต์ดี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๘	๒
๓๔๖	นางสาวกัลยาณี	โพธิสาร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๖๓	๓
๓๔๗	พระมหาชาคริต	ชาครธมโม	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๖๑	๔
๓๔๘	พระมหาจตุรงค์	จิรฐิติโต	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๕๔	๕
๓๔๙	พระพิชิต	ฐิตวโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๔๘	๖
๓๕๐	พระสุรศักดิ์	ปิยรัตน	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๑	๗
๓๕๑	พระมหาฉัตรชัย	ฉตุตถุชโย	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๔๐	๘
๓๕๒	พระมหาสมชาย	สุทวโน	วัดมหาสวัสดิ์ ฯ	นครปฐม	๑๓๑	๙
๓๕๓	นางชวลีย์	ขอนแก่น	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๘	๑๐
๓๕๔	พระสมบุญ	วราสโย	ที่พัทลุงดอยสมเด็จ	เชียงใหม่	๑๒๖	๑๑
๓๕๕	พระเมธี	จิรวฑโฒ	วัดเขาบ่อน้ำซับ	ชลบุรี	๑๒๖	๑๑
๓๕๖	พระสัญญา	สิริโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๒๖	๑๑
๓๕๗	แม่ชีอัญชลี	อมรเวช	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๒๖	๑๑
๓๕๘	พระประมุข	ยสโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๒๕	๑๒
๓๕๙	แม่ชีไพรัตน์	พัฒนทอง	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๒๔	๑๓
๓๖๐	แม่ชีสังวาลย์	ปั้นลำพอง	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๒๓	๑๔
๓๖๑	แม่ชีดารานี	ปรีชาวัน	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๒๒	๑๕
๓๖๒	พระพงษ์พันธ์	อุปลโม	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๑๔	๑๖
๓๖๓	พระบุญเริ่ม	จารุณโณ	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๑๓	๑๗
๓๖๔	นางสาวปิยะดา	สุขไช	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๑๒	๑๘
๓๖๕	แม่ชีประคอง	เกตุแก้ว	วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ	อุทัยธานี	๑๑๑	๑๙
๓๖๖	นางกอนสิน	โพธิ์รัง	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๑๑	๑๙
๓๖๗	พระมหาสีไพร	อาภาโร	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๑๐	๒๐
๓๖๘	นายชนะ	เจริญเกียรติ	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๐๗	๒๑

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๓๖๙	แม่ชีสมปอง	นายเกตุ	วัดเนินสุทธาวาส	ชลบุรี	๑๐๑	๒๒
๓๗๐	แม่ชีนาตยา	เจริญวารี	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๐๐	๒๓
๓๗๑	นางสาวรัชนี	สมจิตต์	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๙๗	๒๔
๓๗๒	นางละมัย	ใจปัญญา	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๙๓	๒๕
๓๗๓	แม่ชีบุญ	บุรพัฒน์	วัดกำแพงธาตุเมืองเทพ	อุทัยธานี	๙๑	๒๖
๓๗๔	พระวิมล	วิมล	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๙๐	๒๗
๓๗๕	นายโยง	ศรีเวียน	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๘๘	๒๘
๓๗๖	สามเณรนนทวัฒน์	คำกลาง	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๕	๒๙
ชั้นมัธยม - เอก						
เลขที่	ชื่อ	ฉายา/นามสกุล	สำนักเขียน	จังหวัด	คะแนน	ลำดับที่
๓๗๗	นางสาวอณิชา	ไพศาลอุทัยกุล	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๖๓	๑
๓๗๘	นางอัมพร	ใจบุญ	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๕๐	๒
๓๗๙	พระพงษ์พิศาล	ฐานุตโตโร	วัดจอมไตร	ตรัง	๑๔๑	๓
๓๘๐	พระมหาครวชิต	อดิภทฺโท	วัดชนะสงคราม	กรุงเทพมหานคร	๑๓๙	๔
๓๘๑	นางจันดา	โทษะ	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๓๑	๕
๓๘๒	นางสาวปิยภรณ์	ตั้งเจริญวัฒนาภูร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๓๑	๕
๓๘๓	พระอำพร	ขนฺติโก	วัดโคกก่อ	ยโสธร	๑๓๑	๕
๓๘๔	พระวิโรจน์	ปภสฺสโร	วัดเขาบ่อน้ำซับ	ชลบุรี	๑๓๐	๖
๓๘๕	พระพัฒน์วุฒิ	อภิวิฑฺฒโน	วัดนายโรง	กรุงเทพมหานคร	๑๒๘	๗
๓๘๖	พระสี	พุทธสีโล	วัดเนินสุทธาวาส	ชลบุรี	๑๒๗	๘
๓๘๗	นางสาวชูศรี	วรรณโกวัฒน์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๗	๘
๓๘๘	พระมหาศักดา	มเหสฺสโก	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๒๖	๙
๓๘๙	นางเรวดี	บุญเกิด	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๒๕	๑๐
๓๙๐	พระพิเชฐ	อดตโรจโน	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๒๔	๑๑
๓๙๑	นางสาวมณีนภา	ศรีลิ้มพงษ์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๓	๑๒
๓๙๒	พระธนภัทร	จันทโก	วัดมหาสวัสดิ์ ฯ	นครปฐม	๑๒๒	๑๓
๓๙๓	พระสัมพันธ	ฐิตสีโล	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๒๒	๑๓
๓๙๔	นางสมจิตต์	เกิดศรี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๒	๑๓
๓๙๕	นางทองสวຍ	ศรีดี	วัดโคกก่อ	ยโสธร	๑๒๒	๑๓
๓๙๖	พระสม	สุธมฺโม	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๑๘	๑๔
๓๙๗	พระสมใจ	ขนฺติยุดฺโต	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๑๗	๑๕

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๓๙๘	แม่ชีบัวรอง	ยะนัน	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๑๕	๑๖
๓๙๙	นางสุดท้าย	ศรีวระมย์	วัดโคกก่อง	ยโสธร	๑๐๙	๑๗
๔๐๐	แม่ชีใหญ่	คงชื่น	วัดเนินสุทธาวาส	ชลบุรี	๑๐๘	๑๘
๔๐๑	แม่ชีกรรณิการ์	สุวรรณอาภา	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๐๖	๑๙
๔๐๒	นางผจงพร	ธีระลักษณ์	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๑๐๔	๒๐
๔๐๓	พระบุญชู	ชุติปัญญา	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๑๐๒	๒๑
๔๐๔	สามเณรสุบิน	ผุยผง	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๐๐	๒๒
๔๐๕	แม่ชีอำนวย	บุญส่ง	สำนักแนกขัมมาภิรมย์		๙๘	๒๓
๔๐๖	พระชินะพัฒน์	สฤทธาธิโก	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๙๕	๒๔
๔๐๗	พระบุญญ	ธีรปัญญา	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๙๔	๒๕
๔๐๘	พระเกรียงสิทธิ์	คุณวีโร	วัดบัวลอย	สระบุรี	๙๒	๒๖
๔๐๙	สามเณรอนุกุล	พิมพ์ิศา	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๙๐	๒๗
๔๑๐	สามเณรสุรัตน์	สฤติรัตน์	วัดสะแกแสง	นครราชสีมา	๘๘	๒๘
๔๑๑	นางปนัดดา	ขุนทอง	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๘๕	๒๙
ชั้นมหา - ตรี						
๔๑๒	นางสาวมณีนุญา	ปัทมะสุนทร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๖๑	๑
๔๑๓	แม่ชีวาริ	พานิช	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๕๔	๒
๔๑๔	พระพรต	อธิปัญญา	วัดเขาปอ้นน้ำซับ	ชลบุรี	๑๕๓	๒
๔๑๕	พระBHIKHU	VARAMONKKALO	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๕๐	๓
๔๑๖	แม่ชีนิตยา	พึงสำราญ	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๕๐	๓
๔๑๗	แม่ชีเกษร	ยาระปา	ไร่เปิงตโปทาราม	เชียงใหม่	๑๕๐	๓
๔๑๘	นางสาวพิทาภรณ์	ประภารัตน์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๐	๓
๔๑๙	พระมนัส	กนตสีโล	วัดพรหมจริยวาส	นครสวรรค์	๑๔๖	๔
๔๒๐	พระครูภาวนาวินัย	วณฺณคุตโต	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๔๓	๕
๔๒๑	นางยม	ต๋อจ	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๔๑	๖
๔๒๒	แม่ชีเยาวภา	ดุสิตไพรี	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๑๔๐	๗
๔๒๓	พระครูมงคลศีลวัตร	ก่อผล	วัดมหาธาตุฯ	กรุงเทพมหานคร	๑๓๙	๘
๔๒๔	แม่ชีขวัญเรือน	น้อยแก้ว	วัดธรรมนิมิตต์	ชลบุรี	๑๓๔	๙
๔๒๕	พระมหาสมเกียรติ	วรยโส	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๓๓	๑๐
๔๒๖	นายประจวบ	สะพู	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๓๓	๑๐
๔๒๗	พระมหาสุพจน์	สุวโจ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๓๑	๑๑

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๔๒๘	พระประสิทธิ์	อนงค์โณ	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๓๐	๑๒
๔๒๙	อุบาสิกากชกร	เพ็ญพูน	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๒๔	๑๓
๔๓๐	นางสาวสยามพร	รังษีสรณ์	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๒๑	๑๔
๔๓๑	นางจุฑารัตน์	ติลภพร	วัดพระธรรมกาย	ปทุมธานี	๑๑๙	๑๕
๔๓๒	นางสาวผ่องศรี	เจตีย์	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๑๓	๑๖
๔๓๓	พระสนั่น	ปภากร	วัดแก้วแจ่มฟ้า	กรุงเทพมหานคร	๑๑๑	๑๗
๔๓๔	พระผล	อภิณฺโท	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๑๐	๑๘
๔๓๕	นางสาวคันฉ่องศรี	สุคันธวิช	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๙๔	๑๙
๔๓๖	แม่ชีวันเพ็ญ	ฤทธาพรหม	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๙๓	๒๐
๔๓๗	นางสมใจ	กาญจนารัตน์	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๙๒	๒๑

ชั้นมหา - โท

เลขที่	ชื่อ	ฉายา/นามสกุล	สำนักเรียน	จังหวัด	คะแนน	ลำดับที่
๔๓๘	นายพิชยุตม์	ตั้งไพโรจน์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๖๕	๑
๔๓๙	นางสาวปราณี	ตั้งชลทิพย์	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๕๑	๒
๔๔๐	นางวิภาพันธ์	จันทร์นวล	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๑๔๙	๓
๔๔๑	แม่ชีปรียาพร	ดวงจิต	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๔๑	๔
๔๔๒	พระไพโรจน์	ปญฺญารโ	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๓๑	๕
๔๔๓	แม่ชีสุดใจ	สุวรรณลักษณ์	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๒๘	๖
๔๔๔	พระทอง	ชยสุนทร	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๒๗	๗
๔๔๕	นางสาวพิริยา	กฤษดาภิหาร	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๒๖	๘
๔๔๖	แม่ชีพรทิพย์	ไวยปราชญ์	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๒๒	๙
๔๔๗	แม่ชีจรัสศรี	พัฒน์มณี	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๐	๑๐
๔๔๘	แม่ชีเจลิยว	จิตต์พิมาย	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๑๗	๑๑
๔๔๙	นางสาวพัชรินทร์	พรชัยสำเร็จผล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๑๔	๑๒
๔๕๐	แม่ชีนิภา	กิตติกุล	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๑๒	๑๓
๔๕๑	แม่ชีชนนพร	เทพณรงค์	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๑๒	๑๓
๔๕๒	แม่ชีอำไพ	พรมไพโร	วัดเขาสมโกชน	ลพบุรี	๑๑๐	๑๔
๔๕๓	พรหมณีสาลี	อารักขา	วัดเขาบ่อน้ำซับ	ชลบุรี	๑๐๐	๑๕
๔๕๔	นางสาวศิวาภรณ์	โกศล	วัดเขาพุทธโคดม	ชลบุรี	๙๒	๑๖
๔๕๕	พระแสง	สปปญญ	วัดเขาบ่อน้ำซับ	ชลบุรี	๘๕	๑๗

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ชั้นมหา - เอก						
๔๕๖	พระวัชรินทร์	ปิยธมฺโม	วัดร่ำเปิงตโปทาราม	เชียงใหม่	๑๔๓	๑
๔๕๗	นางจันทนี	เจษฎาภักทรกุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๓๘	๒
๔๕๘	นางชูศรี	บุญรณทอง	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๑๓๓	๓
๔๕๙	แม่ธีระเปียบ	จันทรไธ	วัดสระโบสถ์	นครสวรรค์	๑๓๒	๔
๔๖๐	นางผ่องพรรณ	ขจรไชยกุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๒๘	๕
๔๖๑	แม่ชีอารีย์	อนุกุลวงษ์	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๒๖	๖
๔๖๒	นางทัศนาศนา	พงศ์สุวรรณ	วัดลอมพระเจ้าตอง	ลำพูน	๑๒๔	๗
๔๖๓	แม่ชีลำลี	สิงหระ	วัดเขาสมโภชน์	ลพบุรี	๑๒๓	๘
๔๖๔	แม่ชีโสภา	ธีระแก้ว	วัดปากน้ำภาษีเจริญ	กรุงเทพมหานคร	๑๑๘	๙
๔๖๕	นายบรรจง	ขจรไชยกุล	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร	๑๑๔	๑๐
๔๖๖	นางบุญชิต	อุณวรรณธรรม	วัดปราสาททอง	สุพรรณบุรี	๑๐๐	๑๑

นักศึกษาที่สอบผ่านชั้นจุฬ – ตริ	๒๐๒	ท่าน
นักศึกษาที่สอบผ่านชั้นจุฬ – โท	๕๘	ท่าน
นักศึกษาที่สอบผ่านชั้นจุฬ – เอก	๓๗	ท่าน
นักศึกษาที่สอบผ่านชั้นมัธยม – ตริ	๔๖	ท่าน
นักศึกษาที่สอบผ่านชั้นมัธยม – โท	๓๓	ท่าน
นักศึกษาที่สอบผ่านชั้นมัธยม – เอก	๓๕	ท่าน
นักศึกษาที่สอบผ่านชั้น มหา – ตริ	๒๖	ท่าน
นักศึกษาที่สอบผ่านชั้น มหา – โท	๑๘	ท่าน
นักศึกษาที่สอบผ่านชั้น มหา – เอก	๑๑	ท่าน
รวมนักศึกษาผู้สอบผ่านทั้งหมด	๔๖๖	ท่าน

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ภาคผนวก ก.

รายนามอิทธิธรรมบัณฑิต ๔๑ รุ่น

อิทธิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑/๒๕๐๗

มี ๔ ท่าน

๑. พระมหาถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ.๙	วัดระฆังโฆสิตาราม	กรุงเทพมหานคร
๒. พระอธิการประสาท สุปญฺฑิโต	วัดกลาง	บางปลาม้า สุพรรณบุรี
๓. พระหวล มงคลดล	วัดเปาโลहित	บางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
๔. พระครูธรรมบาล อคฺคจิตฺโต	วัดมหาธาตุฯ	พระนครศรีอยุธยา

อิทธิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๒/๒๕๐๘

มี ๒ ท่าน

๑. พระชาลี กนฺตสีโล	วัดอโศกป่าหลวง	นครเวียงจันทร์
๒. พ.ต.ท. ชว่ง หิตานนท์	๒๒๖ ซ.โชดา ถ.สุขุทัย	กรุงเทพฯ

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอิทธิธรรม

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓/๒๕๐๙

มี ๗ ท่าน

๑. พระทองเลื่อน กลฺยาณธมฺโม	วัดกลาง	บางปلام้า สุพรรณบุรี
๒. พระทองสุข นิภาธโร	วัดรวกบางบำหรุ	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๓. พระภิญโญ สญฺญโม	วัดสร้อยทอง	ดุสิต กรุงเทพฯ
๔. พระทองแน่น สุทฺธสีโล	วัดปราสาทบุญญาวาส	ดุสิต กรุงเทพฯ
๕. พระปกระสิทธิ์ สุรปโย	วัดสันติธรรมาราม	ปทุมธานี หนองปรือ
๖. แม่ชีอุบล แซ่ลิ้ม	วัดมหาวนาราม	เมือง อุบลราชธานี
๗. แม่ชีจำลองลักษณะ คงสาหร่าย	วัดสร้อยทอง	ดุสิต กรุงเทพฯ

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๔/๒๕๑๐

มี ๗ ท่าน

๑. พระประหยัด ปภสฺสโร	วัดสันติธรรมาราม	ปทุมธานี หนองปรือ
๒. พระสุนนต์ นนฺทโก	วัดมหาธาตุฯ	ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ
๓. พระคำเหลา ชนฺปุณฺโญ	วัดกลาง	บางปلام้า สุพรรณบุรี
๔. อุบาลิกาสาคร สุขเยี่ยม	วัดอภัยทายาราม	อนุสาวรีย์ชัย กรุงเทพฯ
๕. อุบาลิกาอรุณ วัฒนกุล	วัดสุทธินาราม	บางรัก กรุงเทพฯ
๖. อุบาลิกาสมทรง ช่อดอกไม้	วัดอินทรวihar	พระนคร กรุงเทพฯ
๗. นายแหง ศรีดี		สองพี่น้อง สุพรรณบุรี

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๕/๒๕๑๑

มี ๒ ท่าน

๑. พระอธิการบุตร สุชีโว	วันสันติธรรมาราม	ปทุมธานี หนองปรือ
๒. นางสาวกร ทุกกะเวช		

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๖/๒๕๑๒

มี ๑ ท่าน

๑. พระเจียม ธมฺมโรโต	วัดปราสาททอง ท่าพี่เลี้ยง	เมือง สุพรรณบุรี

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๗/๒๕๑๓

มี ๓ ท่าน

๑. พระหนูจันทร์ สิริวัฒนโธ วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี
๒. นางสาวสนิโท
๓. นางสาวบุญมี

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๘/๒๕๑๔

มี ๓ ท่าน

๑. พระบัว อารยธมโม วัดปราสาททอง เมือง สุพรรณบุรี
๒. พระณรงค์ อุตตมโม วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี
๓. พระปลัดบุญเลื่อน กิตติภทโท วัดนางนอง บางขุนเทียน กรุงเทพฯ
๔. พระมหาอำนวย วิสุทโธ วัดพิชัยญาติ วงเวียงเล็ก กรุงเทพฯ
๕. พระฉลาด ยโสธโร วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี
๖. พระสุทธิรัตน์ ฐิติสุทธีรตโน วัดสุวรรณคีรี คลิ่งชัน กรุงเทพฯ
๗. พระบุญมั่น ปภากรโร วัดป่าเกตุ พระประแดง สมุทรปราการ
๘. พระปรีชา กิตติวัฒนโธ วัดฝาง เมือง นนทบุรี
๙. พระประจาก สิริวัฒนโธ วัดปรีนัยก พระนคร กรุงเทพฯ
๑๐. อุบาลิกานติยา ดุสิตานนท์ วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี .
๑๑. อุบาลิกานุญสม นพรัตน์ วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
๑๒. อุบาลิกทองคำ กองธานี วัดปราสาททอง ท่าพี่เลี้ยง เมือง สุพรรณบุรี

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๙/๒๕๑๕

มี ๕ ท่าน

๑. พระบัณฑิต ชนวิโส วัดสันติธรรมาราม ปุคคดล ธนบุรี
๒. พระสวาสดี สุภาโร วัดป่าเลไลยก์ เมือง นนทบุรี
๓. อุบาลิกาสุรีย์ บวรธรรมกุล สำนักประชุมhari เมือง ราชบุรี
๔. อุบาลิกาบรรจง พงษ์ไตรทิพย์ สำนักประชุมhari เมือง ราชบุรี
๕. นายมนู ลือประไพ ๑๒๑/๑ หิรัญรุจี บางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ

เรียนร้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๐/๒๕๖๖

มี ๑๐ ท่าน

๑. พระชน ปรีปุกโก วัตมหาธาตุฯ พระนคร กรุงเทพฯ
๒. พระใบฎีกานาค อนุภาโส วัดฝาง เมือง นนทบุรี
๓. พระปู่ย สิริปัญโญ วัตมหาพุทธวงศาป่าหลวง นครเวียงจันทน์
๔. พระวิฑูรย์ ธมฺมทตฺโต วัดดิสหงษาราม มักกะสัน กรุงเทพฯ
๕. พระประภาญโญ กิตติสาโร วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
๖. พระอนตา ขนฺติโก วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี
๗. อุบาสิกายัม ศศิธร วัดเขาวง ราชบุรี
๘. อุบาสิกาขวัญใจ ช่างแต่ง วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
๙. อุบาสิกาปฐมา ยัมแต่ วัดเขาวง ราชบุรี
๑๐. อุบาสิกานุญช่วย อุตริ วัดโบสถ์

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๑/๒๕๖๗

มี ๑๔ ท่าน

๑. พระถวิล กิตติญาโน วัดสน กรุงเทพฯ
๒. พระมนัส ธมฺมรังสี วัดเชตุพน พระนคร กรุงเทพฯ
๓. พระวีรวุฒิ ถาวโร วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี
๔. แม่ชีบุญส่ง วงศ์เทียน วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
๕. แม่ชีลำดวน นระทร วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี
๖. แม่ชีจินดา ทองสารี วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี
๗. แม่ชีลำไย โกชนา สำนักประชุมนารี เมือง ราชบุรี
๘. แม่ชีมาลี รอดสุภา สำนักประชุมนารี เมือง ราชบุรี
๙. แม่ชีบุญยัง เกิดเกษม วัดสร้อยทอง ดุสิต กรุงเทพฯ
๑๐. แม่ชีบุญมา ภิรมณฺศรี วัดราชผาติการาม สามเสน กรุงเทพฯ
๑๑. แม่ชีวรี ชื้อทัศนประเสริฐ วัดธรรมนิมิตต์ บ้านสวน เมือง ชลบุรี
๑๒. แม่ชีมณี โสมกล้า สำนักประชุมนารี เมือง ราชบุรี
๑๓. นางพิชยา โชติกเสถียร ๒๑๔ ถ.กรุงเทพ - นนทบุรี
๑๔. นางสาวศรีนวล อยู่สุข วัดปราสาททอง เมือง สุพรรณบุรี

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๒/๒๕๑๘

มี ๒๑ ท่าน

๑. พระมหาประกอบ ปากโร	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กทม.
๒. พระมหาสนั่น จันทสโร	วัดมหาพฤฒาราม	สี่พระยา กรุงเทพฯ
๓. พระมหาชม ภูริปัญโญ	วัดจันทร์ตะวันออก	พิษณุโลก
๔. พระมหาศรีเวียง โชติปาโล	วัดปราสาททอง	เมือง สุพรรณบุรี
๕. พระเสรี ปภัสสโร	วัดสันติธรรมาราม	ปुकคโล ธนบุรี
๖. พระเจริญ วุฑฒิธมฺโม	วัดอภัยทายาราม	พญาไท กรุงเทพฯ
๗. พระเพียร สญญโต	วัดสันติธรรมาราม	ปुकคโล ธนบุรี
๘. พระวินัยธร วินยธโร	วัดปราสาททอง	เมือง สุพรรณบุรี
๙. แม่ชีสำรวย ชี้แจง	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๑๐. แม่ชีปิ่น น้ำเงิน	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๑๑. แม่ชีละม้าย สร้อยพลอย	วัดพระศรีมหาธาตุ	กรุงเทพฯ
๑๒. แม่ชีสมบุญณ์ เพ็ชรรัตน์	วัดมหาธาตุฯ	พระนคร กรุงเทพฯ
๑๓. แม่ชีนันทิยา สบสุข	วัดราชผาติการาม	สามเสน กรุงเทพฯ
๑๔. แม่ชีมาลี ช้วยคง	สำนักประชาศรัทธาธรรม	ภูเก็ต
๑๕. แม่ชีรอด สอนไช	สำนักประชุมনারี	เมือง ราชบุรี
๑๖. แม่ชีสมใจ แซ่ลิ่ม	วัดเขาวัง	ราชบุรี
๑๗. แม่ชีน้อย พิกุลหอม	สำนักประชุมনারี	เมือง ราชบุรี
๑๘. นายเจริญ กอนกุล	๒๖๒๑ ถ.อิสรภาพ	บ้านช่างหล่อ บางกอกน้อย
๑๙. นายสนั่น กรรณวัฒน์	๓๓ บางขุนนนท์	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๒๐. นางพนม แสงหิรัญ	๕๒๑/๑ บ้านช่างหล่อ	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๒๑. นางสาวศรี พนาสันติภาพ	๖๙ ม.๙ บ้านแหลม	บางปلام้า สุพรรณบุรี

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๓/๒๕๑๘

มี ๑๐ ท่าน

๑. พระสุทัศน์ ธมฺมทสฺสโน	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กทม.
๒. พระมหาบุญเสียง เตชธมฺโม	วัดโพธิ์นิมิตต์	กรุงเทพฯ
๓. พระวิโรจน์ วิโรจโน	วัดอภัยทายาราม	พญาไท กรุงเทพฯ

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๔. แม่ชีพรทวิ แซ่ตัน	วัดบรมนิวาส	ปทุมวัน กรุงเทพฯ
๕. แม่ชีประนอม บุญเกิด	วัดบรมนิวาส	ปทุมวัน กรุงเทพฯ
๖. แม่ชีลำไพ สายสิทธิ	วัดมหาธาตุวรวิหาร	เมือง ราชบุรี
๗. แม่ชีประทวน ตึงแดง	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๘. แม่ชีจำรัส เพชรน้อย	วัดปราสาททอง	เมือง สุพรรณบุรี
๙. นางเล็ก พรหมสวัสดิ์	วัดปราสาททอง	เมือง สุพรรณบุรี
๑๐. แม่ชีเสงี่ยม ประสงค์ยิ่ง	วัดปราสาททอง	เมือง สุพรรณบุรี

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๔/๒๕๒๐

มี ๖ ท่าน

๑. พระมหาภาณุวัฒน์ ปิยสีโล	วัดมหาธาตุฯ	พระนคร กรุงเทพฯ
๒. พระเต็ม สิริบุญโญ	วัดสันติธรรมาราม	ปुकคโล ธนบุรี
๓. นางสาวปิยะนันท์ ตันเกียรติกุล	๓๔๙ หน้าแก้วแจ่มฟ้า	กรุงเทพฯ
๔. นางทองอยู่ สุขสวัสดิ์	วัดปราสาททอง	เมือง สุพรรณบุรี
๕. นางสาวอารีย์ รัตนวิจิตร	วัดป่าเกตุ	พระประแดง สมุทรปราการ
๖. แม่ชีเสงี่ยม นุชลำยอง	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กทม.

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๕/๒๕๒๑

มี ๑๑ ท่าน

๑. ส.ณ.ชาญชัย บุญเข้า	วัดสันติธรรมาราม	ปุกคโล ธนบุรี
๒. พระถวัลย์ ขนดิสโร	วัดวิจิตรการนิมิตร	ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ
๓. พระมหาวิชิต ฐิตธมโม	วัดไก่อติ๊	ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ
๔. พระอรุณ กวีวโส	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๕. นางอรุณ ดวงรัตน์	๔๔๓ ซ.วิทยาลัยบ้านสมเด็จ	กรุงเทพฯ
๖. แม่ชีถวิล แม่นเมฆ	วัดชนะสงคราม	พระนคร กรุงเทพฯ
๗. นางสมถวิล สมิตสิริ	๒๓ ลาดยาว	บางเขน กรุงเทพฯ
๘. แม่ชีบุญแทน พรหมศรี	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๙. แม่ชีละม่อม มะลิลลา	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๑๐. นางสาวอุบล อินทร์สุข	วัดปราสาททอง	เมือง สุพรรณบุรี
๑๑. นางสาวสุนิรัตน์ ปัญญากร	๔๕๑/๗	บางเขน กรุงเทพฯ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๖/๒๕๒๒

มี ๔ ท่าน

๑. พระวิทยา เรวโต	วัดปรีณายก	พระนคร กรุงเทพฯ
๒. พระเคน กมโล	วัดสันติธรรมาราม	บุคคโล ธนบุรี
๓. แม่ชีสอน พาคำเคน	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กทม.
๔. นางสาวสิดา ตรีนานนท์	๑๒๙/๔ หิรัญจูรี	บางกอกใหญ่ กทม.

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๗/๒๕๒๓

มี ๑๐ ท่าน

๑. พระเทียบ สุทนต์โต	วัดโบสถ์อินทราสารเพชร	ภาษีเจริญ กทม.
๒. พระร่ม องคจิตโต	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๓. พระประวิทย์ โชติธมฺโม	วัดโบสถ์ สามเสน	ดุสิต กรุงเทพฯ
๔. แม่ชีทองแท้ ช่อเกตุ	วัดปากน้ำ	ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ
๕. แม่ชีสุชิน สว่างแจ้ง	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๖. แม่ชีมณีวงศ์ ทองปรอน	วัดพระศรีมหาธาตุ	กรุงเทพฯ
๗. แม่ชีนฤมล อุดลย์ผดุงศักดิ์	สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย	กระทุ่มแบน สมุทรสาคร
๘. นางสุนทรี เหมือนเพชร	๑๑๖/๖	พญาไท กรุงเทพฯ
๙. นางนิตย เนาวดี สันติเวช	ช.๒	บางกะปิ กรุงเทพฯ
๑๐. นางสาวศรีรัตน์ บุตตอัศดร	๒๖/๓๗	บางกะปิ กรุงเทพฯ

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๘/๒๕๒๔

มี ๓ ท่าน

๑. พระจัส วิริยาธิโก	วัดปราสาททอง	เมือง สุพรรณบุรี
๒. พระวุฒิชัย อุปสโม	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๓. น.ส.สุภาพ มีทวี	๕๖ ม.๒ แขวงบางด้วน	เขตภาษีเจริญ กทม.

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๑๙/๒๕๒๕

เรียนร่ำไปได้ปีเดียว ต้องศึกษาพระอภิธรรม

มี ๘ ท่าน

๑. พระครูปลัดพนม สัจจญาณโณ วัดมหาธาตุ พระนคร กรุงเทพฯ
๒. พระสีออน พิมพ์สิริ วัดโบสถ์อินทราสารเพชร ภาษีเจริญ กทม.
๓. พระประหยัด กิตติโก วัดปราสาททอง เมือง สุพรรณบุรี
๔. พระประสิทธิ์ ปญญาทีโป วัดป่าเกตุ พระประแดง สมุทรปราการ
๕. แม่ชีสวรงค์ พลจนกรณณ์ วัดธรรมนิมิตต์ เมือง ชลบุรี
๖. พระมหาชม ยโสธโร วัดเก่าโบราณ เมือง ชลบุรี
๗. พระบรรจง กิตติภทฺโท วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
๘. นางชบา สุประดิษฐ์อุยฺยยา ๒๖๕ ถ.วิสุทธิกษัตริย์ พระนคร กรุงเทพฯ

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๒๐/๒๕๒๖

มี ๗ ท่าน

๑. พระทองอยู่ ยสินธโร วัดเก่าโบราณ เมือง ชลบุรี
๒. พระเดือน วุฑฒธมโม วัดโมลีโลกยาราม บางกอกใหญ่ กทม.
๓. พ.ท.ล้อม อินทรทัต ๘๑/๑๐ เมือง นนทบุรี
๔. พระสามารถ ชนปฺตุโต วัดปราสาททอง เมือง สุพรรณบุรี
๕. แม่ชีลัดดา สิทธิศรีจันทร์ วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี
๖. พระดณัย อุตถภทฺโท วัดสุทธาราม ปุคคโล ธนบุรี
๗. แม่ชีกาญจนา ฉายา วัดสันติธรรมาราม ปุคคโล ธนบุรี

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๒๑/๒๕๒๗

มี ๑๑ ท่าน

๑. พระสมบัติ โชติปัญโญ วัดดิศหงษาราม พญาไท กรุงเทพฯ
๒. พระคนอง อุตถกโม วัดมหาธาตุ พระนคร กรุงเทพฯ
๓. พระเย็น จิตตสวโร วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
๔. พระมหาสมพงษ์ กิตฺตคุโณ วัดเก่าโบราณ เมือง ชลบุรี
๕. นางสาวจำนงค์ ชัยสนธิ วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
๖. นางสาวทองดี ชัยสนธิ วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
๗. แม่ชีประทีน เสียงสังข์ วัดธรรมนิมิตต์ เมือง ชลบุรี
๘. แม่ชีสารภี ภีรพัฒน์ก วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๙. แม่ชีละเอียด แก้วเต่า วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
 ๑๐. แม่ชีอุ้นเรื่อน เบ็ญจศักดิ์ วัดสาวชะโงก บางคล้า ฉะเชิงเทรา
 ๑๑. ม.ร.ว.พูนสุข เกษมศรี วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๒๒/๒๕๒๘

มี ๑๐ ท่าน

๑. พระบุญล้อม ถาวโร
 ๒. แม่ชีทองสุข ฝึกความคิด
 ๓. แม่ชีสมทรง นิลพัฒน์
 ๔. แม่ชีสง่า ใจบุญ
 ๕. แม่ชีประเทือง กรุด
 ๖. แม่ชีพรวน รอดปุย
 ๗. นางยาจิตต์ วุฒิธำรง
 ๘. น.ส.อภิญา อนุรักษธนากรณ
 ๙. น.ส.อารีย์ แซ่โง้ว
 ๑๐. แม่ชีจวน สุวัชรโน

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๒๓/๒๕๒๙

มี ๙ ท่าน

๑. พระชูศักดิ์ จนทโก วัดไตรวิทยาราม ทุ่งสง นครศรีธรรมราช
 ๒. พระมานิตย์ โอรรถิณโณ วัดกลางเมืองเก่า เมือง ชัยภูมิ
 ๓. พระองอาจ ปภสฺสโร วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
 ๔. พระสมเกียรติ จารุธมฺโม สำนักสงฆ์อัมพวาธรรมาสถาราม สุรินทร์
 ๕. แม่ชีอำพล สุขบท
 ๖. พระบัวลา เขมปญฺโญ วัดอุตะเถา เมือง ชลบุรี
 ๗. พระครูสุเมธ สุขเมธ วัดสิทธิชัยราม เมือง อุดรธานี
 ๘. พระมหาเสน่ห์ เขมจิตฺโต วัดเก่าโบราณ เมือง ชลบุรี
 ๙. ส.ณ.พงษ์ศักดิ์ ไยสุน วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๒๔/๒๕๓๐

มี ๓ ท่าน

๑. พระมหาอุ สุจิตฺโต วัดอภัยทายาราม พญาไท กรุงเทพฯ
 ๒. แม่ชีสุนันทา สิตามา วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กทม.
 ๓. น.ส.อุษา วิถีภณห์ สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย กรุงเทพมหานคร

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๖. น.ส.หนูกลิ่น มะลิทิพย์	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กทม.
๗. นายชั้น ใจยิ้ม	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๘. นายพรมมา พิมพ์ศรี	วัดบ้านโนนเดื่อ	เมือง อุตรธานี
๙. แม่ชีลิริยา ภัทรารมณ	วัดราชสิทธิาราม	บางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๒๙/๒๕๓๕

มี ๑๔ ท่าน

๑. พระนิพัฒน์ จิตตวฑฺโฒ	วัดตะโน	ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ
๒. พระสนธิ วนฺตมโล	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กทม.
๓. แม่ชีนิยม จิตจํานงค์	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๔. พระคำมูล ญาณวฑฺโฒ	วัดบ้านโนนเดื่อ	เมือง อุตรธานี
๕. น.ส.พินิจ บรรจงวิทย์	๑๑๙/๒๓	หนองแขม กรุงเทพฯ
๖. น.ส.ปรียา ปรียาชีวะ	๑๘ ซ.อินทามะระ ๘	พญาไท กรุงเทพฯ
๗. นางสุนทรี ตามธรรม	๕๐๒/๓	ธนบุรี กรุงเทพฯ
๘. นางสรกิต ไพบุญยวงศกร	วัดกัลยาณ	ธนบุรี กรุงเทพฯ
๙. แม่ชีละม่อม น่วมด้วง	วัดเพชรสมุท	เมือง สมุทรสงคราม
๑๐. นางกลิ่นกลอย พจนลัจ	๑๕๙/๑	ทุ่งพญาไท กรุงเทพฯ
๑๑. แม่ชีเอื้อ ถาวรทรัพย์	สำนักพุทธสวัสดิ์วัฒนธรรม	ท่าสาย เพชรบุรี
๑๒. นางเสงี่ยม ดวงมาตา	๑๑๖๑/๑	พญาไท กรุงเทพฯ
๑๓. แม่ชีวิริยาณี แป้นน้อย	วัดโสมนัสวิหาร	ป้อมปราบ กรุงเทพฯ
๑๔. แม่ชีศรีจิต งอกขาว	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๐/๒๕๓๖

มี ๑๒ ท่าน

๑. พระสมบุรณ์ อคฺคปัญโญ	วัดเพลงวิปัสสนา	บางกอกน้อย กทม.
๒. แม่ชีจินดาเพ็ญ พ้าธนาศ	วัดเกตุประยงค์	บางกรวย นนบุรี
๓. แม่ชีเสาวณีย์ พลมาตย์	วัดเกตุประยงค์	บางกรวย นนทบุรี
๔. แม่ชีบุญปลูก ใบงาม	สำนักสันตยาสม	พานทอง ชลบุรี
๕. นางครองสุข นาสูงชน	๙๔/๙๙ ถ.เจริญพัฒนา	เขตประเวศ กทม.
๖. แม่ชีลำยอง พุกเดช	วัดเพชรสมุท	เมือง สมุทรสงคราม

เรียนร้ให้ได้ปณณ ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๗. แม่ชีประนอม ประจักษ์จิตร	วัดเกตุน้อยอัมพวัน	เมือง ราชบุรี
๘. แม่ชีณัฐที วงศ์จันทร์แย้ม	วัดเพชรสมุทร	เมือง สมุทรสงคราม
๙. พระบุญรอด อนาริโย	วัดเพลง	บางปلام้า สุพรรณบุรี
๑๐. นางอัมมร คชภักดี	๑๒๐/๒๕	
๑๑. นางบุญยวง กาญจนบุตร	๒๐๗/๑๓ บางนา	พระโขนง กรุงเทพฯ
๑๒. น.ส.วรรณิภา	๔๙๔/๘ บางนา	พระโขนง กรุงเทพฯ

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๑/๒๕๓๗

มี ๘ ท่าน

๑. พระเทียน วิสุทฺโธ	วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๒. แม่ชีอุ้นเรือน เนียมลิม	วัดราชสิทธิาราม บางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
๓. พระมหาทอง อภิวิฑฺโณ	วัดดุสิตาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๔. แม่ชีมัทธนา ปัญญาสืบ	วัดปราสาททอง เมือง สุพรรณบุรี
๕. พระอุดม อติธมฺโม	วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๖. แม่ชีอัสมาภรณ์ วังอ่อน	วัดระฆังโฆสิตาราม บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๗. แม่ชีอรุณ ตั้งวัน	วัดชนะสงคราม พระนคร กรุงเทพฯ
๘. แม่ชีรสสุคนธ์ มีมงคล	วัดมณีสวรรค์ อัมพวา สมุทรสงคราม

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๒/๒๕๓๘

มี ๑๘ ท่าน

๑. แม่ชีประภัสสร อุปลาบัติ	สำนักสันตยาสม	พานทอง ชลบุรี
๒. นายพิศร บรรจงอนุรีย์	๓ ช.ณรงค์นิเวศ	ห้วยขวาง กรุงเทพฯ
๓. แม่ชีบุญหอม แซ่เอี้ยบ	วัดเกตุประยงค์	บางกรวย นนทบุรี
๔. แม่ชีวรรณา รุ่นเรือนศรี	วัดปากคลองกุ่ม	เมือง จันทบุรี
๕. แม่ชีวราศรี ยอดมาลี	วัดมหาธาตุ คณะ ๓	พระนคร กรุงเทพฯ
๖. แม่ชีสิริพรรณ ทรัพย์เจริญ	วัดสัมพันธวงศ์	สัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ
๗. แม่ชีราตรี มีมงคล	วัดมณีสวรรค์	อัมพวา สมุทรสงคราม
๘. นายบุญส่ง ดีสวัสดิ์	๒๐๗ ม.๔	เมือง นนทบุรี
๙. แม่ชีศรีไพ มีมงคล	วัดมณีสวรรค์	อัมพวา สมุทรสงคราม
๑๐. น.ส.พุลทรัพย์ เครือประดิษฐ์	๑๐๑/๔๔ หมู่บ้านเกษดานคร	นนทบุรี

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๑๑. แม่ชีสว่าง หน้าผา	วัดบ้านโนนเตื่อ	เมือง อุดรธานี
๑๒. นายวิบูลย์ ดิศพงศ์	๔๐/๑๖๘๗	เมือง นนทบุรี
๑๓. แม่ชีสว่าง เต็มพร้อม	วัดอัมพวา	ดุสิต กรุงเทพฯ
๑๔. แม่ชีสุนันทา ศรีบุคดา	วัดอัมพวา	ดุสิต กรุงเทพฯ
๑๕. นายมงคล พยัคฆ์เกษม	๑๖๗ ซ.ปลุกจิต	ปทุมวัน กรุงเทพฯ
๑๖. พระครูใบฎีกาวันชาญ จกกวโร	วัดอรุณ	บางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
๑๗. นายเนลา ผิวทน	๗๐๑/๒๓	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๑๘. นางจุฑาทิพย์ กุลธानी	๕๘/๓๐	ถ.กรุงเทพ - นนท์

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๓/๒๕๓๙

มี ๑๖ ท่าน

๑. แม่ชีสงบ ขำบาง	วัดเพชรสมุท	เมือง สมุทรสงคราม
๒. แม่ชีประทุม สันป่าเงิน	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๓. แม่ชีโสภา ชลบรรกกิจโฆษา	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง ชลบุรี
๔. นางเทพี ฤทธิเดช ๓๓๙	ถ.พหลโยธิน	จตุจักร กรุงเทพฯ
๕. น.ส.กอบกาญจน์ เทียนไชยมงคล ๓๓	ซ.เจริญกรุง ๕๓	สาทร กทม.
๖. พระประวิทย์ ตปคุโณ	วัดดงมูลเหล็ก	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๗. แม่ชีเสริมศรี ศิริประภาษมงคล วัดเพลง		ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ
๘. แม่ชีมะลิ รัตนกิจเจริญ	วัดเพลง	ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ
๙. แม่ชีธัญญารัตน์ ราชทรัพย์	วัดมหาธาตุ	พระนคร กรุงเทพฯ
๑๐. นายชูป สร้อยสลับ ๔๖๗/๘	ถ.เจริญสุนทรวงศ์	บางกอกน้อย กทม.
๑๒. นางสุภาภรณ์ ไรจน์พลากร ๖๗๐/๒๔	ถ.ราษฎร์บูรณะ	ราษฎร์บูรณะ กทม.
๑๓. นางมะลิ ดิศพงษ์	๓๖๒ ถ.ราชวิถี	ดุสิต กรุงเทพฯ
๑๔. น.ส.งามตา บุษปวนิช ๒๓/๑	ถ.พหลโยธิน คลองถนน	บางเขน กทม.
๑๕. น.ส.ปราณี แสงทอง		
๑๖. แม่ชีสิริวรรณ โตไพบูลย์	วัดเพลง	ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๔/๒๕๔๐

มี ๒๓ ท่าน

๑. พระไพรัช วรโท	วัดประยุรวงศาวาส	กัลยาณ ธนบุรี
------------------	------------------	---------------

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๒. พระวินัย วินโย	วัดพนมพนาวาส	บัสันโพธิ์ ฉะเชิงเทรา
๓. พระนรินทร์ อริยวิโส	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กทม.
๔. แม่ชีงามศรี สังกุล	วัดมหาธาตุ	พระนคร กรุงเทพฯ
๕. นางประนอม พุ่มห้วยรอบ	๕๗ ถ.ประชากรกูร์	ห้วยขวาง กทม.
๖. นางวรรณัทธ์ ตรีธัญญ์	๑๐๒/๑ สุขุมวิท ๑	บึงกุ่ม กรุงเทพฯ
๗. แม่ชีกิมเลียง สอนธิราช	วัดพรหมจริยวาส	เมือง นครสวรรค์
๘. แม่ชีลัดดา โกมลสิงห์	วัดชนะสงคราม	พระนคร กรุงเทพฯ
๙. แม่ชีเอมอร ส่างคำ	วัดพรหมจริยวาส	เมือง นครสวรรค์
๑๐. แม่ชีอำไพพรรณ ปัทมะสงฆ์	วัดปทุมวนาราม	ปทุมวัน กรุงเทพฯ
๑๑. แม่ชีประพิม ปานพุก	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๑๒. น.ส.ปิยะนุช พงษ์เกิดลาภ	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย กทม.
๑๓. น.ส.ศิริพร เพชรศิริ	๒๖๙/๒๔๘ บางขุนศรี	บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๑๔. น.ส.สายหยุด มหาศิริ	๕๑๒/๗๕๙	ธัญบุรี ปทุมธานี
๑๕. แม่ชีบุญชู เต่าบำรุง	วัดเกตุประยงค์	บางกรวย นนทบุรี
๑๖. นางสาวสายสินธุ์ สุฉายา	๑๐๓ บางซื่อ	บางซื่อ กรุงเทพฯ
๑๗. นายประเสริฐ โตเที่ยงธรรม	๒๐๘๖/๒๑๑	เมือง สมุทรปราการ
๑๘. แม่ชีนวล ศรีสุวรรณ	วัดชนะสงคราม	พระนคร กรุงเทพฯ
๑๙. แม่ชีอภัสรา ชื่นพลี	วัดชนะสงคราม	พระนคร กรุงเทพฯ
๒๐. ร.อ.หญิงนราทิพย์ รักแต่งาม	ร.พ.ภูมิพลฯ	ดอนเมือง กรุงเทพฯ
๒๑. น.ส.ถนอมศรี ภูริพันธ์	๒๗/๓ ถ.รามคำแหง	พระโขนง กทม.
๒๒. พระปฐม กิตติภักโท	วัดเขาบ่อน้ำซับ	หนองใหญ่ ชลบุรี
๒๓. แม่ชีกัลยา แซ่เต๋	วัดเขาบ่อน้ำซับ	หนองใหญ่ ชลบุรี

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๕/๒๕๕๑

มี ๘ ท่าน

๑. พระถาวร ถาวโร	วัดประยุรวงศาวาส	วัดกัลยาณ์	ธนบุรี
๒. พระประพันธ์ ฐานโยโค	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย	กทม.
๓. แม่ชีโสภา ชลบรรณิกโฆษา	วัดธรรมนิมิตต์	เมือง	ชลบุรี
๔. แม่ชีประชิต สายทองคำ	วัดปราสาททอง	เมือง	สุพรรณบุรี
๕. แม่ชีบัวไสว ปลั่งวาท	วัดระฆังโฆสิตาราม	บางกอกน้อย	กทม.

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๖. เรือโทส่อง ทวีวงศ์ ๔๐๓/๔๘ บางขุนศรี บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
 ๗. นางลำริด อินทรมงคล ๒๒๓/๑๔๕ บ้านสี่ไชยทอง ปากเกร็ด นนทบุรี
 ๘. ด.ต.หญิงสำเภา ปานจับ

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๖/๒๕๔๒

มี ๘ ท่าน

๑. พระประสิทธิ์ ธมฺมทฺโต วัดบ่อมแก้ว แม่กลอง สมุทรสงคราม
 ๒. น.ส.นวลฉวี นิยมเดช ๑๐๔/๑๖๕ นิคมพลี ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ
 ๓. แม่ชีเรณู ครูส่ง วัดใหญ่อินทาราม บางปลาสร้อย เมือง ชลบุรี
 ๔. นางมณีศิริ ทวีวงศ์ ๒๘๑ คลองตัน พระโขนง กรุงเทพฯ
 ๕. แม่ชีผ่องศรี เจตีย์ วัดปราสาททอง เมือง สุพรรณบุรี
 ๖. แม่ชีสมพร ชาลี วัดสะแกแสง ขามสะแกแสง นครราชสีมา
 ๗. แม่ชีรัชดา ห่อเพชร วัดสะแกแสง ขามสะแกแสง นครราชสีมา
 ๘. แม่ชีขจร เมฆหมอก วัดปราสาททอง เมือง สุพรรณบุรี

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๗/๒๕๔๓

มี ๑๓ ท่าน

๑. พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร วัดราชสิทธิาราม บางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
 ๒. พระมหาสมชาย อธิปญฺโญ วัดชนะสงคราม พระยคร กรุงเทพฯ
 ๓. พระมหาสำราญ อคฺคธมฺโม วัดเขาพุทธโคดม สุรศักดิ์ ศรีราชา ชลบุรี
 ๔. พระทวี เกตุธมฺโม วัดราชสิทธิาราม บางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
 ๕. พระสุวัระ มหาวิโร วัดอรุณ บางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
 ๖. พระสมโภช สุขเมธो สำนักเจ้าพระธาตุเมืองเทพ ท้าหลวง บ้านไร่ อุทัยธานี
 ๗. แม่ชีโกสุม มหาชัย วัดโคกเกตบุญศิริ ปลายโพรงพาง อัมพวา สมุทรสงคราม
 ๘. แม่ชีชุติมน ชันติธรรมกุล วัดธรรมนิมิตต์ บ้านสวน เมือง ชลบุรี
 ๙. นางปราณี ท้าเป็นไทย ๑๐๘/๘ ถ.บางกอกน้อย-ตลิ่งชัน บางกอกน้อย
 ๑๐. นางวรรณิ์ วินิจนัยกุล ๒๒๗/๔ ท่าพระ บางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ
 ๑๑. น.ส.สุมลทิพย์ เจริญวัฒนาพาณิชย์ ๔๐/๓๕๗ วงศ์สว่าง บางซื่อ บางซื่อ กทม.
 ๑๒. แม่ชีวรรดา สุทธิภาณูจน์ วัดมหาธาตุ พระนคร กรุงเทพฯ
 ๑๓. แม่ชีเอี่ยม สมเสมอ วัดอัมพวา บางกอกน้อย กรุงเทพฯ

เรียนร้ให้ได้ปณณา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๘/๒๕๕๔

มี ๕ ท่าน

๑. แม่ชีลัดดาวัลย์ ลิ้มเชย วัดหนองอ้อ ต.เกาะลอย อ.พานทอง จ.ชลบุรี
๒. นางปรีชา ยันศรีศิริชัย ๑๐๘/๑ ทุ่งสองห้อง ทุ่งสองห้อง อ.ดอนเมือง กทม.
๓. น.ส.ปานทิพย์ ธนิกกุล ๗๙ ม.๙ ต.บ้านปรก อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม
๔. พระมหาประเทืองวิทย์ วิสุทฺธิสโธ วัดสุวรรณาราม บางกอกน้อย กทม.
๕. น.ส.กิจพิวรรณ ดอกไม้งาม ๓๐/๑๔ ม.๒ บางด้วน ภาษีเจริญ กทม.

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๓๙/๒๕๕๕

มี ๑๘ ท่าน

๑. น.ส.วิมล บุษราคัมตระกูล วัดเขาพุทธโคดม ต.สุรศักดิ์ อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี
๒. น.ส.อาภาภรณ์ อสราพานิชย์ วัดเขาพุทธโคดม สุรศักดิ์ อ.ศรีราชา ชลบุรี
๓. แม่ชีพุทธนันท์ โพธิธรรม วัดชนะสงคราม พระนคร กรุงเทพฯ
๔. แม่ชีมนัส ใจปาน วัดดงมูลเหล็ก บางกอกน้อย กรุงเทพฯ
๕. นางสมพิศ ม่วงกลิ้ง วัดเขาพุทธโคดม สุรศักดิ์ ศรีราชา ชลบุรี
๖. แม่ชีวิไล โรจนานนท์ วัดบรมนิวาส รongเมือง ปทุมวัน กรุงเทพฯ
๗. น.ส.สุภาพร อุปาระ วัดเขาพุทธโคดม สุรศักดิ์ ศรีราชา ชลบุรี
๘. พระมหาธัญญะ กิจจาโร วัดราชสิงขร ต.วัดพระยาไกร อ.บางคอแหลม
๙. น.ส.ผกายวรรณ ไฉ่วเจริญ วัดเขาพุทธโคดม สุรศักดิ์ ศรีราชา ชลบุรี
๑๐. พระสุชาติ อนุตฺตโร วัดระฆังโฆสิตาราม
๑๑. น.ส.ศิริพร ตันติยาภรณ์เจริญ วัดเขาพุทธโคดม
๑๒. น.ส.สุภาพร หลายเจริญทรัพย์ ๕๔๔ ม.๖ หลักสอง บางแค กรุงเทพฯ
๑๓. พ.อ.ฉะนัฐ เดชะ ๒๙/๒ ม.๔ สุเทพ เมือง จ.เชียงใหม่
๑๔. นางเศกสันต์ เสริมศรี วัดเขาพุทธโคดม
๑๕. พระมหาสุชาติ สุขชลโน วัดเขาพุทธโคดม
๑๖. แม่ชีเจียน รวยแล วัดอุดมมงคล ปากแพรก เมือง กาญจนบุรี
๑๗. พระมหาชาญ จิตธมฺโม วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ ท้าหลวง บ้านไร่ อุทัยธานี
๑๘. พระใส วิปุลธมฺโม วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๔๐/๒๕๔๖

มี ๑๗ ท่าน

๑. น.ส.นพพร กาญจนวงศ์ ๔๔ ม.๒ สันทรายน้อย สันทราย เชียงใหม่
๒. แม่ชีฉวีวรรณ ศักดิ์พานิช สำนักสงฆ์จิตต์ สวนหลวง สวนหลวง กทม.
๓. พระชัยยา จันทูปโม วัดหนองลำคานพรมศรี ทำบุญมี เกาะจันทร์ ชลบุรี
๔. พระมหามัญญ ธมฺมธโร วัดสามพระยา วัดสามพระยา พระนคร กทม.
๕. น.ส.จิตตกานต์ มณีนารถ ๕/๓๕ ตลาดพลู ธนบุรี กรุงเทพฯ
๖. น.ส.สุวรรณี เลื่องยศลือชากุล ๔๗ วัดโสมนัส ป้อมปราบ กรุงเทพฯ
๗. น.ส.ณัฐวรรณ มณีนารถ ๕/๓๕ ตลาดพลู ธนบุรี กรุงเทพฯ
๘. พระครูพิศาลสุภัทรกิจ อุตตหนโต วัดหม่อนจำศีล พระบาท เมือง ลำปาง
๙. น.ส.อริยา สายหยุด ๖๒ สวนหลวง ๖๒ สวนหลวง สวนหลวง กทม.
๑๐. แม่ชีมรรษรส ลีลา วัดธรรมนิมิตต์ บ้านสวน เมือง ชลบุรี
๑๑. พระธนพล กนฺตวิโร วัดทองกลาง องค์กรฯ โพธิ์ทอง อ่างทอง
๑๒. แม่ชีน้อย นามประเสริฐ วัดเพลง ปากคลอง ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ
๑๓. นางวรรณ กาบทอง ๔๖๖ บางยี่ขัน บางพลัด กรุงเทพฯ
๑๔. แม่ชีวราภรณ์ วรรัตน์ วัดชนะสงคราม พระนคร กรุงเทพฯ
๑๕. พระอธิการเขนงชัย วุฒิจิโย วัดโคกก่อง ดงมะไฟ ทรายมูล ยโสธร
๑๖. พระเกษม ขนฺติธมฺโม วัดร่ำเปิงตโปทาราม สุเทพ เมือง เชียงใหม่
๑๗. แม่ชีอรสา สมบุญณวิบูลย์ วัดเพลงกลางสวน บางขุนพรหม ตลิ่งชัน กทม.

อภิธรรมบัณฑิต รุ่นที่ ๔๑ / ๒๕๔๗

มี ๑๑ ท่าน

๑. พระวัชรินทร์ ปิยธมฺโม วัดร่ำเปิงตโปทาราม สุเทพ เมือง เชียงใหม่
๒. แม่ชีระเปียบ จันทรไธ วัดสระโบสถ์ ดอนคา ท่าตะโก นครสวรรค์
๓. แม่ชีอารีย์ อนุกุลวงษ์ วัดเขาสมโกชน บัวชุม ชัยบาดาล ลพบุรี
๔. แม่ชีลำลี สิงหราช วัดเขาสมโกชน บัวชุม ชัยบาดาล ลพบุรี
๕. แม่ชีโสภา ธีระแก้ว วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ ท้าหลวง บ้านไร่ อุทัยธานี
๖. นางจันทนี เจษฎาภักทรกุล ๑๖/๗๔ ม.๘ แขวง/เขต บางบอน กรุงเทพฯ
๗. นางชูศรี บุรณทอง วัดลอมพระเจ้าตอง มะกอก ป่าซาง ลำพูน
๘. นางผ่องพรรณ ขจรไชยกุล ๑๒/๒๓ ม.๕ ท่าทราย เมือง นนทบุรี

เรียนร่ำได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๙. นางทัศนีย์ พงษ์สุวรรณ วัดลอมพระเจ้าตอง มะกอก ป่าซาง ลำพูน
 ๑๐. นายบรรจง ขจรไชยกุล ๑๒/๒๓ ม.๕ ท่าทราย เมือง นนทบุรี
 ๑๑. นางบุญชิต อุณหวรรณธรรม ๑๙ ถนนหลวงนายฤทธิ์ เมือง สุพรรณบุรี

มูลนิธิสหกรณ์การศึกษาศาสตร์ จัดตั้ง เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๕

รายนามผู้บริหารมูลนิธิฯ ชุดใหม่ ๒๕๔๘

พระเทพวิสุทธิเมธี	ประธานกรรมการ
พระครูสิริธรรมวิภูษิต	รองประธานกรรมการ
พระครูวิมลธรรมธาดา	รองประธานกรรมการ
พระมหาสมชาย พุทธิญาโณ	เลขานุการ
พระมหาชินวัฒน์จกุกโร	ผู้ช่วยเลขานุการ ฝ่ายจัดการดูแล กิจการงานอธิการมหาวิทยาลัย
พระธนพล กนตวิโร	ผู้ช่วยเลขานุการ
อาจารย์บุญส่ง เมฆาสวรรค์ดำรง	กรรมการ
อาจารย์ สุภาภรณ์ โรจน์ผลาภรณ์	กรรมการ
อาจารย์ กอบกาญจน์ เกียรติชัยมงคล	กรรมการ
พระมหาเจมวิทย์ จันทวณโณ	กรรมการ
พระครูปลัดวิลาส วิลาโส	กรรมการ
พระมหาสุตใจ สุวฑฒโน	กรรมการ
แม่ชีสุนันทา ศรีบุตตา	กรรมการ
พระวิวัฒนา ฐานจาโร	กรรมการ
นายเหลา ผิวพล	กรรมการ
นางสาวปวีณลักษณ์ นพคุณดิษฐ์รัตน์	กรรมการ
อาจารย์ วรรณิ์ วินิจชัยกุล	กรรมการ
นางสาวปราณี ทัพเป็นไทย	กรรมการ
แม่ชีจรัสศรี พัฒนมนิ	กรรมการ
แม่ชีกานดา ตระกูลปักษ์โรจน์	กรรมการ

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

แม่ชีประพิมพ์	ปานพุก	กรรมการ
นางวรรณัท	ภูศรีณย์	กรรมการ
นางบุญขึ้น	เงินมีศรี	กรรมการ
นางเทพี	ฤทธิเดช	กรรมการ
นางธนีสสร	ผาสุก	กรรมการ
คุณสุวรรณี	เลื่องยศลือชากุล	กรรมการ
นางนัฐวรรณ	มณีนารณ	กรรมการ
นางสาวจิตตกานต์	มณีนารณ	กรรมการ
แม่ชีน้อย	ชื้อลัตย์	กรรมการ
แม่ชีอุ้นเรือน	เนียมลิ้ม	กรรมการ
แม่ชีนฤมล	อดุลยผดุงศักดิ์	กรรมการ
เรือโทสง	ทวิวงษ์	กรรมการ
นางสำริด	อินทรมงคล	กรรมการ
แม่ชีทองม้วน	เรียงงาม	กรรมการ
แม่ชีบุญสม	นุ่มไทย	กรรมการ
นางจุฑาทิพย์	กุลธานี	กรรมการ
แม่ชีอำไพพรรณ	ปัทมะสังข์	กรรมการ
นายบุญส่ง	ดีสวัสดิ์	กรรมการ

วัตถุประสงค์ของมูลนิธิสหอภิธรรมิกวิทยาลัย มีดังนี้

๑. เพื่อเผยแผ่พระอภิธรรมปิฎกให้แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป
๒. เพื่อจัดหาอุปกรณ์การศึกษาพระอภิธรรมทุกระดับชั้น
๓. เพื่อเป็นค่านายัตร์แก่ครูอาจารย์ ที่สอนพระอภิธรรม
๔. เพื่อเป็นสวัสดิการช่วยเหลือครูอาจารย์และนักศึกษาที่เจ็บป่วยตามสมควร
๕. เพื่อร่วมมือกับองค์กรการกุศลอื่น ๆ เพื่อสาธารณประโยชน์
๖. ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองประการใด ๆ

มูลนิธินี้ ชื่อว่า มูลนิธิสหอภิธรรมิกวิทยาลัย ใช้อักษรย่อว่า ส.อ.ว. กองเลขานุการมูลนิธิ ตั้งอยู่ วัดระฆังโฆสิตาราม คณะ ๗ ติดต่อกันที่ ๐๒ - ๔๑๑๔๕๖

เรียนรให้ได้ไปณฯ ต้องศึกษาพระอภิธรรม

หลักสูตรการจัดการศึกษาในปัจจุบัน ของอภิธรรมมหาวิทยาลัย

ชั้นนักศึกษา ๙ ชั้น คือ

๑. ชั้น จุฬอภิธรรมมิกะตรี (จุฬตรี) กำหนดปกรณ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑-๒ -๖ ใช้เวลาเรียน ๖ เดือน

๒. ชั้น จุฬอภิธรรมมิกะโท (จุฬโท) กำหนดปกรณ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๓ - ๗ ใช้เวลาเรียน ๖ เดือน

๓.ชั้นจุฬอภิธรรมมิกะเอก (จุฬเอก) กำหนดปกรณ คือ ธัมมสังคณีสถูปัตถนิสสยะใช้เวลาเรียน ๖ เดือน

๔. ชั้น มัชฌิมอภิธรรมมิกะตรี (มัชฌิมตรี) กำหนดปกรณ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๔ - ๕ ใช้เวลาเรียน ๑ ปี (หรือ ๖ เดือน)

๕.ชั้น มัชฌิมอภิธรรมมิกะโท (มัชฌิมโท) กำหนดปกรณ คือ อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๘ - ๙ ใช้เวลาเรียน ๑ ปี

๖. ชั้น มัชฌิมอภิธรรมมิกะเอก (มัชฌิมเอก) กำหนดปกรณ คือ ธาตุกถาสถูปัตถนิสสยะ ใช้เวลาเรียน ๑ ปี

๗.ชั้น มหาอภิธรรมมิกะตรี (มหาตรี) กำหนดปกรณ คือ ยมกสฐูปัตถนิสสยะภาค ๑ ใช้เวลาเรียน ๑ ปี

๘.ชั้น มหาอภิธรรมมิกะโท กำหนดปกรณ คือ ยมกสฐูปัตถนิสสยะภาค๒-๓ ใช้เวลาเรียน ๑ ปี

๙.ชั้นมหาอภิธรรมมิกะเอก (มหาเอก) กำหนดปกรณ คือมหาปัฏฐานสฐูปัตถนิสสยะ ปีเวลาเรียน ๑ ปี

จบ ๙ ชั้น ได้วุฒิการศึกษา อภิธรรมบัณฑิต

ชั้นอาจารย์ มี ๖ ชั้น คือ

๑. ชั้น อภิธรรมกถิกตรี (กถิกตรี) กำหนดปกรณ ๓ เล่ม คือ

- ๑) ปุจฉา – วิสัชนา ไชติก
- ๒) ประทีปส่องทางของชาวโลก
- ๓) สิ่งที่เป็นไปได้ยากในโลก

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

๒.ชั้น อภิธรรมกถิกโท (กถิกโท) กำหนดปกรณ ๓ เล่ม คือ

- ๑) ปกิณณกปัญหา ๒) ธรรมคำจุนโลก ๓) ฎดงค์ ๑๓

๓.ชั้น อภิธรรมกถิกเอก (กถิกเอก) กำหนดปกรณ ๓ เล่ม คือ

- ๑) กุศลบารมี ๒) โพรธิปักขียธรรม ๓๗ ประการ ๓) มงคลสูตร

๔.ชั้น อภิธรรมาจริยะตรี (จริยะตรี) กำหนดปกรณ ๔ เล่ม

- ๑) ขันธาทิจตุกะ ๒) สีสวิสุทธิ ๓) จิตตวิสุทธิ ๔) ธัมมสังคณี

๕.ชั้น อภิธรรมาจริยะโท (จริยะโท) กำหนดปกรณ ๔ เล่ม คือ

- ๑) กถาวัตถุ ๒) ธาตุกถาปุคคัลบัญญัติ ๓) ทิฏฐิวิสุทธิ ๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ

๖.ชั้น อภิธรรมาจริยะเอก (จริยะเอก) กำหนดปกรณ ๖ เล่ม คือ

- ๑) พระยมกปกรณ ๒) พระมหาปฐฐาน ๓) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

- ๔) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ๕) ญาณทัสสนวิสุทธิ ๖) คู่มือเบื้องต้น แห่งการปฏิบัติ

ผู้ที่สอบผ่าน ๖ ชั้นนี้ ได้วุฒิการศึกษา **อภิธรรมมหาบัณฑิต**

(ชั้นอาจารย์ ๖ ชั้นนี้ ทุกวันนี้ไม่มีเรียนแล้ว มีแต่อ่านหนังสือสอบเอง และมีสอบเฉพาะใน
อภิธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย นี้เท่านั้น)

กำหนดเวลาการสอบแต่ละชั้น

ชั้นจุฬอภิธรรมิกะ ๓ ชั้นนี้ สอบปีละ ๒ ครั้ง

ภาคแรก ระหว่างสัปดาห์ที่ ๒ หรือ ที่ ๓ ของเดือนมิถุนายน

ภาคที่ ๒ ระหว่างสัปดาห์ที่ ๒ หรือที่ ๓ ของเดือนธันวาคม

ชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกะ ๓ ชั้น และชั้นมหาอภิธรรมิก ๓ ทั้ง ๖ ชั้นนี้ สอบปีละ ๑ ครั้ง

พร้อมชั้นจุฬอภิธรรมิกะ ภาคที่ ๒

* **กรณี** ที่ได้สอบชั้นจุฬอภิธรรมิกเอกผ่านช่วงเดือนมิถุนายนแล้ว สามารถสอบชั้น

มัชฌิมอภิธรรมิกตรี ในภาคที่ ๒ คือ ช่วงสัปดาห์ที่ ๒ หรือ ๓ ของเดือน ธันวาคม ได้

ชั้นอาจารย์ทั้ง ๖ ชั้น สอบปีละครั้ง พร้อมภาคแรกของชั้นจุฬอภิธรรมิกะ ทั้ง ๓ ชั้น

(ช่วงเดือนมิถุนายน)

ฉะนั้น ผู้ที่ตั้งใจเรียนอย่างจริงจัง จะใช้ระยะเวลาในการเรียนเพียง ๗ ปี ๖ เดือน
เท่านั้น ก็สามารถจบได้ทั้ง ๑๕ ชั้น ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้เวลาน้อยมาก เมื่อเทียบกับวิชาการ
ทางโลก แต่เป็นการศึกษาที่ได้รับประโยชน์อย่างมากมายมหาศาล ทั้งประโยชน์ในโลกนี้ และ
โลกหน้า ตลอดถึงปรมัตถะประโยชน์ อันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา.

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

ชีวประวัติ
พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ
อดีต (๒๔๙๒ - ๒๕๐๙)
อภิธรรมปาโมกข์แห่งอภิธรรมมหาวิทยาลัย แห่งประเทศไทย
วัดระฆังโฆสิตาราม วรมหาวิหาร บางกอกน้อย กรุงเทพฯ

ชาติภูมิ

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ เป็นพระมหาเถระ ชาวพม่า เกิดเมื่อวันอังคาร ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๔ ปี ฉลู ตรงกับวันที่ ๑๓ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ที่จังหวัดเมียนฉาน ประเทศพม่า มารดาชื่อ ต่อดิด บิดาชื่อ อุทุนเมียน มีน้องสาวชื่อ มะชิน (ซึ่งท่านได้พามาอยู่เมืองไทยด้วย และคนไทยที่คุ้นเคยจะเรียกน้องสาวของท่านว่า “มัทรี”)

การศึกษา

นับตั้งแต่ ท่านพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ อุปสมบทเข้ามาอยู่ในเพศบรรพชิต ท่านใส่ใจใคร่ในการศึกษามาก ท่านเรียนพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกาจากพระคณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก แต่ละปิฎก เช่น พระอาจารย์กันทันตะกุมารเถระ ผู้เป็นคณาจริยะธัมมกถิกะ เจ้าอาวาสวัดโสดา จังหวัดเมียนฉาน และพระอาจารย์กันทันตะ ญาณิกเถระ ผู้เป็นพระวินัยธรชั้นฎีกา และอัครมหาบัณฑิต จังหวัดแรงกุน พระอาจารย์กันทันตะ วิมลเถระ อภิธรรมคณาจริยะ จังหวัดอมรปุระ เป็นต้น พระคณาจารย์เหล่านี้ ได้ถ่ายทอดความรู้ที่ตนเชี่ยวชาญให้แก่พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ทำให้ท่านพระอาจารย์มีความรู้โดดเด่น ตั้งแต่อายุน้อย โดยเฉพาะพระอภิธรรมปิฎก ท่านมีความเชี่ยวชาญมาก

การเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทย

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

ในสมัยที่พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) อดีตอธิบดีสงฆ์ วัดมหาธาตุฯ องค์สุดท้ายนายกสภามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขณะดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ที่สมณศักดิ์ พระพิมลธรรม นั้น พระเดชพระคุณท่าน ได้ริเริ่ม และฟื้นฟูให้มีการเรียนพระอภิธรรม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๒ ได้เดินทางไปดูงาน ในประเทศพม่า เห็นว่า ประเทศพม่า มีความเจริญรุ่งเรือง ทางพระพุทธศาสนา ทั้งด้านคันถธุระ และวิปัสสนาธุระ จึงได้ขอพระภิกษุบัณฑิตชั้น ธรรมาจารย์ จากสภาการศึกษา พระพุทธศาสนา ของสหภาพพม่า และ ฯพณฯ เอกอัครราชทูตพม่า ประจำประเทศไทย ได้นิมนต์พระอาจารย์ สัทธัมมะโชติกะ ธรรมาจารย์ ให้มาสอนพระอภิธรรมในประเทศไทย (อีกรูปหนึ่ง คือ ท่านพระอาจารย์เตชินทะ ธรรมาจารย์ ธรรมกถิกะ)

ผลงานที่โดดเด่น

เมื่อท่านพระอาจารย์สัทธัมมาจารย์ เดินทางเข้าสู่ประเทศไทย ช่วงแรกท่านพักจำพรรษาที่วัดปรก ยานนาวา กรุงเทพฯ ภายหลัง จึงมาพำนักที่วัดระฆังโฆสิตาราม ฝั่งธนบุรี ระหว่างที่พำนักอยู่ที่วัดระฆังฯ นั้น ท่านได้ดำเนินการสอนพระอภิธรรม และรจนาคัมภีร์พระอภิธรรมหลายเล่ม แต่เพราะท่านมิใช่คนไทย ดังนั้น การสื่อสารทางภาษากับบรรดาศิษย์ จึงเป็นไปได้ยากยิ่ง แต่ท่านก็ได้ท้อแท้ มีความวิริยะอุตสาหะอย่างยอดเยี่ยม ถึงขนาดใช้กล่ำม ได้อาศัยลูกศิษย์ที่พอมีพื้นฐานความรู้ด้านอภิธรรมช่วย และศิษย์เหล่านี้ ก็ได้ช่วยงานจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอน โดยเริ่มในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ท่านได้เรียบเรียงหลักสูตรเล่มแรก คือ อภิธรรมสังคณีมาติกา ปี พ.ศ. ๒๔๙๔ เรียบเรียงคัมภีร์มหาปฏฐาน ใช้เวลาถึง ๑ ปีเศษ ตลอดเวลา ๑๗ ปี ที่อยู่ประเทศไทย ท่านได้เรียบเรียง หลักสูตรการเรียนการสอนถึงจำนวน ๒๕ เล่ม (คือที่เกี่ยวกับพระอภิธรรม ๒๐ เล่ม หนังสือการแสดงปาฐกถาปิณฑกะ ๕ เล่ม เช่น คู่มือการสร้างทานกุศล, ธรรมเพื่อสันติภาพของโลก เป็นต้น) แสดงถึงความเป็นอัจฉริยะทางด้านวิชาการของท่าน ประกอบด้วยวิริยบารมีของท่าน ดังที่ท่านปรารภไว้ว่า

“... แต่อย่างไรก็ตาม อาตมภาพลำบากผู้เดียว แต่ทำให้ผู้อื่นเป็นจำนวนมาก ได้รับประโยชน์และความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า อาตมภาพ ก็ยินดียอมรับความลำบากนั้นๆ ทุกประการโดยมิได้นึกเป็นอย่างอื่น ฯลฯ และเพื่อเป็นการสร้างสมบารมีทั้ง ๑๐ ตามสมควรที่จะเป็นไปได้ประการหนึ่ง”

บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อสร้างบารมี

เรียนรู้ให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

เมื่อแต่งปรกรณ์ต่าง ๆ จบ ท่านจะเขียนข้อความปรารภนาแห่งใจของท่านว่า (มโน
ปณิธาน)

อิทํ เม ปุณฺณํ สพฺพบุญตญาณสฺส ปจฺจโย โหตุ.

ขอบุญกุศลต่าง ๆ ของอาตมภาพที่ได้สำเร็จไปนี้ จงเป็นพลวปัจจัยแก่ปัญญาธิกะ
สัมมาสัมโพธิญาณด้วยเทอญ.

บันปลายชีวิต

ท่านพระอาจารย์สัทธัมมะโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้จัดหลักสูตรการเรียนการสอนได้
อย่างเรียบง่าย ฆาตแต่วิปัสสนาที่ป็นเล่มเดียว ในปี พ.ศ.๒๕๐๙ ท่านได้อาพาหนัก ด้วย
โรคความดันโลหิตสูง โดยได้เข้ารับการรักษาดังที่โรงพยาบาลมิชชั่นอยู่ ๒ ครั้ง ภายหลังได้
ย้ายมาพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช เป็นเวลาร่วมเดือน แต่อาการก็กลับทรุดหนักลง
สุดที่แพทย์จะช่วยเยียวยาได้ จนถึงวาระสุดท้ายของท่านอาจารย์

วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ เวลา ๒๐.๐๐ น. เศษ ท่านพระอาจารย์สัทธัมมะ
โชติกะ ธัมมาจริยะ ผู้เป็นคณปาโมกข์ แห่งอภิธรรมมหาวิทยาลัย แห่งประเทศไทย ก็ได้
มรณภาพลง ที่โรงพยาบาลศิริราช ด้วยโรคความดันโลหิตสูงและไตพิการ สิริรวมอายุได้ ๕๓
ปี

ท่านพระอาจารย์สัทธัมมะโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้ทำหิตานุหิตประโยชน์ในมนุษยโลก
นี้พอสมควร และได้ทิ้งมรดกอันล้ำค่าให้แก่ศิษยานุศิษย์ในประเทศไทย นับเป็นมรดกอัน
ยิ่งใหญ่ หาสิ่งเสมอได้ยาก ควรที่ศิษยานุศิษย์ของอภิธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย
ของเรา จะน้อมจิตน้อมใจระลึกนึกถึงอุปการะคุณของท่านพระอาจารย์ แล้วตั้งจิตตั้งใจศึกษา
เล่าเรียนธรรมะในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระอภิธรรม เพื่อสืบสานเจตนารมณ์ของท่าน
พระอาจารย์ให้อภิธรรมนั้น ยืนยงยาวนานอยู่คู่พระพุทธศาสนา และคู่ประเทศไทย จนตราบ
เท่ากาลปาวสาน อันเป็นการตอบแทนคุณูปการของท่านพระอาจารย์สัทธัมมะโชติกะ ธัมมาจริ
ยะ โดยเป็นอาจริยบูชา.

แต่ต้องศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการ และจิตสำนึกของวิญญูชน

สำนักเรียนพระอภิธรรม ในประเทศไทย

ภาคกลาง

๑. วัดกลาง ต.โคกคราม อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี ๗๒๑๕๐ โทร. ๐๓๕-๕๘๗๐๐๕
๒. วัดจากแดง ต.ทรงคนอง อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ ๑๐๑๓๐
๓. วัดเจริญธรรมาราม ขว.สายไหม ข.สายไหม กรุงเทพฯ ๑๐๒๒๐ โทร. ๐๒-๕๒๓๘๘๘๐
๔. วัดสุวรรณประสิทธิ์ ขว.คลองกุ่ม ข.บึงกุ่ม กรุงเทพฯ ๑๐๒๔๐ โทร. ๐๒-๓๗๕๖๔๙๒
๕. วัดป่าธรรมโสภณ ต.ทะเลชุบศร อ.เมือง จ.ลพบุรี ๑๕๐๐๐
๖. วัดมหาธาตุวรวิหาร ต.หน้าเมือง อ.เมือง จ.ราชบุรี ๗๐๐๐๐
๗. สำนักสงฆ์สวนธรรมจักร ต.ดลิ่งชัน อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี ๗๒๒๓๐
๘. วัดราชคฤห์ ขว.ตลาดพลู ข.ธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
๙. วัดอุดมมงคล ต.ปากแพรก อ.เมือง จ.กาญจนบุรี ๗๑๐๐๐
๑๐. วัดเขาสมโขชน ต.บัวชุม อ.ชัยบาดาล จ.ลพบุรี ๑๕๑๓๐
๑๑. วัดสามพระยา ขว.วัดสามพระยา ข.พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

ภาคเหนือ

๑. วัดพรหมจริยาवास ต.นครสวรรค์ตก อ.เมือง จ.นครสวรรค์ ๖๐๐๐๐
๒. วัดเมืองมาง ต.หายยา อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๐๐๐
๓. วัดถ้ำพระธาตุเมืองเทพ ต.ทัพหลวง อ.บ้านไร่ จ.อุทัยธานี ๖๑๑๔๐
๔. วัดสระโบสถ์ ต.ดอนคา อ.ท่าตะโก จ.นครสวรรค์ ๖๐๑๖๐
๕. วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
๖. วัดพระธาตุแช่แห้ง ต.ม่วงตึ๊ด กิ่งอ.ภูเพียง จ.น่าน ๕๕๐๐๐
๗. วัดพระธาตุศรีจอมทอง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ ๕๐๑๖๐

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. วัดพรหมศิลาแดล ต.แดล อ.ศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์ ๓๒๑๑๐
๒. วัดมหาวนาราม ต.โนนเมือง อ.เมือง จ.อุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
๓. วัดสะแกแสง ต.พะงาด อ.ขามสะแกแสง จ.นครราชสีมา ๓๐๒๙๐
๔. วัดอุดมไพรสนต์ ต.รอบเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด ๕๔๐๐๐
๕. วัดสว่างมีชัย ต.สมสนุก อ.ปากคาด อ.ปากคาด จ.หนองคาย ๔๓๑๙๐
๖. วัดโคกก่อง ต.นาเวียง อ.ทรายมูล จ.ยโสธร ๓๕๑๗๐

ภาคตะวันออก

เรียนร่ำให้ได้ปัญญา ต้องศึกษาพระอภิธรรม

๑. วัดเกาะแก้วคลองหลวง ต.ไร่หลักทอง อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี
๒. วัดเก่าโบราณ ต.เหมือง อ.เมือง จ.ชลบุรี ๒๐๑๓๐
๓. วัดเขาน้ำซับ ต.ห้างสูง อ.หนองใหญ่ จ.ชลบุรี ๒๐๑๙๐
๔. วัดเขาพุทธโคดม ต.สุรศักดิ์ อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี ๒๐๑๑๐
๕. วัดนาพรวัวเก่า ต.สุรศักดิ์ อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี ๒๐๑๑๐
๖. วัดหินโค้ง ต.หนองบัว อ.บ้านค่าย จ.ระยอง ๒๑๑๒๐
๗. วัดพนมพนาวาส ต.คลองขุด อ.บ้านโพธิ์ จ.ฉะเชิงเทรา ๒๔๑๔๐
๘. วัดสุนิย์ศรีทธารธรรม ต.พิมพา อ.บางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา ๒๔๑๕๐
๙. วัดหนองลำดวนพรมศรี ต.ท่าบุญมี อ.เกาะจันทร์ จ.ชลบุรี ๒๐๒๔๐

ภาคใต้

๑. วัดคุณธี ต.ตลาดเหนือ อ.เมือง จ.ภูเก็ต ๘๓๐๐๐